

ПОЛТАВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
ім. М.В. ОСТРОГРАДСЬКОГО

НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР

Посібник для педагогічних працівників

Полтава

2003

Друкується за рішенням вченої ради ПОІППО.
Протокол №2 від 9 червня 2003 р.

Укладачі:

Матвієнко П.І., кандидат педагогічних наук,
доцент, ректор ПОІППО;
Мирошніченко В.І., кандидат педагогічних наук, начальник управління
освіти і науки Полтавської обласної державної
адміністрації
Тарасовська Л.Г., методист ПОІППО

Рецензенти:

Льченко В.Р., дійсний член АПН України, доктор
педагогічних наук, професор;
Каліберда Г.А., методист ПОІППО

Народний календар: Посібник для педагогічних працівників /
Укладачі: Матвієнко П.І., Мирошніченко В.І., Тарасовська Л.Г. —
Полтава: ПОІППО, 2003. — 235 с.

У посібнику описані найвизначніші народні та релігійні свята, пов'язані з ними обряди; подані методичні розробки, рекомендації для позакласної виховної роботи до свят. Відповідно до кожного місяця додається словник імен, прикмети, приказки.

Посібник розрахований на широке коло читачів, матеріал може бути використаний у практичній роботі класними керівниками, вчителями-предметниками, вихователями, працівниками позашкільних та дошкільних закладів.

© ПОІППО, 2003

© «Довкілля-К», оригінал-макет, 2003

ВСТУП

Залежність від природи змушувала наших пращурів пильно вивчати навколишній світ, помічати закономірності природних явищ. Це зрештою вилилось у систему правил, прикмет, звичаїв, спостережень, що дало початок створенню народного календаря. Він став своєрідним щоденником і енциклопедією побуту наших пращурів. Із прийняттям християнства у календарі з'являються свята різних святих, але і вони підпорядковуються звичаям наших предків, служать перетворенню сукупності знань про природу в струнку систему обчислення часу.

Народний календар — система знань про природу, осмислення її закономірностей людиною в процесі набуття нею досвіду, що передавався від покоління до покоління. В цій системі знайшли відображення сільськогосподарський досвід, народні звичаї, створювані століттями норми поведінки людей, виховання дітей, біоритми людей, які жили в місцевості, де протягом століть складався народний календар.

Життєдіяльність наших пращурів визначалась зміною пір року, тому в народному календарі особливо виділяються чотири дати: зимового і літнього сонцестояння та весняного і осіннього рівнодення. З ними пов'язані найвизначніші зимові, літні, весняні і осінні свята: Івана Купала, Здвиження тощо.

У прикметах, народних приповідках багато порівнянь зими з літом, осені з весною. Народ помічав і розумів взаємозв'язок і взаємообумовленість явищ у природі. В народному календарі одна пора року визначається за іншою, а кожний місяць складає пару з протилежним йому місяцем другого півріччя. За характером погоди грудень, січень, лютий протилежні червню, липню, серпню, а березень, квітень, травень — вересню, жовтню, листопаду.

Сільському трудівнику необхідно було в першу чергу турбуватись про врожай, про здоров'я своєї сім'ї і худоби, про передачу досвіду підростаючому поколінню. Це і відбивалось у святах і буднях наших пращурів. Язичеські свята (ті, що святкувались нашими пращурами до прийняття християнства) розчинились у християнських.

Наші предки не завжди розуміли причинно-наслідкові зв'язки в природі. Наприклад, вони бачили, що весна настає, коли повертаються жайворонки, і вірили, що ці пташки приносять весну на крилах. Вони вважали, що земля на зиму засинає, а на початку весни вагітніє майбутнім урожаєм, страждаючи (звідси поняття «страдна пора») народжує хліб, овочі (зміст слова «урожай»). Народний календар формував у людини погляд на природу як таку, що має душу, життєву силу, здатна допомагати або перешкоджати людям, творити зло чи приносити радість. Живими в очах наших предків були не тільки земля, рослини, вода, мороз, дощ, а й саме річне коло із його складовими одиницями часу. Так, власні імена мають окремі тижні (наприклад «всеїдний», «масляна», «зелений»), а також дні.

У народному календарі є більш або менш важливі дні, але в ньому нема днів незначних, безіменних. Кожен день у ньому особливий, зі своїм вагомим чи скромним змістом. Він пов'язаний з попередніми і наступними днями, витікає з попередніх і визначає наступні.

Те, що дні мали імена святих, ще більше їх оживляло — до них складалось ставлення, як до живих істот. Так, до святих звертались по допомогу, їм дава-

ли «обітниці», на них покладали обов'язки слідкувати за погодою, за здоров'ям, допомагати в роботі.

Народний календар відбиває періодичність процесів у природі і роль цієї періодичності в життєдіяльності людей — у праці, збереженні здоров'я, вихованні дітей і ін. В календарі зі сталою послідовністю і оптимальним ритмом чергуються свята і будні, робота і відпочинок, пости і дні ситої їжі, періоди переваги духу над тілом і розкріпачення плоті. Свята ніколи не були просто періодами бездіяльності, вони виконували і виконують важливі суспільні функції, мають глибокий зміст. Під час свят людина відчуває себе одночасно і особистістю, і членом колективу, членом суспільства з його національними та відповідними до природних умов особливостями. Кожному святу притаманні певні обряди — комплекс символічних, визначених традицією дій. Таким чином, свята, під час яких виконуються певні обряди, пісні і танці, готується особлива їжа, демонструється певний одяг, є складовою частиною культури даного народу, проявом його національних особливостей.

Пропоноване видання дасть учителеві теоретичний та практичний матеріал на допомогу для успішного виконання завдань обласної комплексної програми «Національне виховання: регіональний аспект», формування активних носіїв та шанувальників традицій рідного краю, його культури, духовності.

Зміст календаря підібраний із любов'ю і знанням народних свят. Він прикрасить бібліотеку кожного навчального закладу. Особливо корисним календар буде для вчителів, які викладають інтегрований курс «Довкілля», адже уроки серед природи проводяться у визначні дні народного календаря.

«Народний календар» буде корисним для всіх, кому не байдужа духовна спадщина українського народу. Його зміст допоможе дітям здобути знання із цілющого джерела народної мудрості пращурів.

В.Р. Ільченко

ЗИМА

ЗАГАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ФЕНОЛОГІЧНІ ДАНІ

*На снігах пухових снігурі застрибали веселі,
Червонястим і жовтим засвітилися білі сніги...
А малята біжать в ковзанах зі своєї оселі,
І здається, що нині — біле свято землі навкруги.
Любов Забашта*

Чарівна краса зими! Крижана крупа шелестить по стінах будинків, стукає у вікна, ковзає асфальтом... І десь серед ночі відчиняються снігові засіки. Знайомі поля, вулиці не впізнати: білі рушники їх накрили. Все навкруги м'яке і пухнасте, дихає морозяною свіжістю і якоюсь недоторканістю...

Але ще не раз біле мовчання може зникнути, замінитися на сіро-чорне буденне забарвлення. Справжня зима настає на 40-у добу після першого снігу. Тоді студений її подих зупиняє біг річок. Ніби рідна мати, зима турботливо вкриває теплою пуховою сніговою ковдрою все, що потребує захисту від лютих морозів.

Зима має свої періоди. Нестійка зима — з 1 січня по 20 січня. М'яка зима — з 20 січня по 15 лютого. Передвесіння — з 16 лютого.

Але так буває не завжди: рік на рік не приходиться, день на день не випадає.

У січні зима в розпалі: лютує стужа, мороз, холоднеча, але дні прибувають, світлішають, сонце встає раніше, ніби поспішає до весни. Все вище воно піднімається над нашою північною півкулею.

Народ влучно висловився: «Сонце на літо, зима на мороз». Але ще сонце безсиле, воно не зігриває. Закута в кригу, в пишних снігах спочиває «спляча красуня» — природа.

Метеорологи ведуть облік температури зимового періоду від стійкого переходу середньодобової температури через нуль градусів у бік подальшого зниження. Подібне часто спостерігається в нас у листопаді, але за останні 100 років третина місяців була досить теплою. Та й грудень не завжди відзначався суворістю, хоч і називали його стужайлом: «на всю зиму землю студить». Наприклад, 31 грудня 1985 р. у Києві зафіксували найнижчу температуру: -30 градусів. А наступного року 6 грудня було +13,4 градуси.

Цікавий звичай існував у Древній Русі. У Спиридонів день (22 грудня) дзвонарний староста головного Кремлівського собору доповідав правителю про поворот Світила із зими на літо. За радісну звістку він одержував винагороду — 24 срібних карбованці (за кількістю годин у добі). Новину сповіщали широким масам дзвоном собору Івана Великого. Влаштовувалися народні гуляння. Запалювалося колесо — символ Сонця, яке повертало на літо, а вже зиму — на мороз. Однак у день літнього сонцестояння «за перебіг оного вже на зиму» бідолаші дяку доводилося відсиджувати 24 години у темниці. Одного разу великий князь звелів навіть висікти його за подібну негарну новину.

Коли в Україну приходять зима? Раз на раз не припадає. А звідки? Як правило, найперше вона наносить візит на станцію Хутір Михайлівський, що на Південно-Західній залізниці. Тут — одна з найбільш північних точок України.

Звідси зима просувається по Чернігівській, Сумській, Харківській, Полтавській, Луганській, Київській областях. Маси арктичного холодного повітря, утворюючи швидкий атмосферний фронт, переміщуються у центральні й південні райони. Середньомісячна температура на північному сході, за багаторічними даними, у грудні становить -5... -6 градусів, у Кримській та Одеській областях 0... -3 градуси. Але північні циклони можуть, як це нерідко буває останнім часом, підкоректовувати суворий характер «білої господині», на певний час зупиняючи її переможний наступ.

Морози в грудні розрізняли: введенські, микольські.

1 період грудня — з 1 по 8 грудня — перехід від пізньої осені до початку зими.

2 період — з 9 по 16 грудня — час перших помітних грудневих морозів, удень біля 0 градусів.

3 період — з 17 по 23 грудня — час найсильніших грудневих морозів.

4 період — до 31 грудня «нестала зима».

У грудні можливі чотири відлиги. Один раз на десять років грудень буває теплим, навіть зовсім може розтанути сніг.

Із приходом зими життя у дикій природі начебто завмирає. Хоч і світло, але непривітно в лісах і парках. Вільно гуляє вітер у верхівітці дерев, зриває поодинокі листочки. Лише на молодих дубах зберігаються окремі коричневі листки, які опадають навесні з появою бруньок.

Покрив з опалого листя в лісах, лісопарках уже ущільнився. Стали добре помітні рослини, що зимують із зеленими листками, — барвінок, копитняк європейський, осока волосиста, медунка темна, фіалка, зірочник лісовий та ін. Але і їх скоро вкриє сніг. Із зеленими листками йдуть у зиму не лише лісові рослини, але й багато степових, болотяних, а також деякі бур'яни: типчак, костриці, тонконоги, деревій, кульбаба, осока, полини гіркий і австрійський, будяк. А деякі, наприклад, мокриця середня, грицики, талабан польовий — навіть із квітами і незрілими плодами. У грудні на більшості кущів можна побачити різні плоди. Горобина, глід, терен, шипшина та яблуня-дичка пригощають ними оленів, зайців, куниць та різних гризунів і птахів. Сойки, дятли, сороки ласують горіхами, жолудями, іншими плодами. В дубових лісах під Полтавою залишаються чорні дрозди. Особливо їх багато в Нижньомлинському лісі, в урочищі Балясне та інших приворсклянських дубових гаях і дібровах.

Після встановлення снігового покриву стає світліше і привітніше в лісах. Сніговий покрив відіграє велику позитивну роль у житті рослин, захищає ґрунт від значного промерзання, озимину від вимерзання.

А ось нашим зимуючим птахам стає скрутно. З цього часу потрібно розпочинати їх підгодівлю. Тишу і монотонний шум вітру в кронах дерев час від часу порушує стукіт дятла. Це він відшукує під корою різних комах.

Після випадання снігу звірі також повністю переходять на зимовий спосіб життя. Лосі скидають роги, причому вони відпадають неодноразово.

Однорогі тварини ховаються в лісовій гущавині, по балках, лише поїсти виходять на більш відкриті місця, де обгризають кору осики, верби, сосни. У лісових хащах ховаються на день табуни диких свиней, а зайці залягають під кущами. Білки відсиджуються в теплих гніздах, лише в сонячні дні вони виходять прогулятися по деревах, а іноді спускаються на сніг. Під крижаним покривом на дні річок, озер, ставків сплять риби. У діяльному стані знаходяться в основному хижі риби — щуки, окуні.

ГРУДЕНЬ

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ ГРУДНЯ МІСЯЦЯ, ФЕНОЛОГІЧНІ ДАНІ

Грудень рік кінчає, зиму починає.

*Ой місяць грудень, на радість людям,
Сніжком присипле замерзле груддя.
А місяць січень кличе мороза,
Морозить личко, щипає носа!
А місяць лютий вітрами дує,
На водах з льоду мости будує.*

Зима розпочинається в грудні, і в народі цей місяць назвали «першозимник», грудень-студень (на всю зиму землю вистужує). В цьому місяці дні найкоротші, а ночі найдовші. Тому його ще іменували «ніч року».

Цікаве тлумачення походження назви цього місяця знаходимо в корисній для вивчення народного календаря книзі В.Скуратівського «Місяцелік. Український народний календар» (Київ, 1993. — С. 149-150).

Автор твердить, що груднем раніше називали передостанній місяць року. В давньоруські часи початок зимового літочислення мав назву «студень». У білорусів і досі офіційно збереглося це слово — «студень». Відомі й інші найменування першого місяця зими, що існували паралельно зі згаданими: «груднь» (означає «нерівний, покритий грудками шлях»). Така назва зустрічається в східноукраїнських дореволюційних календарях. Сучасний офіційний календар України користується словом «грудень». Цю назву місяця використовували поляки — «грудзень», білоруси — «грудзень», сербохорвати — «грудан», словени — «груден». Слово «грудень» зустрічається вже на початку XII ст., наприклад, в Іпатіївському літописі (1118 р.).

На Закарпатті користуються двома термінами: «мочавець» («мочарець»), «андрієць» (від народного свята Андрія — 13 грудня).

У інших європейських мовах вживається давньоримська назва «децембер» (десятий місяць року, який закінчувався у лютому). Російська мова має кальку цього слова — декабрь.

Заслужують на увагу діалектні найменування: найбільш відомі — «лютень», «лютовій», «хмурень», «хмурець», «стужайло», «студений», «студень», «мостовик», «вітрозим», «річкостав». О цій порі земля замерзає на всю зиму, одержуючи обмаль тепла, всього 60-70% сонячної енергії відбивається в навколишній простір. Назва «хмурень», «хмурець» одержана за непривітне свинцеве небо: у середній смузі трапляється лише 12-15 сонячних годин на місяць. Був він і «підберихою»: колись в цей неситий час селянин почав підбирати по засіках те, що надбав за літо й осінь. А ще грудень величали «молодою зимою», «санною колією».

У наш час грудень — останній місяць календарного року і перший місяць календарної зими. Астрономічна зима починається 22 грудня, у день зимового сонцестояння, коли сонце стоїть найнижче над горизонтом (довжина дня в Полтаві становить лише 8 годин 8 хвилин). Після цього день збільшиться до кінця місяця на 7 хвилин.

Середньомісячна температура повітря у порівнянні з попереднім місяцем знижується і стає мінусовою (-3... -5 градусів). Мінімальні температури можуть бути -27... -32 градуси, а максимальні — +9...+12. За багаторічними даними, Ворскла в Полтаві замерзає приблизно 9 грудня, а озера й ставки значно раніше, частіше — в другій половині листопада. Земля часто замерзає ще до випадання постійного снігового покриву, і тоді на ґрунтових дорогах з'являються великі мерзлі грудки землі. Звідси і походить назва місяця.

Місячна кількість опадів залишається майже такою, як і в попередньому місяці (27-42 мм). Випадають вони протягом 14-15 днів, уже майже всі у вигляді снігу. Бувають хуртовини (в середньому 2-4 дні на місяць), а також ожеледі (в середньому 1-6 днів). Постійний сніговий покрив у Полтаві з'являється з 16 грудня, на півночі області — трохи раніше (з 11 грудня), а на півдні — пізніше (з 22 грудня). З часу замерзання води і встановлення стійкого снігового покриву починається фенологічна зима.

НАРОДНІ СВЯТА ГРУДНЯ

1 ГРУДНЯ — ПЛАТОНА І РОМАНА

Прикмети: який перший день грудня, така й зима. Виглядайте зиму з Платона й Романа, щоб похвалити її на Масляну. Платон і Роман кажуть зиму нам. Зранку тепло — початок зими м'який; опівдні морозяно — середина зими з морозами буде; зіпсується погода під вечір — чекай зими примхливої, нестійкої. Крім того казали: якщо 1 грудня погода гарна, то буде погожою й ранньою весна.

3 ГРУДНЯ — СВЯТО ПРОКЛА

Якщо цього дня йде сніг, то 3 червня йтиме дощ. За народним повір'ям, «Прокли проклинали нечисть під землею, щоб не виходила».

4 ГРУДНЯ — ВВЕДЕННЯ У ХРАМ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ. ТРЕТЯ ПРЕЧИСТА

Батьками Богородиці Марії були праведники Іоаким та Анна, до глибокої старості бездітні. Бог послав їм єдину дитину, і вони дали обіт посвятити її Богу. За церковним переказом, з трьох років Марія виховувалась в Єрусалимському храмі. Досягнувши повноліття, вирішила присвятити життя служінню Богові. Але її заручили з 60-літнім старцем Йосифом. І Марія, залишивши Єрусалим, переселилася в Назарет, у дім Йосифа.

Введення Марії в храм відбулося, коли їй виповнилося три роки, першосвященик увів її в святая святих — алтар. Як пам'ять про цей знаменний день існує свято. Це свято ще носить назву Видіння. Апокрифічна легенда так пояснює дану назву: «Господь в цей день посилає праведні душі подивитися на своє тіло — тому і назва «Видіння».

Введення — ворота зими: до 4 грудня треба закінчити всі польові та городні роботи. Морози вводили рік у зиму. Проте селяни помічали, що Введення — ще не справжня зима.

Це виражено і в прикметах:

Введення прийшло — зиму принесло.

Введенські морози зиму на ум наставляють.

Скільки на Введення води, стільки на Юрія трави.

Сильні морози — всі свята будуть холодними.

Як Введення мостить мостки, а Микола (19.12) забиває гвіздки, то люта зима буде.

Як ляже глибока зима, то готуй глибокі закрома.

Як горобець нап'ється на Введення в бичачім сліду води, то напасеться худоба на Юрія трави.

Як на Введення буде вода, то влітку буде молоко.

Введенські морози ще зими не роблять.

Хто по Введенню сіє, той на хліб надіється.

Якщо сніг випаде до Введення, то швидко розтане.

Із цим святом пов'язано багато звичаїв, повір'їв. Наприклад, звичай чека-ти «полазника». Якщо вранці до хати увійде молодий вродливий хлопець, то для родини рік буде щасливим, багатим, врожайним, а в господі — добро й злагода. Коли ж жінка, дівчина — годі сподіватися на краще.

У переддень свята звечора замовляли воду. Її принесли з трьох річок, що сходяться, з трьох криниць, пропускали через вогонь, вимовляючи чарівні слова. Вважалося, що вода стає цілющою: допомагала від хвороб і лихих сил, викликала любов, якщо причастити нею хлопця або дівчину. Цей ритуал «освячення води» використала згодом християнська церква.

У цей день не можна терти коноплі, бо гроза влучить у копи. З цього часу лаштували санні торги.

5 ГРУДНЯ — ПРОКОПА

З Прокопового дня — надійний санный шлях. Колись у цей день люди гуртом виходили мітити дорогу солом'яними віхами, щоб мандрівники не збилися з дороги: «Прийшов Прокіп — зробив розміт, по снігу ступає — дорогу копає».

Прокопе, загорни пиріг у снігову скатертину.

6 ГРУДНЯ — КАНУН СВЯТОЇ КАТЕРИНИ

Звечора дівчата розпочинали гадати: крали в чужому садку гілочку вишні і ставили її у воду. Якщо вона до Різдва розцвіте, то дівчина того ж року вийде заміж.

7 ГРУДНЯ — ВЕЛИКОМУЧЕНИЦІ КАТЕРИНИ

Катерина — свята великомучениця — родом з Олександрії, прийняла мученицьку смерть в 307 році. Відомості про знайдення її мощей та відзначення її пам'яті відносяться до 8 ст. Її мощі були знайдені християнами і перенесені в монастир на Синайській горі. Цей монастир збирав багато прихожан. Шанувати святу почала Східна церква, а пізніше — і на Заході.

У народі вважають, що Катерина — покровителька шлюбу й наречених, їх захисниця. Тому 7 грудня — день жіночої долі. Дівчата роблять те, що і напередодні. Брала стільки гіллячок, скільки членів сім'ї. Якщо деякі галузки не розвивалися, то начебто стільки осіб помре у родині.

Ворожили ще й так. Дівчина, лягаючи спати, клала декілька яблуневих та грушевих листочків під подушку, загадувала на себе та хлопця. Вранці на Катерину кликала мале хлоп'я витягти листочки. Якщо воно вибирало задумане, значить, має дівчина одружитися з омріяним парубком.

Дівчата ворожили ще й на вечорницях. На вулицях питали ім'я зустрічного — таке ім'я мав мати і суджений. З якого боку півень заспіває чи собака загавкає, туди і заміж піде.

Найцікавішим за своїм значенням був звичай кликати долю. З горщиком каші дівчата вилазили на ворота й, б'ючи по них макогоном, гукали: «Доле, доле, йди до нас кашу їсти!» У деяких місцевостях кликали так: «Доле моя, Іванку, мій предречений, йди до нас вечеряти, прийди, прийди, доле моя!» Або ж: «Іди, іди, суджений, кашу їсти!»

Віра в долю в нашого народу була надзвичайно сильною. За народним повір'ям, кожен має свою Долю — вищу силу, яка визначає все життя людини. Пізніше її замінив християнський Бог: «Долю Бог посилає».

Із приходом Катерини сподівалися на люті морози. З їх посиленням 7-10 грудня прокладали санні шляхи, починалися зимові катання на санках. Говорили: «Молода зима на санках з гір катається; Катерина на санях котить до зимового Єгора в гості (9 грудня)». Влаштовували перегони на санях, а де було весілля, всі рідні сходилися дивитися, як поїдуть молоді. За ними тягнувся довгий поїзд рідних та близьких. Багато дзвону — веселіша дорога.

Ще відомі такі прикмети та приказки до цього свята:

На свято Катерини ховайся під перину.

На Катерину холодно — буде голодно.

З Катерини зима візьме не голодом, то холодом.

Катерина по воді, то Різдво по льоді.

9 ГРУДНЯ — ГЕОРГІЯ ПОБІДНОСЦЯ, ЄГОРІЯ, ЮРІЯ, ЮР'ІВ ДЕНЬ

У цей день відбулося освячення в церкві мученика Георгія в Києві (1056 р.). Цей день називають ще осіннім, або холодним Юрієм (на відміну від весняного 6 травня), Юрієм зимовим, вовчим заступником. В.Скуратівський говорить, що в одній з легенд розповідається про блискучу перемогу Георгія над страшним Змієм-Драконом. Біля міста було болото, в якому жило чудовисько, — йому віддавали на поталу хлопців та дівчат. Коли черга дійшла до дочки правителя міста, Георгій заступився за неї. Він звернувся з молитвою до Бога й волею Господа знесилений Змій сам падає до ніг Георгія. Подвиг Георгія зображено на багатьох іконах, а з 14 ст. образ Георгія на коні став емблемою Москви.

На честь перемоги Георгія над Змієм в Україні і введено свято, яке не супроводжується особливими обрядами.

В.Скуратівський детально передає романтичну легенду, пов'язану з юріївським «святом вовків» і наводить одну прикмету: «Який день на Юрія, така й зима». Відомі й інші прикмети: «Юрій замурує, а Микола (19 грудня) зацвяшкує». Щоб передбачити зиму, ходили до криниці: якщо вода не хитається, тиша — на теплу зиму; якщо хвилюється — на морозну зиму з хурделицями.

Відома приказка: «Ось тобі, бабусю, і Юр'їв день!» — теж стосується зимового свята. Колись, після закінчення основних польових робіт, селянам дозволялося переходити від одного пана до іншого протягом двох тижнів — тиждень до Юрія і тиждень після нього.

10 ГРУДНЯ — ЗИМОВЕ ЗНАМЕННЯ

За формою хмар, яскравістю зірок, напрямками та силою вітру в цей день передбачали майбутню погоду. Якщо хмари купчасті — будуть снігопади, якщо зорі яскраві, миготять райдужно — переважатимуть морозні, ясні дні. Північні вітри принесуть холодну зиму, західні вітри — відлигу.

Було таке повір'я: якщо стати обличчям до північного вітру, то з людини змете всі клопоти, негаразди.

11 ГРУДНЯ — ДЕНЬ СОЙКИ

Треба підгодувати її зерном, про долю запитати: птах всюди буває, про все докладно знає, мало спить, про все сповістить.

12 ГРУДНЯ — ПАРАМОНА, АБО ПЕРЕДАНДРІЯ

Цього дня слідкували за ранковою зорею: ранок червоний — грудень красний, сніговий — нещасний, хуртовинами напасний. Сніг іде — местимуть віхоли до Миколая і зима видається холодною і довгою. Якщо вода в річці тиха — на рівну зиму, шумовита — на завірюхи. Якщо вдень ішов сніг, то буде хурделиця цілий тиждень. Якщо до цього дня сніг не випав, зима буде теплою, а як з'явився — довгою і холодною.

Напередодні Андрія, 12 грудня, молодь увечері збиралася на калиту.

13 ГРУДНЯ — АНДРІЯ ПЕРВОЗВАННОГО

Місяць грудень ще має назву «андрієць» від народного свята Андрія. 13 грудня у західних і східних християн вважається днем мученицької смерті першого із дванадцяти апостолів Христових Андрія Первозванного. Його прибили цвяхами до хреста, поперечні бруси якого прибиті навкіс (Андріївський хрест).

Андрій — один з учнів Іоанна Хрестителя — був покликаний на Іордані Ісусом.

«Первозваним», за святим Євангелієм та грецькою легендою, називається так тому, що зі своїм братом Петром й двома синами Заведея найближче стояв з учнів до Христа. За церковними легендами, святий проповідував християнство у Скіфії, у самому Царгороді, на узбережжі Чорного моря та в околицях Києва.

У староукраїнському літописі, датованому XIII століттям, розповідається, що Андрій зі своїми учнями доплив угору по Дніпру до гір, сказав на його березі: «Чи бачите ці гори? На цих горах засяє ласка Божя і буде великий город, і Бог збудує багато церков». Вийшовши на гори, благословив їх і поставив хрест. На цьому місці потім з'явилася Андріївська церква, Андріївський узвіз у Києві.

О.Воропай стверджує, що Андрій Первозваний — християнський святий, але в народній традиції звичаї та обряди в цей день мають стародавній, дохристиянський характер: угадування майбутньої долі, заклинання, ритуальне кусання «калити».

Етнографи вважають, що в осінньо-зимовому циклі свято Андрія — одне з найцікавіших, найулюбленіших. Стародавня його назва «Калита» збереглася з дохристиянських часів. Тоді вечорницькі зібрання молоді, об'єднані цією назвою, розпочиналися 13 грудня і, припадаючи на період зимового сонцестояння, тривали до повороту сонця на весну, тобто до Різдва. Це був час найактивнішого язичницького ворожіння, відгадування долі, застосування різноманітних закликань і ритуальних дій, що в більшості залишилися в народній пам'яті і заповнили свято християнського апостола.

Відомі також «Андріївські жарти». Парубки та підлітки знімали ворота чи хвіртки в дворах, господар яких — батько дівчини — не дозволяв їй затримуватися на вечорницях, і заносили на край села; зав'язували мотузкою або підпирали кілком двері такої хати.

До речі, веселі андріївські та катерининські вечорниці припадали на 40-денний Пименівський піст (розпочинався 28 листопада) і, отже, суперечили

нормам християнської моралі. Але спроби духовенства подолати цю народну традицію не дали наслідків.

На Андрія вдруге (перший раз — на Юр'їв день) прислухалися до води в річках, озерах під льодом, а також у криницях і помічали: коли не хвилюється, тиха вода — буде рівна зима, а шумує — віщує холод, заметілі; якщо тихо в колодязі на дні — бути теплій зимі, а почуються дивні звуки — на холод та бурі, завірюхи та біди.

Напередодні цього дня ніч народ іменує Андрієвим вечором або Андрієвою ніччю, коли, за народним повір'ям, молодим дівчатам і хлопцям бачиться образ судженого або судженої. Для цього, лягаючи спати, клали кусочок хліба під подушку, приказуючи: «Суджений-ряджений, йди до мене їсти». Вірили, що побачать своїх майбутніх чоловіків та жінок.

Дівчата молились Андрію Первозванному, щоб послав доброго, хорошого жениха.

Прикмети і приказки, що пов'язані зі святом Андрія:

Якщо на Андрія сніг не йде — вся зима буде малосніжна й тепла.

Якщо вдень ішов сніг, то бути хурделицям цілий тиждень.

На Андрія жінки намагалися не пекти хліба, не шити і не прясти.

На Андрія треба кожуха-добродія.

На Андрія робиться дівцям надія.

На Андрія вложи руку в засув у хліві.

Святий Андрію, я конопельки сію, дай же, Боже, знати, з ким весілля грати.

Андрію, Андрію, я тобі коноплі сію, пеленою волочу, бо я заміж хочу.

14 ГРУДНЯ — ПРОРОКА НАУМА

На другий день після Андрія Первозванного відзначали день пророка Наума, який вважався покровителем освіти й науки. Це був монах-просвітитель, що безкоштовно навчав сільських дітей. Збереглися його заповіді: «Не можна їсти під час навчання, бо заїси вивчене. Якщо закінчив читати, закрій книжку, бо вивчене забудеться».

Пророк Наум поставив на ум.

Вважалося, що з цього дня найкраще починати навчання в школах, тому саме 14 грудня відкривали двері церковно-приходські трикласні школи для сільських дітей, котрі влітку не вчилися, а допомагали по господарству. Спочатку йшли до церкви ставити свічку пророку Наумові, дома батько тричі вдаряв гілкою свяченої верби, приказуючи: «Тією святою вербицею, що Христа зустрічали, виряджаємо тебе, дитино, на навчання. Хай наука тобі легко дається».

Відомий ще й такий звичай. Напередодні 14 грудня ввечері мати готувала горщик пшоняної каші. На вечерю обов'язково приходив хрещений батько з книжкою. Удвох з хрещеником сідали до столу і вивчали напам'ять кілька літер. Потім названий батько підстригав свого хрещеника, а мати змивала йому голову пахучим цілющим зіллям, «щоб Наум наставив на ум».

Уранці школяр одягав нову сорочку й штанці, молився перед Євангелієм і разом із татом ішли до школи. При цьому брали із собою горщик з кашею, як природний вияв високої поваги до свого вчителя. Доки батько домовлявся з дяком, а пізніше — з учителем про умови навчання, майбутній школяр стояв у

кутку біля пучка різок. Вони нагадували йому: якщо погано вчитиметься, то доведеться скуштувати «березової каші».

Батько залишав дитину в школі, а сам ішов до церкви і ставив свічку біля ікони святого покровителя, приказуючи: «Батюшка Наум, виведи синка на ум!»

Щороку на свято пророка учні приносили вчителю горщик із кашею. Йому складали вітальні адреси та вірші, в яких щиро дякували за отримані знання.

Пізніше терміни навчання були змінені, але в ремісничих цехах і при братствах продовжували давню традицію — майстри набирали собі учнів на свято Наума. З цього дня починали навчання гри на бандурі чи скрипці. Тих, хто погано володів інструментом, не осилив науку, в народі називали «партачами».

Партача й Наум не виведе на ум.

Наум наставляє на ум.

Прийшов Наум — пора братися за ум.

Я не знаю ні «аз», ні «буки» — прийде Наум і змусить до науки.

17 ГРУДНЯ — ВЕЛИКОМУЧЕНИЦІ ВАРВАРИ

Варвара — означає чужоземка. А названа великомученицею тому, що вона пішла зі світу з волі батька. Він дізнався, що донька — іудейка вихрестилася, жорстоко її катував і власноручно відрубав їй голову. Так говорить одна із легенд. А ось зміст іншої: Варвара — магометанка погодилася прийняти християнство, за що батько заставив її босою товкти побите скло. Є ще й така християнська розповідь. Варвара була дівчиною небаченої краси, єдиною донькою знатного язичника Діоскура. Батько-вдівець, щоб уберегти доньку від стороннього ока, посадив її у високу вежу. На самотині Варвара милується через вікно красою природи і міркує над створенням навколишнього світу. Саме тут, на відстані від світського життя, вона повірила в Бога і відмовилася виходити заміж. Батько, бачачи, що донька стала нелюдимою, дозволяє їй покинути вежу. Варвара скористалася свободою тільки для того, щоб охреститись.

Розгніваний батько-язичник віддав доньку, як християнку, до рук жорстокого правителя міста — Мартіана (305 — 310 роки правління цього імператора). Ні побої, ні моральні знущання, ні темниця не похитнули віри красуні, яка 240 року загинула від меча рідного батька. В той же день його і правителя покарав Бог: вони були вбиті блискавкою.

У 6 столітті мощі святої були перенесені до Константинополя, а в 12 столітті перевезені візантійською княжною Варварою (дружиною київського князя Святополка) до Києва, де знаходяться і тепер у Володимирському соборі.

Свята Варвара — покровителька від несподіваної смерті, страдниця за віру, заступниця від нещастя.

Вона дуже добре вишивала, оздоблювала ризи самому Ісусові Христу. Тому в цей день можна вишивати, гріх прати, білити, глину місити.

Святкували цей день тільки жінки: дівчата варили вареники з маком або сиром, серед них обов'язково були обманні — начинені борошном «пирхуни». Так називали і хлопця, якому дістанеться пирхун (мабуть, від дієслова «пирхати» — сміятися).

Дівчата ворожили на гілочку з вишень, щоб дізнатися про свого судженого: в цей день ставили її у воду, щоб зацвіла на Різдво, що означало швидкий шлюб.

У середині грудня ночі найдовші, міцнішали морози, зима суворішала. Люди помічали ці зміни і виражали їх в прикметах та приказках: «Варвара мости мостить»; «Було б не савити, не варварити, а на сорочки сурганити» — говорили чоловіки про дружин, які не пряли, а святкували Варвару; «Проварварилась», — дорікали нерозторопним, лінивим жінкам; «Проварварився», — це про тих, хто не встиг підготуватися до зими — не запас дров, не відремонтував піч. Тепло в хаті в ту пору — головна турбота селянина.

Прикмети цього дня:

Варвара мости мостить, Сава гвіздки гострить, а Микола (19 грудня) заб'є кілки — тобто замерзнуть річки, настане справжня зима.

Яка погода на Варвари, така й на Різдво.

Який день на Варвари, такий і на Сави.

Дерева в інеї — урожай на фрукти.

Якщо горобці збираються на деревах і цвірінькають, то буде тепла зима.

Хто заспить на Варвару, той цілий рік буде сонливий.

Якщо проти цього дня нічне небо в зорях — чекай холодів, а сліпе й тьмяне — на тепло.

Хто савить і варварить, той починок не напарить.

Коли на Варвари мороз приліз, то ховай сани, а витягай віз.

Від Варвари до нового року стільки дня доточиться, як півень з порога скочить.

Якщо на Варвари гострі морози, то на зиму готуй вози, а якщо розтане, то кажи оглянути сани.

Якщо в грудні на Варвари болото, то буде зима красна, як золото.

18 ГРУДНЯ — САВИ

Свято Варвари вважалося жіночим, а Сави — чоловічим. Цей день відзначали жартівливими обрядами і особливо активно в тих родинах, де були чоловіки з таким ім'ям. Тут справляли обряд «похорону Савки»: збиралися родичі й сусіди, вітали іменинника, а він частував гостей горілкою. Жінки веселилися в рукодільницьких гуртах, бо прийшла пора «і савити, і варварити, і куделю кучмарити». На нероб казали: «Савила та варварила, і сорочки собі не справила».

Відомі й інші прислів'я до цього дня:

Який Сава, така йому й слава.

По Савці свита, бо на Савку й шита.

Бідному Савці нема долі ані на печі, ані на лавці.

Сава приїхав на білих санках.

Савка бідний, Микола багатий.

Сава — батько зимового Миколи.

Саві дні прибавили. Це прислів'я говорить про те, що з 18 грудня сонце повертає на літо.

19 ГРУДНЯ — МИКОЛАЯ ЧУДОТВОРЦЯ (МИКОЛИ ЗИМОВОГО)

Це одне з найвизначніших, найвеселіших свят. У ньому дуже виразно поєдналися як дохристиянські, так і християнські звичаї та традиції.

Важливість святого і його свята підтверджується тим, що майже в кожній сім'ї обов'язково повинна була бути ікона Миколи Чудотворця.

Про Миколая Мирликійського (19 грудня і 22 травня), Святителя і Чудотворця, відомо з релігійних джерел. Він народився в Малій Азії в кінці III століття, а Мирликійським названий тому, що значну частину свого життя провів у місті Мирі Лікійської країни. Ще з дитинства був глибоко релігійним, і його дядько-єпископ сприяв тому, щоб племінник став священиком. Після смерті батьків отець Миколай отримав багату спадщину, яку таємно роздавав тим, хто цього потребував, наприклад, розореного купця та його сім'ю врятував від голоду і ганьби.

Ходять легенди про чудотворство Миколая: в бурю він врятував молитвою корабель і його пасажирів. Молитвою воскресив мертвого моряка, що впав з мачти і розбився. Всіх його добрих вчинків і не переказати.

За набожність, вірність Богові й церкві св. Миколая було обрано єпископом. Він став покровителем сиріт, заступником скривджених, благодійником для всіх. За спогадами сучасників, був лагідний, простий, носив звичайний одяг, їв пісню їжу і то один раз на день увечері. Таким був усе життя.

Святитель Миколай помер у глибокій старості в середині 4 ст., але його чудотворство більше півтори тисячі літ продовжувалось для тих, хто звертався до нього з молитвою. Мощі св. Миколая знаходяться в храмі міста Бар.

І до цього часу люблять його православні, вважають заступником перед Богом, а козаки — покровителем під час походів.

Свято Миколая відзначалося по-різному в Україні. На відміну від весняного, зимового Миколая святкували особливо урочисто. Була така традиція: особливо шанований у сім'ї чоловік, часто дідусь, переодягався в «Доброго Миколая» (у католиків він виконує роль діда Мороза) і розносив чемним, слухняним дітям подарунки.

У деяких місцевостях варили пиво, частувалися, веселилися. Господар старався першим обійти своє подвір'я, привітати худобу. Він виконував роль «полазника», коли, зайшовши в хату, першим вітав усіх зі святом. Старалися, щоб не жінка першою увійшла до хати. Відомо, що обряд «полазників» виконувався чотири рази на рік: на Введення, Миколая, Анни та на Різдво, а в деяких місцевостях і на Новий рік.

19 грудня, після служби Божої, сусіди та родичі вітали того, хто мав ім'я Микола. Господиня пригощала вітальників пивом, пирогами, смачними стравами. А ім'я Микола дуже поширене серед українців.

Після цього свята починали готуватись до Різдва: кололи свиней, купували продукти на базарі.

А дівчата кожного вечора збирались на вечорниці. Тут вони шили, пряли, вишивали. Хлопці розповідали різні бувальщини та небилиці, співали пісні, танцювали.

Приміщення для вечорниць наймали у вдови або солдатки, платили за нього не грішми, а продуктами.

Лад на вечорницях тримала господиня хати, її називали паніматкою.

Якщо додому парубки та дівчата поверталися опівночі — «з першими півнями» — то це вечорниці, а коли засиджувались «до третіх півнів» — досвітки.

Свої вечорниці мала кожна частина села і вулиця. На Великий Піст вони припинялися, влітку їх заміняла вулиця.

Не годилося ходити на ті самі вечорниці рідним братам і сестрам. Сюди приходили тільки парубки та незаміжні дівчата.

З Миколи починалася справжня зима. «Миколай бороною трусить, дорогу стелить». Старалися із зібраного врожаю віддавати борги: «Коли ти не відда-си до Миколи, то вже не оддаси ніколи».

На Миколая хлопці вже починали домовлятися про колядки.

Прислів'я та прикмети до дня Миколи:

Після Миколи пшениця вкриє поле.

Хвали зиму після Миколи.

До Миколи та й ніколи.

Варка, Савка та Микола до добра не доведуть ніколи.

Варвара постелить, Сава погладить, а Микола стукне.

У кожному році два Миколи: до першого Миколи не буває холодно ніколи, а до другого Миколи не буває тепла ніколи.

Як випаде великий іній — на гарний врожай хліба.

Як на Миколи піде дощ, то буде врожай на озимину.

Морозяний день — на урожай хліба й городини.

Перед Миколю іній — гарний овес вродить.

Який Микола зимовий, такий і весняний.

На зимового Миколи багато снігу — на літнього Миколи буде багато трави.

Хвали зиму після Миколи.

20 ГРУДНЯ — АМВРОСІЯ, АНДРОСІЯ

У цей день «трусилу груші», був такий обряд. Кожна дівчина вибирала з дванадцяти одержин найзручнішу, а та, яка не задовольнила свого вибору, прив'язувала спідницю ззаду до поперека і йшла «трусилу груші». Хитаючи дерево, вела діалог з подругою:

— Що ти трусиш?

— Груші.

— Так то ж не груші, а хлоп'ячі душі!

Набравши замість груш сухих гіллячок, мріяла про хлопця, щоб приснився уночі. Тоді, вірила, вийшла б за нього заміж.

Ми вже переконалися, що на грудень припадає чи не найбільше свят зі значними обрядодіями. Очевидно, це тому, що в цьому місяці закінчували сільськогосподарські роботи і наставляв час перепочити, розважитися.

До свят зі своєрідними обрядами належить і посвята у парубоцтво, яка збігалася з початком вечорниць після весняних та літніх вулиць і колодок. Посвяту у парубоцтво приурочували до Амвросія (20 грудня). Потрібно було оновити парубоцькі громади молодими хлопцями. Без обряду посвяти вони не мали права брати участь у вечорницях. Керував посвятою, як і влаштуванням забав, ліквідацією сварок, отаман. Його обирання з «Бояр» — членів парубоцької громади — називали «коронуванням князя».

На посвяту в парубоцтво необхідна була згода всієї громади. Отримавши її, молодий хлопець — «кашоїд» — давав обіцянку-обітницю: «Горілку пий, до дівчат ходи і всіх добрих парубочих звичаїв дотримуватися».

Коли цю обіцянку приймали, кандидата в парубки піднімали на руках і кіль-

ка разів підкидали вгору, приспівуючи: «Посіяла дівка льон», а потім символічно «саджали на коня», приказуючи:

На конику та їздець,
Що за диво удалець,
Наш Іван молодець!

Новоприйнятий парубок ставив могорич. Тепер йому дозволялося набути зовнішніх ознак парубка: відпускати вуса, носити з заломом шапку та ін. Він мав дотримуватись відповідних норм поведінки, брати участь у різних козацьких справах: колядувати, лагодити толокою дороги, організовувати літні вулиці та вечорниці. А найважливіше — продовжувати давні козацькі традиції шляхетності, бути носієм норм козацької моралі. Порушників цього виключали з громади, засуджуючи їх і зневажаючи.

22 ГРУДНЯ — ГАННИ

На день зачаття св. Анни припадає зимове сонцестояння. Це найкоротший день року, його називають «народини сонця». В давнину був такий звичай: дзвонареві, який сповіщав про народження сонця, давали 24 срібняки, а за те, що оголошував улітку «повернення сонця на зиму», змушували добу відсидіти у в'язниці.

День Ганни не відзначається особливими обрядодіями. Хіба що вагітні жінки не працювали, ретельно постували.

22 грудня дівчата на своїх сходках домовлялися, як будуть проводити різдвяні свята. Дівочі громади, як і парубоцькі, мали свої традиції. На сходках теж обирали «отаманшу» — старшу дівчину, яка організовувала дівочі збори і керувала громадськими справами.

На дівочих сходках не існував обряд посвяти, але діяло неписане правило: могла приходити сюди та дівчина, яка вміла вишивати, шити, прясти. Правда, екзамен їй не влаштовували, проте спостерігали, чи не лінується вона, чи володіє секретами рукоділля. Якщо так, то можна йти на досвітки та вечорниці. Вечорниці — це не тільки форма дозвілля, а й колективна праця, коли дівчата в одній з осель вишивали. Якщо вони залишалися ночувати, а рано — після третіх півнів прокидалися і знову бралися за роботу, то це вже були досвітки.

Дівчата цього віку виконували різні громадські завдання: допомагали старим, самотнім, доглядали забуті могили, готували й пускали на воду вінки на Купала, прибирали «вечорницьку хату», завітчували церкву, влаштовували урочисте прощання з громадою та дівуванням дівчини, що виходить заміж та ін.

На Ганни, крім узгодження різдвяних свят, виготовляли до них прикраси — «павуків» та «їжаків» з соломи.

З 22 грудня жінки активно готувалися до свят: білили, прибирали оселі, краще вгодовували свиней.

Велися спостереження і за погодою:

Після Ганни сонце повертає на літо, а зима — на мороз.

Прийшли Ганки — сідай у санки.

Казала Ганна, що надія марна.

Ясне сонце — на Новий рік буде сильний мороз, якщо хмарно, на деревах іній — під Новий рік буде відлига.

Яка Ганна до полудня, така зима до кінця грудня.

Яка Ганна до ніченьки, така зима до весноньки.

25 ГРУДНЯ — СПИРИДОНА СОНЦЕВОРОТА

Свято встановлено на честь святителя чудотворця, єпископа Триміфунтського Спиридона, який помер близько 348 року. Його останки, крім правої руки, котра знаходиться в Римі, покояться на острові Корфу в церкві його імені.

Скуратівський говорить, що за довголітніми прогнозуваннями 25 грудня найхолодніший день грудня. Пояснюють так: «Сонце переходить на другий бік». За легендою, небесне світило в цей день зодягається у святковий жупан і від'їздить до теплих країв, а зима, зрадівши цьому, натягує ведмежу шкуру і волочиться цілу ніч попід вікнами, спонукаючи бабусь вставати і розпалювати печі. Мабуть, тому в давнину на честь Сонцеворота дайбожичі цілу ніч палили вогнища. «Спиридон перевертає ведмедя в барлозі на другий бік».

На Спиридона намагаються не працювати, «щоб миші не точили соломи», обкурювали димом оселі, тобто «Святий Спиридон всю нечистоту гоне з хати вон».

Ставили гілки вишень у відро з землею: якщо розів'ються на Різдво, то вродить гарно городина.

На Спиридона сонце вже повертає на літо, дні довшають. Тому в народі його називали сонцеворотом. Про це мовиться в прислів'ях: «На Спиридона хоч на гороб'ячий скік, але таки прибуде дня» або «На Спиридона дня прибуде на макове зерня», бо «Спиридон Сонцеворот небо плечима підтримує — дня добавляє». Похолодання, що звичайно наступало в цей час, виражало прислів'я: «Сонце на літо, зима на мороз». «Якщо на Спиридона зранку буде сонечко, то не поспішай із ранньою сівбою».

Садівники струшували яблуні і промовляли: «День, піднімися догори!» На околиці міста молодь «проводила сонце», запалювала солому з вигуками «Сонечко, на сани сідай, у далекий теплий край від'їжджай, з весною назад повертай!» Господарки сипали курям зерно правою рукою, щоб раніш починали нестись. Цього дня, за численними спостереженнями, визначали строки весняної сівби.

Після цього дня люди визначали річний цикл: кожний наступний день відповідав погоді чергового місяця. Тому протягом дванадцяти днів запам'ятавували погоду, щоб визначити, яким буде рік.

Якщо ніч ясна, то зима буде холодна, а літо жарке, як темна — зима тепла, а літо похмуре.

25 грудня католицька церква відзначає день Різдва Христового.

29 ТОМИ, АГГЕЛЯ (ПРОРОКА ОГІЯ ХОМИ, АГГЕЯ)

Цей день, як і 22 грудня, вважався одним із найхолодніших у дванадцятому місяці зими. Тому говорили: «Прийшов Тома — сиди вдома» або «Добре говорив святий Тома, що у грудні найліпше сидіти вдома», тобто різдвяним морозам передували грудневі, небезпечні не тільки для подорожніх.

Аггей-пророк — синій іній в строк.

Сильний мороз — стояти йому до Хрещення.

Іній на деревах — зимові свята будуть теплими.

ПРИКМЕТИ ТА ПРИСЛІВ'Я ГРУДНЯ

Сніг у грудні глибокий — урожай високий.
Сумний грудень у свято і в будень.
Заступай грудня дверима, то він тобі у вікно влізе.
Не так зима, як призимки.
У грудні сонце на літо, а зима на мороз повертає.
Трапляється такий год, що в грудні на день сім погод.
Із-за доброї години очідай лихої днини.
Як зазиміє, то жаба оніміє.
Зимове сонце, як мачушине серце: світить та не гріє.
Зимовий деньок, як комарів носик.
Грудень землю грудить і хату студить.
Грудень холодний та сніжний — хліб буде буйний та пишний.
Грудень — не брат, а морознеча — не сестра.
Хоч мороз і припікає, зате комарів немає.
Зима біла, та снігу не їсть, а тільки сіно.
Якби не зима, то б літо було довше.
То сніг, то завірюха, бо вже зима коло вуха.
Мороз невеликий, та стоять не велить.
Той в зимі голодує, хто літо гайнує.
Січень рік починає, а грудень кінчає.
Груднева днина куца: сюди тень, туди тень — та і минув день.
Важко влітку без корови, а в грудні без козушка.
Грудень — кінець року, а початок зими.
Грудень око снігом радує, а вухо морозом рве.
Прийшов грудень — приніс студень.
Рихтуйтеся, люди, бо йде грудень.
Смутний грудень, як прийде студень.
Смутно, як в грудню пополудню.
Сподівайся од нього добра, як од грудня тепла.
У грудні так тепло, як за лихим паном.
Зимове тепло — на літній холод.
Як туга зима, то і літо красне.

* * *

Який перший день грудня, така й уся зима буде.
Грудень холодний, сніжний та з вітрами — на врожай.
Яскраві зірки взимку — на мороз.
Миготять зірки в небі — на сніг.
Грім узимку — на сильні вітри й сніг.
Поверх криги виступає вода — незабаром буде дощ або потепління.
Хмари йдуть проти вітру — на сніг.
Якщо вночі іній — вдень сніг не йтиме.
Багато інею на деревах — буде багато меду.
Іній на деревах — до морозу, туман — буде відлига.

Тетеруки й куріпки здіймаються з дерев і летять у глибину лісу незабаром почнуться бурани.

Якщо мовчать кімнатні шпаки — перед метелицею.

Повітря над лісом потемніло — на тепло.

Сова кричить — холод накликає.

Збіглися хмари в одну купу — чекай негоди.

Якщо взимку ранкова зоря швидко гасне — на холодну погоду, а коли вечірня раптово згоряє — на відлигу.

Туманне коло навколо сонця — на хуртовину, якщо стовпи біля нього чекай морозяної погоди.

Дим без вітру стелиться по землі — випаде сніг або потепліє.

Починають «плакати» вікна — знизиться тиск і потепліє.

Снігурі прилетіли в грудні — зима буде суворою.

Якщо спекотним був липень, то грудень буде морозяним.

Як у грудні сніг заляже, то у серпні жито виляже.

Якщо грудень сухий, то буде довга, суха весна і сухе літо.

Взимку надходять хмари з півночі — потепліє.

Дощова зима — ознака неврожайного року.

Від заморозку до зими — місяць.

Хлібородність — перед суворою зимою.

Якщо зима не настала в грудні й січні, то вона не настане до 10 лютого.

Зима морозяна з великим снігом віщує гарний врожай хліба.

Грудень-стужайло на всю зиму землю студить.

Грудень м'який — зима буде тверда, сувора.

Грудень холодний та сніжний — хліб буде пишний.

Грудень і замостить, і зацвяжить, і саням хід дасть.

У грудні сонце на літо, а зима на мороз.

Цей місяць рік кінчає, справжній зимі двері відчиняє.

Грудень око снігом тішить, проте вуха морозом рве.

Кіт шкрябає підлогу — на вітер і завірюху, дере стіну — на негоду, лежить животом — на відлигу, а згорнеться клубочком і сховає мордочку в лапки — бути холоду.

Якщо сухий грудень буває, то суха весна і сухе літо довго потриває.

Коли грудень багатий на опади, то і червень дощовий.

Якщо липень був жарким, то грудень буде морозним.

Зима без снігу — не буде хліба.

Зима багата на сніг і ожеледицю — літо щедре на врожай.

Якщо на початку грудня йде сильний сніг, то в червні будуть сильні дощі.

У грудні багато інею на деревах — буде багато меду.

Грім у грудні на великі сніги.

Сухий грудень — сувора весна і сухе літо.

Якщо грудень холодний і сніжний — прийдешній рік буде урожайним.

До грудня лист з дуба і берези опав чисто — рік буде легким для людей і тварин.

СІЧЕНЬ

ЗАГАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ФЕНОЛОГІЧНІ ДАНІ

*У дерев сьогодні срібне свято:
Сонце, синь, січнева білизна.
Цілий сад прийшов пощедрувати до вікна.
А вікно вмуроване у іній,
У гірлянди яблуневих віт,
В голоси пташині, сині тіні,
У іскристо-сйний сонцесвіт.*

Микола Луків

Січень — середина календарної зими, її верхівка, місяць найкоротших днів і найдовших ночей. Правда, найкоротший день — 22 грудня — день зимового сонцестояння, початку астрономічної зими. Його довжина в Полтаві становить лише 8 годин 8 хвилин. До 1 січня день уже подовжується на 8 хвилин, а до кінця місяця збільшується ще на півгодини.

За багаторічними метеорологічними спостереженнями сніговий покрив у Полтаві встановлюється в середині грудня. Відсутність снігового покриву явище рідке. Середня кількість опадів за січень місяць — 20-35 мм, вони випадають прогягом 12-14 днів, за місяць у середньому буває 3-6 днів з ожеледдю, 3-7 днів з хуртовиною.

У найхолодніший місяць року середньомісячна температура повітря становить -5,5... -7,6 градуса, абсолютний мінімум температур досягав -33...-38 градусів. Але бувають тривалі відлиги, коли ртутний стовпчик піднімається до +7...+10 градусів, по кілька днів стоять густі тумани. За народними прикметами, якщо в січні буває тепло, то в лютому слід чекати великих тривалих морозів. Часті іноді сильні вітри.

Але в лісах, парках затишно. Багато видів вічно та зимозелених рослин поки що добре переносять зиму.

Із настанням холодів частина диких тварин засинає до весни — їжаки, ховрахи, вовчки, кажани, борсуки. У барлогах сплять ведмеді. У ведмедиць у січні прямо у лігві з'являються ведмежата. Завмерли плазуни і земноводні — вужі, гадюки, ящірки, жаби, ропухи, черепахи. Сплять всю зиму мурашки в своїх підземних житлах. Але більша частина наших звірів веде активне життя протягом усієї зими: лисиці, білки, дикі свині, миші, вовки, лосі. Погано зайцю-біляку, якщо немає снігу.

На шляхах, сільських вулицях, околицях міст шукають їжу подорожники, чубаті жайворонки, вівсянки, чечітки, які прилітають до нас з півночі. Зимують у нас прилітні граки. Оглядають щілинки, шукаючи комах, личинок, яйця, синички. Вони, як і дятли, сойки, сороки, галки, ворони, кільчаті горлиці, зимують у нас. У великі зграї в містах і селах збираються горобці.

Під кінець місяця можна помітити перші прояви передвесняного поживлення в природі. Починають повітряні ігри чорні круки, сороки. У лісових нетрях справляють свої «весілля» вовки, починаються гони зайців.

У січні вже ведеться заготівля першої лікарської сировини — брунок сосни і берези, шишок вільхи чорної, гілочок омели білої — небезпечною напівпаразита на вербах, тополях, липах, кленах, ясенах.

Хлібороби ремонтують свою техніку, готують посівний матеріал, закладають парники. А в теплиця уже ростуть ранні овочі.

У січні особливо треба подбати про підгодівлю диких звірів. Вона дуже потрібна оленям, козулям, лосям, диким кабанам. Забувати про це не можна: з життям природи тісно пов'язане людське життя.

У більшості рослин нашого поясу в січні закінчується період фізіологічного спокою. Низькі температури тільки стимулюють тугу пружину життя. Небезпечні тривалі відлиги в цю пору. Підвищення температури активізує життєві процеси у рослин, а потім морози можуть згубити живий організм яблунь, груш, абрикосів, персиків, слив, шовковиці та горіхоплідних. Захисний засіб — білий екран, тобто побілені стовбури, що оберігають рослину від перегрівання.

Січень — до всього року заспів.

У народі говорять: грудень старий рік завершує, а січень новому двері відчиняє.

ЕТИМОЛОГІЯ НАЗВИ СІЧНЯ МІСЯЦЯ

Свою назву місяць дістав, мабуть, за тріскучі морози і люті хуртовини, характерні для цієї пори. У давнину казали: у січні і снігом лице, і морозом вуха пече.

Стверджують: січень весні дідусь, а зими цар.

В.Скуратівський цікаво пояснює назву цього місяця другого місяця зими. Вважається, що він в Україні чи не найхолодніший. У народі така думка виражена в прислів'ях та приказках: «Січень снігом січе, а мороз вогнем пече». Загальноновизнано, що це місяць дивних контрастів: «Сонце хоч і блищить, проте і мороз тріщить». Саме на січень, що пересікає зиму, припадають водохрещенські морози, які стали символом зимового холоду. Деякі мовознавці вважають, що саме це (січень ділить — січе — зиму навпіл) і дало назву місяцеві.

Існують і інші тлумачення назви: в пору найсуворішого місяця зими січуть колючі сніги. Таку думку поділяє Яків Головацький: «Січень, здається, від того так названий, що в той час звичайно сніги, інеї з вітром січуть, або ще — від «січа» — гілки, суччя, котрі дають взимі маржині».

Не викликає заперечення думка: назва місяця «січень» пов'язана з тим, що в давнину в цей час розчищали (сікли) деревину, щоб навесні на лісосіках посіяти збіжжя. Найкраще корчувати деревину і спалювати її взимку. Попелом удобрювали ґрунт. Розкорчовані ділянки називаються «просіками», або «пасіками».

Є ще і таке твердження: дерево, заготовлене для будівлі взимку, коли воно «спало», найбільш придатне для цієї мети: зберігає тепло, його не точить шашіль, не влучають блискавки. Тому сезон лісосік, який припав на другий зимовий місяць, і дав йому назву «сечень».

У народі відомі й інші назви, переважно регіональні: «студень», «просинь», «просинець», «сніговик», «тріскун», «вогневик», «льодовик» (західноукраїнські), «щипун», «сніжень», «лютовій» (північнополіські). В давньоруській мові

остання назва вживалась для номінації третього місяця зими — лютого. Потім вони помінялись місцями.

У інших слов'янських народів зустрічаємо: у білорусів січень називають «студзенем», у сербохорватів — «сечане», у чехів — «леденем», у поляків — «стичнем», у болгар — «великий січко». В європейських мовах побутує латинський термін «януаріус». Так древні римляни увічнили місяць на честь дволикого Януса. Міфічний бог тримав ключі, якими відчиняв вхід до майбутнього і замикав вихід з минулого: оскільки січень ділив рік на дві частини — новий і старий, то його і назвали ім'ям дволикого божества.

НАРОДНІ СВЯТА СІЧНЯ

На січень припадає чи не найбільше свят. Це пояснюється не тільки ново-річною обрядовістю, а й тим, що селяни вже закінчили господарські роботи й могли приділити увагу відпочинку. Але до нього треба було підготуватися: жінки білили, прибирали в хаті, прали білизну, чоловіки запасали дрова, лагодили гужовий транспорт. У молоді — свої клопоти: хлопці розподіляли між собою ролі для вертепних дійств, ладнали звізду й костюми, вивчали тексти й пісні. Дівчата готували домашні прикраси — «дідуха», «павуків», «їжачків». Переважно це робили на Гната.

2 СІЧНЯ — ГНАТА

У цей день заборонялося прясти. Жінки пекли обрядове печиво. Дівчата на вечорницях чи посиденьках робили «павуків» та «їжачків». Із першого снопа, з якого робили й дідуха, — жита чи пшениці нарізали 12 стеблинок довжиною 15-25 см, голкою і ниткою їх з'єднували в квадрат і зв'язували. До кожного кута квадрата прикріпляли знизу і зверху по стеблині чотири соломини, прив'язані на кутах квадрата-основи вверх та вниз, знову зв'язували разом. Вийде геометрична фігура з квадратом-основою і з однаковими трикутниками. Це і є традиційний павук. До нього приєднували менші «павучки». Фігуру прикрашали паперовими різнокольоровими стрічками, невеликими іграшками.

Увечері перед Різдвом прикрасу підвішували до центрального сволака. При циркуляції повітря «павук» разом із «павучками»-близнюками крутився, створюючи при відповідному освітленні святковий настрій. Тримали їх від Різдва до Василя (Новий рік), в деяких місцевостях і до Водохреща.

Називають такі прикраси «павуками», мабуть, тому, що вони нагадують візерунки павутини і самого павука. В народних уявленнях він вважався бажаним в людській оселі: «павуки заснували світ». За повір'ям, той, хто вб'є павука, накличе на себе біду. Жінка, котра проігнорує цю заборону, втратить відчуття. Павуки — домашні санітари, вони знешкоджують мух, комарів, мурашок тощо.

Павуки символізували працьовитість. Історія цього символу сягає своїм корінням в дохристиянські часи.

Іншу святкову прикрасу — «їжачків» — робили з шматка глини або борошняного тіста, в який густо втикали невеликі колоски, і сушили на комині.

«Павуків» та «їжачків» раніше робили майже по всій Україні, а останнім часом — лише в Прикарпатті, Карпатах та на Покутті (Івано-Франківщина).

4 СІЧНЯ — АНАСТАСІЇ

До Анастасії оселя, господарські будівлі, двір та навколо нього повинні бути прибрані, зроблені запаси сухого палива, заготовлений корм для худоби — через два дні настануть різдвяно-новорічні свята. «Скоро Настя на помості запросе три празники в гості», або «та прийдуть до тебе три празники в гості: що перший же празник — Святе Рождество, а другий же празник — Святого Василя, а третій же празник — Святе Водохреща».

6 СІЧНЯ — СВЯТВЕЧІР, БАГАТИЙ ВЕЧІР, БАГАТА КУТЯ, ВІЛІЯ

Починалися різдвяно-новорічні свята Святвечором, спільною вечерею родини.

Ясні зірки в цей вечір пророкували багатий урожай, особливо кавунів, глибокi сніги — урожай озимих. Завірюха тишила пасічників: бджоли мають добре роїтися.

Навіть негода не засмучувала селян, бо і вона мала свої переваги.

Коли вже сонце схилиться до заходу, починається готування домашнього вівтаря з найважливішого сільськогосподарського знаряддя селянина і снопа жита (або пшениці) — символи врожайного «дідуха».

Вважали, що в ньому (дідовому духові) оселені Бог урожаю, що на той час зійшов з неба, душі — духи Ладо — опікуни «хатнього вогнища», опікуни ниви.

«Дідуха» робили з куликів першого або останнього снопа, який зберігали від зажинок або обжинок для того, щоб від Різдва до Водохреща (в деяких місцевостях «дідуха» спалювали на Новий рік) прикрашати святковий покуть і вселяти віру в майбутній добробут кожної родини.

Декілька пучків колосся, обв'язаних окремо соломинками-перевеслами, скріплювали і робили внизу триралецьке розгалудження, щоб виріб міг рівно стояти. Верхівка його нагадувала конусоподібний сніп.

До Петра I саме «дідуха», а не ялинку прикрашали кольоровими стрічками з паперу, сухими квітами і т.п.

На Прикарпатті і в Карпатах використовували необмолочений сніп жита, пшениці або вівса. Заквітчували і гілками ялиці.

Привітавшись, господар підносить «дідуха» високо над столом і ставить на покуть під образами. Він перев'язує «дідуха» залізним ланцюгом і кладе біля нього ярмо, чепіги від плуга й хомут. Господиня дістає зі скрині нову білу скатерку і накриває стіл.

У цей вечір всі члени сім'ї стараються бути вдома: хто спізнитися або не прийде, той цілий рік блукатиме поза хатою! Обов'язково треба помиритися тим, хто був у сварці, — родичам, сусідам, щоб «на Різдво був спокій і мир».

Головна дійова особа цього вечора — господар, він виконує роль жерця: його слово, порада чи наказ — закон для всіх. Батько запалював свічку або лампаду.

На Святвечір не сідали за стіл до першої передвечірньої зірки, яка сповіщала про народження Ісуса Христа. В цей день не обідали. Ритуальною стравою святкової вечері була кутя. Тому вечір мав назву «Багата кутя», крім неї, готували ще одинадцять пісних страв: борщ, риба, гриби, пироги з квасолею, капустою, картопля та узвар. У різних місцевостях можливі свої варіанти меню. Але обов'язково готується 12 страв, бо протягом року «місяць оббігає» землю 12 раз, отже, кожному місяцю наче присвячена окрема страва. Крім того, мусять бути приготовлені страви з усієї родини та садовини, що тіль-

ки є в господарстві, щоб гідно прийняти Бога врожаю й святі душі дідів-праді-дів. Пісні страви повинні бути тому, що наші пращури в цей вечір приносили Богові врожаю — Сонцю — безкровну жертву з усієї рослинності, яку тільки людина вживала, щоб Бог урожаю дав ще більший урожай на наступний рік.

Кутю робили з пшеничного чи ячмінного зерна (на півдні України з рису). Перед тим його замочували у воді, товкли в ступі, сушили і знову товкли, щоб звільнити від луски.

Кутя — основна обрядова страва. З нею пов'язано чимало обрядодій. Після її приготування, вийнявши горщик, дивилися: якщо зерна піднялися через вінчик — на добробут, а запали — на лихо. До звареної каші додавали меду, але старалися «не передати куті меду».

Друга ритуальна страва — узвар. Це — густий солодкий (від цукру чи меду) компот із сухих фруктів та ягід, у який додавали горіхи, родзинки (ізом), мак. Кутю поливали таким узваром або маковим молоком, часто і тим, і другим. Кутю й узвар старалися готувати в нових горщиках і в них ставили на стіл.

Особливої уваги заслуговує обряд «нести кутю на покутю». Адже вона мала неодмінно стояти впродовж усіх свят (щоправда, до кожного свята варили окремо). В одних районах це мав чинити найменший хлопчик у родині. Він брав горщик і, несучи його, декламував: «Несу кутю на покутю, на зелене сіно, щоб бджоли (чи курчата) сіли!» В інших господар брав горщик з рук господині. На Черкащині це робили жінки.

Горщик із кутею ставили на покуті в кубельце з найзапашнішого сіна. Таке місце ще називали яслами, оскільки, за християнським вченням, Мати Божа народила в яслах Христа. Горщик покривали хлібом та дрібкою солі. Після свят частину сіна віддавали худобі, а решту тримали для кубел, де мали нестися кури чи висиджуватися курчата. На Слобожанщині з цього сіна готували купіль для немовлят.

Як тільки на небосхилі з'являлася підвечірня різдвяна зірка (вважалося: хто першим побачить її, той буде найщасливішим у наступному році), — всією родиною сідали за стіл. Першим, як і годилося, займав місце господар, а за ним інші члени родини. Під час святкової вечері намагалися не виходити з-за столу, розмовляти тихцем і не пити води «щоб у жнива не мучила спрага». Вставши, глава сімейства пропонував пом'янути покійників і запросити їх до Святвечора. Вважалося, що саме в цей час усі близькі й далекі члени родини мають прийти до оселі, а відтак звільняли для них місця на лавах, ліжках, стільчиках, ставили страви й клали ложки. Слідом за господарем усі присутні виголошували молитву.

Поетично схвильовані слова були звернені до тих, хто «заблукав у лісі, втупився чи не повернувся з далекої дороги».

Після цього, залишивши трохи куті в мисці, клали в неї чи поряд ложки, а вдосвіта на Різдво дивилися, чи не перевернулася чиясь: це означало, що власник такої ложки «скоро піде з цього світу».

Наступну молитву виголошували нині суцям — усім членам родини. Їм здоров'я і щастя бажали, щобгуртом і в злагоді дочекалися наступного Різдва. Потім господар брав свічку (Святвечір починався із запалення свічки, і вона горіла всю ніч з 6 на 7 січня, — начебто мала захистити людей від злих сил) та миску з кутею і, поклонившись до чотирьох кутів, передавав страву дружині. Перед тим, як почати їсти, старійшина, зачерпнувши ложкою куті,

підкидав її до стелі — «на приплід». Усі стежили, скільки прилипне зернин, стільки й з'явиться в новому році ягняток та іншої живності.

Друга порція призначалася врожаєві зернових, а третя завбачувала кількість роїв, адже традиційно в кожному господарстві тримали бджіл.

Якщо хтось за вечерею чхнув, то це вважалося доброю прикметою, господар символічно «дарував» тому шмат землі чи якусь тварину; а коли вдавився, то це було сумною звісткою.

Після вечері діти відносили вечерю — їжу своїм хрещеним, бабусям-дідусям. Ощедрені забирали їство і, в свою чергу, давали своє, а дітей обдаровували горіхами, яблуками, цукерками чи грішми...

Ось такі найвідоміші обряди, пов'язані зі Святвечором на всьому терені України. Не менш поетичними були ворожіння та заклинання. З багатим Святвечором пов'язано чимало повір'їв. У ніч під Різдво не було прийнято слати постіль, спати лягали на голих дошках; набожні, старі люди зовсім не лягали, проводячи ніч в розмовах та читанні молитв.

Непомітно за різноманітними обрядами, діями і стівав Святвечір. Надходила північ, а отже, й Різдво.

7 СІЧНЯ — РІЗДВО

Одне з найбільших релігійних свят — Різдво Христове називають «матір'ю всіх празників».

У його основу покладені євангелійські міфи про народження Ісуса Христа, Діва Марія народила сина і сповила його в яслах. Від того і червоний кут, у якому тримають кубельце з кутею та узваром, у народі ще називають яслами. Кутя з узваром є своєрідною ознакою смерті Христа, тому на поминках обов'язково готують цю страву, називаючи «четвертою страшною кутею».

Розпочиналося Різдво опівночі після Святвечора між 6 і 7 січня. В храмах відправляли Божу службу з таким розрахунком, щоб завершити її, усвідомити і знову сісти за святкову вечерю-сніданок.

Першими сповісниками народження Христа у давнину були діти та підлітки. Вдосвіта хлопчики йшли до односельців віршувати-віншувати-вітати родичів та сусідів зі святом Різдва Христового.

Їх чекали з нетерпінням і щедро віддячували яблуками, горіхами, бубликами. Вважалося, чим більше дітей-полазників завітає до хати, тим щедрішим буде Новий рік. Колядували, як правило, лише хлопчики, а дівчатка в передріздвяних обрядах не брали участі, оскільки, за давнім віруванням, на великі свята першими полазниками мають бути представники чоловічої статі, котрі й ошасливають хату-господарство.

Після церковної служби, яка закінчувалась о 4-5 годині, всі розходилися по домівках. Зайшовши до оселі, господар урочисто сповіщає хатніх: «Христос рождається!» Йому відповідали хором: «Славимо його!»

Відтак після привітання родина сідала за вранішню святвечерю, доки не зійшло сонце. Адже, за віруванням, добрі духи перебувають у хаті лише з сутінками. Господар скроплював оселю свяченою водою, обкурював пахучим зіллям і запалював свічку — прообраз сонця, яке, на думку дайбожичів, святкувало свої іменини. Помолившись, усі сідали на простелені рушники, продмухавши місце, щоб не покалічити духів. Після куті мили посуд, оскільки наступна страва мала бути скоромною. Всі з нетерпінням чекали м'ясних страв. Відговівшись, лягали спочивати.

До обіду, як правило, ніхто не ходив у гості; винятком, а відтак і обов'язком було лише взети до діда вечерю. Спорядивши святкові повози, одружені діти провідували батьків чи дідусів. З ними були й діти, які перед цим не носили вечері. Нарешті з'їжджалася вся родина і гуртом сідали за святковий обід, який тривав допізна. Ніхто з присутніх не згадував сумних історій та образ, бо це трапезування мало очистити всіх од скверни і об'єднати злагодою та любов'ю.

Надвечір починалося масове колядування. Різдвяні колядницькі гурти споряджали переважно парубки. Вони заздалегідь вибирали ватагу (керівника), міхоношу, Козу, Пастуха з пугою та інших дійових осіб.

Козу зодягали у вивернутий вовною назовні кожух, прилаштовували солом'яні роги, хвіст і дзвіночок на ший; з нею постійно ходили Циган, Лікар, Смерть з косою тощо. Неодмінним атрибутом всіх колядницьких ватаг мала бути рухома зірка, яку носив ватага.

Заходячи на подвір'я, колядники просили дозволу і, коли господар погоджувався, починали забавну виставу з віншувальних пісень-колядок та жартівливих сцен. У поетичних текстах оспівувались господар, господиня та їхні діти, їм зичили щастя і здоров'я, а господарству статків. Віншувальників відповідно ощедрювали.

З давніх-давен колядування були формою людського спілкування. Колядники ходили від хати до хати, співали, вітались, обмінювалися з господарями обрядовими стравами зі святкових столів, отримували гостинці — і це символізувало добрі взаємини, доброзичливість, приязність, щедрість.

О.Воропай говорить, що слово «коляда» походить від назви Нового року у римлян — *calendae januariae*. Воно зустрічається у багатьох (але не в усіх) народів, які в свій час зазнали на собі впливу стародавнього Риму, — французів, румунів, чехів, словаків, сербів, словаків, поляків, росіян (коледа або коляда), у нас, українців, коляда.

Про походження цього слова є дані з джерел слов'янської міфології: Коляда — це поганський бог.

Московський історик Карамзін пише, що 24 грудня руські язичники (погани) славили Коляду, як бога «торжеств і миру». Подібні твердження знаходимо і в інших історичних документах.

«Отже, — підсумовує О.Воропай, — є всі підстави думати, що наша коляда походить від назви поганського бога зимових свят — Коляди».

В українській мові слово «коляда» має три значення, за словником Б.Грінченка:

1. Коляда — це Різдвяні свята: «Будьте здорові з колядою».

2. Коляда — це пісня, яка співається під час Різдвяних свят: «Пустіть його до хати, він вам буде коляду співати».

3. Коляда — це винагорода за величальну пісню: «Он і пан іде, коляду несе: коробка вівса, зверху ковбаса!»

Свято української Коляди традиційно відзначалося впродовж двох тижнів — із 7 по 19 січня. Це період так званого зимового повороту сонця. В народі з цього приводу казали: «Сонце на літо, а зима на мороз». За дайбозькими уявленнями, це зустріч нового сонячного року, а звідси і свято народження сонця — найзнаменитіше зимове свято, що об'єднувався цілим рядом обрядових дійств. Усі вони так чи інакше стосувалися хліборобського циклу, що підтвер-

джують численні ритуалізовані дієства (кутя, посівання зерном, виготовлення Дідуха тощо).

Прикмети, прислів'я до Різдва:

Дми не дми — не до Різдва йде, а до Великодня.

Дуй не дуй, а вже не до ковбаси, а до яєць іде.

Краще Різдво тріскуче, ніж пекуче.

На Різдво обійдеться без паски, а про мак буде й так, а без олії не зомлію.

Обійдешся на Різдво без свяченого, а на Великдень без куті.

Не дивниця, що на Різдво метелиця.

За різдвяним днем передбачали погоду й врожай.

Якщо сонячний день — дорід на хліб.

На Різдво йде сніг — заврожається озимина.

Зелене Різдво — білий Великдень.

Як на Різдво зеленіє, то на Великдень багато нових могил.

Якщо на Різдво буде багато бурульок під стріхою, то вродить ярина, особливо ячмінь.

На деревах рясний іній — защедрить озимина.

Який день Різдва, такий і на Петра (12 липня), бо як по Різдвові, так і по Петрові.

Як на дві неділі перед Різдвом рясний іній, то перед Петром буде на гречці рясний цвіт.

В який день тижня Різдво, в такий треба починати жнива.

В який день Різдво, в такий Новий рік і Петра.

Щоб вродили коноплі, жінкам негоже спати всю ніч.

8 СІЧНЯ — БОГОРОДИЦІ, СВЯТО МАТЕРІ БОЖОЇ

Для жінок чи не найурочистіший день. Не можна було працювати вагітним жінкам та їх чоловікам. Говорили, що майбутня дитина може народитися з фізичними вадами. Мабуть, тому на Богородицю дозволялося колядувати й жіночим ватагам.

Зазвичай у цей день відвідували бабів, які приймали пологи, пригощаючи пупорізком вечерею, а також справляли обіди та панахиди по померлих. Отримані за віншування продукти молодь віддавала на великі вечорниці — це були суто молодіжні розваги, а тому якщо на них приходив хтось із чоловіків, над ним глузували й виганяли геть.

9 СІЧНЯ — СТЕПАНА (СТЕФАНА)

Цей день мав бути морозним: «Прийшов Степан — на ньому червоний жупан». Святують, як і в попередні дні, але не працюють. Особливо остерігалися прясти; можна було виконувати найнеобхіднішу роботу. Ввечері намагалися якнайбільше співати колядок.

13 СІЧНЯ — МЕЛАНКИ, МЕЛАНІЇ, ЩЕДРИЙ ВЕЧІР, ЩЕДРА КУТЯ

Щедрий вечір — вечір напередодні Нового року, або, як кажуть зараз, старого Нового року.

Напередодні Нового року вечеря не мала великої кількості страв, але була смачна: ковбаси, смажене м'ясо, локшина і обов'язково млинці як прообраз сонця. Від того вона називалася щедрою, а звідси й Щедрий вечір. Не випадково в переважній більшості щедрівок і колядок присутній такий приспів: «Щедрий вечір, добрий вечір, добрим людям на здоров'я!»

Протягом тижня, починаючи з Різдва, люди не працювали, а лише святкували. Особливо урочисто і цікаво проводили вечори. Сідаючи до святвечері, кожний одягав нову або чисту сорочку і користувався спеціально поміченою ложкою. Перш ніж почати трапезу, господиня просила дітей вийти з хати, а біля батька за столом клала стільки пирогів, щоб його не було видно. Запрошені потім до світлиці діти запитували здивовано:

— А де ж наш тато?

— А хіба ви мене не бачите?

— Ні, не бачимо.

— То дай, Боже, аби так мене завше не бачили, — відказував батько і, вставши, роздавав усім хліб.

Повечерявши, сусіди йшли один до одного миритися, а хлопці, котрі недавно отримували гарбуза, вдруге з надією на згоду засилали сватів.

Біля вікон вже чулися дівчачі поголоси та щедрівки. Переважно це робили лише дівчатка-підлітки, а іноді й юнаки. Вони, як правило, щедрували лише під вікнами й не заходили до хати. Основні ж дієства належали парубочим та дівочим меланкам. Хлопці вибирали з-поміж себе найудатливішого витівника, переодягали його в жіноче вбрання, і він виконував роль Меланки; добирали й інших персонажів. На вулиці починали жарти: Циганка приставала до всіх, щоб поворожити, Циган пропонував обміняти коней, Ведмідь запрошував до танку, Коза грала на скрипочці, а цибатий Журавель вибивав на бубоні.

На таку виставу збиралася половина села. Але тривала вона недовго — хлопці розходилися по оселях, де були дівчата. Зайшовши, ватага робила шарварок. Меланка розкидала сміття, заглядала в миски, щоб відшукати глечики з молоком і вимастити ним припічок, тому господарі заздалегідь приховували хатнє начиння. Віддарувавши міхоношу, хлопців запрошували до столу.

Цього вечора ходили й дівочі ватаги. Серед них була Меланка, зодягнена у весільний одяг молодої, і Василь — перевдягнена у молодого дівчина. Вони щедрували під вікнами, й господарі наділяли їх грошми «Меланці на вінок».

У цей вечір багато гадали: виходили дівчата на вулицю, і яка перша тварина зустрінеться, таке й життя чекає: собака — то звісно... Вівця — тихе та сумирне, кіт — тепле та домашнє...

Рахували у плетеному тині палиці тричі по дев'ять: якою буде остання, таким буде і чоловік, — товстим чи тонким, струнким чи кривобоким; якщо кілочок сучкуватий, то з важким характером, без кори — бідняк, з корою — багатий тощо.

Лічили палиці попарно: якщо залишиться в кінці тину непарне число, тобто одна, значить, — не вийде заміж.

Помічені палички кидали в ополонку, вранці дивились, чию паличку вода знесла, та дівчина вийде заміж.

Рахували поліна, принесені до хати. Парна кількість — бути весіллю. Закривши очі, навмання брали одне: якщо покрите корою, пряме й гладеньке — буде чоловік багатий, гарний і добрий, а без кори бідний.

Витягували зі стріхи соломину: якщо з колоском та ще й зернами подружнє життя буде щасливим.

Перед ворітьми насипали по три купки зерна, а вранці спостерігали: якщо не чіпане, то сімейне життя буде щасливим і навпаки.

На Полтавщині молодь верхи на очеретинах скакала до замерзлої річки. Там всі набирали з ополонки в рот воду й на очеретинах повертались додому. Воду виливали на долівку перед покутем, а очеретини втикали в сніг на городі. Якщо вони за ніч покриються інеєм, то на сім'ю чекав добробут. У цей день у хлівах ловили горобців і кидали у вогонь. Попіл зберігали до сівби й разом з зерном висівали у землю, щоб горобці не нападали на посіви. Злодії вночі йшли на цвинтар і кричали: «Буду красти». Якщо ніхто не обзивався, то можна було надіятися, що крадіжка вдасться.

Так само гадали і на Андрія.

Крім ворожінь, люди старалися завбачувати погоду:

Якщо під Новий рік добрий сніг — сій гречку.

Небо в зірках — урожай на гриби і горох.

Падає м'який сніг — на врожай, а коли тепло, то літо буде дощовим.

Сильний мороз і падає малий сніжок — на врожай хліба, здоров'я людей і тварин; коли ж тепло і без снігу — на неврожай та хвороби.

Який перший день у Новому році, то й рік буде такий.

Багато пухнастого інею на деревах — до врожаю зернових і доброго медозбору.

Ожеледь на деревах — уродить садовина.

Зоряне небо — добре нестимуться кури.

Дивилися, куди тварина ляже головою: до сходу — на врожай, до заходу — на недорід.

Кілька цибулин посипали сіллю. Якщо вранці сіль набухла вологою, то невдовзі піде дощ, а геть мокра — буде злива.

Діти клали у батькові чоботи шматочок хліба і вуглинку. Він просив подати правий чи лівий чобіт: якщо з вуглиною, то рік буде голодний, а з хлібом — щедрий. Або ж чобіт з хлібом віщував довге життя, а з вуглиною — скору смерть.

Якщо на Меланії відлига, то слід чекати теплого літа. Яка Меланка, такі Петро з Павлом.

Існувало повір'я, що в новорічну ніч горять всі гроші, які є в землі, їх треба викопати без свідків; що опівночі скотина говорила по-людському.

Дівчата дивилися на вишневі гілочки, поставлені місяць тому (на Андрія). Розквітла вишня символізувала заміжжя в новому році.

У 12 «чашечок» розрізаної цибулі сипали сіль і давали кожній назву місяця. В якій за ніч сіль розтанула, той місяць буде мокрим.

У сито клали хустку, по її кутам клали монету, сіль, хліб, вуглину й накривали кінцями хустки. Хто відкривав гроші — буде багатим, хліб — урожай, сіль — погано, вуглина — нещастя.

Дівчата на дорозі кидали чобіт. Куди показував носок, там і суджений.

14 СІЧНЯ — СВЯТОГО ВАСИЛЯ ВЕЛИКОГО, СТАРИЙ НОВИЙ РІК

На Новий рік припадає свято Василя, він вважався покровителем землеробства, тому на Новий рік прийнято «засівати» збіжжям оселі.

Цей день визначав весь рік — з ранку до вечора треба веселитися, щоб всі наступні дні були радісними.

Святитель Василь Великий (329-379 рр.) був архієпископом Кесарії. Його рідні належали до святих. Батько — вчитель красномовства і адвокат.

Василій вчився у відомих, знаних афінських школах, після повернення на батьківщину прийняв хрещення, довгий час провів з пустельниками у Сирії, Месопотамії, Палестині та Єгипті, де разом з товаришем юності Георгієм (Богословом) пізнав життя ченців.

У 370 році Василій отримав кесарійську кафедру і майже весь час архіпасторського служіння боровся за православ'я. Він був засновником монастирів, притулків, автором літургій, молитв, релігійних книг. Його поважали не тільки як богослова, а як і вченого-природознавця.

Василій Великий визнаний вселенським учителем християнської церкви, як і святий Микола Чудотворець, Григорій Богослов та Іван Златоуст.

Найпишніше відзначалися новорічні дійства напередодні, тобто опівночі. Цей час нерідко називають чародійним, оскільки для віруючих розвиднюється небо і вони можуть просити в святих усе, що їм заманеться. Від Різдва і до Василів не годилося замітати хату та виносити з неї сміття, щоб не винести з ним долі — щастя. Опівночі селяни виходили на подвір'я й слухали, як Новий рік проганяє старий: старий хоче забрати з собою все, а новий намагається віддати лише лихе.

Зайшовши до хати, господар зв'язував соломку у три в'язанки: одну ніс до клуні, а решту на подвір'я та в садок. Підпаливши їх, — а сюди скидали й сміття з хати, — дим спрямовували так, щоб він обкурював фруктові дерева. Новорічний вогонь віддавна вважався священним, спопеляв усі торішні сили, очищав людські душі від скверни, а разом з димом відлітали до сонця Щедрий Бог та духи-лада, що переселялися жити в поля. Ось чому в цей день намагалися бути чемними, нічого не позичати і дарувати, а лишень веселитися.

Цікавий обряд, який влаштовували новорічної ночі на Полтавщині, описав відомий дослідник цього краю Микола Маркевич. Згідно з повір'ям, саме взимку росте відома на Україні рослина — нечуй-вітер, яку широко використовують з лікувальною метою. Проте особливу властивість вона має напередодні Нового року. Її можуть відшукати «тільки незрячі, котрим нечуй-вітер коле очі»; вона допомагає не лише рибалкам, але й іншим «щасливо переправлятися через рік».

З приходом Василів починалися нові обрядодійства. Найцікавіші новорічні засівання осель збіжжям, бо Василь — покровитель землеробства. Батьки будили синів (традиційно засівали тільки хлопчики, а дівчатка лише щедрували напередодні). Зодягнувшись у святкове вбрання, дітлахи брали спеціально виплетену рукавицю, наповнювали її житнім і пшеничним зерном і, ставши перед образами, засівали спочатку власну оселю: «На щастя, на здоров'я! Роди, Боже, жито, пшеницю і всяку пашницю. Будьте здорові з Новим роком та з Василем!» Називали цей день — «засівки».

Батьки давали малим посівальникам гроші, і тоді вони, починаючи з крайньої хати, оббігали сусідські оселі. Кожен намагався найпершим засіяти й отримати найкращий подарунок. Тим, хто спізнювався, давали лише млинці та пироги. Удень засівали дорослі, відвідуючи один одного, потрушували зерном уже господарів, а ті намагалися зібрати його і підгодувати ним птицю.

Обряд новорічного засівання, або новолітування, перейшов з дохристиянських вірувань, адже наші далекі пращури відзначали новолітування навесні — напередодні посіву зернових. Тому переважна більшість символів і дійств зберегла прадавнє коріння.

У цей день вважалося за честь гутати (підкидаючи, вітати) всіх Василів. Подекуди на новолітування виносили на подвір'я дідуха і спаливали його, що символізувало початок Нового року.

З Нового року день ставав довшим.
На Новий рік прибавляється дня на заячий скік.
Василів вечір додає дня на курячу ніжку.
На Василів вечір відьми крадуть місяць.
На Новий рік погода — буде в полі урода.
Старий рік у ноги — Новий у порога.

ТЕКСТИ НОВОРІЧНИХ ПОЗДОРОВЛЕНЬ

А в полі, полі сам Господь ходив,
Сам Господь ходив, зерно розносив.
Діва Марія Бога просила:
«Уроди, Боже, жито, пшеницю,
Жито, пшеницю, всяку пашницю».
Сію, вію, посіваю, з Новим роком поздоровляю.
Будьте здорові з Новим роком і з Василем.
Дай, Боже!

Сію, вію, посіваю,
З Новим роком поздоровляю.
На щастя, на здоров'я та на Новий рік,
Щоб уродило краще, як торік,
Жито, пшениця і всяка пашниця,
Коноплі під стелю на велику куделю.
Будьте здорові з Новим роком та з Василем.
Дай, Боже!

Сійся, родися, жито, пшениця, всяка пашниця,
На щастя, на здоров'я та на Новий рік,
Щоб уродило краще, як торік,
Коноплі під стелю, а лен по коліна,
Щоб у вас, хрещених, голова не боліла.
Будьте здорові з Новим роком.
Дай, Боже!

18 СІЧНЯ — ГОЛОДНА КУТЯ, ДРУГА ВІЛІЯ

Вечір 18 січня напередодні Хрещення в українців немовби повторював переддень Різдва, правда, в дещо скороченому вигляді й не так урочисто. Народні назви свята — Голодна кутя, Святвечір Водохресний, Друга кутя, Голодний святвечір, Бабин вечір, Терплячий святвечір.

Що до назви «Голодна кутя», то є кілька думок. Одні дослідники вважають, що походить вона від того, що цілий день, аж доки ввечері не посвятять воду в церкві, люди говіли, тобто постились і нічого не їли. Але це не зовсім переконливо, оскільки так робили на Багату кутю. Чому ж тоді ця кутя називається «голодною»?

Ймовірнішим є твердження, що на другу Вілію вже не закликали вечеряти «святих душ» та «Бога багатства» — звідси, отже, назва Голодної.

Але третій Святвечір з попереднім має чимало спільного. Як і на Багату кутю, на другу Вілію готують лише пісні страви, але в меншій кількості. Щоправда, в різних регіонах України були свої відмінності. Скажімо, в одних випадках Дідуха спалювали на Новий рік, в інших частину обрядового снопа тримали до Голодної куті. Як тільки темніло, його виносили на толоку або садок і підпалювали — «щоб теплий дух накликав весну». Потім дівчата збирали попіл і розсіювали його на городах — «аби огірки родили».

Увесь цей день дотримувалися суворого посту. Увечері в церквах робили відправу і святили «вечірню воду», яка вважалася значно кориснішою «від усякого лиха», ніж йорданська. Для цього готували спеціальні коновки, пишно увітчували їх безсмертником і волошками. Повернувшись з церкви, господар робив з кількох колосків чи цілющих трав кропило, наповнював миску свяченою водою і разом із сином, що запасався крейдою та пиріжком, обходили всі господарські будівлі: там, де скроплював батько водою, підліток малював хрест і відкушував шмат пиріжка. Подібне робили і з реманентом: возами, боронами, плугами. Потім заходили до хати і ставили хрест на дверях, віконцях, миснику.

Професор Степан Килимник твердить, що Голодна кутя — це день освячення господарства, зачаклування його від лихих сил, вигнання цих сил та накликання добробуту на господарство, худобу, птицю та бджоли.

До столу, як і в Святий вечір, сідали, як на небі з'являлась перша зоря. Приступаючи до вечері, спочатку пили свячену воду, що, за народними уявленнями, мала велику силу. Споживали пісні страви. Господар «благословляє» кутю, бере першу ложку, а господиня каже: «Кутя Свята на стіл іде, пшениця на лану ще краща буде!» Починаючи вар (узвар): «Дерева ряснітимуть яблуками, грушами, сливами, вишнями...» Капусняк: «Буйні буряки, бараболя, огірки, капуста, морква зародять у городі...». Голубці: «Як голуби, любитимуться наші діти й батьки...». Пиріжки: «Пиріжки як бики, щоб сита худоба була...». Риба: «Вода буйна, а риба смачна — все лихе з води прожене...». Горох: «Як горох, покотяться вівці, полупляться курчата...» При подачі страви з маком: «Як мак нечисленний — рої вкриватимуть усі дерева...».

Починали із пирога з горохом, який господар розрізав навхрест, примовляючи: «Благослови, Господи!» Господар також запрошував до вечері і мороза. Нагнувшись до вікна, говорив: «Морозе! (3 рази). Іди до нас вечеряти! Та не морозь нашої гречки, ні паші в полі, ні людей, ні скот у дворі, ні ягнят, ні телят, ні курей, ні гусей». На закінчення вечері споживали кутю й узвар. Деінде вечірню трапезу починали і завершували кутею.

Діти дуже любили запрошувати мороза, припадаючи до вікон. Після цього парубки «проганяли кутю». Вони з макогнонами виходили на вулицю, стукали у ворота і тини, вигукуючи: «Геть, кутя, з покутя, а ти, узвар, іди на базар!»

Інші брали горщики, в яких варилась кутя, і, проказавши такі ж слова, розбивали начиння об ворота. Діти постукували паличками в причілковий кут або ж ложками об макітру з кутею і накликали:

«Тікай, кутя, із покуття,
А узвар — іди на базар,
Паляниці, лишайтеся на полиці,
А дідух — на теплий дух,
Щоб покинути кожух!»

Після цього мисливці робили по три постріли.

Обрядом «Вигнання куті», тобто мороза, зими, лихих сил (кутя була у великій шані), завершується один з найпоетичніших і націкавіших святково-обрядових циклів — різдвяно-новорічний. Відтак зимовий перепочинок уже закінчувався, і селяни готувалися до близької весни. Тому вважали: як на голодний вечір темно, то вродить гречка, а коли яскраві зорі — буде щедрим приплід білих ягниць. Жіноцтво думало про рукоділля — «адже треба поспішати шити, прясти, ткати, бо скоро Великдень». І хоч ще буде великий піст, але до початку весни треба обов'язково наготувати нового полотна. Тому цілком логічно мовиться: «Тікай, кутя, з покутя!» — празникуванню, отже, прийшов кінець.

Голодна кутя — це свято «запросин і гостювання добрих сил весни та буйних вод», накликання добробуту, застрахування магічними написами від супротивних сил у родині, в господарстві.

У ніч з 18 на 19 січня дівчата ворожили. Так, як і в ніч з 6 на 7 січня, ці ворожіння вважались особливо точними. Після свята Хрещення господнього вже можна було й свататися.

Професор Степан Килимник говорить, що у Голодній куті і Водохреща є багато неясного, малозрозумілого, в фольклорі про ці свята майже нічого не збереглося, в той час як різдвяно-новорічні празники дають чимало цікавих традицій, відображених і в усній народній творчості. Невідомі навіть назви цих свят в дохристиянські часи.

19 СІЧНЯ — ВОДОХРЕЩА, ЙОРДАНА, БОГОЯВЛЕННЯ

Вчені не дійшли єдиної думки про походження цього свята. Одні вважають його християнським, інші — що воно побутує ще від дайбожичів і було призначене для вшанування чистителя і святителя давнини — води, вигнання зими та прискорення приходу весни. Про це свідчать обрядодії, характерні для свята: освячення води, випускання голубів чи інших птахів, розстріл Коляди, як злих сил, в тому числі й зими, символізували прихід весни. Освячення води — обряд дайбозький.

Олекса Воропай іншої думки: «Йордань», або Водохреща — це суто християнський звичай, що прийшов до нас на Україну разом з християнством і зайняв одне з найповажніших місць серед традиційних свят нашого народу.

Особливості свята 19 січня відображені і в його назвах: Водохреща (від звичаю дайбожичів), Йордана (на річці Йордан в Єрусалимі прийняв хрещення Ісус Христос), Богоявлення Господнє.

Так пояснюють одні дослідники. Професор Степан Килимник говорить, що назва свята, його зміст з дохристиянських часів до нас не дійшли, воно християнізувалось до невпізнання і назва його біблійна. Але основні контури свята збереглися.

Починається воно опівночі службою у церкві, а близько четвертої години (перед світанком) віруючі з образами, свічками на чолі з духовенством вирушали на річку. Там уже заздалегідь в зручному місці чоловіки прорубували у льоду великий хрест, витягали його й обливали спочатку холодною водою, щоб змерзся, а потім фарбували буряковим відваром; робили вівтар, престо́л. Відбувалася відправа, за нею — освячувалася вода опусканням тричі срібного хреста (від чого йорданська вода зберігалася придатною більше року) та вогнем: дяк схилив над водою запалені свічки, а хор співав величальної Христу. Після освячення води кожен з присутніх намагався якнайскоріше випити її (чим свіжіша, тим кращі має цілющі властивості) та набрати в підгото-

ваний для цієї мети посуд, прикрашений сухими квітами, різнокольоровими стрічками. Під час опускання хреста у воду, схиляння свічок та співу хору над головами людей один за одним підіймались у небо голуби, спеціально принесені для цього. В цю ж мить чоловіки стріляли з рушниць холостими патронами. В народі це називалось «застрілювати коляду», тобто проганяють зиму, злі сили, які залишились у воді і з весняною повинню можуть багато лиха наробити людям. Дехто купався, швидко одягався після цього, щоб не застудитися.

Після повернення з водосвяття в родинах починалася «Йорданівська вечере-обід». До неї нічого не їли, поки не вип'ють освяченої води. Цією водою знову кропили хату, в хаті, господарські будівлі, лили в загальну воду для вжитку, а решту зливали у пляшки і зберігали цілий рік, часто під образами, для лікування.

Потім їли пісні страви у тій же послідовності, як на першій та другій куті. А після пісних страв подаються скоромні. Під час вечері згадуються покійники, висловлюються їм та живим найкращі побажання.

Пізніше господар брав спеціально випечений хрестоподібний хліб і в хліві благословляв тварин. Наступного дня об'їжджали молодих лошат, після чого освячували водою, готуючи їх до праці навесні. О.Воропай відзначає, що цей звичай характерний у минулому для Полтавщини.

Вважалося, що йорданівська вода на протязі довгого часу зберігає свої цілющі властивості і повертає здоров'я, якщо помазати нею хворі місця, випити певну кількість.

Жінки на Водохреща щедрували. В йорданських щедрівках найчастіше згадували Діву Марію та її сина, звучали мотиви, що завжди хвилювали жіночу душу, — милосердя, любові, прощення. До Водохрещі жінки не полоскали у річці білизну, щоб більше злих сил загинуло від йорданських морозів. Дівчата клали в посвячену воду калину чи корали й вмивалися, щоб личко було рум'яним.

Вважалося, що після Водохрещі мають слабнути морози. Тому казали: «Тріщи не тріщи, а вже минули Водохрещі», «Яскраві хрещенські морози городять білі арки».

Прикмети на Водохреща:

Коли на Водохреща риба табунами ходить, на рої добре.

На Водохрещі день теплий — буде хліб темний.

Якщо 19 січня сонячний день, то пшениці будуть чисті.

Якщо похмуро — хліба буде вдосталь.

Йде лапатий сніг — на врожай.

Якщо зоряна ніч — вродяться горіхи і ягоди.

Коли на Водохрещі з'явився повний місяць — бути великій воді.

Удень йде сніг — на врожай гречки: вранці — ранньої, вдень — середньої, а ввечері — пізньої.

Якщо вдень випав іній, то у відповідний день весни треба сіяти пшеницю.

Під час освячення води йде сніг — добре роїтимуться бджоли і колоситимуться хліба.

Вірили, якщо, йдучи на Йордан, пролетять поперед хоругв горобці, то «велика смерть на дітей, граки — на молодь, гуси — на літніх».

Попіл після різдвяних свят не можна зберігати — ні в хаті, ні на дворі, бо буде пожежа; ввечері на Водохреща його треба винести на річку і висипати на лід.

На Слобожанщині є повір'я, що в день Водохреща буває така хвилина, коли вода перетворюється на вино.

Якщо перед обідом на Водохреща господиня місить тісто на пиріг, то, витягаючи руку з тіста, не обтирає її, а йде в сад і обв'язує яблуневе дерево соломкою, примовляючи: «Щоби на той рік родили яблука такі добрі та м'які, як тісто».

СВЯТИЙ ПОНЕДІЛОК

Перший понеділок після Водохрещі називають «різдвяним» або «святим». У цей день їдять пісне, хоч на свята не дотримувалися постів — ні в середу, ні в п'ятницю. А вживати спиртне і в понеділок можна. Про це говорить приповідка: «Святий понеділку, не сварись на мене, що я п'ю горілку!»

20 СІЧНЯ — ІВАНА ПРЕДТЕЧІ, ХРЕСТИТЕЛЯ

Це перехідний день між святковими розвагами та буденними клопотами, ще називали його «посвятки». В попередні святкові дні не прийнято було відвідувати шинок, бо не посвячена вода. Від Різдва і до Водохрещ не жінки повинні ходити по воду, а чоловіки. Тому на посвятки їм ставили в корчмі могорич — «за те, що воду носили справно». Він не призводив до пияцтва, а був приводом зібратися разом у шинку — у минулому місце спільних розваг, вирішування різних громадських справ.

Найбільш нетерплячі жінки могли вносити до хати гребені, мички та коловоротки, оглядати їх, але робити ще не починали того дня, а після нього: «Після Івана Предтечі хто не робить — того б'ють у плечі»; «Прийшов Іван Предтеча та й забрав свята на плечі».

У цей день хліб та сіль, що знаходились на покуті від багатой куті, господар віддавав худобі, як і сіно з кубельця, «щоб скотина плідна була».

20 січня закінчувалися зимові свята.

21 СІЧНЯ — ОПАНАСА — ПІВ-ІВАНА, РІЗДВЯНИЙ ДЕНЬ

День цього свята співпадає з днем Різдва, тому й називають його «Різдвяний день». Його відзначали жінки, бо чоловіки — «Пів-Івана полоще ложки». Старші молодиці, прикрасивши гребені, ходили по хатах, запрошуючи на останні складчини, які відбуватимуться ввечері. Тоді збиралися в одній із них за святковий стіл, де проголошувалися тости, побажання, примовляння.

У Різдвяний день остаточно завершувалися всі святки зимового циклу, тому цей день називали «виряджанням» або «проганянням свят». У деяких місцевостях у цей вечір парубки «проганяли кутю».

Жінки вносили до хати ввечері все необхідне для прядіння. Тому говорили: «Тік і притік причинок приволік», що означало: можна починати роботу. Але в цей день робити гріх, як і на перший день Різдвяних свят.

Вважалось, якщо вітер повіє зі сходу, то літо буде грізне, з півдня грозове. Тому й казали: «Який Омелько, таке й літенько».

23 СІЧНЯ — МАРКІЯНА

Його називали ще «Грицем-літозазивачем»: який день, таке й літо. Інші на стіжках — на мокрий рік.

25 СІЧНЯ — ТЕТЯНИ

Якщо вигляне сонце, то рано прилетять птахи з вирію, а коли сніжно, то буде дощове літо.

28 СІЧНЯ — ОТДАННЯ, ВИДАННЯ

У народі вважають, що в цей день чаклунки роблять свою справу — чаклують. Є багато повір'їв, що вони можуть приворожити, насилати різні хвороби.

29 СІЧНЯ — ПЕТРА ВЕРИГИ

Вериги-кайдани. Свято носить таке найменування на знак поклоніння чесним веригам Св. Апостола Петра.

На Петра Вериги зима «або поставить, або наломить вериги». «На Петра Вериги розбиваються криги».

За народними віруваннями, це останній день зими.

Про цей день є немало прикмет:

Якщо напередодні Петра Вериги ніч місячна і на небі видно зорі, літо урожайне буде, а рік — щасливий. Якщо ніч похмура, то і рік понурий: неврожай, пошесть на худобу.

Якщо мороз у цей день, то літом спека.

Якщо дворова птиця — гуси, качки, сидючи на снігу, махають крильми, ніби плавають, — буде відлига. Те саме, як пси качаються по снігу.

Як уночі місяць обгородиться хмарами, буде вітер.

Гайвороння в цей день пряче на метелицю.

На Петра Вериги не перуть.

31 СІЧНЯ — ОПАНАСА

Переважно цей день буває холодним, а тому казали: «З Панасовими морозами жарти лихі. На Опанаса-ломиноса бережи носа».

ПРИКАЗКИ ТА ПРИКМЕТИ СІЧНЯ

Новий рік — до весни відлік.

На Новий рік прибавилось дня на заячий скік.

Сонце блищить, а мороз тріщить.

Холод не брат, а завірюха не сестра.

Мороз як вітчим, а холод як мачуха.

Зимова днина така: сюди тень, туди тень — та й минув день.

Зимове сонце як мачуха — світить та не гріє.

Якби не зима, то й літо було б довше.

Синиця пищить — зиму віщить.

Січень січе та морозить, а газда (господар) з лісу дрова возить.

Січень без снігу — літо без хліба.

У січні вночі панують сови та сичі.

У січневу холодну добу пам'ятай про худобу.

У січні сніг січе з вітрами, а пияк трясє зубами.

Січень наступає — мороз людей обнімає.

Січень не так січе, як у вуха пече.

Січень січися, а ти до печі тулися.

Січень з груднем прощається, а на лютий очі косує.

Січню морози, а лютому — хурделиці.

Січень стрибнув на поріг курячим скоком.

Хвали січень сніговий, травень дощовий, а серпень на хліб рясний.

Сніг, а не лід заячий лишає слід.

* * *

Якщо вночі з'явиться іній — вдень сніг не падатиме.

Кільце навколо місяця — на сильний мороз.

Вечір зоряний — ніч морозяна.

Яскраві присмерки — до холоднечі.
Сорока під стріху лізе — на хуртовину.
Ворони розкаркалися — на мороз, а влаштували в небі хоровод — на сніг.
Пищать вранці синиці, а горобці ховаються під стріху чи соломі — мороз посильнішає.
Кінь лягає на землю — перед снігопадом.
Гусак піднімає лапку, ховає голову під крило — на холод.
Якщо тетеруки злітають з одиноких дерев і перелітають у глиб лісу незабаром почнеться буря; коли ж зариваються в сніг — перед похолоданням.
Миші вилазять з-під снігової подушки і бігають зверху — до відлиги.
Снігур заспівав — на хуртовину.
Якщо пітніють шибки навіть у холоднечу — на потепління.
Багато снігу — багато хліба.
Коли сніг рано ліг — врожай озимини і ярових буде рівний.
Місяць яскравий — до ясної погоди, а блідий, покритий туманцем — до снігу.
Якщо під вечір снігопад припиняється, а небо не прояснилось, то наступного дня падатиме сніг.
З'являються біля сонця чи місяця райдужні кола — у найближчу добу погода зміниться.
Якщо дерева в січні часто покриваються інеєм — на щедрій врожай.
Над лісом або чагарниками повітря засиніло — на потепління.
Якщо січень мокрий та з відлигами — тоді жди холодного літа.
По зимі літо йде: якщо раптом випаде дощ, то такого ж дня влітку сипоне град, а коли мороз, то буде спека.
Дзвінко кричать галки — на відлигу: галки малі тепла накликали.
Сіра ворона під час заходу сонця самотиною сидить на верхівці найвищого дерева — чекай лютого морозу.
Пес на снігу згортається калачиком — на мороз, а витягується, розкидає лапи — на відлигу.
Якщо собака спить більше, ніж звичайно, знехотя рухається, перестає гавкати — бути потеплінню.
Раннього морозяного вечора розспівалися півні — чекай відлиги.
Якщо вдень свійська птиця відсиджується в курнику — неодмінно збільшиться мороз.
Взимку ліс без вітру шумить — бути хуртовині.
Зимова діброва почорніла — наступить відлига з вітром.
Якщо ясного дня з'являється лапятий та голкастий іній — чекай різкого похолодання і хуртовини, якщо вночі був іній — сніг удень не йтиме.
Ясної днини високо летять проти вітру ворони — на вітер з невеликим снігом.
Якщо після Нового року хмари пливуть, сніг сильно рипить під ногами на мороз.
Увечері в ясну погоду дроти виграють, наче струни, — на негоду.
Далеко чути погук паровоза — на відлигу.
Вечірній зіркопад на нічний мороз.
Синичка зранку пищить — на легкий морозець.
Вовки виють неподалік жител — до морозу.

Неодмінно заморозить, якщо дим з димаря в'ється стовпом; ранкова зоря дуже яскрава; зірки в нічному небі надмірно поблискують і виразно простежується Чумацький Шлях.

Якщо січень холодний, липень буде жаркий і грибів не чекай до осені.

Якщо січень сухий, морозяний, то буде сухе, спекотне літо.

ПОЛТАВСЬКІ ВАРІАНТИ КОЛЯДОК ТА ЩЕДРІВОК ДО РІЗДВА (С.КИЛИМНИК)

ЗАПИТ:

Чи цьому дому та й веселому.
Чи дозволите колядувати,
Колядувати — дім звеселяти,
Дім звеселяти — дітей втішати!
(Із запиту «Берези»).

ПЕРШИЙ ДЕНЬ РІЗДВА:

Маленькі хлопчики:
Я, маленький хлопчик,
Ізліз на стовпчик,
У дудочку граю,
Христа забавляю!
На Полтавщині:
Христа забавляю,
Із святом вітаю!

Або:

Горобчик летить,
Хвостиком вертить,
А ви, дядьку, переймайте,
Мені копійчку дайте.
Старші діти:
З Святим Різдвом вітаю,
Всім здоров'я бажаю:
Господарю на воли,
Господині на квочки,
Хлопцям і дівчатам — на гуляння,
Малим дітям забавляння
Христу-Богу вихваляння!

ВІТАННЯ ДО БАТЬКІВ:

Вітаємо вас з святом
Різдвом тим, святами Різдва!
Хай Бог дасть дочекати
Нового року!
Від Нового року до Богоявлення,
Від Богоявлення до Воскресіння,
А від Воскресіння до ста літ
Покиль Бог призначив вік!
То вам зичу і віншую
Христос рождається!

ЗАПИТ:

Чи цьому дому та й веселому.
Чи дозволите колядувати,
Колядувати — дім звеселяти,
Дім звеселяти — дітей втішати!
(Із запиту «Берези»).

ПЕРШИЙ ДЕНЬ РІЗДВА:

Маленькі хлопчики:
Я, маленький хлопчик,
Ізліз на стовпчик,
У дудочку граю,
Христа забавляю!
На Полтавщині:
Христа забавляю,
Із святом вітаю!

Або:

Горобчик летить,
Хвостиком вертить,
А ви, дядьку, переймайте,
Мені копійчку дайте.
Старші діти:
З Святим Різдвом вітаю,
Всім здоров'я бажаю:
Господарю на воли,
Господині на квочки,
Хлопцям і дівчатам — на гуляння,
Малим дітям забавляння
Христу-Богу вихваляння!

ВІТАННЯ ДО БАТЬКІВ:

Вітаємо вас з святом
Різдвом тим, святами Різдва!
Хай Бог дасть дочекати
Нового року!
Від Нового року до Богоявлення,
Від Богоявлення до Воскресіння,
А від Воскресіння до ста літ
Покиль Бог призначив вік!
То вам зичу і віншую
Христос рождається!

ДИТЯЧІ КОЛЯДИ

Ось гурток дітей-колядників підходить до хати:

— Заколядувати вам?
— Колядуйте, колядуйте!
— Кому колядувати?
— Іванкові, Марійці!
(Називають імена дітей).
— Ой, у полі, край дороги,
Там Іванко оре поле.
Рефрен:
Ой дай, Боже!
Оре поле, засіває
Своїх волів поганяє.

Рефрен:
Ой дай, Боже!
Своїх волів поганяє
Та й ласкаво промовляє:
Ой дай, Боже!
Сонце гріє, пригріває,
Вітер віє, повіває.
Ой дай, Боже!
А Іванкова пшениця
Спіє, спіє, поспіває.
Ой дай, Боже!
Добрий вечір!

О. ВОРОПАЙ. ДІВОЧА «МЕЛАНКА»

Ой, на річці, на Йордані,
Добрий вечір на Мелані.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на сей вечір.
Наша Меланка, як біль, біла,
Нашу Меланку журба з'їла.

Васильчику — чічільчику.
Посію тебе на городчику,
Та буду тебе шанувати:
Тричі на день поливати!
Тричі на день поливати
І в неділю підгортати!

НА НОВИЙ РІК ПОБАЖАННЯ

1. Ходить Ілля на Василя,
Носить пугу житяную,
Де замахне — жито росте,
Роди, Боже, жито, пшеницю,
Всяку пашницю.
У полі ядро, а в домі добро,
Дай, Боже!
Посіваючи, говорили:
2. На щастя,
На здоров'я,
На Новий рік.
Щоб вам родило,
Краще, ніж торік.
Коноплі під стелю,
А льон по коліно.
Щоб вам, господарі,
Головка не боліла.
3. Я бажаю щастя й долі,
Добра в хаті і на полі.
Моїм родичам, батькам,
Моїм сестрам і братам.
Щоб дістали щастя в парі

Наші любі господарі,
Щоб усе велось віднині
Нашій любій господині.
4. Сію, вію, повіваю.
З Новим роком вас вітаю!
Щоб вам весело жилося,
Все задумане збулося.
Щоб співалися пісні
В ці прекрасні зимні дні.
5. Сію, вію, посіваю,
Щастя й радості бажаю!
Щоб жила в Новім році
Вдача лиш на вашім боці.
Щоб були ви всі багаті,
Щоб лежали на столі
Паляниці немалі!
6. Будьте щасливі ви і діти,
Будьте гожі, мов ті квіти,
Щоб добра було доволі,
Щоб не знали вже розлуки
Ваші діти та онуки.

ДО РІЗДВА:

Пустить до хати — погріти п'яти,
Пустить до печі — погріти плечі.

ДО ЩЕДРОГО ВЕЧОРА (МЕЛАНКИ):

Пустить Меланку та й до хати,
Буде Меланка щось казати.
Дайте Меланці їсти й пити
Буде Меланка говорити.
Дайте Меланці крісло — сісти,
Буде Меланка пироги їсти.
Наша Меланка не робоча,
На ній сорочка парубоча.
Наша Меланка-господиня,
В ополонці ложки мила.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
В ополонці ложки мила,
Ложку, тарілку упустила,
Ложку, тарілку доставала,
Шовковий фартук замочила.
— Ой повій, вітре, сюди-туди,
Висуши фартук та й з води,
Повій, вітроньку, скрізь ворота,
Висуши краще злота.
Ой повій, вітре буйнесенький,
Висуши фартук білесенький.
Наша Меланка — неробоча,
На ній сорочка парубоча...
Люди ідуть на жнива,
А Меланка — на пива!

Люди ідуть із серпами,
А Меланка — зі шклянками!
Люди нажали по сім кіп,
А Меланка на один сніп!
Пішла Меланка на містечко,
Купила собі пасьминечко.
Пряла вона від кур до кур,
Напряла починків один чур!
Дала кицькам мотати,
Кицьки взяли — втікати!
Збіглися люди — дзвонити,
Кицьку з починком ловити!
А ловили — не вловили,
Нашу Меланку похвалили...
Посівають, примовляючи:
На щастя, на здоров'я, на Новий рік.
Роди, Боже, жито, пшеницю
І всяку пашницю,
На загороді бика і телицю,
У кошарі барана й ягницю,
У запічку дітей копицю,
Ще й сивого коня мати.
По межі ходити, копи рахувати!
Будьте здорові з Новим роком
Та з Василем!

КОЛИ ПРОГАНЯЛИ «КУТЮ»:

Тікай, кутя, із покуття,
А узвар — іди на базар.
Паляниці, лишайтесь на полиці,
А Дідух — на теплий дух,
Щоб покинути кожух!

ПОВІР'Я, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ РІЗДВЯНО-НОВОРІЧНОЮ ОБРЯДОВІСТЮ, ЩО ЗІБРАНІ НА ПОЛТАВЩИНІ

Коли до хати заносили Дідуха, господиня виносила віника й не вносила його аж до Василя — Нового року.

З куті беруть верх і дають курям, щоб поїли і добре неслися, а скотині сіно з-під куті, щоб з'їла й не хворіла.

Увечері 6 січня сваритися заборонено, бо цілий рік будеш заводити сварку. Навпаки, добре помиритися з ворогами, щоб у новому році було мирно і в хаті, і поза хатою. Всі дірки в лаві, чи де вони є — мусять бути до Святої вечері заткнуті, щоб ніщо зле не причаїлось у хаті, а це означає, що й рот недобрим людям буде заткнутий: «Не дірки зати́каю, а роти моїм ворогам, щоб їх напасті не зловили мене увесь рік».

Не можна рубати 6 січня дрів, бо птахи «вирубають» навесні кукурудзу.

На Святвечір слідкували, щоб не висіло надворі ніяке ганчір'я, бо літом птахи на городину сідатимуть.

По вечері (6 січня) не мили й не прибирали зі столу: душі померлих мали прийти, а на вікна ставили щось солоденьке для янголів.

Не можна де-небудь сісти, не продувши місця, щоб не придавити яку душу на Святвечері (6 січня).

6 січня готували для взуття нові солом'яні устілки, які носили до Нового року, потім перевертали їх на другий бік. Після Водосвяття підкурювали корів, які хворіли.

6 січня не брали в борг, щоб «не жебракувати» цілий рік.

Старалися, щоб діти в цей вечір не плакали, бо будуть цілий рік каверзувати.

Після Святої вечері відпочивали, але не можна було спати, зокрема батькові та матері: оселяться у господарстві злі духи. Тому лягали одягнені, а за синали аж по «третіх півнях».

Після Багатої куті не можна виходити зі свого двору аж до ранку, лише малі діти «носять вечерю» дідусям, бабусям та хрещеним батькам. У день Багатої куті нікому й нічого не позичають, не дають, не заходять до іншої хати. Від Багатої до Щедрої куті вечори вважаються й називаються «Святі Вечори», коли нічого не можна робити, крім догляду за худобою.

Підстеляли у Святу ніч всій худобі не соломі, а сіно, бо вірили, що худоба розмовляє з Богом.

У Святу ніч не можна щось недобре говорити, бо і добрі сили, й лихі все це чують, тому може все так і статися, не слід бути сердитому, пам'ятати зло.

Після вечері господиня дбайливо збирала крихти хліба. Вірили, що в них чарівна сила. Через них проціджували воду, щоб змити зурочення з дітей та скотини.

Коли 6 січня хтось за вечерю чхнув, то вважалось доброю ознакою, а коли вдавився, або із кого нема тіні, коли їдять кутю, то ця людина вже не дочекається наступного року.

Якщо на Різдво першою зайде жінка до хати, то весь рік хворітиме найстаріша жінка в цій оселі.

Від Різдва до Водохрещів не можна нічого їсти на повір'ї, бо усяка птиця виїсть городину.

Протягом Різдвяних свят селяни намагалися не одвідувати шинок — «бо це гріхотворна справа, оскільки не посвячена вода». Від Різдва до Водохрещ жінки не ходили за водою, це робили чоловіки та парубки.

Переддень Нового року вважався найсприятливішим часом для сватання для чоловіків, що з якихось причин довго не могли одружитись, причому негативний наслідок цього не мав жодного значення — в народі не сумнівались, що такий чоловік невдовзі знайде собі іншу наречену і впродовж року неодмінно одружиться.

Щоб визначити, які місяці в році будуть дощові, очищали від луски дванадцять цибулин, посипали їх сіллю і клали на ніч на піч, а вранці дивились, на якій цибулині сіль зволожилася.

Перед тим, як лягати спати, клали в один черевик хліб, а у другий — камінь. Якщо, прокинувшись, першим брали у руки черевик із хлібом, з цього робили висновок про сприятливість року і навпаки.

На Новий рік, на святого Василя, не годилося нічого різати, бо в цей день Христові зробили «обрізання».

На обід в Новий рік належало зарізати чорну курку, щоб кури добре неслись і плодились.

Сміття з хати від Святого вечора аж до Нового року не виносили — «щоб не винести з ним і своєї долі».

Першого посівальника господиня просила присісти за столом, а на Слобожанщині — на порозі, — щоб кури сідали та курчата водились.

Зерно з обмолоченого снопика — Дідуха йшло в новий засів, щоб хліборобська нива ніколи не переводилася. Тим зерном, що впало за рядно, господиня годує курей, щоб добре неслись.

Приймаючи гостей, до чарки промовляли: «На Новий рік не годиться пити по одній чарці, а все по дві, щоб старі в парі жили, а молоді пару знайшли!»

На Голодну кутю крейдою малюють хрестики (на всьому, що є в хаті) — це від нечистої сили, яка боїться хрестів.

У цей день не можна, щоб що-небудь з одягу або хоч ганчірка висіли на дворі — тому що, як вода посвятиться, то всі нечисті сили тікають з болота і ховаються в те, що на тину залишилося.

Дівки й удовиці, що хочуть в цім році вийти заміж, намагаються доторкнутися до ряси священика, який переступає поріг із церкви на Йордан.

Дівка, яка несе Матір Божу на Йордана, має одружитися цього року.

Якщо йорданською водою окропити в хаті, то в ній ніхто не буде хворіти.

Якщо йорданською водою вмитися, то на лице не зможуть надивитися.

На Водохреща не мороз тріщить, а нечиста сила відступає під святою дією хреста.

СВЯТВЕЧІРНІ СТРАВИ (6-8 січня)

КУТЯ. Кутя вважалась основною обрядовою їжею. Це — їжа Бога врожаю, каша, зварена з пшениці чи ячменю.

Вибирали найкраще добірне зерно, сушили, обпарювали кип'яченою водою і товкли в ступі обережно, щоб не розтовкти зерна, сушили й знову товкли, щоб звільнити зерно від луски. Після цього зерно промивали в кількох водах, замочували на ніч в новому або спеціально призначеному горщику, який зберігали з року в рік лише для приготування куті.

Заливали водою в пропорції: одна склянка крупи на чотири води. Вранці кутю перемішували, зливали воду і заливали «досхідною» водою (вода на кутю приносилась до світанку, вночі). Господарка повинна зі сходом сонця вийняти з печі готову кутю. Дивилися: якщо зерна піднялися через вінчик — на добробут, а запали — на лихе передвістя.

Окремо запарювали окропом промитий мак на декілька годин. Зливши воду, втирали його в макітрі макогноном, доки не побіліє. Відварені зерна заправляли товченим маком та медом. Деякі господарки додавали волоські горіхи, родзинки (ізіум) і все це розмішували узваром або ситою. Це — напій, який готували з прісного неферментованого меду. Медові стільники вкладали у джечку й заливали крутим окропом та ще клали розпечене каміння. Мед розчинявся, а віск спливав. Вошину знімали, а напій переціджували та охолоджували.

КАПУСНЯК. Дуже поширеною овочевою стравою був капуста із квашеної капусти з пшоном. Квашену капусту дрібно сікли, заливали окропом і варили з картоплею, морквою та пшоном. У готовий капуста клали засмажену на олії цибулю і ще раз проварювали.

БОРЩ. Найбільш популярною й улюбленою стравою був борщ. Сушені гриби промивали, сікли, а відвар зливали. Квасоллю замочували й відварювали. У горщик клали тушковані буряки, нарізану картоплю, нашатковану капусту, гриби, квасоллю з відваром, сіль, перець, лавровий лист, підсмажені на олії карасі й тримали в печі до готовності.

ГОЛУБЦІ. Пшоно або гречку злегка проварювали, змішували з підсмаженою на олії цибулею, додавали спецій та начиняли капуста листки.

Головку капусти відварювали до напівготовності, розбирали на окремі листки. Товсті прожилки з листків зрізали. Сушені гриби замочували, відварювали, нарізали кубиками і підсмажували на соняшниковій олії разом із цибулею та морквою. Все це змішували, додавали спецій та начиняли цією сумішшю капуста листки. Потім голубці злегка підсмажували, склали в горщик, заливали водою навпіл з квасом і ставили у піч. Готовими вважалися голубці, коли капуста ставала м'яка.

ГОРОХВ'ЯНИКИ. Горох розварювали, розтирали кописткою, доки не утворювалася однорідна маса — пюре, злегка охолоджували і додавали 2-3 ложки пшеничного або житнього борошна. Смажили на добре підігрітій сковороді на олії. Їли із товченим часником з олією.

ВАРЕНИКИ. Обов'язковою ритуальною стравою з вареного тіста були вареники. У повсякденному меню українського селянина вареники зустрічались нечасто, вони були окрасою недільного святкового столу.

Тісто для вареників робили з пшеничного, житнього, гречаного борошна або з борошняної суміші. Замішували прісне тісто, давали йому відстоятись і, розкачавши в руках качалку 2-3 см діаметром, різали її на дрібні шматочки. Обкачували у борошні і розкачували варяниці, які потім начиняли. Вареники на Святвечір мали форму рогу і вважалися даниною Місяцеві. Їх варили в крутому окропі, а готові виймали в макітру й заливали засмажкою з олії та цибулі.

Як начинку використовували смажену капусту, варену товчену картоплю, варену квасоллю, горохове пюре, пшоняну чи гречану каші, мак, калину, варені й товчені сухофрукти.

ПИРІЖКИ. Найдавніші пиріжки — це, звичайно, пиріжки з прісного тіста. З давніх-давен пиріжки пекли з житнього чи пшеничного борошна простого помолу, тепер — з білого борошна. Готують дріжджове безопарне тісто (до речі, дріжджове тісто, на думку вчених, прийшло на Русь від скіфів-землеробів): у невеликій кількості теплої води розчиняють дріжджі, вливають у відповідно підсолоне і підсолоджене борошно, перемішують. Потім додають олію та мі-

сять тісто, щоб воно стало однорідним і не прилипало до рук та посуду. Замішане тісто залишають у теплому місці на три години бродіння. Під час бродіння його вимішують один-два рази.

Із приготовленого тіста формують кульки, залишають на п'ять-десять хвилин, щоб «підійшли» і розкачують на кружечки. На кожен кружечок кладуть підготовлену начинку із квашеної капусти або відвареної квасолі, гороху, картоплі, печеного гарбуза з калиною, варених розтертих сушених груш, слив, грибів, смажених з цибулею. Краї тіста з'єднують і зліплюють, надаючи форму півмісяця. Сформовані пиріжки кладуть на змащений олією лист і залишають, поки підйдуть. Змащують олією зверху або підсолдженою водою і випікають у гарячій печі.

КНИШІ. Книші — хліб духів. Книш готували так: формували звичайний хліб, зверху накладали маленьке хлібенятко — «душу» (для духів). Книш змащували олією й саджали у піч.

РИБА. Суттєвим доповненням до бідної білками селянської їжі була риба. Її солили і зберігали в дїжках солону, ще й в'ялили на повітрі або сушили в печі. Додавали до пісних юшок, круп'яників, куліша... Зберігали рибу у полотняних торбинах, підвісених у коморі чи на горищі. Свіжу рибу смажили, їли гарячою і холодною, додавали до пісного борщу. З сирі риби варили юшку й холодець. Готували рибні товченики.

РИБА З ГРИБАМИ. Рибу чистили, мили, нарізали шматочками і підсмажували на олії. Сушені гриби відварювали. Дрібно нарізали цибулю, підсмажували на олії до золотистого кольору, додавали борошно, перець та сіль.

У глиняний горщик шарами клали рибу, смажену цибулю і гриби. Тушкували в печі до готовності.

РИБА СМАЖЕНА. Рибу чистили, нарізали шматочками, солили й обкачували в борошні й обсмажували до рум'яного кольору.

ТОВЧЕНИКИ. Рибу чистили, промивали, видаляли кісточки, м'якоть розтирали у ступці, додавали борошно, сіль, перець, олію. З добре вимішаної маси формували невеликі кульки і варили в окропі. Відварені товченики подавали на стіл зі смаженою цибулею й олією.

ОВОЧЕВІ САЛАТИ. Поширеними овочами на Україні здавна були картопля, буряк, помідори, редька, капуста, огірки, гарбузи. Популярним салатом був буряковий, який нагадував нині відомий вінегрет. Відварювали або пекли червоні буряки, відварювали картоплю, квасолю, додавали солоні огірки, січену квашену капусту, цибулю, олію.

УЗВАР. Найпоширеніша солодка страва — узвар (звар, вар, киселиця, сливки). Готували узвар і на щодень, особливо у бідні на вітаміни пісні дні, і для святкового столу. Сушені у печі, на сонці і спеціальних печах вишні, груші, сливи, яблука, абрикоси (тобто ті фрукти й ягоди, які вдавалося заготовити), заливали окропом, парили в печі до ранку. Щоб узвар був солодший, до нього обов'язково додавали груші, іноді у святковий узвар додавали трохи меду. Настоювали, відціджували, охолоджували й споживали як відвар, так і гущу. Відвар ставили у гарному полив'яному глечуку на покуті разом з кутею, а поруч у миску накладали вийняті з відвару яблука, груші, сливи хвостиками догори, щоб їх було зручно брати.

Звідусіль і потроху зібрала Біда Н.А.

ЛЮТИЙ

У лютому зима з весною зустрічаються вперше.

*Хоч він і лютий, та дарма
Він все одно хороший, друзі:
У ньому йде від нас зима
І квітнуть котики у лузі.
Вже промінь сонечка ясний
Всміхається із високості.
Ми в лютому ждемо весни —
От-от вона прибуде в гості.
Марія Познанська*

Лютий — найкоротший місяць року. За своїм характером він підступний і мінливий: то шаленіють морози і вітри, хуртовини, то сонце та відлига віщують наближення весни. День збільшується на три години. Недаремно кажуть: «Лютневий сніг весною пахне». Теплішає над нашою півкулею Сонце і тим вкорочує владу ночі останнього місяця холодів.

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ ТРЕТЬОГО МІСЯЦЯ ЗИМИ

У стародавніх римлян лютий був останнім місяцем року, називався «февруаріс» (латинське слово, що означало «очищення»). Обряд «очищення» відбувався тоді на п'ятнадцятий день від початку місяця: римляни приносили в жертву Луперту — Богу ланів і лісів — козла. Такою назвою місяця і до цього часу користується більшість європейців. Правда, у слов'ян існують інші номінації: у поляків — «люти», у сербохорватів — «веляча» (тут побутує і латинське найменування).

В Україні, Білорусії поширено вживання назви «лютий», яка відображає реалії цієї частини року, визначеної природними протилежностями, — вітрів, морозів, переметів — відлиг, потепління, довшого світового дня. Зимовий місяць — значить, «лютий». Відомо, що в давнину так в Україні називали січень. І лише наприкінці минулого століття ці найменування помінялись місцями: — січень — другий місяць зими, лютий — третій, і таке вживання назв збереглося до останнього часу і є офіційним.

Проте в народі в різних місцевостях відомі і діалектні найменування: «лю-тень» (за суворий, неласкавий норів так його охрестили в давнину), «другий січень», «січник» або «січненко» (син січня), «сніжень» («заметілі під лютий налетіли»), «крутень» (за віхоли), «межень» (стоїть на межі старого і нового року, бо в той час наші пращури святкували Новий рік у березні і лютий був останнім місяцем у старому році; в наш час ця назва сприймається як ознака межі між зимою та весною), «богогрій» (з другої половини місяця вдень припікає і тварини охоче підставляють свої боки під ласкаве проміння сонечка, а вночі морозяні голки їм дошкуляють), «зимобор» (зима бореться з весною), «криводоріг» (здавна говорили в народі: «Лютий — криві дороги», — маючи на увазі під-

ступні відлиги, а за ними — вкрити крижаним панцирем землю, по якій ковзали від узбіччя до узбіччя селянські сани). Існує просторічна назва «брехунець» (за дволикість відчутних теплих поцілунків сонця та холодних нічних обіймів морозів).

Закарпатські говірки до цього часу зберегли назви «казибрід», «казидоріг» — від дієслова «казитися», тобто лютувати, скаженіти, робитися нестерпним, псуєючи погоду, дерева, дороги.

Назва «лютий» в літературних та історичних пам'ятках вживається з початку XVI сторіччя, а найактивніше останні три.

Російське слово «февраль», як було сказано, походить від латинського «февруаріус» (день очищення). Давньоруська назва — сечень.

У лютому у селян закінчувався традиційний зимовий відпочинок. Починали готувати добрива на поля, перевіряли на схожість зерно, ремонтували реманент. Хлібороби уважно придивлялися до погоди, щоб за характером кожного дня передбачити наступні весну, літо, осінь, зиму, їх вплив на врожай.

У лютому коротшають ночі і довшає день. Тому зменшується кількість вечорниць. Дівчата і хлопці активніше працюють у господарствах, готуючись до весни, і не мають часу для зустрічей, гулянок.

Лютий відрізняється від інших місяців: у ньому найменше днів — 28 або 29. Рік, у якому лютий має 29 днів, називається високосним. Цікаво і зрозуміло тлумачить історію виникнення високосного року В.Скуратівський в книзі «Місяцелік. Український народний календар».

«У глибокій давнині у багатьох народів рік, згідно з сонячним календарем, мав неоднакову кількість днів: у римлян, наприклад, 355, єгиптян — 365. Щоб усунути цю розбіжність, Юлій Цезар в 46 році до нашої ери за допомогою астронома Созігена запровадив так званий юліанський календар, що мав 365 днів і 6 годин. Через кожні чотири роки, отже, набігав «зайвий» день, який долучали до останнього місяця року. Ним був лютий. Так утворився високосний рік.

Але ця система виявилася недосконалою. Щодоби залишалося поза обліком 11 хвилин і 14 секунд, котрі через кожні 128 літ утворювали додатковий рік. А це заважало чітко прогнозувати релігійні свята. Відтак папа римський Григорій XII 1528 року (на цей день неточність становила 10 днів) запропонував пересунути літочислення з 5-го на 15 жовтня, а за вікові високосні роки вважати лише ті, в котрих число сотень ділиться на чотири (наприклад, 1600, 2000). Таким чином, середня тривалість у григоріанському календарі довша за справжню лише на 26 секунд. Цим літочисленням ми користуємось і нині.

Але на одній обставині, безпосередньо пов'язаний з лютим, мушу зупинитися окремо. Всі ми знаємо, що останній зимовий місяць, окрім високосного, має 28 днів. За Гая Юлія Цезаря він, проте, був довшим. Тоді ж римський імператор, як ми знаємо, провів реформу календаря. На свою честь він перейменував липень («квінтіліс») в «юліус», віддавши «власному» місяцю більшу кількість днів — 31.

Згодом (27 рік до н.е.) трон римського імператора обійняв Август — онук племінника Цезаря. Його персону сенат вирішив також ознаменувати іменним місяцем. Наступний «секстиліс», себто серпень, уофіційнили в «Август». Але ж цей місяць мав 30 днів, з чим не міг змиритися живий імператор: він самочинно видав новий «реформаторський» наказ — додати до «свого» міся-

ця одну добу, щоб зрівнятися з липнем. Відтак два сусідні місяці, всупереч логіці, мають однакову кількість днів.

Імператорська самозакоханість перемогла, але симетрія календаря порушилась. Адже день, котрого «вкрав» собі Август, зробив лютий куцшим, бо саме від нього було взято одну добу. Все це певний час створювало труднощі у місячечисленні. Але час поступово згладив справедливі нарікання астрономів на імператора, який у такий спосіб увічнив себе як реформатора календарної системи. Саме йому — Августові — мають і завдячувати ті іменинники, яким доводиться відзначати свій день народження раз на чотири роки...

Ось така забавна історія з останнім місяцем зими.

ФЕНОЛОГІЧНІ ДАНІ

У середині його проходила, як кажуть у народі, «зустріч зими з літом». За місяць значно довшим стає світловий день — більше ніж на півтори години, в середньому по 5 хв. на добу.

Середньомісячна температура зимових місяців у Полтаві така: грудня мінус 4,5 градусів, січня — мінус 5,8, лютого — мінус 5,8. Але досить часто лютий в Україні буває найхолоднішим — «найлютішим», звідси і його назва. Погода в ньому досить нестійка: морози й хуртовини змінюються відлигами. Навіть протягом одного дня може бути «сім погод». Бувають дні з туманом, по декілька діб стоїть ожеледь, іноді вночі сідає пухнастий іній.

В окремі дні вже пригріває сонце. І тоді на південних схилах дахів сніг починає танути, звисають довгі крижані бурульки, з ринв тече вода. На північному боці дахів і в затінках сніг ще і не думає танути. Це одна з найхарактерніших фенологічних особливостей місяця.

Товщина снігового покриву в кінці місяця зростає до 9-14 сантиметрів. В окремі роки в другій половині лютого при тривалому потеплінні сніг сходить повністю і навіть відтає ґрунт.

Стає товщою крига на річках і ставках. В окремі роки неглибокі річки з повільною течією і ставки промерзають майже до дна, що небезпечно для зимівлі риб через брак кисню. Тому в лютому необхідно робити ополонки.

У дерев і чагарників збільшуються бруньки. Якщо у грудні і навіть січні зрізати (не зламати!) гілочку бузку, тополі і поставити у кімнаті в стакан з водою, бруньки довго не будуть розпускатися. У зрізаній у лютому гілочці бруньки вже через декілька днів почнуть набухати, а потім швидко з'являються зелені листочки.

Під снігом у пролісків, гусячих цибульок, анемон активізується ріст і розвиток закладених ще з минулого літа квіток. В окремі роки на сонячних схилах в кінці лютого мати-й-мачуха може навіть зацвісти.

У лютому, особливо в другій половині, спостерігається значне пожвавлення зимуючих птахів: дзвінкий спів синиць, галасливі сварки горобців, упевнений стук дятлів, скриплять червоногруді снігурі, весело цокотить сорока, розпочинаються шлюбні ігри у шпаків. У шишкарів у теплих кубельцях з'являються пташенята.

У кінці місяця відлітають птахи, що прилітали до нас з півночі, снігурі, чечітки, омелюхи.

Химерний лютий нерідко завдає чимало прикросщів мешканцям лісів. Після відлиги морози створюють ожеледь і нелегко здобувати корм з-під льоду. Особливо небезпечно сірим куріпкам, фазанам, які, обезсилені, можуть стати жертвою хижаків. Потребують допомоги людей в підгодівлі вепри, косулі, лосі, олені.

Надворі господарює лютий: то тріщить морозами, то робиться сонячним, теплим. У повітрі відчувається наближення весни.

Після зимової сплячки в теплі сонячні дні з нір вилазять погрітися барсуки. У цей час їх самки виводять малят. З'являються також вовчата. Починають паруватися білки.

Із глибини у верхні шари води піднімаються йорші, активно рухаються щуки, окуні. Під кригою у водоймах, переважно в річках, нерестує линок. Для них треба прорубувати віддушини.

У відлигу в лісі і на узліссях на снігу можна побачити живих комах: снігових блох, снігових комарів, а також павуків.

Продовжується заготівля зимової лікарської сировини — бруньок сосни і берез, шишок вільхи, листків омели білої. Особливо важливо зібрати омелу: отримаємо не тільки цінну лікарську сировину, а і звільнимо зелені насадження від цього небезпечного паразита.

НАРОДНІ СВЯТА ЛЮТОГО

Лютий — місяць переходу від зими до весни, початку активних сільсько-господарських клопотів — не такий багатий на свята, як попередній. У цьому місяці особливо уважно селяни спостерігали за природою, змінами в погоді, щоб заздалегідь знати, чи врожайним буде рік.

1 ЛЮТОГО — МАКАРА

У давнину казали: «Який Макар, такий і товар». «Якщо погода ясна, мовить інше прислів'я, — то й весна буде красна», тобто рання і тепла.

6 ЛЮТОГО — ОКСАНИ-НАПІВЗИМНИЦІ

У народі цей день ще називали Доротою. За цим днем прогнозували весну. Яка Оксана, така й весна. У лютому Дорота заповідає сніги та болота. Коли день ясний і тихий, то весна буде гожою; якщо в обід сонце, то рання весна, а коли хурделиця — цілий тиждень негодитиме.

10 ЛЮТОГО — ЮХИМА

У цей день намагалися завбачити погоду. Якщо він був вітряним, то літо передбачалося дощовим: «Юхим приніс вітер на сире літо». Тому намагалися відповідно і профілювати рід занять. Народне прислів'я радило: «Якщо мокре літо, то тримай корівку, а як сухе — купуй бджілку».

12 ЛЮТОГО — ТРЬОХ СВЯТИХ

У цей день не можна було прясти, щоб не було протягом року наривів.

14 ЛЮТОГО — ТРОХИМА

Уночі зоряно — на пізню весну. Якщо вітряно, то літо буде мокрим.

15 ЛЮТОГО — СТРИТЕННЯ, ГРОМНИЦІ, ЗИМОБОР

Це свято присвячене церквою предстваленню батьками Ісуса Христа своєї дитини Богу, описаному в Євангеліє. Язичники в давнину відзначали цей день очищенням, покаванням перед весняними польовими роботами. В наро-

ді називали це свято «стрічань»: зима зустрілась з літом і засперечалися, кому йти вперед, кому повертатись назад. Внаслідок сутички народилися заметілі, які лютували на степових просторах.

Це свято в Україні особливо шанували. Селяни в цей день не працювали, а стежили за погодою, бо «лютий до березня в гості приїжджає», щоб «на Стрітіння зими з весною зустрітися». Хто кого переборе, то такою, вважали, буде погода на початку березня.

Народний прогностик фіксував не тільки загальні зміни, а й намагався виявити найменші нюанси в погоді. Наприклад, якщо на зимобора відлига, то весна буде ранньою й теплою, падає сніг — дощовою і тривалою, хурделить — пізньою та холодною, а коли похмуро, без сонця — ще дошкулятимуть суворі морози...

Крім того, селяни звертали увагу на розміри бурульок. У цей час сонце вже пригріває добре й на стріхах з'являються бурульки. Вважалося, якщо увечері вони короткі — до весни снігу випаде небагато, а якщо довгі, то треба сподіватися заметілі.

Говорили: «Як на Стрітіння півень нап'ється води з калюжі, то жди ще стужі!» Або ще кажуть так: «Як нап'ється півень води, то набереться господар біди!»

У народній уяві Зима — це стара баба в полатаному кошуку, стоптаних шкарбанах та дірявій хустині, поточеній мишами. За плечима в неї напівпорожня торбина, а в руках пощерблене горнятко, наповнене льодом.

Саме в такому прообразі Зима на Стрітіння виходить назустріч Літові (в деяких варіантах — Весні) — симпатичній юнці, на якій нова, помережана різнокольоровими візерунками сорочка та зелена плахта. В руках дівчинки — серп і жмут збіжжя.

— Боже, поможи тобі, Зимо! — звертається Літо. — Дай, Боже, здоров'я! — відповідає Зима. — Бач, Зимо, — дорікає Літо, — що я наробило і напрацювало, ти поїла й попила!

Після такої прелюдії між ними починається двобій, що триває протягом дня (щоправда, за народним календарем, зима з літом зустрічається ще й на Анни, тобто 22 грудня, щоб також позмагатися між собою). Але основне двоборство припадає на лютий. Звідси й народна назва — Стрітіння чи Стрічення.

У деяких місцях це свято мало й інші назви — Зимобор та Громниці. Стосовно першої, то тут цілком зрозуміло — боротьба зими за свої права. А друга пов'язана з обрядом свячення свічок. У цей день у храмах відбувається урочиста служба, після якої святять воду і свічки. Кожен господар до цього дня готував власну «громничну» свічку і ніс на посвяту. Після повернення зі служби Божої запалював її — «щоб весняна повинь не пошкодила посівів і щоб мороз дерев не побив». Свячена свічка мала постійно стояти на покуті. Літом, коли починалися грози, у хатах запалювали «громничну» свічку як надійний захист від блискавки.

Крім того, їх, за давнім християнським обрядом, давали в руки тим, хто помирав, і в цей час читали одхідну молитву, що, на думку віруючих, значно полегшувало передсмертні муки й очищало людину від гріховних вчинків. У церковному требнику з цього приводу мовиться, що такі свічки будуть «во здоров'є душ і тілес». Ними також обкурювали тих, хто постійно страхався, та дітей од переляку.

Страсні свічки виготовляли за особливою технологією, суворо дотримуючись певних обрядодій. Вони мали свою форму й розміри. Найпопулярніші були «трійці» — вигадливі тризубчаті вироби, оздоблені різнокольоровими розмальовками та прикрасами.

Не меншу роль у повсякденному житті відігравала й стрітенська вода. Вона мала ті ж самі властивості, що і йорданська. Селяни, йдучи до церкви, брали з собою нову, невживану посудину, наповнювали її освяченою водою і зберігали протягом року. Вона вважалася цілющою. Стрітенською водою натирали болючі місця, давали пити од «пристріту», або «дання» — хвороб, викликаних «поганим оком».

Крім того, напівесні, виганяючи худобу в поле, її також окроплювали «стрітенницею», а пасічники — бджіл і вулики, щоб не заїдали чужі комахи та не нападав «гнилець» — небезпечна інфекційна хвороба. Це робили протягом року — в кожен першу неділю на молодик.

Чимало спогадів про освячення стрітенською водою знаходимо в історичній літературі. Нею благословляли батьки синів, виряджаючи їх на війну. Скроплюючи рекрута, батько казав: «Боже, тебе збережи!»

Як засвідчує відомий етнограф Павло Чубинський, був також звичай благословляти в далеку мандрівку чумаків, господар давав їм хліб-сіль, скроплював стрітенською водою волів, мажару (чумацький віз), чумака й приказував: «Боже, тобі поможи!»

У день Стрітіння господарі ворожили на врожай, виставляючи на ніч тарілку з зерном надвір. Якщо ранком на ній є роса — на врожай, нема роси — погана ознака.

В.Скуратівський говорить, що найбільш завбачливі спостерігачі складали за зміною погоди на Стрітіння прогностик на кожен годину дня. Якщо під вечір потепліло, то вважалось, що літо перемогло, а тому зима йде туди, де було літо, а літо йде туди, де була зима.

Примхи погоди народжували численні прислів'я й прикмети:

Якщо на Стрітіння півень води нап'ється на порозі, то на Явдохи (14 березня) він напасеться на дорозі.

Коли на громницю півень нап'ється водиці, то на Юрія (6 травня) кінь напасеться на травиці.

Якщо на Стрітіння півень нап'ється води, то хлібороб набереться біди.

На громницю маєш зими половицю.

На громницю ведмідь буду свою або руйнує або заново будує.

Якщо на Стрітіння мороз буває, то ведмідь свою буду розбиває.

Як сонце ясне на громницю буде, то більш ніж перед тим снігу випаде всюди.

Як на громницю день ясний, то буде льон прекрасний.

Як на громницю з дахів тече, то зима довго проволоче.

Як на Стрітіння метіль дорогу перемітає, то корм відмітає.

Як на Стрітіння капає зі стріхи — не знайдеться з літа потіхи.

Як капає зі стріх, так капатиме з вуликів.

Ясний і тихий день — на хороший урожай і рій бджіл.

Коли на Стрітіння відлига — пропаде ще весна надовго.

Якщо на деревах іній — зародить добре гречка і бульба.

Якщо вранці випав сніг — на врожай ранніх хлібів, коли ж у полудень зер-

нові будуть середні, а увечері — недорід.

На дахах довгі бурульки — стільки ще випаде снігу.

На Стрітення обертається птиця до гнізда, а хлібороб до плуга.

Як капає зі стріх, то буде так капати з очей (тобто ще повернуться на морози).

Якщо на Стрітення холодно, то вже скоро весна.

Зимобор з відлигою — на ранню й теплу весну, зі снігом — на дощову й тривалу, а коли хуга — весна буде пізня й холодна. Якщо в цей день не видно сонця — чекай суворих морозів.

17 ЛЮТОГО — МИКОЛИ

Цей день в народі ще називали студеним, бо що найчастіше він був морозним і сніжним: «Студений Микола снігом заніс довкола».

20 ЛЮТОГО — ПАРФЕНІЯ

На цей день припадали «зимові діди», хоч починались вони на другому тижні перед Великим постом. Святкували їх у п'ятницю, яку називали «поминальною» або «дідовою». Цей давній звичай поклоніння предкам, за яким готували коливо (з куті, меду та узвару; таку страву вживали і на поминках і називали «четвертою страшною кутею») та залишали на ніч для померлих або відносили на могилки.

Крім зимових, відзначали ще «весняні діди» на другий тиждень після Великодня, «літні» — в п'ятницю на останньому тижні перед зеленими святами та «осінні» — в останню п'ятницю та суботу перед пилипівськими запусками. В ці дні не брали шлюбів та відмовлялись від розваг.

21 ЛЮТОГО — ХОМИ ВЕСНОГРІЯ

Пов'язували з приходом весни: прийшов Хома, вважай, зими нема.

23 ЛЮТОГО — ПРОХОРА І ХАРЛАМПІЯ

До дня Прохора баба охала: «Ой, холодно!» Прийшов Прохір і Влас: «Уже весна у нас!»

Свято робочої худоби. Святять воду і кроплять нею тварин.

24 ЛЮТОГО — ВЛАСА

У церковному календарі це день святого Власія. В Древній Русі день Власа був присвячений Велесу — покровителю худоби. Ідол «скотного» бога був на Подолі в Києві. В цей день у багатьох місцях справляли різні обряди, щоб уберегти домашніх і свійських тварин.

Влас вважався їх покровителем. Для селян це було надзвичайно важливе свято. Початок обряду йде ще з язичницьких вірувань. Адже скотарство відіграло не меншу роль, ніж мисливство і навіть хліборобство. Домашня тварина була не тільки бажаною в господарстві, а й за певного періоду священною. Досить згадати, як шанобливо ставилися люди до корів, називаючи їх «другою матір'ю». Шанували волів, а також коней. Це підтверджують численні прислів'я та приказки, легенди, народні пісні. У відомих козацьких піснях кінь і вірний слуга, і рідний брат. З вороними пов'язані визначні віхи в житті наших предків — героїчних охоронців отчої землі. Тому на Власа майже в кожній родині влаштовували різноманітні обрядодії, щоб забезпечити плодючість тварин, порятувати їх од усіяких хвороб. За традицією, на Власа вже починали наймати пастухів, укладали угоди й контракти, котрі регламентувалися звичайним правом. Форми стосунків між власниками тварин і пастухами, закріплені правилами громадської моралі, цікаві, оригінальні й високогуманні.

Цього дня Влас, як і Георгій, пильно наглядає за тваринами, а тому чоловіки нагадували своїм жінкам: «Дивіться, молодиці, щоб завтра раненько принесли водиці з криниці!»

У пляшечку з водою вкидали шматочок воску зі страсної свічки і ставили на покуть на три дні. Вважалося, що в цей час Влас освячував її. Потім частину води виливали в криницю, а рештою скроплювали тварин.

На Херсонщині в цей день відзначали так званий «бабський празник»: жінки, як правило, не працювали — винятком було намикати три мички, щоб ними «підкурити корову і теля». Під обід молодиці в шинку «замочували корови, щоб були лагідними». Потім, повернувшись додому, днищами (пристрій, у який застромлювали гребня для микання мичок) били чоловіків, аби вони були ласкавими до своїх дружин.

Після Власа починався піст, тому казали: «Власся, на заміж не ласся».

З Власом пов'язували і закінчення зими. Якщо цього дня відлига, то морозів більше не буде. «Прийшов Влас, — мовить прислів'я, — з печі злазь», «Пролив Влас олії на дороги — пора зимі вбирати ноги».

25 ЛЮТОГО — СВЯТОГО МЕЛЕНТІЯ

На другий день після святого Власа — день святого Мелентія. Існує прикмета: якщо на Мелентія сонячна погода, то це віщує великі морози та метелицю.

МАСЛЯНА. Це останній тиждень перед Великим постом. На перший день масляної, в «м'ясопусну» неділю, за стародавнім звичаєм, готувався холодець зі свинячих ніжок. Тому цей день ще називався «ніжкові заговіни».

На Масляну весь тиждень був насичений піснями, танцями, ряженими, ярмарками, дівочими хороводами, катанням з льодяних гір на санях, вогнищами, багатими столами.

У росіян символ Масляної — млинці (XIX — початок XX сторіччя). Відомий історик минулого сторіччя М.І.Костомаров писав, що млинці стали символом Масляної тільки тепер, а раніше символом її були пироги з сиром і хрущики — витягнуте тісто з маслом. Великим попитом користувалася в Масляну риба, приготована за різними рецептами. На це свято в українців улюбленою стравою були вареники з сиром і сметаною і гречані млинці, смажені на маслі чи смальці. Народне прислів'я говорить: «Вареники доведуть, що і хліба не дадуть!» Звичай вимагав, щоб святковий стіл був особливо багатий та різноманітний.

За віруванням древніх слов'ян, багата їжа на свята мала символічне значення. Це особливо проявлялось в, так би мовити, перехідні пори року: напередодні Різдва, Нового року, 1 березня та інші — ті, що вважалися в різні історичні епохи початком року. Наші предки вірили: те, що діється на рубежі, впливає на весь рік. Звідси бажання достатку їжі. Тому і на Масляну їли ситно, жирно, вволю.

Народжену в язичницьку старовину «Масляну-об'їдуху» не могла приборкати навіть православна церква, яка не схвалювала «варварського обряду». Православні уплітали млинці і веселились, не бажаючи розлучатися з улюбленим святом. Церква поступилася, наклавши лише заборону на м'ясо,

об'явивши масляну неділю сиропусною, предтечею найдовшого і найсуворішого посту — до самої Пасхи.

На Масляну хлопці робили солом'яне опудало — «масляну», — одягали його у жіночий одяг і возили на санях по селу. У неділю ввечері його спалювали на великому вогнищі, після чого попіл розвіювали по полю. На думку наших предків, в соломі криється буйна сила, котра здатна підняти родючість землі. Існувало повір'я — ясно видно вогнище від церкви, то рік буде хлібодайний, буде багато худоби.

У цей час справляли і так звану «колодку»: ловили хлопців та дівчат, що не поодружувались за зиму, і прив'язували їм до ноги кусок дерева колодку. Дівчата до лівої руки прив'язують хлопцям колодку, обвиту стрічками. За одержаний викуп влаштовували гуляння. «Колодку» справляли цілий тиждень: в понеділок, зранку, жінки збираються в корчму. Одна з них кладе на стіл невелике поліно чи палицю (колодку). Інші жінки беруть колодку зі столу, сповивають і повертають на те саме місце. Це означає, що колодка народилася. Потім купують горілку і, сівши кругом колодки, поздоровляють одна одну з її народженням.

Після гуляння розходяться, а колодка залишається в корчмі до наступного дня. Так справляють колодку до суботи: в понеділок колодка народжується, у вівторок хрестини, в середу похрестини, в четвер вмирає, в п'ятницю хоронять, в суботу плачуть.

Жінки не прядуть на цьому тижні — «щоб масло не гіркло».

У п'ятницю — частунок тещі.

Колись на Україні був звичай двічі на рік частувати тещу. Хто женився в осінні м'ясниці, той урочисто віз тещу до себе в гості на другий день Різдвяних свят — якщо добра, або на третій — якщо зла. Хто ж оженився в Різдвяні м'ясниці, той запрошував тещу й інших родичів в п'ятницю на Масляну. Частуючи гостей, зять говорив: «Пийте, люди добрі, по повній чарці, хай у моєї тещі горло не пересихає!» (натяк на сварливість).

На цей тиждень припадає багато прикмет. Кажуть: «Яка погода на сиропусну неділю, така й на Великдень буде», «Як сонце сходить рано, то й весна рання буде».

Увечері на «постові заговіни» старі люди ходили колись до рідних і знайомих «прощатися» — просили прощення за «кривди» чи «гріхи», заподіяні протягом року. Відвідували і цвинтар, щоб і померлі родичі простили їм.

29 ЛЮТОГО — КАС'ЯНА

Він припадає один раз на чотири роки, тобто на високосний, і вважається нещасливим.

Здавна люди з тривожним передчуттям зустрічали високосний рік. Із ним пов'язували безліч сумних прикмет, вважаючи його роком великого мору на людей та худобу.

Це певною мірою підтверджує і сучасна наука: адже на високосний рік припадає спалах сонячної активності, що негативно впливає на стан живих організмів. Тому, очевидно, мали рацію наші пращури, казавши: «Кас'ян на

скот гляне — скот валить, на дерево — дерево валить».

Образ Кас'яна, за народними уявленнями, не вельми привабливий. Невипадково на похмуру людину казали: «Чого ти Кас'яном дивишся?» Кас'яна уявляли сердитим і немилосердним чоловіком з довгими, аж до колін, бровами, віями та бородою, за якими він нікого не бачить протягом трьох років. Четвертого року брови піднімаються, і зле тому, на кого він подивиться: на людей — їм горе, на худобу — на нього падіж. Вважалося, що народжений 29 лютого буде нещасливим «Кас'ян оком глянув, відгукувались про такого, — не буде з нього добра».

Люди в цей день намагалися не вставати з ліжка і не виходили на вулицю до схід сонця, щоб «Кас'ян не глянув своїм зором», а також не працювали, щоб не розгнівати немилосердника.

О.Воропай стверджує, що колись у лютому господарі на Київщині, Чернігівщині та Полтавщині нічого не робили волами в п'ятницю кожного тижня, говорячи: «Хто запряже воли в лютневу п'ятницю, то в того або воли подохнуть або руки відсохнуть». Господині не прядуть і не шиють теж в цей день, «щоб коноплі родили».

ПРИКАЗКИ, ПРИСЛІВ'Я, ПРИКМЕТИ ЛЮТОГО

Січень, Пилипе, снігом засипле, лютий, Миколо, голками коле, а березень, Андрію, то дощем, то снігом сіє.

Лютень сказав: «Якби я був у батькових літах, то бику-третьоку роги вирвав би». Проте сила у нього вже не батькова, бо лютий зиму видуває, а березень ламає.

Настав лютий — тверезий взутий, а пияк босий всяк.

Питає лютий, чи добре взутий, бо прийде марець і вхопить за палець.

У лютім сонце йде на літо, а зима на мороз.

Вже лютий геть підгриз — кидай сани й бери віз.

Лютий воду відпускає, а березень підбирає.

Лютий виганяє ковалів з гути.

Лютий — гостро кутий.

Лютий додає до весни охоти, але ти взувай ще добрі чоботи.

Лютий — місяць вітрів і кривих шляхів.

Лютневий сніг весною пахне.

Лютий ведмедю в берлозі бік пригриває.

Часом лютий змилюється, що людина роздягнеться, але часом такий гострий, що змерзнеш аж до костей.

Ще рано лютому до березня в свати ходити.

На лютий «Добрідень» березневим «Здорові будьте».

Як, лютий, не лютий, а на весну брів не хмур.

Січню морози, а лютому хуртовини.

Лютневий сніг мов з рукава.

Лютий сильний хуртовинами, а березень капіжем.
Як у лютому гукнеться, так восени відгукнеться.
Лютневі прикмети — метелиці та замети.
Лютий зиму на ніч замикає, а березень весну в гості припрошує.
Зима хоч припікає, зате комарів немає.
Зимове сонце як мачушине серце.
Холод не брат, а заметіль не сестра.
Зима хоч і біла, та снігу не їсть, а тільки сіно.
Зимою сонце крізь плач сміється.
Мороз такий, аж зорі скачуть.
Іди, зимо, до Бучина, бо ти вже нам наскучила.

* * *

Сніг лапатий — на негоду.
Птахи сідають на верхівки дерев — перед потеплінням.
Коли галки здійсмають несамовитий галас, то буде відлига.
Горобці дружно цвірінькають — на відлигу.
Якщо сорока заховалася під дах, а снігур заспівав — бути хуртовині.
Голуби воркують — тепло віщують.
Півні ввечері розкукурикались — на відлигу.
Кури рано сідають на сідало — вночі буде мороз.
Гуси ховають дзьоби під крило чи стоять на одній нозі — на холод.
Свійські свині згрібають барліг і ховаються в нього — перед великим морозом.
Купаються ворони — на негоду, каркають усією зграєю — на мороз, влаштовують в небі хороводи — на снігопад, сідають на землю — на відлигу, вмощуються на нижніх гілках дерев — на вітер.
Кіт шкрябає підлогу — на вітер і завірюху, дере стіну — на негоду, лежить червцем догори — на відлигу.
Ясний місяць — до холоднечі, а круторогий — на мороз.
Якщо вранці червоніє небо, то на вітер, а як увечері, то на сніг або дощ.
Хмари йдуть низько — буде холодно, а коли пливуть проти вітру — на сніг.
Шумить зимовий ліс — чекай відлиги.
Довгі сухі гілочки ялини на хуртовину згинаються, а на погоду розпрямляються.
Гуси й качки купаються в снігу — на відлигу й вітер.
Білі хмари — на мороз, ясні сутінки — на холод.
Ранкова зірниця швидко гасне — на мороз.
Дме вітер, а інею не було — чекай бурі.
Червоний вогонь у печі — на мороз, білий — на відлигу.
Якщо пагони візерунків на шибі спрямовані вгору — морози триватимуть, а вниз — буде відлига.
Сильний сніг уночі та на світанку при слабкому вітрі віщує сонячну денну погоду.

Сніг іде, мов крупа, — чекай на тиждень морозу.
Якщо сніг гне гілля, врожай буде рясний.
Півень хвоста волочить — буде снігопад.
Багато взимку інею — влітку багато роси.
У лютому дерева вкриваються пухнастим інеєм — на щедрю медову взятку.
Глибокий сніг узимку — на дощове літо.
Зимовий туман стелиться по землі — на відлигу.
Дим із комина з підвітряного боку закручується мало не під гострим кутом до землі — чекай снігопаду.
Грім напровесні на голе дерево — погано вродять зернові.
Свиня рохає, хоч і сита, — на мороз.
Лягає на сніг пес — невдовзі потеплішає, а коли валяється — завтра буде завірюха.
Якщо розсіл у діжці з квашеною капустою зменшується — на мороз, прибавляється — до відлиги.
Віконниці риплять на мороз.
Корова закидає хвоста на спину — чекай вітру й опадів, увечері п'є багато води — на мороз.
Великі бурулі на піддашках — буде добрий урожай кукурудзи.
Якщо вербові двері туго відчиняються — чекай відлиги.
Пугач кричить — на відлигу.
Перед хуртовиною свиня лягає писком до вітру, а корова, напившись води, здригається.
Рано вранці побачиш самотнього крука високо в небі — чекай лютого морозу.
Вранці сорока стрибає з гілки на гілку — на відлигу.
Якщо зайці чутливо сплять і здалеку чують мисливців — стоятиме суха морозяна погода, а коли вибігають з-під ніг — відлига втримається.
Снігурі туляться до оселі — на великий снігопад.
Якщо в хаті без причини відчутно знижується температура — потепліє невдовзі.
Якщо басок на скрипці за ніч попустився — чекай відлиги.
Сонце сходить за хмари — на снігопад, а коли довкіл нього кільце — на вітер.
Буде сильний мороз, якщо в одному дуплі побачите кілька білок.
Притихли кімнатні птахи — на мороз.
Ворона заховала свого дзьоба під крило — сильно похолодає.
Іній на деревах — на мороз, туман — на відлигу.
Коли тин чорніє зимою — на відлигу.
У зимовий сонячний день у горах з'являється веселка — біла дуга, то при долинах морозитиме, але недовго.
В який час взимку вітер, то в такий же день він відновиться влітку.

ВЕСНА

*Зелене і сонячне свято,
манлива краса далини...
І хочеться гучно сказати
про силу і юність весни.
Чи тиша, чи вітер співає,
чи буря зчиняє свій рев —
весна все одно підіймає
букети квітучих дерев!*

Василь Лисняк

*Поле чорніє.
Проходять хмари,
Гаптують небо химерною грою.
Пролісків перших блакитні отари...
Земле! Як тепло нам із тобою!
Глибшає далеч. Річка синіє.
Річка синіє, зітхає, сміється...*

Максим Рильський

Ще не зійшов сніг на полях, і здається, що до справжньої весни далеко, а вона наближається: швидко почнеться рух соку в деревах, стане розпускати-ся листя, зацвітуть перші квіти, і ми з радістю скажемо: «Весна прийшла!»

Ю.С.Коваленко в народному календарі «Дванадцять місяців» (К.: Україна, 1995. — С.54) говорить, що наука розрізняє чотири весни: календарну (1 березня), фенологічну (початок танення снігу, «заплакав клен», з'явилися кучові хмари на небі тощо), синоптичну (стійкий перехід середньодобової температури через 0 градусів) і астрономічну. 20 березня святкують четвертий день її народження: сонце перетне небесний екватор, затримається в зеніті між Північною і Південною півкулями, рівномірно розподіливши свою енергію на них, і перейде на північний бік Землі. У нас почнеться справжня весна, а в Південній півкулі — осінь. Сонцеворот. День дорівнює ночі, після чого він довшає. Час перебування світла над горизонтом збільшується. Весна прийшла!

Три обов'язки має виконати весна, три заповіді: темряву зимову розігнати — з цим березень справиться, сніг знищити, землю розбудити й зігріти — квітень протягом тридцяти днів тільки це і робить; третій обов'язок — теплу землю в зелені одягнути — належить травню, котрий ліс прибирає, літо в гості запрошує.

ВЕСНЯНКИ

Природа на весну чекає, запрошує, вітає. І не тільки природа, а і люди.
«Благослови, мати, весну закликати,
весну закликати, зиму проводити».

Закликають весну жінки, дівчата і діти. Час закликання весни залежить від місцевості і від кліматичних умов року — ранньої чи пізньої весни.

Народний обряд весни — образ краси, сили, надії. Її уособлює гарна мо-лода дівчина з вінком квітів на голові. Дівчина — весна — бажаний і довгоочікуваний гість, її зустрічають діти з дарами — солодким печивом у вигляді пташок, прославляють, ходячи з хати до хати з дерев'яною ластівкою. Весну запрошують дівчата піснями-веснянками.

Весна, весна красна,
Прийди, весна, з радістю,
З великою милістю!

З льоном високим,
Коренем глибоким,
З хлібами пишними.

У весняних піснях поєднання піднесених поетичних рядків, краси, мелодії і танцю. В наддніпрянській Україні їх називають веснянками, а в Галичині — гаївками, ягівками або гагілками.

Веснянки звучать від Благовіщення аж до Зелених свят. У деяких місцевостях України співати веснянки починали тоді, коли вперше закувала зозуля, а в інших — як сніг починає танути або як прилетіла вівсянка і виспівала пісеньку. Співають вони скрізь: на вулицях села, на майдані під церквою, в лісі, в полі, а найчастіше на зелених луках понад річкою або ставком.

У західній Україні гаївки «грають» тільки на Великодньому тижні, на майдані під церквою або на гробках.

Веснянки й гаївки — в переважній більшості пісні дівочі. Хлопці звичайно тільки приглядаються до гри, прислухаються до співу і час від часу, спровоковані насмішками та дотепами дівчат, «впадають» поміж юрбу і на хвилину переривають забаву.

Іноді побіч з дівочими веснянками хлопці заводять свої ігри: борються, бігають наввипередки, «будують вежу», стаючи один на одного тощо.

У дітей — свої веснянки, які співають ціле літо. Коли йде дощ, діти бігають і співають:

Дощику, дощику!
Зварю тобі борщику
В новенькому горщику,
Поставлю на дубочку:

Дубочок схитнувся,
А дощик линувся —
Цебром, відром, дійничкою
Над нашою пашничкою.

Коли надходить хмара, діти будують із піску дзвіницю і, б'ючи по ній палицями, співають:

Бий, дзвоне, бий!
Хмару розбий!
Нехай хмара на татару,

А сонечко на християн!
Бий, дзвоне, бий!
Хмару розбий!

Виходячи на вулицю співати веснянки, дівчата вбираються в вишиті сорочки, а на голову кладуть вінок або квітчають волосся квітами.

Весна — щаслива пора в житті молоді, час вияву найніжніших почуттів, парубання і освідчення в коханні, що яскраво відобразилось у багатьох веснянках. Микола Костомаров так визначив ідейний зміст українських весняних пісень, — це «...юність, переважно в житті жінки, зображена в послідовному розвитку почуттів і поривів, у зв'язку або, краще сказати, в аналогії з розвитком життєвої сили оточуючої природи. Саме тому в цих піснях постійно зустрічаються порівняння й символи, саме тому деякі пісні співаються раніше від інших, ніби узгоджуючись зі станом природи. Тут ви знайдете: безтурботну веселість тих років, коли дівчина перестає бути дитиною, таємну потребу кохання, соромливе освідчення власному серцю, перше побачення, дорікання, ніжність, жарти, сльози, надії, побоювання — всю історію молодості в світі сільському, тихому».

Основний мотив пісень, в яких оспівувалась прийдешня весна, побажання доброго врожаю, «щоб ся парубочки женили, щоб весни дівок забрали». Люди вірили в магічну силу весни, яка, на їх думку, приносить щастя і добробут.

Висококваліфіковані й знані дослідники української усної народної творчості надавали великого значення веснянкам. Проф. С.Килимник так оцінює

цю форму народного мистецтва у своїй чотирьохтомній праці «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні» (Київ, 1994), присвятивши всебічному детальному вивченню веснянок другий том: «До глибоких, змістом і давністю, мистецьких неперевершених народних творів, іще далеко дохристиянської доби, належать численні обрядові пісні наших далеких дідів-праді-дів (пращурів), зокрема весняного циклу — веснянки-гаївки».

Як підтвердження цієї думки, автор наводить приклад-висловлювання М.Грушевського: «...На це питання можна дати позитивну відповідь. У народно-поетичному календарі, особливо веснянім, у нас заховалось доволі багато останків старого, архаїчного, що цілком звідси певно, коли не текстуально, то типологічно походить з дуже стародавніх часів».

Дослідник робить висновок, з яким не можна не погодитись: «Отже, виникли ці колективні обрядові поезії у глибокій давнині саме в часи перемоги тепла над холодом, весни-літа над зимою, а натхненні вони красою природи, теплом життєдайного сонця, неопишуємою радістю весни, воскреслої Матері-Землі».

Аналізуючи веснянки за змістовою, регіональною, часовою приналежністю, проф. С.Килимник дійшов висновку, що цей твір народного мистецтва — «якраз глибоко прапрадідівський, самобутній, ні від кого не запозичений». Він стверджує, що найстаріші веснянки-гаївки перейшли в дитячі пісні та ігри, котрі поширені на всіх українських землях: на Наддніпрянщині, Слобожанщині, Галичині, Буковині, на Закарпатті — і є спільними. Значить, споконвіку ми склали один народ, творили разом одну культуру, мали одну мову, одні звичаї, одне мистецтво, одну віру та вірування — і все це донесли крізь тисячоліття від наших прапрадідів до наших днів.

Спільними первісними передхристиянськими веснянками він називає такі, як «Кострубонько», «Воротар» (небесні ворота), «Діброва», «Мак», «Вербова дощечка», «Подоланочка», «Кривий танок», «Жучок», «Заклик весни», «А ми просо сіяли» та сотні інших.

Тому вважаємо за потрібне дати тексти і тлумачення окремих веснянок, щоб цей матеріал можна було використати у навчальній та виховній роботі з учнями відповідного віку в умовах національного відродження. В.Скуратівський у своїх книгах «Місяцелік», «Обереги пам'яті», «Святвечір» та інших прекрасно пояснює зміст веснянок, коментуючи їх тексти, але книги цього популярного дослідника, українського етнографа з блискавичною швидкістю стають бібліографічною рідкістю. Він вважає (з цим не можна не погодитись), що веснянки — найдавніший і найпоширеніший пласт народно-обрядової творчості.

Коли земля скидала з себе зимове вбрання — сніг, молодь співала:

Весняночко-паняночко,
Де ти зимувала?
— Зимувала у садочку,
На колючку пряла.
Пряла на колючку
Горобцю на сорочку.

Що виведу нитку
Горобцю на свитку,
Що виведу другу
Горобцю на пугу,
Що позоставались кінці
Горобцю на штанці.

На Івана Предтечу, 9 березня, діти з обрядовим печивом — «жайворонками» — в долонях співали, йдучи селом:

— Ой, весно, весно, днем красна,
Що ти, весно, принесла?
— Принесла я вам літечко,
Ще й рожевую квіточку,
Хай вродиться житечко,
І усякая пашниця.
— Весно красна,
Що ж ти нам принесла?
— Коробочку з веретенцями,
А скринечку з червінцями,
Старим дідам по кийочку,
Старим бабам по серпочку,
Малим дітям по яблучку,
А дівчатам по віночку,
А хлопчатам по батожочку.
— Ой весно, весно, днем красна,
Що ж ти нам, весно, принесла?
— Принесла я вам літечко

Ще й запашненьке зіллячко,
А вам, дівчата, по вінку
З хрещатого барвінку,
А вам, парубки, по кийку
Гоніте товар на гірку,
А вам, бабусі, по ціпку
Попід хатами ходити
Малих діток глядіти.
— Ой весно, весно, ти красна,
Чого ж ти, весно красна,
Нам принесла?
— Принесла я вам літечко,
Ще й запашненьке зіллячко,
Ще й зеленую травичю,
І холодную водицю.
Принесла я вам ягнятко,
Ще й маленькеє телятко.

А хто з людей старшого покоління не грав у дитинстві в «Журавля»? Ставши в коло, співали:

Та внадився журавель, журавель
До бабиних конопель, конопель.
Такий, такий журавель,
Такий, такий цибатий,
Такий, такий носатий,
Такий, такий дибле,
Конопельки щипле...

Ой, я тому журавлю, журавлю
Києм ноги переб'ю, переб'ю!
Та щоб він не дибав, не дибав,
Конопельок не щипав, не щипав!
Оце, тобі, журавель, журавель,
Щоб не займав конопель, конопель!

І сьогодні учні початкових класів під час перерв будуть водити хороводи та виконувати обрядову пісню-сценку «А ми просо сіяли», в якій беруть участь, крім дівчат, і хлопці.

— А ми просо сіяли, сіяли,
Ой, див, Ладо, сіяли, сіяли.
— А ми просо витопчем, витопчем,
Ой, див, Ладо, витопчем, витопчем.
— Та як же вам витоптять, витоптять?
— А ми коні випустим, випустим.
— А ми коні злапаєм, злапаєм.
— А чим же вам лапати, лапати?
— Ой шовковим неводом, неводом.
— А ми коні викупим, викупим.
— А за що вам викуплять, викуплять?
— А ми дамо сто срібних, сто срібних.
— Не візьмемо й тисячі, тисячі.
— А ми дамо дівчину, дівчину.
— А дівчину возьмемо, возьмемо.

Значне місце в текстах веснянок посідає культ весни, добра, тепла, природи, особливо — хліба, врожаю.

Одним з найулюбленіших були хороводи на хліборобські теми. Наприклад, хоровод «Горошок». Дівчата й хлопці, взявшись за руки, ходять повільно колом, притупуючи та приспівуючи:

— Посіяв я горошок на зеленій нивці,
Купив же я черевички своїй чорнобривці.
Ще і горошок не зійшов, тільки лободочки,
Витоптала ж черевички — тільки зап'яточки.
— Ой дівчино, чия ти? Чи вийдеш ти гуляти?
— Не питайся, чия я, коли вийдеш, вийду й я.
Коли ходиш, то ходи, коли любиш, то люби,
Не зводь мене із ума, коли думки нема.

Відтворюється виробничий процес у веснянках-хороводах «Огірочки», «Мак», «Льон», «Коноплі», «Просо». Наприклад, «Мак»:

При долині мак, при широкій мак,
Коренастий, головастий.
Молодії хлопці, не ходіте на вулицю,
Станьте ви у ряд, як в долині мак!

При долині мак, розцвітає мак,
При долині мак, поспіває мак,
При долині мак, молотила мак,
При долині мак, продавала мак.

На завершення весняних ігор влаштовували, так би мовити, своєрідний фінальний концерт на березі річки чи ставу. Хлопці обов'язково готували та спалювали опудало-ляльку з торішнього куля, що символізувало зиму. А на початку свята виконувався хоровод «Подоляночка»:

Десь тут була подоляночка,
Десь тут була молодесенька,
Тут вона стояла,
До землі припала,
Личко не вмивала,
Бо води не мала.
Ой устань, устань, подоляночко,
Обмий личко, як ту скляночку,
Возьмися в боки за свої скоки,
Підскоч до краю, бери дівча скраю.

У кінці весняних ігор так званий кривий танок захоплював усіх учасників святкового дійства. Четверо дівчат утворювали чотирикутник, навколо якого інші, взявшись за руки, водили зигзагоподібний (тому і назва кривий) хоровод з різноманітними рухами, і приспівували:

Ой кривого танця
Та не введем кінця.
Треба та його виводити,
Кінець йому та знаходити.
А як його вести?
Як віночок плести?
І сплела віночок
На шовковий шнурочок.

Коли б я була знала,
На четверо перервала б.
На четверо перервала б
Та й під ноги потоптала б
Чорними чобіточками,
Золотими підківочками.
А хто буде в кривім танці,
То пожене свині вранці.

Після виконання цієї пісні хлопці неподалік від хороводу спалювали зиму-опудало. Зі згаслого вогнища кожен з учасників брав жменю попелу і викидав його в річку, щоб течія ліквідувала останні сліди зими.

ФЕНОЛОГІЧНІ ДАНІ

Весна приносила людям не тільки радість, святковий настрій, а й нові турботи. Від того, якою буде весна, залежала сівба, залежав урожай-плата за важку працю хлібороба. Тому люди спішили очиститися животворним вогнем від зимових холодів і недуг, привітати весну, перших її вісників — птахів та рослин. Вони раділи появі першого весняного цвіту — голубого рясту. Збираючись на полях, весело стрибали і примовляли: «Топчу, топчу ряст. Дай, Боже, потоптати і того року дочекати!»

Як відомо, тільки навесні можна почути перший грім. На думку народу, земля не розмерзається зовсім аж до першого грому. Помічали, якщо перший грім буде чути з західної сторони, то буде добрий урожай хліба. Крім того, говорили, якщо при першому громі підперти що-небудь спиною (наприклад, дерево, стіну, ворота і т. п.), то спина боліти не буде. Дівчата, почувши перший грім, бігли до річки, вмивалися зі срібного посуду і втиралися чим-небудь червоним, щоб бути багатими і красивими.

Правильно буде, якщо скажемо, що весна — це постійне, безперевне свято народне, на якому польові роботи і домашні заняття змінюються іграми та забавами.

Олекса Воропай досліджував етимологію слова «весна» в слов'янських мовах. Він говорить, що слово «весна» в сербській та болгарській мовах і тепер не вживається, його замінює слово «прольть», а в Боснії — «prolitije» або «primaletje». У чехів і словаків перший день березня називають «Letnice» або «Lenska'Letnicki».

Слово «весна» зустрічається вже в першій слов'янській біблійі, в якій описана земля після всесвітнього потопу. В старих писаних пам'ятках Руси-України слово «весна» зустрічається часто. Щодо походження самого слова «весна», то в науковій літературі є кілька більш-менш імовірних припущень. Так, Карл Рейор у своєму словнику виводить слово «весна» з санскритського «Vasanta» — свято весни. В словнику Крейзбра слово «весна» пояснюється індійським «Вімку». Дехто з дослідників вважає, що слово «весна» співзвучне з гебрейським (староєврейським) «Nisan» — що означає не тільки місяць березень, а й інші весняні місяці, з яких квітень називається «Jar».

Снегір'юв висловлює припущення, що від ясності (маси світла) цю пору року могли наші ж предки називати «ясна», а з додатком губного звуку «в» вийшло «в-ясна». Правда, О. Воропай тут же в виносці наводить, як він каже, дотепне висловлення Миколи Наєждіна (1804-1856): «Ніде не може бути стільки простору для свавілля, фантазувань та натягання, як зі звуками. Слово цілком під нашою владою. Воно беззахисне. Зі слова можна вилучити будь-який зміст етимологічними тортурами».

В українській мові, як і в мовах інших слов'янських народів, крім слова «весна», вживається і «ярь».

«Ярь — наш отець і мати, хто не посіє, не буде збирати».

«А звідси і «ярина», «ярове поле», «ярові хліба» і т.д.

Слово «ярь» імовірно споріднене з словом «ирь». І.І.Срезневський пояснює останнє як схід сонця в теплі краї, куди перелітні птахи з України відлітають восени і повертаються навесні.

Олекса Воропай говорить про те, що початок і час тривання весни залежить від кліматичних умов та географічного положення країни і що було багато спроб визначити межі весни (її початок і кінець) для певної місцевості. Для України (для Києва) в рукопису 16 ст. час тривання весни визначається від Благовіщення до народження Івана Предтечі (91 з чвертю день), в рукопису 1637 р. — від Благовіщення до народження хрестителя Іоанна (90,5 днів.), в 17 ст. вважали, що весна починається від 24 березня і триває до 21 червня.

За народною фенологією, весна починається тоді, коли пташка-вівсянка засвище свою пісню: «Кидай сани, бери віз», а шука-риба хвостом лід розіб'є.

Наукова фенологія базується на результатах спостереження за рослинами. Наприклад, проф. В.А.Поггенполь на підставі своїх 22-річних спостережень у м. Умані встановив вісім фенологічних періодів у році: сім — у час вегетації, один — без неї (зима), а саме:

1. Переддень весни — 23 березня. Починають квітнути ліщина звичайна і ті дерева й кущі, які квітують перед появою листя.

2. Рання весна — 22 квітня. Починають квітнути ясені звичайний і ті дерева та кущі, в яких цвіт і листя з'являються одночасно.

3. Весна — 10 травня. Починають квітнути каштан кінський і ті дерева та кущі, в яких цвіт з'являється після листя.

4. Раннє літо — 25 травня. Квітують жита, а також квітне багато кущів та трав'янистих рослин, дозріває черешня, з'являються стиглі полуниці.

5. Літо — 20 червня. Починає квітувати виноград. Дозрівають ягоди смородини і бузини. Квітують лугові трави, в полі починаються жнива.

6. Рання осінь — 6 серпня. Листя на кущах і деревах змінює свій колір, час повного дозрівання всіх плодів, починається сівба озимих зернових культур.

7. Осінь — кінець асиміляційної діяльності рослин (дата не вказана).

8. Зима.

Періодизація фенологічних ознак на Україні, як і в усіх країнах світу, має велике практичне значення для сільського господарства.

БЕРЕЗЕНЬ

*У березні, у березні земля
Прощається з торішніми снігами.
І пролісок з вологими листками
В колисці лісу — перше немовля.*

ФЕНОЛОГІЧНІ ДАНІ

Ось і прийшов він, ранок весни. Перший весняний місяць недаремно називають господарем полів та лісів. Привітним стало небо, позбувшись зимової похмурості. Час від часу подуває теплий вітерець. Завзято, захлинаючись, заспівала велика синиця, чути верескливий крик зеленого дятла, зчиняють на вулицях бійки сірі горобці. Шпаки, попарувавшись, ранками сваряться за нові «квартири».

До бурхливого життя повертаються водоймища. З берегів виходять річки Ворскла, Псьол, Сула з Удаєм, Кременчуцьке та Дніпродзержинське водосховища. З сухих очеретів на широкий плес випливають зграї гусей-гуменників та сірих гусей. Голосно кричать качки — крижні, чирки. Їх голоси заглушають всі інші звуки весни.

Наповнюється соком береза (березень). Але раніше від беріз починають «плакати» клени — перші дерева, що прокинулись від зимового сну.

Березень подарував землі і перші квіти. На сонячних схилах урочищ нижньомлинської гори та нижньомлинської підкови, у дібровах Розсошенського та Диканського лісництв розпустила свої пелюстки мати-й-мачуха. Схиляють свої білі голівки найпопулярніші квіти весни — підсніжники. З'явилися у лісах сині озера пролісків.

Березень — це буяння радості, молодості. 21 березня — свято сонячного променя, весняне рівнодення. У цей час традиційно проходить «День птахів» — важливий захід охорони природи. Але недостатньо виготовити однотипні, стандартні шпаківні. Необхідно робити дуплянки, синичники, кубики для мухоловок, гнізда для сов, качок та інших птахів.

Кінець березня — час повернення на батьківщину крилатих мандрівників.

Природа оживає під животворним промінням сонця. Збільшуються бруньки на осиках, тополях, вербах, дубах, ясенах, вільшаники починають розпускатися, біля річки зацвів шелюг своїми чарівними «котиками»...

Заметушилися павуки, мухи, комарі, у нагрітому повітрі з'явилися деякі жуки.

Над ланами пурхають жайворонки. Їх пісні сповнюють серця людей весняним передчуттям радості.

Астрономічна весна починається з дня весняного рівнодення — 21 березня, коли день і ніч стають рівними, по 12 годин. Початок метеорологічної весни — день переходу середньодобової температури повітря через 0 градусів. За багаторічними даними, у Полтаві це відбувається в середньому 20 березня, тобто в межах області астрономічна і метеорологічна весни співпадають.

Протягом першого весняного місяця день збільшується на дві години, більш як на чотири градуси підвищується середньомісячна температура повітря.

Весна настає на території області неодноразово, найраніше — в південних районах (у Кременчуці 14 березня), у північних — у Гадячі — 24 березня.

Ще до настання справжньої весни сходить постійний сніговий покрив, наприклад, у Полтаві — до 16 березня. Після цього скресають ріки: Ворскла в Полтаві звільняється від криги в середньому до 20 березня, а вода досягає найвищого рівня 28 березня.

Через нуль ртутний стовпчик термометра піднімається приблизно після 15 березня, а в деякі роки і раніше.

Погода в березні, особливо в першій половині, дуже мінлива, нестійка. Вона часто змінюється кілька разів навіть протягом дня: то пролітає сніг, то світить сонце, наступає відлига, а під вечір вдарить мороз і на ранок все замерзне. Тому в народі цей місяць називають ще пустуном.

У березні активно пробуджуються дерева й чагарники від зимового спокою: набухлі бруньки розпускаються, починається рух соку в берез, кленів. Після появи листків виділення соку припиняється. Як тільки зійде сніг, в лісах швидко зацвітають наші первоцвіти: голубі проліски дволисті, сибірські проліски з нечисленними пониклими квітками, жовтенькі зірочки гусячих цибульок тощо. На них у середині дня, коли пригріє сонце, вже можна побачити перших джмелів і бджіл.

Одними з перших повертаються з південних країн шпаки і займають будинки-шпаківні. Ще до повного розтавання снігу прилітають вісники весни — жайворонки. З появою чепурних зябликів оживають ліси і парки.

Через кілька днів з'являються дрозди, горлиці, перепели, різні качки, кулики. А скоро в лісах і чагарниках уже можна буде почути чудовий спів солов'я. О цій порі починають линяти зайці, лисиці, білки. У недоступних хащах сіра вовчиця виводить малят. Борсучата, лисенята народжуються в глибоких норах, з'являються перші виводки зайців. Білки починають ремонт своїх жител, у них є перші приплоди. Із нір після зимової сплячки вилазять хом'яки і ховрахи. Оживають жаби, ропухи.

Погрітись проти сонця виповзають мухи, жучки, павуки. У середині дня вже вилізають мурашки. Вилітають перші метелики-кропив'янки, лимонниця.

Як тільки ріки й водойми звільняються від криги, риба покидає зимувальні ями і переходить на мілину, де вода швидко прогрівається, нерестяться щуки, окуні.

Березень — місяць початку польових робіт, у садах і парках закінчують обрізувати дерева й чагарники, збирати шкідників, оприскувати дерева проти них і хвороб. Починають весняні посадки дерев і кущів.

Березень — найочікуваніший місяць селянина. Впродовж всієї зими він жив надією про час, коли земля прокинеться від зимової сплячки і можна буде, нарешті, вдихнувши на повні груди теплого повітря, прокласти першу борозну. Та перш ніж вийти в поле, хлібороби з нетерпінням чекали, коли офіційно завітає в гості довгождана господиня-весна. Її справжній прихід традиційно пов'язують зі святом Явдохи (14 березня).

У березні закінчуються заготівлі бруньок берези і сосни, омели білої, збирають суцвіття мати-й-мачухи.

У березні починали заготовляти традиційний напій — березовий та кленовий сік. Заготовлену зі старих дерев, які планувались під вирубку, рідину зливали в діжу, заправляли смаженим ячменем або сухофруктами з груш-дичок і тримали у прохолодному місці. Такий напій міг зберігатися протягом трьох-чотирьох місяців, він був смачним і корисним, популярним у народі.

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ БЕРЕЗНЯ МІСЯЦЯ

Давня українська назва першого місяця весни — «март», що походить від латинського слова «марсіус» по імені бога Марса, якого ми знаємо як бога війни. Але це вже друге значення цієї назви. А спочатку так називали бога полів, урожаю, тваринництва. Так що логічно збігалося словосполучення «ранок року», як назвав О.С.Пушкін перший місяць весни, з іменем бога — охоронця всього найдорожчого селянинові, покровителя сільського господарства.

До початку 15 століття март (березень) вважався першим місяцем року. Коли рік почали рахувати з вересня, березень — март став уже сьомим місяцем. З 1700 року — він третій у році.

Сучасна назва «березень» служила найменуванням наступного місяця — квітня. В середині минулого століття з української мови зникло латинське слово «март», його замінило слово «березень».

Сучасна назва першого місяця весни й однокорінні з нею — березень, березоль, березіль, — на думку багатьох вчених, пов'язані з давнім промислом — заготівлею березової золи та кори. Саме в цьому місяці закінчували звільняти площу від берез, які спалювали, для посівів. Березова зола використовувалася як сировина при виробництві скла. Цей промисел називався «гутництво». А вугілля служило добривом для ґрунту. З березової кори робили дьоготь для лікувальних та технічних цілей — речовину, яку дуже цінували. Наприклад, Богдан Хмельницький спеціальним універсалом надав привілеї окремим містечкам, жителі яких займалися заготівлею та виробництвом дьогтю. Його добували з особливої сировини, що мала назву «берест». У кінці березня починався «дігтярський сезон». Збереглися описи обрядів, пов'язаних з цим промислом. У Радомишльському повіті Київської губернії (тепер ця місцевість віднесена до Житомирської області) існував такий звичай: кілька чоловіків зі смолоскипами ставали навколо ями з берестом. Отаман із зав'язаними очима і хлібом-сіллю в руках тричі обходив яму, а потім ставав на середину. В цей момент дігтярі смолоскипами підпалювали берест і отаман там був, поки його не охоплювало полум'я. Аж тоді він збігав на землю. Так починався дігтярський промисел.

Назва «березіль», утворена зі слів «береза» та «зола», вживалася донедавна. Ще у В.Сосюри зустрічаємо: «І про весну шумів водою березіль». Цим словом назвав один з перших професійних українських театрів режисер-новатор Лесь Курбас.

Давньоруська назва березня — «сухий», бо в цю пору року опадів недостатньо, сухо в лісі, тому добре сохне заготовлене раніше дерево. В народі побували інші назви: капельник (в цьому місяці сиріє і м'якшає під ногами сніг, в тіні — зима, а на сонці — капає), протальник (через швидке танення снігу і

появу на землі проталин, калюж). Відомі ще і такі найменування: зимомор, запалі сніги, заграй-ярочки, з гір потоки тощо.

Крім наведених, в староукраїнській літературній мові та на окремих діалектах вживалися слова «сочень», або «соковник» (період збирання березового соку), «палютій», чи «полютій» (йде на зміну лютому і менш суворий), «красовик», «красний місяць» — за його своєрідну чарівність.

На березень припадає значна частина Великого посту.

НАРОДНІ СВЯТА БЕРЕЗНЯ

4 БЕРЕЗНЯ — КАЗИМИРА

У цей день, як правило, погода нестійка: «У Казимира — непевна віра». Спостерігалось, що прилітали жайворонки — справжні благовісники весни в Україні: «На святого Казимира вийде жайвір з пір'я». Селяни робили передбачення на врожай по польоту цих птахів: якщо жайворонки летять високо над землею — буде врожай, якщо ж низько на недорід.

Олекса Воропай стверджує, що четвертого березня — день преподобного Льва. На Лівобережжі та на Київщині було колись повір'я: якщо хворий вночі перед цим днем побачить на небі падаючу зірку, то він у цьому році помре. До такого хворого, як до приреченого, сходилися всі рідні та знайомі прощатися: «Бо то його зірка з неба впала, і вона з собою душу забере!» — говорили селяни. Такі віщування іноді заперечувалися життєвими прикладами.

6 БЕРЕЗНЯ — ТИМОФІЯ-ВЕСНОВІЯ, ХОМИ

Вважали, що на цей день зима дійшла до свого рубежу, весна стукає в двері. Зрозумілі слова: «Прийде Хома, то не страшна й зима». Або: «Прийшов Хома, вважай, що зими нема», «Тимошеве тепло віє — старого гріє», «На Весногорія і старцю надія».

9 БЕРЕЗНЯ — ОБЕРТІННЯ (ОБРЕТІННЯ), ІВАНА ПРЕДТЕЧІ

Цей день має таку назву на честь знайдення голови Івана Хрестителя — Предтечі. Обретіння стало в народі святом повернення. Повернення птахів із вирію, людей до роботи. Казали: «Птиця обертається до гнізда, діти до хліба, чоловіки до жінок та роботи». В цей день не можна прати білизну.

13 БЕРЕЗНЯ — ВАСИЛЯ ПЛАКСИВЦЯ

Вважалось, що в цей день весна «повністю забирає своє право від зими», бо «Василь зі стріхи капає — землю поквапує».

14 БЕРЕЗНЯ — ЄВДОКІЇ (ЯВДОХИ ПЛЮЩИХИ)

У церковному календарі це день святої Євдокії. У народі казали: «На Явдоху». Євдокія — самарянка з міста Іліополь — довго вела грішне життя. Увіривши в Христа, покаялась і пішла в монастир. За щире й суворе покаяння була наділена даром чудотворення. Від її молитв оживали мертві. Сама ж вона була страчена 170 року Вікентієм — гонителем християнства.

14 березня — це 1 березня за старим стилем, перший день весни. Про її наближення та прихід говорить багато природних примет. У небесній блакиті клубочаться купчасті хмари. Білі весняні хмаринки в Україні називали «помолодками».

Зі снігу, нагрітого сонцем, утворювалися струмки, які, замерзаючи на ніч, залишають на льоду і снігу сліди, що називали «плюшками». Тому і Явдоха — плющика.

Вважали, що сніг в цей день має особливу цілющу силу і збирали його з пагорбків для хворих, щоб напувати їх сніговою водою від різних хвороб.

До цього дня випікали різне обрядове печиво — «жайворонки». Виробляючи печиво, мати помічала, кому який «жайвір» належить, і дивилася, як кожний спікся, передбачаючи за цим здоров'я та добробут сім'ї.

Молодь, несучи «жайворонки» в долонях, на околиці села закликала весну в гості піснями, поетичними діалогами та обрядовими сценками.

Пташок закликаю
З теплого краю.
Летить, соловейки,
На нашу земельку,
Спішіть, ластівоньки,
Пасти корівоньки.

Перша ознака приходу весни — свист байбака, котрий, прокинувшись від зимової сплячки, відчувши тепло, вилазив з нірки, ставав на задні лапки і, тричі свиснувши, знову ховався в свою нірку, щоб спати аж до Благовіщення. Люди спеціально ходили в степ, щоб не пропустити голосу першого живого провісника тепла. Казали: «Просвистів байбак — ховай у затінок сіряк».

До 14 березня зацвітає верба.

Другою ознакою приходу весни вважалася пісня вівсянки. Якщо хтось почув її голос: «Діду, діду, сій ячмінь!» — то поспішав сповістити сусідів про цю подію. З цього часу вже готували яре збіжжя для ранньої сівби. Але найкращим вісником весни були ластівки. Цих птахів шанували, вважаючи божими охоронцями осель. Батьки застерігали своїх дітей: «Якщо хтось візьме в руки ластівку чи її яечко, у того обличчя вкриється ластовинням, а коли зруйнує гніздечко — з'явиться ряба віспа». Діти не чіпали гнізда, а побачивши ластівку в цей день, вигукували:

— Ластівко, ластівко, на тобі веснянки,
Дай мені білянки!

І бігли мерщій вмиватися талою водою.

Старші жінки, запримітивши птаху, брали по грудочці землі, кидали на грядку, приказуючи:

— Кріп сію, кріп сію.

І на тому місці, за повір'ям, неодмінно зійде ця необхідна для господинь рослина.

По всій території України був звичай: коли на Явдохи будь-хто побачить ластівку, то має взяти в жменю землі і кинути на неї, побажавши: «На тобі, ластівко, на гніздо, а людям на добро!» Це для того, щоб якнайшвидше з раннім теплом приходила весна.

За поведінкою цих птахів вгадували і погоду: «Стеляться ластівки по землі — скоро затепліє і, отже, можна буде сіяти овес, літають високо, — ще холоду утримається». При цьому мала значення кількість птахів, бо ж «одна ластівка ще весни не робить».

Але не тільки так прогнозували весну. В арсеналі народної мудрості з Явдохою пов'язано безліч завбачень. Городники вважали, коли «під Явдоху» висіяти розсаду капусти, то вона не боятиметься морозів. Те ж саме стосувалося й рільників, бо «вдова Явдоха виходить з плугом». То яку ж погоду віщує вона?

Як вода капає зі стріх, то ще довго буде холодно.

Який вітер на Явдохи, такий буде і до Покрови.

Коли ранок ясний — сій ранню пшеницю, в обід ясно — середній посів, а коли під вечір випогодиться, розраховуй на пізній засів.

Якщо в цей день хуртовина, то селяни кажуть: «Явдоха хвостом крутить — буде пізня весна».

Якщо сонячно, то буде врожай на огірки, а коли з дощем, то літо мокре й тепле.

На Явдохи звідки буде вітер — звідти буде ціле літо.

Яка Явдоха, таке й літо: теплий вітер — на мокре літо, вітер з півночі — на холодне, крутитиме млини — так крутитиме снопи в полі; якщо повіє від Дніпра (із заходу), то добре ловитиметься риба, коли ж зі сходу, плодитимуться бджоли, а з півдня — врожайний на хліб рік.

Новий місяць появиться з дощем та опеньками — бути мокрому літу.

На Явдохи гарний день, то треба сіяти льон.

Увесь день погожий — усе літо пригоже.

Якщо день сонячний — вродить пшениця, а похмурий — просо й гречка.

Якщо біля порога калюжі води, то пасічники купатимуться в меду.

Якщо курка на Явдоху нап'ється, то на Юра вівця напасеться.

З Євдокією пов'язано багато прислів'їв та приказок.

Євдокія красна, то й весна красна.

На Явдохи — голі боки.

На Явдохи — води по боки.

Прийшла Євдокія — селянинові надія.

Прийшли Євдокії — дядькові затії: плуга чинити, борону точити.

У Явдохи сила — весь поділ замочила.

Явдоха з водою, а Григорій (6 травня) з травною.

Як бачимо, з весняною Явдохою пов'язано чи не найбільше народних завбачень та спостережень. І це природно — адже «які Явдохи, таке й літо», а тому в цей день дівчата, котрі хотіли причарувати хлопців і щоб їм ніхто не стояв на заваді, до сходу сонця заклинали своїх суперниць такою молитвою: «Щоб на дорозі не стояли та мене, хрещену, народжену рабу Божу (ім'я), добрим словом поминали».

15 БЕРЕЗНЯ — ФЕДОТ-ВІТРОНОС

Якщо цей день вітряний і холодний, то довго не з'являтиметься трава, а тому казали: «Федот кошматий — паші не мати».

17 БЕРЕЗНЯ — ГЕРАСИМ-ГРАКІВНИК

Герасим граків нагнав — перших весняних птахів. Якщо граки прямо летять на гніздо, то весна буде тепла, дружна. «Весняний грак прилетів — через місяць сніг зійде». «Грач зиму склював». «Побачив грача — весну зустрічай».

У день Герасима-граківника печуть калачі у вигляді граків.

Селяни вірили, що цього дня потвори робляться смирними і їх можна знищити.

Народжені в цей день збирали сухі гілки, загублені граками. За повір'ям, вони «в домі Божого світла прибавляють».

18 БЕРЕЗНЯ — КОНОН-ГОРОДНИК

Святий мученик Конон народився в Назареті. Він був богобоязливим, добрим, сердечним, незлобливим. За проповідь християнства язичницька влада засудила його. Мучителі вбили йому в ноги гвіздки й гнали за колісницею, поки він не впав мертвим.

Цей день називають «Кононом-городником» через те, що в цей день жінки намагалися передивитися й перебрати насіння городини. «На Кононовій днині насіння сниться господині». Казали: «Конон на город покликав». В стародавніх місяцесловах писали: «Хоч в день Конона-городника зима, починай орати город, то він буде багатим на врожай».

Якщо в цей день ясно, то град не вибватиме посівів.

На Лівобережній Україні селяни вважали святого Конона покровителем коней. Збереглися легенди, нібито «святий Конон був усім конюхам конюх: коні у нього були такі, що самого святого Іллю у вогняній колісниці по небесному мосту возив». Коли гриміло, люди говорили; «То святий Ілля по небесному мосту калачі везе, а кіньми править святий Конон!»

Ті, що кохалися в конях, в шинку пили за святого Конона, але впиватися не годилося, бо «хто нап'ється, того коні поносять».

У давнину деякі народи вірили, що коні можуть відлякувати злих духів. Ось чому на дахах і фронтонах будинків (а подекуди й тепер) прикріплювали вирізьблені з дерева кінські голови (коньки), а пізніше до порога стали прикріплювати підкову: якщо кінь охороняє від злих духів, то коньок і підкова мають бути охоронцями. Так укріпилося повір'я, що підкова й коньок приносять щастя. І досі щасливою прикметою вважається знайти підкову. З цього приводу побутує народний анекдот: «Давно це було. Йшов дорогою чоловік, знайшов підкову, зрадів і сказав: «От якби ще три підкови знайти та одного коня, ото було б щастя».

Вершник і кінь були основними атрибутами язичницького культу. На нямистах жерців і жіночих прикрасах часто зустрічалися зображення кінської голови: кінь був оберегом від злих сил.

Фігури коней вишивали на українських рушниках. Коли дружини й кохані виряджали чоловіків у походи, то дарували напам'ять такі рушники, аби їх любі поверталися живими. Принагідно додамо, що прохання парубка, щоб дівчина напоїла коня, — це народний символ кохання.

21 БЕРЕЗНЯ — ВЕСНЯНЕ РІВНОДЕННЯ

Як свідчать давні джерела, язичники, які одухотворювали природу, пов'язували з рівноденням відродження всього навколишнього: проростала трава, з'являлися бруньки на деревах, перші квіти. У цей час влаштовували пишні обрядодійства. Зрештою, це доведено й наукою: астрономічна весна настає 21 березня о 6 годині 52 хвилини.

На жаль, давні обряди українців, пов'язані з цим днем, не дійшли до нашого часу. Але відомо, як проходять дні рівнодення в стародавньому містечку індіанців майя — Чічке-Іца. Щороку на рівнодення — 21 березня і 23 вересня —

біля піраміди Кукулькан збирається натовп туристів, щоб подивитися на цей витвір людських рук і розуму. Піраміда збудована понад тисячу років тому так, що сонце, наближаючись до зеніту, поступово накладає на її виступи одну за одною тіні семи трикутників. Разом з тінню від східців вони утворюють фігуру, що уособлювала колись для майя верховного бога — пернатого змія Кукулькана. А через кілька годин, коли сонце починає схилитися до заходу, вершини тіней зміщуються вгору, і створюється враження, що Кукулькан відлітає...

Обрядів, якими наші предки відзначали прихід весни, до нас дійшло дуже мало. Це малювання писанок і звичай приносити у хату вербову гілку, який, безсумнівно, значно старший від «вербної неділі». В цей день говорили, що верба посріблилася. Вербом виганяли всі немочі із тіла.

21 березня важливе тим, що від цього дня відраховували день Паски. Ще перший всесвітній собор (325 р.) постановив святкувати Паску в першу неділю після повнолуння, яке настає за весняним рівноденням. Тому день 21 березня можна кваліфікувати як один із опорних при визначенні часу рухомих свят.

22 БЕРЕЗНЯ — СОРОКА СВЯТИХ, АБО СОРОКА МУЧЕНИКІВ

День Сорока Святих великомучеників установлений в пам'ять сорока римських воїнів-християн, замучених за те, що вони відмовились поклонятися язичницьким богам. Воїнів заставили всю ніч пробути на озері, покритому льодом, на пронизливому вітрі, а ранком їм розбивали ноги молотами, після чого тіла спалили, кості кинули в річку. Це було 320 року в Севастії армянській за Лицінія.

З 22 березня весна активно крокувала по землі. Справжню весну радо зустрічали, пекли з тіста сорок «жайворонків» чи «голубів», якими діти закликали птахів з вирію, співаючи веснянки. Починалися веснянкові забави. Хлопці зверталися до диких гусей, кидаючи їм услід соломинки, примовляючи: «Гуси, гуси! Натє вам гніздечко на здоров'ячко, а нам на тепло».

До 22 березня птахи вже починають вити гнізда, але ще можуть бути й приморозки. «Якщо в цей день тепло, то сорок днів утримається гожа днина, а холодно — бути сорока морозам» (вважаючи ранковий і вечірній мороз за два).

«На Сорок Святих сорока 40 паличок у гніздо вложить, а глухар заспіває 40 пісень».

Дівчата в цей день варили 40 вареників з сиром і частували хлопців — «щоб мороз любисток не побив».

У школах учні приносили учителю 40 бубликів.

Цікавим був обряд «топтати ряст» на Сорок Святих. Усі, навіть літні та кволі люди, виходили в поле і, притупуючи ногами на зелених сходах, казали: «Топчу, топчу ряст. Дай, Боже, топтати і того году діждати». Вважалося, що це продовжить життя і зміцнить здоров'я протягом року.

Іншу назву дня 22 березня — Сороки — пояснюють збігом назви птаха з назвою числа чотирьох десятків (до речі, числівник «сорок» — східнослов'янське слово, спільне в українській, російській та білоруській мовах, в інших мовах в його основі назва чотирьох десятків).

Тобто, іменник «сорока» походить від числівника «сорок». Мовознавці вважають, що тут діє закон народної етимології, коли намагаються пояснити назву за звуковою її подібністю до іншого, вже відомого слова.

У народі кажуть, що цей птах «охрещений» на Сорок Святих, тому і називається «сорока».

«На Сорок Святих сорока іменинниця».

Сорока, як і її близька родичка ворона, на зиму в теплі краї не відлітає, а живе постійно в тій місцевості, де народилася. З цього приводу є вислів: «Жи-ви з сороками, з воронами, що в вирій не летять!» — мовляв, з тими, що по світу блукають, не знайся.

Одна з особливостей сороки — це її пристрасть до блискучих речей і схильність красти. Звідси й прислів'я: «Гляди, бо сороки вкрадуть!» Так кажуть особі, що забагато чепуриться.

Про бідність у господарстві: «На голу кістку і сорока не впаде!» Буває, що сорока краде кістку у пса і шукає на ній поживи, звідси вислів: «Заглядає, як сорока в кістку».

Якщо хто-небудь каже щось або робить і не закінчує, то говорять: «Загубила сорока хвіст!» Зовнішність і характер сороки часто згадуються в народній творчості. «Е, ще сорока не побіліла!» — мовляв, цього тобі зробити не вдасться.

«Сорока на хвості принесла!» — кажуть про чутку.

«Сорока летить, а собака на хвості сидить!» — так жартують про жінок, які люблять говорити нісенітниці:

«Жінки, як сороки!»

І, нарешті: «Куди орли літають, туди сорок не пускають!»

Отже, сорока, як бачимо, не користується великою пошаною у нашого народу. Селяни звинувачують її в тому, що вона руйнує гнізда дрібних комахоїдних пташок, їсть їхні яйця, вбиває пташенят, може вкрасти і курча. Але сорока, як показали найновіші дослідження, приносить велику користь тим, що знищує «хлібну черепашку» і цілий ряд інших шкідливих комах.

Від Сорок Святих селяни готували зерно для сіви, а жінки висівали розсаду капусти.

День 22 березня вважався початком весни, але люди знали, що можуть повернутися і морози: «Сорок Святих ще принесуть сорок морозів».

Тому уважно придивлялися до погоди в цей день, віривши в прикмети.

Якщо в цей день тепло, то стільки буде погожих днів, а холодно — бути сорока морозам.

Коли хмарно і мороз, то скоро буде тепло і можна сіяти.

Дружно тане сніг — до активної повені й буйних трав.

Сорок Святих сорок лопат снігу викинуть.

Настав Сорок Святих і без Великого посту.

На Сорок Святих погода, то на гречку урода.

25 БЕРЕЗНЯ — ФЕОФАНА, СВЯТОГО ГРИГОРІЯ ДВОЄСЛОВА, ПАПИ РИМСЬКОГО

Святий Григорій Двоєслов, папа Римський, був сином сенатора, жив за часів царювання Фоки-мучителя в 6 ст. Двоєсловом названий тому, що казання свої проводив у вигляді бесід і двоєслів'я.

У цей день у дворі кидали декілька конопляних і льняних насінин для птахів. Особливо турбувалися про коней, щоб не хворіли: «Якщо на Феофана кінь захворіє, то на все літо, і для літньої роботи не згодиться». Була й така прикмета: «На Феофана тумани — урожай на льон, овес і коноплі».

30 БЕРЕЗНЯ — ТЕПЛОГО ОЛЕКСІЯ

Преподобний Олексій (5 ст.) народився в Римі, в благочестивій сім'ї. З дитинства був схильний до різних наук, з особливим почуттям завжди читав Святе Письмо. Хотів служити тільки Богові, але батьки вирішили одружити його. Після заручин Олексій таємно покинув батьківську домівку і відбув до Месопотамії, в м. Едессу. Там він праведне життя при церкві. Через багато років знову повернувся до Риму й поселився у свого батька, котрий не впізнав його. Тільки по смерті Олексія дізналися, що він був святим...

Цей день вважався уже весняним: скресла крига, починалися повені. Хоч земля, як вважали, має розмерзнутися після першого грому. 30 березня чекали з особливим нетерпінням. Хлібороби зранку, зодягнувшись у святкове вбрання, вітали один одного з весною. І хоч особливих релігійних урочистостей не відбувалося, більшість селян намагалися не працювати — «щоб не розгнівати весну», тільки готували інвентар, спостерігали за погодою, чи підтвердяться прикмети:

На Олексі кидай сани, готуй воза.

На Олексія з гір вода, зі ставу — риба.

Пасічники добре пам'ятали давню пораду: «На Теплому Олексі діставай вулики». Якщо бджоли зроблять перший обліт, видасться щедрий медозбір. Бджола в Україні здавна вважалася святим створінням. Було великим гріхом розчавити або вбити бджолу, навіть остерігалися казати, що «комахи позди-хали», а лише — «згнули» чи «вимерли».

Такою шаную бджоли користувалися через їхню надзвичайну працьовитість і велику користь. Крім цінних їстівних та лікувальних продуктів, які людина отримувала від цих комах — меду, воску, прополісу, перги, маточного молочка, — крилаті трудівниці ще й опилиювали дерева та рослини.

На зиму вулики з бджолами переносили в омшаники — спеціальні льохи, щоб вберегти комах від морозів. Але навесні бджолині гнізда знову виносили на повітря, бо маленькі трудівниці починали збирати ранній пилок та нектар.

Найпершим медоносом вважається верба. Тільки з'являться пухнасті котики, бджілки одразу ж роблять обліт. З них вони беруть пилок, яким годують новий розплід — черву. Вносити вулики з омшаників слід не пізніше Теплому Олексію. Зранку пасічники одягалися в святковий одяг, запалювали свічку і, постукуючи в кожен вулик, казали: «Нуте, ви, бджоли, готуйтеся, бо прийшла пора. Йдіть і не лінуються, приносьте густі меди і рівні воски, і часті рої Господу Богу на офіру (пожертву), а мені, господареві, на пожиток».

Після цього вулики виносили в садок, поруч вивішували ікону покровителів бджільництва — Зосима та Саватія. Вони мали оберігати пасіку від злодіїв, хвороб та пошестей. Коли всі вулики були винесені, господар почергово відкривав вічка й приказував: «Святий чоловіче, Олексю, випускай бджілок на весну!»

На пасіці звичайно був хрест, виструганий з дерева, бажано розбитого блискавкою. Старі пасічники стверджували, що, виставивши вулики, треба було до сходу сонця голим оббігти тричі навколо пасіки, після чого, щоб не утікали рої, вбити в землю кілок з осики. Вийняті з льохи вулики обкурювали свяченими васильками та троїцьким листом. Ним же господар натирав вулики й

себе. Бджіл підгодовували з ночв патокою, розведеною водою, зачерпнутою за течією, з горілкою й перцем. Використовували ще таку суміш для підкорму: коли починались польові роботи, пасічники збирали мурашники, варили їх в меду і цим годували бджіл. Вірили, що від цього вони стануть трудолюбивішими і їх буде багато, як і мурашок. Мед розбавляли свяченою на Водохреща водою або росою, зібраною рано вранці.

Вважається, що на Олексія лисиці переселяються зі старих нір у нові. Тому їх можна було легко відловлювати, щоб не крали курей.

У цей день круки купають своїх дітей і відправляють у самостійне життя, щоб вони чесно й дружно жили.

Ось такі цікаві звичаї пов'язані з Олексою. Оскільки під цю пору встановлюються теплі й сонячні дні, то і свято у народі називають Теплим Олексієм.

Крім пасічників, святий Олексій квапив і рибалок. Рано-вранці найзавзятіші йшли до річки і дослухалися, адже «на Теплому Олексія шука-риба лід хвостом розбиває». За повір'ям, хижак у цей час дуже кволі і їх можна виймати голіруч. Але тому, хто це зробить, цілий рік не бачити улову. Отож рибалки на своє свято тільки слухали, «як риба хвостом лід розбиває», бо «хто не почитає святого Олексія, тому риба на руку не піде». Забобонні рибалки старалися задобрити чорта-водяника, знаючи його користолюбні повадки. Досвідчені рибалки спочатку занурювали у воду посуд і говорили: «Господи, помагай з ночвами на Дунай, а ти, чорт, не гуляй та нам рибу заганяй!» А зайшовши у воду з неводом, закликали: «Чортюк, чортюк, не ламай кісток, ти з води, а я у воду».

За народним віруванням, вівсянка вперше співає свою пісню в день Теплому Олексія, незважаючи ні на сніги, ні на морози, які в цей час в Україні іноді ще бувають.

В українському фольклорі пісня вівсянки імітується словами так: «Діду, діду, сій ячмінь!» Або: «Кидай сани, бери віз та й поїдемо по рогіз!» Отже, пісня вівсянки — це перший звук весни, яка тільки-но починає прокидатися.

Глибока повага до благородних птахів і шляхетне в цілому ставлення нашого народу до природи, наших менших братів заслуговує наслідування: є чого повчитися сучасникам у своїх пращурів.

Ще прикмети Теплому Олексія. Тепла сонячна погода віщує врожай на хліб і багаті рої. Якщо ранок ясний, рої будуть виходити ранками, а як вечір ясний, рої будуть виходити вечорами.

Якщо день Олексія припадає на середу чи п'ятницю, то в майбутньому не буде багатого улову.

31 БЕРЕЗНЯ — КИРИЛА

Минув Олексій, а Кирило каже: «Ще не сій», бо може бути ще мороз. Кирила Явдоха обдурила: запросила в гості, а сама гріє кості. «Буває, на Кирила святого ще морозу много». Щодо посіву, то, може, й вірно, не завжди випадає сіяти в березні, але готуватися до нього треба.

Практично кожне березневе свято пов'язане з тим чи іншим видом птахів.

Народ помітив, що на дванадцятому тижні після Різдва Христового з вирію прилітають журавлі. «Журавлі прилетіли і полудень принесли».

Як дівчина вперше побачить навесні журавля, то каже: «Веселики!» Бо як скаже: «Журавлі!», то буде журитися цілий рік.

Журавлі належать до тих птахів, гнізда яких, за народним віруванням, руйнувати гріх: «Журавель — небесна птиця, і хто зруйнує його гніздо, того Бог покарає».

Журавель часто зустрічається в народних казках та оповіданнях, де він зображується позитивним героєм, що не тільки тримає лад поміж птахами, а і вміє розважати їх жартівливими танцями.

Про людей, що добре себе почувають на своєму місці, говорять: «Як журавлі в небі!»

Голос журавлів — гнучкий, пронизливий і чути його далеко, а особливо навесні, в тиху, безвітряну погоду. Проте вони кричать нечасто, і їхній крик у народному віруванні має своє значення: навесні журавлиний крик віщує тепло, а восени — ранню зиму.

* * *

Саме в березні відзначають і проводять чи не найбільше обрядів весняного циклу, що зумовлене тим, що в наших далеких предків це був початок Нового року. Значна частина весняних обрядів має давнє, язичницьке коріння.

Крім представлених у нашому «Календарі», у першому весняному місяці можна провести такі масові заходи, як зустріч весни, про братів наших менших — птахів та звірят, про рослини.

На особливу увагу заслуговують традиційні березневі свята: Шевченківські дні, Міжнародний жіночий день 8 Березня, можна організувати заходи, присвячені ролі й значенню української мови.

ПРИКМЕТИ БЕРЕЗНЯ

Птахи в'ють гнізда на сонячній стороні — на холодне літо.

Дикі качки прилітають угодовані — весна буде довга й холодна.

Ранній приліт жайворонків та граків — на теплу весну.

Якщо граки прилетіли прямо на старі гнізда — буде рання дружна весна.

Грак прилетів — через місяць сніг зійде.

Граки на гніздо сіли — через три тижні сіяти можна.

Якщо граки прилетіли до середини березня — літо буде мокре, а сніг зійде рано.

Граки зграями над гніздами в'ються: то сядуть, то знову піднімуться — погода зміниться.

Якщо гуси високо летять — води буде багато, а якщо низько — мало.

Гуси сидять, поховавши голови під крило, — буде похолодання.

Ворони купаються ранньою весною — до тепла.

Журавель прилетів — скоро лід зійде.

Чайка з'явилася — незабаром крига рушить.

Якщо відлетіли на північ граки, які зимували на Україні, — бути дружній і повноводній весні.

Голуби розворкувалися — на тепло.

Побачив шпака — знай: весна біля порога.

Ранній приліт шпаків і жайворонків — до теплої весни.

Жайворонок з'явився — до тепла, а зяблик — до холоду.

Ранній виліт бджіл — на погожу весну.

Якщо в гніздах менше яєць, ніж звичайно, — рік буде неврожайним (у такий спосіб птахи віщують, яким буде літо на корми).

Місяць ріжками вниз — на тепло й добрий врожай.

Місяць у великому туманному колі — за два дні буде негода, а коли у вузькому, то настане завтра.

Сонце в темнуватому прозорому колі або червоне перед заходом — чекай вітру.

Червоний колір місяця у березні — ознака швидкого похолодання, посилення вітру, але ненадовго.

Сині хмари — на тепло і дощ.

Хмари пливуть високо — буде добра погода.

Якщо хмари ущільнюються і видимість погіршується — чекай опадів.

Сніг навесні тане з північної сторони — літо буде тепле й довге, а з південної — холодне і коротке.

Сніг тане раптово і вода збігає швидко — буде мокре літо.

Якщо з берези тече багато соку — літо буде дощовим, і навпаки.

Довгі бурульки — весна буде затяжною, якщо багато довгих і товстих бурульок — на врожай ярини.

У березні посилення вітру віщує потепління й рясні опади: вітер вночі — вода вдень.

Ранній грім у березні — чекай повернення морозів.

Грім на початку березня — на шкоду житу і ячменю, бо буде рання весна.

Перший грім при північному вітрі — холодна весна, при східному — суха і тепла, південному — тепла, західному — мокра.

Тополя пізно розвивається — літо буде прохолодне.

Розпускається березовий лист — сій овес, лист повний — сій повно; на березі вгорі раніше розпустилося — сій хліб рано, якщо знизу — сій пізніше.

Якщо береза раніше опушиться за клена — літо буде сухе, а пізніше — дощове.

Якщо вільха раніше розпустить бруньки од берези, то чекай холодного, дощового літа, коли ж береза — сухого.

Цвіте ліщина — час виставляти вулики на пасіку.

Якщо проліски, підсніжники та лісові фіалки розкривають свої «очка» буде хороша погода, а коли бутончики закриті й припалі — наближається негода.

Тільки-но з'явилися підсніжники — час висівати в хаті на розсаду овочі та квіти.

Великі роси — на добрий урожай.

Рання весна — ознака того, що влітку буде багато негожих днів.

Якщо рання весна щедрить інеєм — на хорошу погоду.

Над лісом або чагарниками повітря здається синюватим — чекай потепління.

Перед потеплінням навіть у мороз шибки «плачуть».

Сухі листки тютюну стають вологими і не розтираються в пальцях — на відлигу.

Свиня тягає соломку в зубах — на сильний вітер.
Якщо в березні лежить сніжок за видолінками — врожай на городину і ярину.
Коли птахи повернулися з вирію і не щебечуть, довго стоятимуть холоди.
На осіці бруньки великі — на врожай ячменю.
По холодній весні градобійне літо.

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

Березень березовим віником зиму вимітає, а весну в гості закликає.
Березень часом снігом сіє, часом сонцем гріє.
У березні кожух і без гудзиків теплий.
Березень у зими кожуха купив, а на третій день продав.
Ще березень далеко, а він уже вигляда лелек.
У березні день з ніччю зустрічається.
У березні ячмінь каже: «Кидай мене в болото — буде як золото, топчи мене у грязь — будеш як князь!»
Від березневих дощів земля квітне.
Місяць березень за один день сімох жінок міняє.
Ні в березні води, ні в квітні трави.
Сухий березень, теплий квітень, мокрий май — буде хліба урожай.
У березні зі стріх капле, а в квітні травицею пахне.
Березень сухий, а мокрий май — буде каша й коровай.
Трапляється в березні год, що в ньому сім погод.
Буває март — за всі місяці варт.
В марті курка з калюжі нап'ється.
Март з водою, квітень з травою, а май з квітами.
Мартове тепло як мачушине добро.
Март невірєн: то сміється, то плаче.
Прийшов марець — відморозив палець.
Прийшов марець — кіт, як старець, — вдома не ночує, бо весну чує.
Прийшов марець — задер голову не один старець. Але і в марці ще мерзнуть старці.
Як прийшов марець, то покинь сани, візьми віз, викинь шубу, з печі злізь.
Вночі марець тріщить, а вдень плющить.
Баба казала: «Перебула січень, а на марець виставлю палець» — та й у марті замерзла.
А все-таки марець хапає за палець.
Марець спочатку змарний, в середині болотний — сніг буде молотний.
Сухий марець, мокрий май — буде жито, як той гай.
Січень лютує, лютий бушує, а в марті всяко буває: він на літо повертає.
Що марець не випече, то цвітень висіче.
Марець хоч одним ріжком, а в маслі затопиться.
Як мине марець — готуй у поле ярець.
Март усіх місяців варт.
Сій не пусто, то зберем густо.

КВІТЕНЬ

Весною годину прогавиш — роком не надолужиш.

*І завітне наше поле, і зазеленіє, —
Знов його весна прекрасна
Квіточками вкриє.
Леся Українка*

ФЕНОЛОГІЧНІ ДАНІ

Квітень — чудова пора весни. Квітень — місяць найбільших контрастів у природі. Навіть в Арктиці відчувається подих весни.

На півдні України весна у повному розпалі. У квітні тут стоять по-літньому жаркі дні. Розцвітають червоні й жовті тюльпани. В зеленій гущавині — безліч найрізноманітніших комах, за якими полюють ящірки.

У середній смузі ліс ще без листя. Дереваче наче чогось чекають, по пояс стоять в холодному прозорому мареві. Прокинулися від сну, але ще не прийшли до тями жаби. З заціпеніння їх не можуть вивести навіть перші метелики, що сідають поруч. Повітря настільки ясне, що у фіолетовому рідколіссі метеликів видно ледве не за сотню кроків.

Розцвітають перші квіти. Продовжується рух соку берези. Набрякли їх духмяні бруньки, ось-ось з'явиться ніжна зелень. На південних схилах косогорів зажовтіли передвісники весни — скромні квіточки мати-й-мачухи, пробиває торішнє листя медунка.

Весняні води заливають заплави рік і луки. Радіє серце хлібороба: «Квітень з водою — травень з травою!»

У цей же час прилітають на батьківщину білі трясогузки, гуси. Ліси сповнені дзвінкими піснями зябликів. Над полями ширяє в повітрі співець просторів — жайворонок.

У квітні збудження горобців досягло межі: майбутні батьки сімейства влаштовують між собою галасливі бійки.

Настала чудова пора весни.

Квітень — пора стрімкого наступу весни на Полтавщині. Боязко пробивається з вологої землі молода травичка, а на прибраних квіткових грядках і газонах зеленіють кущики нарцисів, жовтих лілій, червоніють молоді пагони півоній. Тріпочуть листочки на бузині, бузку, агрусі, черешні. Ось-ось розкриють свої пуп'янки вишні, черешні.

Білі лелеки вже давно вдома, гордо походжають на луках і мілководних озерах, добуваючи їжу. Мине ще кілька тижнів — і вони вможуться у своїх великих незграбних гніздах висиджувати лелеченят.

Із набубнявілих бруньок каштанів, кленів вже виходять молоденькі липкі листочки. Над міськими вулицями — тонкий аромат свіжої зелені. А в лісах весна ще більше відчувається.

Барвистий килим ранніх рослин покрив землю на приворсклянських, припсьолських, присулимських луках.

У першій половині місяця можуть бути ще морози, але квітучі рослини вже їх не бояться.

Виспівують птахи, що повернулися з півдня. Деякі сови і круки в кінці квітня вже годують своїх нащадків. Виділяються мелодії дроздів чорних, співучих, білобрових. Дрозд-самець здебільшого сидить на верхівці дерева, повернувшись на захід. А на верхів'ях тополь, ясенів, кленів граки обламують гілочки для ремонту своїх гнізд.

У квітні «земля пріє» — так говорить народне прислів'я. Крокуеш по в'язкій ниві, по мокрих луках, прозорих дібровах... Насолоджуєшся диханням ріллі. У рідколіссі, що просвічується, голубіють печіночниця, що прийняли естафету цвітіння від уже відквітлих підсніжників та пролісків. Зустрічаються подекуди останні фіалки. Усе більше стає медунок.

Зі своїх підземних володінь вийшов змарнілий борсук. Борсуки, кроти, землерийки — корисні звірі: вони знищують личинки шкідників лісу.

Радісне весняне пожавлення панує всюди. Шумить сонячний квітень.

Протягом квітня день збільшиться майже на дві години, і на кінець місяця тривалість його становитиме вже 14 з половиною годин. Температура повітря в Полтаві підвищується на 8,6 градуса (середньомісячна +6,5...+8,4 градуса проти -1,9... +0,5 градуса у березні). Абсолютні максимуми температур можуть досягти +25...+30 градусів і -15 градусів.

За багаторічними даними, у нас на 5 квітня вже повністю відтає ґрунт. На 28 квітня середньодобова температура ґрунту на глибині 20 см переходить через +10 градусів, на відкритих рівнинних місцях припиняються заморозки в повітрі. За місяць у середньому випадає 25-45 мм опадів, і кількість днів з опадами становить 10-12.

Недаремно цей місяць називають «квітень»: цвіте багато ранньовесняних лісових і лісостепових рослин, навіть деякі болотяні рослини: калюжниця болотяна. Лісові первоцвіти — проліски часто зацвітають ще з кінця березня. Перед початком травня їх буяння припиняється.

Ліси стають тінистими, зеленими. Весняний ліс світлий, сонячний, з барвистим килимом голубих пролісків, жовтих гусячих цибульок, пшінки весняної, анемони жовтцевої, рожевого, кремowego, бузкового рясту. Під темними листками фіалок помітні їх фіолетові або блакитні квітки. З'являються поодинокі жовті дзвоники тюльпану дібрівного — досить рідкісної рослини, занесеної до «Червоної книги України». Жовті китиці первоцвіту весняного нагадують в'язку ключів, їх поетично називають «ключі весни». А на підставах терас Ворскли, Псла, інших річок, у дубових і соснових лісах цвітуть блакитні квітки сон-трави, рожеві кошики волошки сумської.

У квітні можна систематично поповнювати своє меню різними високовітамінними салатами з дикоростучих рослин: листків грициків звичайних, свиріпи звичайної, кульбаби лікарської, деревію, первоцвіту і пшінки весняних. «Коморою вітамінів» є листки кропиви дводомної. Ще до розпускання листків у квітні цвіте більшість верб, тополі, вільха, клени, а вкінці місяця — терен степовий, абрикоси. Весняні квіти дають перші збори меду.

На кінець місяця листя дерев і чагарників досягає звичайних розмірів. Лише зимові дуби, акація біла, шовковиця, горіх грецький ще стоять без листя, мертві.

А до кінця квітня повністю зазеленіють степові схили, узлісся, галявини, луки.

У середині місяця зі схованок вилазять ящірки, вужі, гадюки і гріються проти сонця. Під вечір можна побачити і їжаків, а коли стемніє, як тіні, літають кажани. Вони живляться комахами і потребують всілякого захисту.

Спостерігається масовий приліт птахів. У кінці місяця відлічує роки зозуля. Ластівки прилітають майже останні.

Квітень — місяць не тільки пташиних співів, чудових квітів. Це — гаряча пора весняних робіт на полях, городах, в садах. Недарма у народі говорять: весняний день рік годує. Проводиться масове насадження лісів, лісопарків, садів. Обов'язок кожного — взяти активну участь у місячнику очищення лісів, садів, парків, зробити наші міста і села квітучими, красивими.

ЕТИМОЛОГІЯ НАЗВИ КВІТНЯ МІСЯЦЯ

Особливості цього місяця, як і інших, народ мудро підкреслив у назвах, влучно йому даних.

В українській мові сучасна літературна назва четвертого місяця року — другого місяця весни — квітень. Вона з'явилася в Україні у 16 ст. Раніше цей місяць іменували «березень». Але нова назва остаточно утвердилася в ужитку на початку нинішнього століття.

До цього було відоме, особливо у письменників, слово латинського походження «апріль», як і у російській мові. В.Скуратівський виводить його з давніших латинських відповідників: «апріліс», «апріліум» або «апрікус», що означає «сонячний». Інші автори, наприклад, Ю.С.Коваленко («Дванадцять місяців: Народний календар. — К.: Україна, 1995.— С.72) пов'язують слово «апріль» з латинським «аперіре» — «відчиняти», «відкривати», бо саме в цьому місяці розпускаються дерева й кущі: з бруньок утворюються ніжні зелені листочки й галузки, розкриваються пуп'янки перших весняних квітів.

Походження назви «квітень» деякі дослідники вбачають у зв'язку зі словами «квітнути», «цвісти», інші — з «квитатися», «зводити рахунки із зимою». За своєю суттю, з обома тлумаченнями назви четвертого місяця року можна погодитися.

У певних місцевостях України існують різні діалектні найменування цього місяця: у західних — «квітень», на Поліссі назва «красенець» чи «красець» побутує до сьогодні, у закарпатських говірках — «цвітень». Є ще інші народні назви: «лукавець» (через примхливу погоду), «снігогін», «водолій», «дзюрчальник» тощо.

Те, що найпершою була давньоруська назва «цветень», свідчать історичні джерела та лексичні відповідники у слов'янських мовах: у болгар «цветнік», чехів і словаків «кветень», поляків «квещень», сербів та хорватів — «цвѣотань». Білоруська мова зберегла назву «красавік».

НАРОДНІ СВЯТА КВІТНЯ

1 КВІТНЯ — ДАРИНИ, ХРИЗАНТА. ДЕНЬ СМІХУ

Вважали, яка погода 1 квітня, така буде і 1 жовтня, і навпаки. Тепла погода сприяла доброму врожаю. До цього дня повинен зникнути останній сніг, і спостерігали: якщо вода стікає з шумом, то виростуть гарні, густі трави, а тихо сходить вода — на недорід, кволі трави. Побутувала така приказка: «Як Хризант погідний, то буде рік дорідний».

У деяких місцевостях вірили, що в цей день прокидається домовик, і тому потрібно обдурювати один одного. Дівчата намагаються обдурити якнайбільше людей, щоб парубки не підводили їх і щоб вони брали верх над ними.

1 квітня у багатьох країнах вважається Днем сміху, Днем обманів. Олекса Воропай у своїй книзі «Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис» (ч.2.-К.: Оберіг, 1991) в окремому розділі — «1 квітня — День обманів» — аналізує історію звичаю обманювати і, погоджуючись з більшістю дослідників, робить висновки, що цей звичай має поганське походження, а до християнства віднесений штучно. Звичай обманювати спостерігається в Індії, Ісландії, Англії, Франції, Німеччині та ін. Наприклад, у німців існує звичай — посилати хлопця до сусідів чи знайомих побачити або попросити те, чого в дійсності не можна ні побачити, ні попросити (голос якогось птаха чи свист диявола). Дотримуються звичаю обманювати західні слов'яни: чехи, словаки, поляки. Наприклад, на початку 80-х років у Слупській вищій педагогічній школі (Польща) на педагогічному факультеті 1 квітня не проводилися навчальні заняття, а студенти йшли костюмованою колоною до центру міста, розважаючи городян, перехожих жартівливими сценками, піснями, танцями, своєрідними витівками.

О.Воропай говорить, що для селян України цей звичай не характерний. Серед міського населення він частково поширений. Імовірно, до наших міст цей звичай принесли німці у 18 ст. Матеріали українського фольклору не зафіксували звичай обманювати в день першого квітня.

Цю думку детально розвиває та обґрунтовує В.Скуратівський у книзі «Святвечір» (кн.1. — К.: Перлина, 1994). На наш погляд, варто акцентувати увагу на такому поясненні причини відсутності в Україні обряду обдурювання: «Моральні засади нашого народу не практикували у побуті будь-які форми обдурювань, окрім сценічних, і відтак першоквітневий звичай у нас не прижився. Він частково поширений серед городян, де так звані інтернаціональні нашарування завжди знаходили плідючий ґрунт для іноетнічних запозичень. Останнім часом все ж помітна тенденція до популяризації цього дійства» (с.157).

Можна додати, що в дореволюційній Росії першоквітневі жарти почали утверджуватися після того, як одного разу жителі Петербурга рано вранці були розбуджені тривожним дзвоном, який звичайно сповіщав про пожежу. Це було 1 квітня, і тривога була жартом. Так почала формуватися традиція, весела, гумористична, добра — на користь бадьорості духу. Винуватницею своєрідної традиції була, як вважає В.Скуратівський, природа, погода. Її весняні примхи, непостійність люди старались задобрити жартами, іграми, щоб у погоди змінив настрої на краще і розійшлися хмари.

В останні роки в містах і селах України молодь почала відзначати 1 квітня День сміху. Особливо активно — студенти-фізики Національного університету імені Т.Г.Шевченка у Києві, Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г.Короленка та ін. Одеса — столиця Дня сміху вже не перше десятиріччя. Як бачимо, з'явилася нова назва звичаю обманювати — День сміху, — яка вживається для позначення різних обрядодій, заснованих на жартах, гуморі та т.п.

4 КВІТНЯ — ВАСИЛЯ ТЕПЛОГО, ВАСИЛЯ КАПІЖНИКА

На Василя сонце вже добре гріє, з дахів капає. Рано-вранці ходили в цей день спостерігати за погодою: якщо утворилися коло доквіл сонця — буде добрий урожай. Приказка: на Теплового Василя радується земля.

7 КВІТНЯ — БЛАГОВІЩЕННЯ

За Євангельським сказанням, у цей день Діва Марія отримала через архангела Гавриїла «благу вість» про її непорочне зачаття від святого Духа і що в неї має народитися син, ім'я якого буде — Ісус Христос. Відтоді і почав народ святкувати цей день, назвавши його Благовіщенням.

Старі люди кажуть, що в цей день, як і в перший день Паски, сонце перед сходом по-особливому світить, ніби граючи. Матері та бабусі посилали сонних дітей подивитися на таке диво, але його ніхто ніколи не бачив, проте розповідали всім, як сонце крутилося в небі, перекочуючись, розкидало промені, збирало їх і знову вигравало ними.

У цей день все завмирало, прислуховувалось до бродіння соків у рослинах, які отримали благословіння на ріст і розмноження. Для всіх був бажаний відпочинок від трудів праведних, тому нічого не можна було робити — гріх. А того, хто не дотримувався давньої традиції, чекало суворе покарання. Побожні люди переконували, що коли торкнутися насіння буряків, то виросте редька. А якщо хто обмацає куряче яйце, то з нього вилупиться курча з двома головами. Навіть птиці в цей знаменний день остерігалися вити гнізда. А зозуля, не маючи свого гнізда, кладе яйця у чужі, бо втратила пам'ять, в'ючи гніздо до 7 квітня. Дівчата напередодні увечері розчісували та заплітали косу, покриваючи її хусткою, щоб не розтріпалося волосся до ранку і потім не розчісувати його. Особливо застерігали вагітних жінок не брати нічого гострого в руки, бо відріжуть дитині руку чи ногу. Великим гріхом на Україні вважалося на Благовіщення позичати вогонь. А харківські злодії старались в цей день щось украсти, щоб цілий рік, крадучи, не попадатись.

Благовіщення — це найбільше весняне свято, бо знаменує собою перемогу весни над зимою: весна зиму поборолла, хоч і відомі благовіщенські морози. Говорили: «Весна до Благовіщення — багато морозів попереду», «Якщо на Благовіщення мороз — будуть ще і ранкові заморозки», «Від Благовіщення до літа залишилось сорок ранкових приморозків», «Благовіщення — третя зустріч весни».

Але переважали теплі весни, коли до цього свята прилітали з вирію лелеки (в деяких місцевостях четвертий місяць року іменували «лелечником»). В Україні цей птах майже обожнювався. Існує повір'я, що він мав колись людський образ і з того часу добра птиця підтримує приятельські стосунки з людиною. В хатах, де поселявся лелека (бусел, черногуз, боцан, веселик, гайстер — так називали цього птаха в різних місцевостях України), його вважали мало не членом сім'ї, тому часто давали йому людські імена, оберігали його, любили, захищали. Дітям заборонялось лазити до гнізд, брати в руки яйця та лелечат. Вірні птахи з гордістю трималися, займали місце під сонцем, не прощали кривди. Люди були переконані, що, розоривши гніздо лелеки, слід чекати біди: скривджений птах обов'язково принесе в дзьобі головешку й спалить хату, нашла грозову хмару. Зате за добро й турботу лелеки відповідали надзвичайною вірністю, готовністю пожертвувати навіть собою. За однією з легенд, червоний колір дзьоба та чорні плями на крилах у лелек пояснюються тим, що птах рятував дітей з оповитої полум'ям пожежі хати, на якій було його гніздо.

Тож бачимо, що в Україні цей птах посідав особливе місце. Його оспівували в піснях, легендах, байках. І на Благовіщення він мав знести хоч одне яйце.

Якщо хлопці вперше зустрічали обожену птаха, то показували йому священні хлібці, котрі пекли спеціально для цієї нагоди, і приказували: «Бусень, бусень! На тобі голвоту (назва хлібця), а ти мені жита копу!»

З поведінкою цього птаха пов'язували різні прикмети весни: якщо лелеки запізнюються з відльотом, то зима буде теплою, а якщо спішать, то чекай морозів. Їх приліт весною — це перший сигнал: висівай яровину, копай городи. Існує повір'я: хто на Благовіщення першим побачить лелеку й тричі присяде, той щасливо проживе цей рік.

Від Благовіщення починалися в селі активні сільськогосподарські роботи. На особливу увагу, повагу і наслідування заслуговує обряд, який носив назву «Вдовиний плуг»: 7 квітня збиралися на сільську сходку чоловіки і вирішували, хто і коли оброблятиме ниви вдовам та сиротам. Здавна в Україні першу весняну оранку починали в родинах без господарів. Виконували цю важливу роботу колективно і без оплати — толокою. Якщо хтось з односельців раніше починав орати у себе, це вважалося аморальним.

Назвемо інші звичаї, пов'язані з Благовіщенням. Саме з 7 квітня починали найматися на роботу на певний строк.

Пасічники підготовували в цей день бджіл медом з проскуркою, спеціально освяченою в церкві, щоб «комахи зубастими були».

Така проскурка мала чудодійну силу, як і йорданська вода. Інші пасічники додавали до медової сити червоного перцю і годували бджіл, щоб здоровими були, добре роїлися.

Товчену на порошок благовіщенську проскуру змішували з землею і сіяли по чотирьох кутках ниви, «щоб дощова хмара ниви не минала», заривали проскурку в землю, «щоб град посіву не побив», хворому на пропасницю давали благовіщенську проскуру як ліки. Щука, зловлена на Благовіщення, має чудодійну силу.

У день Благовіщення виявлялось особливе ставлення до землі, рослин, тварин, усього живого. Ранком, коли ще в церкві правиться служба, випускали пташок з неволі (інколи спеціально для цього придбаних), — «щоб співали на волі та просили щастя-долі тому, хто їх випустив». Господар, повернувшись з церковної служби, випускав на волю, на сонце всіх домашніх тварин, навіть пса й kota, «щоб чули весну і самі про себе дбали».

До Благовіщення земля спала, відпочиваючи, її не можна орати, тривожити, навіть бити по ній: вона сили набирається. А від 7 квітня починається робота на землі.

У цей день все починає активно рости. Цвітуть проліски, первоцвіт, ряст, сон-трава...

«Як знайдеш у цей день ряст, то зірви, кинь під ноги, топчи й промовляй: «Топчу, топчу ряст, дай, Боже, діждати і на той рік топтати!» «Топтати ряст» — жити, «не топтати рясту» — вмерти. «Мабуть, йому вже рясту не топтати», — кажуть про кволого чоловіка, що має скоро вмерти. «Недовго з того часу стара ряст топтала — через тиждень чи що і вмерла».

Те саме кажуть і про сон-траву. «Дай, Боже, діждати сон-траву топтати!»

Якщо на Благовіщення, йдучи по воду, дівчина знайде квітку первоцвіту, то це знак, що цього літа вона заміж піде.

На Благовіщення рано-вранці налий у миску холодної води, поклади пролісок і вмийся — на красу.

На Благовіщення дівчата виводять після обіду коло церкви перший весняний хоровод — «Кривий танець». Побравшись за руки, вони довгою черідкою бігають поміж трьома вербовими кілочками, застромленими в землю, і співають:

Ми кривого танцю ведемо,
Кінця йому не знайдемо, —
То вгору, то в долину,
То в ружу, то в калину...

...А ми кривому танцю
Не виведемо кінця,
Його треба вести,
Як віночок плести...

Наприкінці хороводу дівчата ніби розмовляють з весною:
Вже ж то весна воскресла,
Що ж ти нам принесла?
— Принесла вам росу,
Дівочу красу!

«Кривий танок» — це не тільки зустріч, привітання весни, це і символ пробудженої життєвої енергії. До цього часу весну тільки «виглядали», «закликали», а тепер вона вже вступила в свої права. «Кривий танок» — це добридень весні.

На цей день існує багато прикмет:

Якщо перед сходом сонця на Благовіщення ясно й тихо, то буде добрий урожай на збіжжя.

Яка погода на Благовіщення, така й на Великдень буде.

Гарна погода — гарний врожай.

Якщо на Благовіщення лежить сніг, то літо буде неврожайне.

Якщо вранці на Благовіщення туман, то це віщує розлив ріки або повінь взагалі.

«До Благовіщення зими не кляни!» — бо, мовляв, вона ще може вернутись.

«До Благовіщення кам'яна зима!»

Якщо ввечері зоряно, то вродять коноплі.

Якщо жаби з'являться й зникнуть, то буде ще холодно.

Благовіщення без ластівок — холодна весна.

На Благовіщення всяка гадь вилазить з гнізда.

На Благовіщення чорногуз прилітає і ведмідь встає.

На Благовіщення птиця гнізда не в'є.

На Благовіщення півень на порозі нап'ється, то на Юрія (6 червня) він напасеться.

Коли на Благовіщення дощ, то вродять жито й гриби, а коли мороз — огірки.

Горох, посіяний напередодні Благовіщення, буде рясний.

Хоч на Благовіщення весна вступила в свої права («Бог в цей день благословляє рослини, і все починає рости»), але селяни знали: «На Благовіщення зими не лай, а саней не ховай».

8 КВІТНЯ — БЛАГОВІСНИКА, АРХАНГЕЛА ГАВРИЇЛА

За церковним календарем, 8 квітня відзначають собор архангела Гавриїла. Саме він сповістив Діву Марію — Матір Ісуса Христа, що у неї народиться син, який стане святим. Тому цей день і називають Благовісником.

Слово «собор» має декілька значень: «собор» — зібрання, збори, на яких вирішували дуже важливі питання: обирали царів, на церковних соборах —

патріархів, змінювали обряди. «Соборно» — значить «разом» («собором і чорта побореш»). «Собор» — головний у місті храм.

Собор архангела Гавриїла — свято, коли згадують всі добрі справи, ним зроблені. За давньою народною міфологією, Гавриїл був володарем блискавок. Тому Гавриїла не можна гнівити, бо разом з весняними водами з'являється грозові розряди — грім, блискавка. Є прикмета: коли грім ударить на голе дерево, — це віщує недорід і мор на людей. Щоб запобігти такому лиху, ставили свічки, обкурювали свяченим зіллям і водою хату та господарські будівлі, викидали на подвір'я коцюбу або лопату, якою саджали хліб, читали молитви та заклинання — «щоб Гаврило хати не спалив.»

Після Благовісника грім чути часто: «грім та блискавки пробуджують землю». І селяни в церкві святити насіння зернових, перемішували його з посівним матеріалом і починали ранню сівбу ярих: ячменю, вівса.

Дослідники висловлюють припущення, що свято Благовісника старше від Великодня, бо Благовісник з приходом християнства замінив собою стародавнього Ярила — бога Весни. Образ Ярила у різних місцевостях уявляють своєрідно: то дівчина у білому вбранні, то молодий спритний козак. Головне — Ярило, втілюючи в своїй особі весну, оживляв природу, володів сонцем.

У день Благовісника не працювали, а що народилося, то мало якийсь недолік: у ягнят з'являлися черви в голові, із знесеного яйця не вилупиться курча.

Прикмети цього дня:

Якщо пізня весна, то «з Благовісника» сіють ярові: ячмінь, овес, яру пше-ницю.

Яка погода 8 квітня, така буде й 8 жовтня, і навпаки.

9 КВІТНЯ — МОТРОНИ

До цього дня уже прилітають всі весняні птахи, тому кажуть: «Мотря вийшла з хати пташок зустрічати». Зацвітають весняні первоцвіти — мати-й-мачуха. З її квітів та бруньок берези варять перший весняний чай — від кашлю та застуди.

Годилося в цей день відбирати редьку, призначену на насіння, — недоторкана половина запасу.

Жартували: «На Мотрону щука хвостом лід розбиває», «Дві хмари біжать погоду ворожать».

11 КВІТНЯ — МАРКА, КИРИЛА

Казали: «Як на святого Марка дощ іде, то й на камені овес зійде», «На Кирила слухали берези, пили березовий сік», — з цього дня починали збирати березовий сік. Прилітали вівсянки й співали: «Покинь сани, бери віз».

14 КВІТНЯ — МАРІЇ

Якщо на Маріїн день повінь, то вродить густа трава. Якщо до цього дня повінь не повноводна, то літо буде прохолодне й дощове. За християнськими віруваннями, Марія вважалася покровителькою блудників і блудниць, що покаялися, і була суддею на страшному суді для тих, хто не покавсяся.

16 КВІТНЯ — МИКИТИ-ВОДОПОЯ

Говорили: «На Микиту лід не пішов — улов риби буде поганий». В цей день забобонні рибалки приходили задобрювати водяного, який прокидався від зимового сну. Для цього топили негодящого коня, купленого у циган. Задобрений гостинцем, водяний допомагав рибалкам: стеріг рибу, переманював кращу з інших рік, рятував під час бурі, не рвав неводів та волоків.

17 КВІТНЯ — ЙОСИПА-СПІВЦЯ

З цього дня починає співати цвіркун і вперше подає голос журавель.

Якщо цвіркун кричить — час орати під жито.

Народ склав безліч загадок про цю комаху, для прикладу наведемо декілька:

Під полом іде барин з колоколом. (Цвіркун).

Маленька пташка, а голосно співає. (Цвіркун).

Існувало повір'я: щоб спина не боліла від польових робіт, потрібно, побачивши вперше весною журавлів, що летять, лягти на траву і сім раз перевернутися через голову чи з боку на бік, при цьому говорячи:

Журавель, журавель,

В тебе шия колом,

А у мене спина колесом,

А не крюком.

Спина при польових роботах буде «пружною»

Діти, побачивши журавлів, вторячи їхнім голосам, вітали:

Іки, іки, іки,

Крики! Крики! Крики!

Іклі, іклі, іклі

Це журавлі! Це журавлі!

Курли, курли, курли,

Летять, летять журавлі!

Курли-сі, курли-сі,

В небесній висі!

Ти-лати, ти-лати

З висоти, з висоти!

То-то-ти, то-то-ти,

Журавлі ідуть в хати!

У цю пору з особливим задоволенням діти співали пісню «Журавель»:

Занадився журавель, журавель

До бабиних конопель, конопель.

Такий, такий ногатий,

Такий, такий носатий,

Таке, таке дибле,

Конопельки щипле.

А я тому журавлю, журавлю

Києм ноги переб'ю, переб'ю.

18 КВІТНЯ — ФЕДУЛА

За історичними джерелами, Федул (Феодул) жив у Фесалоніках в царстві гонителів християн імператорів Діоклетіана та Максиміана (284 — 305 рр.) і був читцем у церкві. Йому запропонували відмовитися від віри й щасливо жити або негайно померти. «Я вибираю життя, — відповів Феодул, — але життя вічне». З каменем на шії юнака кинули в море.

18 квітня — це вже справжня весна, але подвійних вікон ще не виймали, бо «До Федула ще можуть морози бути», а коли «Прийшов Федул — тепло роздув», «Федул губи надув (на негоду)».

Чорна земля золоте жито родить. Цей день буває переважно сонячним або дощовим.

На Федула з'являється метелик-кропив'янка, оживають сонечка. На Україні до сонечка ставляться з повагою. Це — маленька комаха, яка щільно складає на спинці крильця і тоді кругленький, блискучий, червоний або жовто-червоний жучок справді нагадує собою сонце. Розчавити сонечко вважається великим гріхом. Повір'я про нього мають найтісніший зв'язок із сонцем, що зу-

мовлено, мабуть, зовнішнім виглядом і способом життя цієї комахи, частково з вирієм — країною світла й тепла. Дівчата беруть сонечко на долоні і говорять:

«Сонечко, сонечко!

Одсунь віконечко та скажи мені:

Куди заміж йти?»

В якому напрямку, розправивши крильця, полетить сонечко, там і живе суджений.

Діти в сонечка питають про те, яка буде наступного дня погода:

Божа корівко, вітер чи дощ?

Якщо вітер, то лети,

Якщо дощик — упади.

Вважається доброю прикметою знайти сонечко. Якщо хтось розчавить його ногою, навіть ненавмисне, то, за повір'ям галичан, у родині цієї людини хтось помре.

21 КВІТНЯ — РОДІОНА, РУФИ

В.Скуратівський («Святвечір», Ч.1, с.164) детальніше від інших дослідників розкриває загадковий характер цього дня. Свято Родіона-Руфи (таємнича невизначена істота, що вилазить із землі в цей день) зберегло свої дайбозькі особливості, не злившись з християнськими обрядами, воно залишилось «недоторканим у своїй первісності». Відомості про нього можна отримати тільки з народних переказів та уявлень. За ними виходить, що Руф був покровителем диких звірів і плазунів.

Вважається, що 21 квітня — час, коли сонце зустрічається з місяцем. За народною уявою, ці зустрічі бувають добрі й погані. Добра зустріч відзначається ясным сонцем і світлим днем, значить, буде хороше літо. Погана зустріч — туманний, похмурий день, віщує погане літо.

Вірили, що після першого морозу сонце й місяць розходяться в різні сторони: один на схід, інший — на захід — і до весни не зустрічаються. Сонце не знає, де живе місяць, місяць не відає про сонце. А коли зустрічаються весною, довго розповідають про своє життя: де були, що бачили, робили. Інколи вони сварилися, тоді це викликало землетрус. Звичайно, звинувачували місяць за його гордість та завзятість.

З 21 квітня приходить тепло і різні плазуни та загадкові «Руфи» вилазять із землі. В цей день у давнину вшановували диких звірів і плазунів, вбивати їх — великий гріх: «Хто побачить гадюку і вб'є її, то сонце три дні плакати буде».

Найбільше легенд пов'язано з гадюками. Люди вірили, що на Родіона небезпечно ходити до лісу, бо гадюки в перший день після зимової сплячки особливо агресивні. Існували різні форми лікування засобами народної медицини від їх укусів. Серед них найбільш популярні вишіптування й замовляння.

Ось свідчення дореволюційного етнографа В.Іванова про це свято на Харківщині: «На Руфи все з землі рушиться: і трава, і всяка зелень, і все, що посіяно й посаджено в цей день, піде рости вгору. І всяка гадина полізе із землі, а птиця полетить з вирію».

На Лубенщині Руф іменується святим гадюшником: «На святого гадюшника в ліс не можна ходити», бо в цей день гадюки дуже кусливі.

Заведено в цей день із зав'язаними очима вперше виносити надвір маленьких курчат і гусенят, «щоб ворони та шуліки сліпли». Побачивши вперше

журавлів, брали грудочку землі, розмішували її з просом, висівали, «щоб щедро заврожаїлось», або збирали навколо себе соломинки і клали у гусяче гніздо — «на приплід та несучість».

Дівчата, почувши грім, швидко бігли вмиватися і витирали обличчя червоним, «щоб на щоках з'явився рум'янець», чоловіки притулялися до дерева, «щоб не боліла спина під час жнив, бо на Руфа зерно рушиться (проростає)».

Прикмети цього дня:

Якщо цього дня добра погода — буде погоже літо, а якщо негода — холодне, дощове; якщо наступного дня погода не встановиться, то рік буде сухий.

Рання весна обманна.

23 КВІТНЯ — ТЕРЕШКА

До цього часу висихають дороги і закінчується найбільше бездоріжжя. Терентій — день сонцезаходу. В цей день старі люди уважно дивляться вранці на схід сонця: якщо сонце червоне і в туманному серпанку буде урожайний рік; якщо ж вийде з-за гори — доведеться переорювати озимину та засівати ярими.

24 КВІТНЯ — АНТИПА

Антипа називали водоколом, цілителем зубів.

Говорили: «Антип воду розпустив». Якщо до цього дня ріки скресали на добрий урожай, а якщо ні — на погане літо. Пізні скресання рік поганий знак. 24 квітня — найпізніший строк повені.

Антипа цінували як цілителя різних людських хвороб і особливо зубного болю. Дрібну срібну монету тримали деякий час на хворому зубі, потім проби-вали її наскрізь і вішали на ікону св. Антипа з надією, що він врятує від цієї хвороби. Відомі різні засоби, які застосовували, коли у дитини не ріжуться зуби. Якщо випадали молочні зуби, дитину ставили спиною до печі і вона кидала зуб через себе, примовляючи: «Мишко, мишко! На тобі кістяний, а дай мені золотий!» Або: «На тобі дерев'яний, а дай мені кістяний».

25 КВІТНЯ — ВАСИЛЯ, ЗЕНОНА

Казали: «Василь землю парить». Мисливці говорили, що в цей день ведмідь виходить з берлоги, а заєць не боїться світла — бігає вдень, до себе не підпускає. Йому кричали: «Зайче, зайче, вискочи з куца!» Існує повір'я: заєць дорогу перебіг — буде невдача, біда.

Береза покрилась листочками, гудуть джмелі, з'явилися жаби, але вони, кажуть, до першої грози не квакають.

27 КВІТНЯ — МАРТИНА-ЛИСОГОНА

За спостереженнями мисливців, у цей день лисиці переселяються в нові нори, хоч перші три дні свого переселення вони сліпі й глухі. Зовсім прокидаються від зимового сну, коли їх почнуть клювати ворони.

Ворони теж справляють новосілля.

Прикмета: якщо жаби на Мартина кричать, а після Мартина замовкнуть, то наступить зниження температури.

28 КВІТНЯ — АРИСТАРХА, ПУДА Й ТРОХИМА

Пуда називали досвідченим пасічником. У цей день оглядали пасіки, якщо весна рання, виймали вулики, приказуючи: «На святого Пуда діставай бджіл з-під спуда».

У день Пуда виганяли смерть, накликали дощ.

29 КВІТНЯ — ІРИНИ

Ірина — розсадниця: сіяли капусту на розсаду.

30 КВІТНЯ — ЗОСИМА

В.Скуратівський стверджує, що пасічництво належить до найбільш розповсюджених промислів в Україні. Воно з'явилося раніше від землеробства. В «Руській Правді» — першому зібранні законів, укладеному ще Ярославом Мудрим, — сім параграфів присвячено безпосередньо бортництву (назва промислу походить від слова «бортя» — дупло в старих лісових деревах. Такі дупла пізніше замінили вуликами). Жодному з інших, поширених на той час промислів, не присвячено стільки охоронних параграфів.

І в повсякденному житті бджола користувалася особливою увагою і шаную. Недаремно у неї два покровителі — Савватій та Зосим. Перевагу віддавали Зосиму. Ікони цих святих вивішували на пасіці. Різні обряди були спрямовані на захист цих «божих комах». Наприклад, на Святвечір, перед Різдвом, на Київщині клали в горщик мед, трохи дріжджів і закопували його під лавкою на покуті. Притоптуючи землю, промовляли: «Як у цей Святий вечір збираються до вечері великі й малі, багаті й убогі і бувають ситими й п'яними, так щоб у моїй пасіці всі бджоли збиралися і по вуликах сідали».

Першого дня на Різдво господар діставав горщик і рідиною з нього обмазував усі вулики, маючи надію, що бджоли будуть краще роїтися й триматимуться своєї пасіки.

Або інший обряд: біля вуликів закопували ще й горнятко з вареною пшеницею та куском стільникового меду — щоб рої не повтікали.

Названі обряди спостерігаються на Київщині, Чернігівщині, Полтавщині та Волині.

На Великдень господар, повернувшись із всенощної, обходив пасіку зі страсною свічкою та свяченою водою, читаючи спеціальні молитви, заклинання. При вході до пасіки прибивали вовчу пашу — «щоб комахи могли одгризатися від напасників». Такий же обряд виконувався і в день святого Зосима: «Вітай бджолу на Зосима, то будуть рої та вощина».

У цей день виставляли вулики на пасіку, прочитавши відповідну молитву перед тим: «Без Бога — ні до порога, а без Зосима-Савватія — ні до вулика». «Рій уродиться — Зосим-Савватій веселяться, радіють».

Помітили: на яку рослину сіла бджола, на ту буде урожай: на вишню — вродять вишні. Мало зникло бджіл при виставлянні вуликів — на урожай гречки, і навпаки.

* * *

На квітень припадає частина Великого посту та одне з найвизначніших народних і християнських свят — Великдень, або Пасха (Паска).

Вознесіння — через 40 днів після Пасхи, тільки в четвер.

Трійця — через 50 днів після Пасхи, тільки в неділю.

Великодні дні не мають сталої дати, вони залежать від тривалості м'ясяниць, тому можуть бути зміщені в часі. З 1983 р. по 2000 р. Великдень лише тричі святкувався у травні.

ВЕЛИКИЙ ПІСТ

В етнографічному нарисі Олекси Воропая «Звичаї нашого народу» мовиться, що Великий піст триває сім тижнів перед Паскою. Кожен з них має свої особливості, своє призначення.

Перший день посту називається «жилавий» понеділок або «полоскозуб», бо в цей день господині печуть житні коржі, а пісну страву дозволяють запивати горілкою (полоскати зуби після Масляної, щоб поміж ними скоромного нічого не зосталося). Цей день називали ще «чистий понеділок» — господині обіду не варили і тому горщики залишалися чистими. Є також прикмета: «Як у чистий понеділок погода ясна, то й пшениця уродить рясна».

У другу неділю Великого посту спостерігали погоду: яка вона в цей день, така весна наступить у цьому році.

Четвертий тиждень Великого посту зветься Хрестопоклінний або середохресний, а середа на ньому — середопістя. В цей день господині печуть «хрести» з маком, мастять їх медом. Частину «хрестів» зберігають на час сівби.

На цьому тижні господині сіють мак, а також розсаду капусти й помідорів. Щодо розсади, то існує повір'я, що її конче треба сіяти в піст — «щоб морозу не боялася».

П'ятий тиждень Великого посту називається «Похвальний», в суботу на цьому тижні — свято Похвали Пресвятої Богородиці. В цей день працювати не можна. Не гріх тільки сіяти розсаду.

Шоста неділя — Вербна, або Лазарева. Це свято дітей. Під час церковного обходу у суботу на вечірні діти носять вербу, кому дістанеться найбільша гілка верби, той щасливий. На цій неділі сіяли город, щоб рясний був.

Сьома неділя — страсна, або **Вербна неділя**. Ще тільки зійшов сніг, ледве пригріває сонце, а верба спішить привітати світ з весною, даруючи йому пухнасті жовті котики. Дерево, що зацвітало першим, віддавна шанували в Україні. Вербна росла біля кожного двору. Для господарських потреб — на ночви, щоб дитину купати, для кошика чи тину, і так, для душі: зробити сопілку, свищик малому.

Неділя за тиждень перед Великоднем називається «Вербною», а тиждень перед цією неділею — «Вербним». У Вербний тиждень, за народним віруванням, не можна сіяти конопель і городини, бо «буде ликовате, як верба». Не сіяли колись і буряків, бо «будуть гіркі».

У Вербну неділю святять вербу. Коли кінчається відправа і священник окропить гілля свяченою водою, то діти — одне поперед одного стараються якнайшвидше дістати вербу і тут же проковтнути по кілька «котиків» — «щоб горло не боліло».

Коли господарі поверталися з церкви зі свяченою вербою до хати, то били нею, промовляючи:

«Не я б'ю — верба б'є:

За тиждень Великдень,

Недалечко червоне яєчко!»

Молоді хлопці та дівчата билися свяченою вербою, матері били своїх дітей удома і так промовляли:

Будь великий, як верба,

А здоровий, як вода,

А багатий, як земля

Та красивий, як весна.

З цього приводу побутувало таке прислів'я: «Верба красна б'є напрасно, верба біла — б'є за діло». Засушену вербу зберігали протягом року: від грому, перший раз виганяти корову в стадо («щоб нечисть не чіплялася», і щоб добре паслася), загнітити паску у печі («щоб рум'яною була»), під час граду викидали гілки надвір («щоб град зупинився»), вважали, що ними можна викидати у посуху дощ. Загальновідомі цілющі властивості цієї рослини.

Верба і понині — символ України. Красива і ніжна, невибаглива й корисна...

Оскільки на Вербну неділю ще нерідко поверталися морози, то казали: «Прийшов Вербич — кожуха тербич». Або: «Прийде тиждень вербовий — бери віз дубовий», «Дме Вербич — кожух тербич», «Прийшов Вербич — два кожухи тербич».

Обряд святити вербу поступово повертається у наш побут.

Чистий четвер — день весняного очищення. Сьомий тиждень перед Великоднем називається білим, або чистим. На цьому тижні віруючі люди дотримуються посту так само суворо, як і на першому тижні Великого посту, стараються білити та прибирати хати: «Мити, білити — завтра Великдень».

Селяни вірили, що в цей тиждень найкраще починати сівбу ранніх ярих зернових культур, особливо — в четвер і п'ятницю, бажано, щоб було хмарно. Перед тим, як їхати в поле, чоловік добре наїдався, «аби колоски були повні та дорідні», виходив з хлібом-сіллю на ниву, піднімав його до сонця, говорячи: «Благослови, Боже, щоб родило всюди!» Потім тричі кланявся на схід сонця і на всі сторони світу. Клав хлібину серед поля і брався до зерна: «В добрий час, як у людей, так і в нас! Хто перший почав, щоб у мене позичав».

Найважливішим днем сьомого тижня перед Великоднем є четвер, який називається чистим, світлим, великим. Це день весняного очищення. Існує в народі й повір'я: хто рано скупається (до сходу сонця), той буде здоровим протягом цілого року. Ішли дорослі й малі до річки, щоб вмитися водою. В Чистий четвер стригли дітей, щоб волосся не лізло та щоб голова не боліла. За звичаєм цього дня до сходу сонця різали кабана (кажуть, сало буде чисте, його зберігали як ліки). Крім кабана, різали ще й поросятко, бо за старим звичаєм, на Україні разом з паскою в церкві святити й печене порося з шматком хрину в зубах.

Згадаймо Степана Руданського:

Несе мужик у кошиках

Додому свячене:

Яйця, паску і ковбаску,

Й порося печене.

І порося — як підсвинок,

Та ще й з хрином в роті...

В.Скуратівський в «Святевечорі» (Ч.1, с.178) згадує ще про такий молодосліджений обряд Чистого четверга, як «гонити смерть». У його основі — традиція наших пращурів очищатися за допомогою вогню і води. Щоб прогнати смерть, розпалювали багаття лише з «живого вогню» — від тертя сухих деревин, бо вважали, що саме він є «небесним гостем» від сонця. Про цей обряд згадує і М.Грушевський. С.Килимник говорить, що в дохристиянські часи смерть уявляли як людську душу чи іншу істоту, яка розуміє людські бажання та заклинання. Тому її можна проганяти за допомогою слів. Про це свідчать звертання-благання, в ліричних піснях.

Смерте моя кохана,
Нам від Бога послана
Зажди, смерте, час-годину,
Покіль зберу всю родину.

Зі звичаєм очищатися за допомогою «живого вогню» пов'язаний інший, коли в четвер старі, непотрібні речі, сміття, виметене з усіх закутків господи, спалювали на подвір'ї, «щоб очистити землю від морозу, зими, смерті та всякої нечисті». Супроводжували дійство такими заклинаннями: «Смерте, смерте, іди на ліси, іди на безвість, іди на моря. І ти, морозе, великий і лисий, не приходь до нас зі своєї комори. Смерть з морозом танцювала, танцювала і співала, і за море почвалала!»

Чистий четвер. Вечір очищення. Кожен в цю пору ніс від храму запалену свічку. Вогонь очищення, вогонь воскресіння. Він був жаданий у кожній оселі. Запаленою свічкою писали на стелі хати хрести — оберіг від усякого лиха: «Страсний хрест — корисний на випадок пожежі», а тому його не стирали аж до наступного Чистого четверга. При лихоманці нашкрібали кіптю і змішували зі свяченою водою. Свічку зберігали і запалювали при тяжких пологах, під час грому. Її ж давали при тяжкій смерті помираючому.

За стародавнім народним віруванням, Бог тричі на рік відпускає померлих з «того світу»: перший раз у Чистий четвер, другий раз, коли квітують жита, і третій раз на Спаса.

На Навський Великдень (інша назва Чистого четверга) мерці відправляють своє Богослужіння і каються в гріхах. У цей день вони не бояться ні хреста, ні молитви, а як побачать живого чоловіка, то душать до смерті. А щоб мерці не задушили, то треба обливатися водою: «Мерці мокрого бояться».

У п'ятницю віруючі люди до обіду нічого не їдять (обід пісний).

У цей день не можна шити, прясти, рубати дрова. Лише пекли паски та садили капусту — «щоб капуста була здорова, як паска».

Паски пекли високі, як ознака того, що все йде в ріст, тягнеться до сонця. Зверху виплітали ще й знак самого світила — навскісний хрест (символ вогню) або сонце в коловому русі.

Вважалося гріхом в цей день співати — «хто співає в страсну п'ятницю, той на Великдень буде плакати».

У суботу, напередодні Великодня, жінки готували писанки. Це було нелегке заняття, воно вимагало неабиякого хисту і вміння. Фарбували крашанки, які мали однотонні кольори (яйця опускали у відвар з цибулиного лушпиння чи інший природний барвник). Існували мальованки — шкаралупу яйця розмальовували звичайними фарбами. Виготовляли писанки переважно дівчата. У перший день Великодня вони дарували хлопцям свої вироби. За це парубки мусли на храмове свято (воно здебільшого випадало на осінь) почастивати своїх коханих медівкою — спеціально звареним медом (по-народному — медовою). Парубки хвастали один перед одним дарунками. Якщо хлопець мав образу на дівчину, то повертав писанку або ж привселюдно розбивав її.

Суботнього вечора господиня збирала в настільник чи рушник те, що мало освячуватись в церкві: паску, поросю з хрінном у зубах, крашанки, ковбаси, масло, сало, мед, рибу, а також продукти і предмети, що після освячення в церкві набували магічного значення: сіль, цукор, пшоно, ніж, землю, шматок чорного хліба, білу глину, мак. Сіль вживали від пристриту й болю в животі,

пасхальне пшоно берегли для курчат, що вилупляться, а разом з маком обсипали ним хату від домовика, від покійника. Цукром лікували хворі очі, а ножом захрещували бешиху. Шматок чорного хліба припасали для корови (як отелиться), а глиною мазали в хліві — щоб не підступилась відьма. Рушник та настільник, на яких святилася паска, вважали помічними у випадках безсоння, ляку (їх підкладали під голову).

За допомогою цих дій наші пращури намагалися уникнути злого, захистити слабшого, подбати про меншого, тобто досягти гармонії у світі, що їх оточував. Ніч перед Пасхою (як і перед Різдом, Новим роком) була особливим, чарівним часом. За повір'ями, цієї ночі цілющої сили набуває вода, виліковуючи безнадійно хворих (тоді, як уперше задзвонять дзвони на «Христос воскрес»).

Щоб налякати нечисть, неподалік церкви розкладали вогнище: в слов'янській обрядовості багаття — символ сонця.

У ніч перед Пасхою намагалися не спати, а якщо і спали, то де-небудь притулившись, «щоб нечиста сила не приснилась». Старалися, щоб світло не гасло, а горіло цілу ніч.

Ті, кого прокляли покійні батьки, в ніч під Великдень ходили на кладовище просити прощення у батька і матері.

Вважали, якщо в ніч під Великдень на могилі з'явиться палаюча свіча, то це знак, що душа покійника пішла до раю.

У давнину вважали, що на Великдень має «грати сонце», а тому перед його сходом люди відчиняли віконниці, відсували фіранки, знімали з підвіконь зайві предмети — «щоб упустити до хати царя неба, який приносить у дім щастя й здоров'я». Дівчата у садку чекали перших променів, з їх появою читали спеціальну молитву.

Коли починали дзвонити до заутрені, всі йшли до церкви.

Існує повір'я: «Коли вперше заспівають «Христос воскрес», мисливці, які стоять з рушницями надворі, стараються в ту ж хвилину вистрілити, і їхні постріли убивають чорта».

Хто хотів розбагатіти, той ставав у куток, тримаючи в руці срібну монету. На виголос священика «Христос воскрес!» замість «Воістину воскрес» відповідав «Анталуз маю!» Вірили, що від цього срібна монета набирає чародійної сили.

Після того, як проспівують «Христос воскрес», йшли шукати скарби, бо тоді «земля розкривається і скарби виходять на поверхню». Вірять, що в ніч під Великдень над скарбами горять свічки.

Коли священик у церкві скаже «Христос воскрес», то замість відповідати «Воістину воскрес» можна щось собі побажати — це бажання здійсниться.

Поздоровляти зі святами і христосуватися починали після служби, при цьому цілувалися і обмінювалися писанками, крашанками. Яйце, одержане при першому христосуванні, зберігали, як цінність — «воно має велику силу».

Після повернення з церкви в кожній родині натщесерце свяченим салом мастили щоки, ніс та губи — «аби влітку сонце та вітер не тріскали шкіри».

«Якщо в хаті є дівка на виданні, кладуть їй паску на голову і кажуть: «Абись у людей така велична, як паска пшенична!»

Перед тим, як сісти за стіл, вся родина вмивалася. Мати наливала у велику череп'яну миску холодної води, а на дно клала три червоні крашанки.

Першою вмивалася дівчина, потім хлопці і мати, а останнім — батько. Після кожної особи воду міняли, але крашанки залишалися ті самі. Їх забиравала дівчина — «щоб кращою бути».

Першою стравою була, звичайно, паска: розкроявши по шматочку, ретельно збирали крихти і вкидали в піч, щоб миші не поїли, бо перетворяться в кажанів і будуть літати над тими, хто їх розгубив. Від свяченого берегли й малу крихту: вважалося, що там, де впаде крихта свяченої паски, виростає пахуче зілля — «маруна», від осоту закопували на городі кістки зі свяченого м'яса. Особливо берегли шкаралупи від свячених яєць: їх закопували перед хвірткою (од крученого собаки), у хліві «щоб грім не бив», носили на пожежу, щоб спинити вогонь, кидали курам — щоб краще неслись, носили на бігучу воду — «щоб допливла до рахманів і сповістила, коли Великдень».

Шматок сушеної паски належало брати з собою в дорогу, вирушаючи у важливих справах. Фраза, сказана при цьому: «Я до тебе з хлібом-паскою, а ти до мене з любов'ю і ласкою», — мала гарантувати успіх. Святість хліба підкреслюється у всіх без винятку обрядах українців.

Після обіду розпочинались великодні розваги й забави. Кожен селянин старався декілька разів вдарити в дзвін, бо це, за народним віруванням, приносило щастя, зокрема, родила гречка.

Напередодні, в суботу, молодь встановлювала на вулицях гойдалки, парубки й дівчата гойдалися (від Пасхи до Вознесіння). На цвинтарі біля церкви чи на вигоні дівчата співали веснянок, водили хоровод. Дозволялося у великодніх забавах брати участь і молодіцям.

По всій Україні поширені великодні забави з яйцями. Яйце пускали з горбочка, обмінювалися ними з неодмінним поцілунком.

З особливим нетерпінням чекали великодніх свят підлітки. Вони заздалегідь готували собі моцоки — міцні яйця, щоб бити. Той, чие яйце розіб'ється, мусить віддати його переможцеві.

Діти ходили по дворах «христосувати», вітати господарів дому (як правило, родичів) зі святом, отримуючи за це крашанки.

Великдень — радісне язичницьке свято весняного воскресіння природи, за своєю християнською ідеєю свято загального всепрощення й загальної любові. Це свято єднання всіх членів громади — родичів, кумів, сусідів, усіх членів роду — живих і мертвих. Після обіду першого великоднього дня протягом цілого тижня куми провідували кумів, хрещена мати несла гостинця хрещенику («ралець», «волочивник» — пироги, крашанки). Породілля несла калач на гостинець до баби-бранки, і, навпаки, баба носила гостинці онукам. Неодмінно обдаровували гостинцем громадського пастуха.

Від цього і пішла назва понеділка — волочільний. Волочільний понеділок ще називали «обливаним» — хлопці обливали дівчат водою — весняне очищення водою — або щоб наклукати дощ під час літньої спеки.

Під вечір у понеділок дівчата і парубки сходилися в одну хату і гуляли до світанку.

Понеділок великоднього тижня називали ще й днем Богородиці. Існував звичай роздавати в цей день милостину.

На третій день Великодніх свят люди збиралися на музики і веселилися «відпроваджували свята».

У цей день «для порядку в іграх» молодь вибирала отамана й отаманшу (перевибори молодечих громад). Від цього дня починалася вулиця.

Прикмети до Великодніх днів:

Людина, яка помирала на Великодні святки, вважалася щасливою: «О цій порі відкрито рай, і душа її втрапить прямисінько туди». Померлому клали в домовину писанки — «щоб мав з чим прийти до родичів і похристосуватися».

Дитина, яка народиться в цей день, буде нещаслива.

На Великдень потрібно з усіма вітатися. Гріх не вітатися в цей день навіть з ворогом!

Якщо на Великдень дощ або небо захмарене — буде врожай.

Після Великодніх свят в кожній родині зберігався недоторканий запас фарбованих яєць. Їх обов'язково тримали до наступного тижня, якого називають провідним або Проводами.

Наші пращури вірили в потойбічне життя, у те, що, починаючи з Чистого четверга, Бог відпускає душі покійників на землю.

Чотири рази на рік наші пращури пошановували тих, «хто навечно одійшов на небеса»: на Зелені свята, Спаса, Святвечір (напередодні Різдва) та Чистий четвер. У народі вони відомі як «Вечеря для дідів». Але найурочистіше їх відзначають на Проводи. Вважалося, що від четверга і до Провідної неділі покійники відвідують своїх близьких і далеких родичів. Удосвіта на Великдень вони разом з членами родини розговляються, а через тиждень їх потрібно вирядити «до вирію та на охорону нив і врожаю».

Цю першу після Великодня неділю і весь тиждень у церковному календарі називають Томиною (Фоминою), в народі вона відома як Провідна, хоч у давніх літописних пам'ятках Томина неділя йменувалася Радуницею (Радунець, Радовниця).

Хомина неділя (або ще Дарна) завершувала Великодний обрядовий цикл. У першу після Пасхи неділю (або в суботу) в церкві роздавали артос — свячений на перший день Великодня хліб, що зберігався в церкві увесь світлий тиждень (тиждень після Пасхи). Аркуш, дарничок, дара — так називали цей хліб у народі, зберігали його, як велику святиню від хвороб людини і свійської худоби, на врожай (ішли з ним засівати поле), для успіху у справах (брали його з собою, поступаючи до вузу) і т.д.

У поминальний тиждень кожна родина мала за святий обов'язок прибрати надгробки покійників і у визначений день тижня (на основному терені України Проводи припадали на неділю, на Полтавщині частіше в понеділок, відзначали і у вівторок, подекуди це робили в «дідову суботу», а на Галичині — на Провідну п'ятницю та суботу відвідували родиною кладовище. Напередодні жінки (свято проведів вважається жіночим — чоловіки лише допомагали й частувалися — що свідчить про його глибинне коріння, котре сягає матриархату) везли до церкви «мисочки» — хлібини, шмат сала, ковбаси та яйця й відправляли панахиду. Потім з цим коливом, що символізувало жертву покійникам, одвідували могилки (якщо страву не святити в церкві, то годилося це зробити на гробках). Напередодні вдома запалювали свічку чи лампадку, ставили на покуті склянку звичайної води, окраєць свяченої паски, писанку або крашанку, від суботи намагалися не згадувати поминальників як покійників, «бо вони серед живих знаходяться».

Якщо відправу робили на могилах, де колись були каплиці, то «мисочки» ставили в ряд, запалювали біля них свічки. І священник служив велику панахиду з урочистою відправою. Після цього їжу несли покійникам. Господар чи господиня розбивали об хрест писанку або крашанку, висипали сіль, виливали або ставили на могилку чарку горілки, обкачували межу гробка й віддавали ці яйця старцям — «щоб пом'янули праведну душу». При цьому виголошували:

— Наші рідняки, не поминайте лихом, чим хата багата, тим і рада!

— Їжте, пийте, вживайте, і нас, грішних, споминайте!

— Дай нам, Боже, довго на цім світі прожити, в добрім щасті панувати, а померлим — Царства Божого діждати!

На поминальну трапезу, як правило, сходилося чимало старців, одиноких, літніх та випадкових людей, і всіх щедро пригощали.

Люди вірили, що в цей день можна похристосуватися зі своїми родичами. «Святі родителі — казали при цьому, — ходіте до нас хліба-солі їсти». Давній церковний календар засвідчує, що в світлу седмицю люди «приходили на могилу померлого і, покотивши по ній червону крашанку, казали: «Христос воскрес!» — важаючи, що покійник неодмінно відповість у могилі — «Воістину воскрес!»

Окрім обрядового обіду, на Фомину неділю колись відзначали ще й «Бабський Великдень». Як вважають дослідники, це окреме дійство жінок. Улаштували його в суботу — напередодні Провідної неділі або в понеділок чи вівторок. Жінки збиралися — готували різні страви з продуктів, що приносили. Потім відбувалася цілком жіноча трапеза — щедра й з доброю випивкою, після чого жінки йшли до могилок своїх рідних, оплакували їх, голосили, розмовляли з ними, закликали їх їсти й пити разом та бути добрими, милостивими.

Такі речитативні голосіння нагадували обрядодію під час похоронів, але з меншою жалобою. Їх тексти хвилюючі й поетичні, особливо голосіння дочки над матір'ю або матері над сином чи дочкою. Наведемо зразок причитування матері над могилою сина:

Дитячко моє любе та миле,
Куди ти вибралось,
Звідкіля тебе визирати,
Звідкіля тебе виглядати?
Мій синочку, мій голубочку,
Моя дитиночко, мій соловейчику,
Мій синочку, мій ріднесенький,
Мій синочку, мій робітничку,
Мій косарику, мій виноградочку,
Звідкіля тебе виглядати,
Звідкіля ж тебе дождати?..

Більшість обрядових дійств, в тому числі й «Бабський Великдень», під примусом церкви в другій половині минулого століття зникли. Нині лишилася тільки традиція Фоминої неділі. Хотілося б вірити в те, що новий час не зітре цей останній острівець нашої духовності — пам'ять роду й родоводу.

ПРИКМЕТИ КВІТНЯ

Пізня весна — ознака того, що влітку переважатиме холодна погода.

Якщо жайворонки багато й довго співають — утримається ясна погода без опадів, якщо ж їх не чути з самого ранку — чекай негоди.

У квітні ранковий туман віщує ясну погоду.

Високі пір'їсті хмари, що нерухомо висять, ніби розірвані, — така погода утримається.

Купчасті хмари надвечір не зникають — погіршиться погода, задощить.

Вранці хмариться, але до обіду проясніє і з'являться купчасті хмари — завтра буде сонячна погода.

Черемха зацвітає перед останніми весняними заморозками.

Якщо спливе на поверхню листя німфеї — кінець нічним приморозкам.

Рясно цвіте горобина — на добрий урожай льону.

За цвітінням осики визначають строки ранньої сівби моркви, а за цвітінням черемхи — картоплі.

Закурілася ліщина — час орати.

Розпустився дуб — пора сіяти горох.

Якщо дуб раніше ясеня розпустився — на сухе літо.

Зазеленів березовий гай — пересаджуй дерева.

«Місячник лісу» — від цвітіння ліщини до появи китиць на черемсі.

Доки не розвилася жовта верба — не висаджуй у ґрунт будь-якої розсади.

Появився сокорух у клена та інших дерев — настане тепла погода.

На луках чи в лісі розпустилися золотаві товсті дзвіночки первоцвіту — настануть теплі дні.

Багато шишок на соснах та ялинах — на врожайний рік жита та пшениці.

Якщо на початку квітня грім — на тепле літо.

Туман стелиться по воді — на ясну погоду, піднімається вгору — на негоду.

Вранці проти сонця туман — не буде дощу.

Якщо квітневий дощ починається з великих краплин, то ненадовго.

Закумкали жаби — можна саджати кукурудзу.

Жаби не квапляться розпочинати свої перші концерти — буде холод.

Повернулися з півдня перелітні кажани — прийшла справжня весна.

Горобці сидять настобурчившись — незабаром збереться на дощ.

Ластівки почали лаштувати гнізда — настало стійке тепло.

Копита в коней потіють — на тепло.

В який бік тварина лягає спиною, звідти повіє вітер.

Якщо в морозяний день заспіває півень — потепліє.

Якщо кури злітаються на найвищі місця в курнику чи на подвір'ї — чекай опадів.

Галки сідають на верхів'я дерев — до тепла, а всередину ховаються — на мороз.

Граки групами, покракуючи, метушаться над гніздами — то сядуть, то знову злетять — погода переміниться.

Журавлі летять мовчки, низько й швидко — на негоду.

Перелітні птахи летять зграями — на дружну весну.
Жайворонки зранку не співають — на дощ.
Якщо вони співають уранці — чекай доброго врожаю з раннього посіву, якщо ж під обід — краще вродить середній посів.
Згадай, коли вперше почув жайворонка: якщо вранці й у хмарну погоду — літо буде дощове і врожайне.
Ранній виліт бджіл — настане тепла весна.
Якщо у квітні кропивниця сідає на вулики — буде медовий рік.
Великі роси — на добрий врожай.
Проліски дивляться на світ веселими блакитними очима — буде хороша погода, перед негодою сплющуються й никнуть.
Вітер дме вночі — перед негодою.
Якщо вітер до вечора не стихає і напрямок його не міняється проти ходу годинникової стрілки — ознака тривалих опадів.
Сині хмари — на тепло й опади.
У квітні вітер з південного заходу — чекай тривалої негоди.
Барвінок вийшов з-під снігу і одразу рясно зацвів — трави влітку буде багато.
Верба зацвіла, коли стояла ясна й тепла погода, — літо буде тепле й щедре на мед.
Якщо весна була маловітряна, то літо буде сухе.
Якщо кожух став гнучким і м'яким — чекай тепла й опадів.
Якщо на пирієві чи лободі перше листя вужче од звичайного — літо буде сухе й жарке.
Коли розпочинається весняна оранка, зверніть увагу: якщо в борознах багато лялечок хруща — на добрий урожай проса, а вишні вродять погано.
У квітні ясні ночі закінчуються приморозками.
Ні холодніший од березня, ні тепліший од травня квітень не буває.

ПРИКАЗКИ КВІТНЯ

Квітневий день рік годує.
Хто у квітні не сіє, той у вересні не віє.
Квітневої роботи на май не відкладай.
Квітень з водою, а травень з травою.
Теплий квітень, а мокрий май — буде в полі урожай.
У березні поскачи, а в квітні пограй, то не їстимеш коровай.
Сон на зиму відклади, а діло у квітні зроби.
У квітні ластівка день починає, а соловей кінчає.
Апрільський сніг такий, як жіночий плач.
Сухий квітень — голодний рік.
Мокрий квітень, сухий май — буде в клуні рай.
Квітень-перелітень, бо переплітає трохи зими, а трохи літа.
Ластівки вилітають — годину обіцяють.
Журавлі прилетіли і полудень принесли.

ТРАВЕНЬ

*Травневий ранок золотим ключем
Зелені двері світу відкриває.
Травень ліси прибирає,
Літа в гості чекає.*

ФЕНОЛОГІЧНІ ДАНІ

Травень — чарівна пора. За народним календарем — це третій місяць весни, але на Полтавщині весна закінчується в середині травня, коли відбувається перехід середньої температури повітря через 15 градусів тепла і настає літо.

З кожним днем все вище піднімається сонце, більше світла на галявинах, все темніше стає у лісі, де дерева одягаються в густі яскраво-зелені шати.

У першій декаді травня цвіте близько 20 видів трав'янистих рослин, які замінили собою килим з пролісків, рясту. Дружно зацвітають сади, каштани.

У лісі стелиться будра з маленькими синіми квіточками, запах їх нагадує м'яту, тільки з приємним відтінком — «собача м'ята» називають у народі. Тут же квітує осока, глуха кропива, зірочник.

У цьому місяці прилітають найпізніші з наших перелітних птахів — іволги, бджолоїдки, стрижі.

У розпалі період розмноження у тварин. Закінчується висиджування пташенят у сірої ворони, граків, галок, сорок, шпаків, дроздів.

У перших числах травня відкладають яйця і починають висиджування птахи-хижаки: яструби, мишоїди.

З'являються пташенята у соловейка і славки-чорноголовки. Солов'ї одразу ж після прильоту співають вдень і вночі, будують свої гнізда на землі, найчастіше там, де росте копитняк.

Мужніють зодягнуті у сірі пухові «костюмчики» совенята; злітають з великого гнізда молоді круки: настирливо вимагають їжі голі шпаченята, пищать ще безпорадні синички, горобчики.

Травень — час квітування конвалії, однієї з найкрасивіших і цінних рослин. Потреба в ній для парфумерної промисловості і медицини становить близько 200 тонн свіжих квітів на рік. Тому конвалію варто оберігати.

Швидко набирають сили лугові квіти, але розквітають тільки куряча сліпота, їдкий жовтець, пізніше — інші його види, рання осока, рябчик з коричневими дзвіночками.

У травні цвіте більшість чагарникових і деревовидних рослин, крім липи. Наприкінці місяця розпускає свої китиці біла акація.

Третя декада травня і перша червня — найкращий час для медозбору.

У перші дні травня зацвів садок: квітують вишні, черешні, сливи, а трохи згодом — груші, яблуні. Фіолетовими плесами розлився бузок. А в байраках, на узліссях, в парках буйно цвіте оспівана в піснях черемшина. Лише пізні дуби та ясени ще не прикрашають своїх віт зеленню.

Швидко ростуть лисенята, вовченята, зайченята, лосенята. Стає більше молодого населення лісу.

Травень урочисто вітають салюти громів і вмивають щедрі теплі зливи.

Невтомно працюють бджоли, лісові мурашки. Щоб зібрати 100 грам меду, бджоли повинні відвідати приблизно мільйон квітів, пролетіти за годину 65 км, тобто рухатися як швидкий поїзд. У мурашок трудовий день триває до 18 годин.

Розпочинають свою копітку працю джмелі, павуки, метелики, кропив'янки, вівчарики, мухоловки, зозулі, ящірки, білки, ховрахи. Озерні жаби влаштовують так звані «жаб'ячі концерти», особливо в теплу місячну ніч.

Травневі ночі наповнені п'янкими пахощами і солов'їними серенадами. Травень — вінок весни, початок теплого літа, місяць лісових казок і чарівної поезії.

ЕТИМОЛОГІЯ НАЗВИ ТРАВНЯ МІСЯЦЯ

У сучасній українській мові широкого розповсюдження набули дві назви третього місяця весни: «травень» і «май». Слово «травень» закріпилося в постійному вжитку 80-90 років тому. Воно дуже вдало відображає свою пору року — сезон цвітіння трав, кущів, дерев. Це ніби весілля природи. Слово «май» відоме у римлян як п'ятий місяць року. Воно походить від імені богині природи, весни Майї — дочки Фивна, покровителя гір, лісів, пасовиськ та лук, захисника стад.

Дослідники стверджують (Е.О.Бондаренко. Праздники христианской Руси. Народный православный календарь. — Калининград, 1993), що слово «май» у російську мову прийшло з Візантії. Май присвячений богині Майї, матері Меркурія та Юпітера. По-грецьки Майя — мати, годувальниця. На Сході — прародителька, мати світу. У римлян Майя — покровителька жінок, богиня урожаю, весняного оновлення. Тому май — місяць квітів та любові. В народі його називали «травень», «травний», «світлодень», «пташиний пересвист», «солов'їний місяць».

В українській мові, як і в багатьох інших мовах, «май» означає «зелене дерево», «зелень» взагалі, гілки з листям, якими на Трійцю прикрашали стіни, двері, ікони, домівку в житловому приміщенні. «Май» у значенні «предмети для оздобу оселі» мав ще назву «кличальник». Саме таке тлумачення слова «май» визнано більшістю українців правильним, достовірним. Тобто, слово «май» в українській мові не є запозичене з латинської. Від нього походить і назва обрядодійства в перший день цього місяця — «маївка».

В.Скуратівський стверджує: назва останнього місяця весни «май» була відома ще давнім русичам, що зафіксовано у пам'ятках 12 ст. Це відображають і такі перші словники, як «Російсько-український словник» (1918 р.), академічне видання такого ж словника за редакцією А.Крамського (1924 р.), «Словар російсько-український» (1925 р.) М.Уманця та А.Спілки, «Практичний російсько-український словник» (1926) Г. Саболдира. В них на першому місці стоїть слово «май». Я. Голованівський говорив, що термін «май» походить від «маю, котрим луки, покрившися, зеленіють, мають».

Проте В.Скуратівський вважає, що родовід назви «май» походить від латинського «майус». Він дає ще іншу етимологію слова «май»: від латинського «майер», що означає «старший, вищий». Таке тлумачення пов'язане з відомостями про діяльність римського царя Тарквінія, котрий виявляв особливу

шану старійшинам. І в стародавньому Римі травень присвячувався мудрості довгожителів.

У багатьох слов'янських мовах збереглися ці ж назви місяця: у болгар і чехів «травен», сербів і хорватів — «травень», словацьке «травень» означає «червень», словенське словосполучення «май травен» так називає квітень, а «великі травен» — травень.

У різних місцевостях України існують діалектні назви цього місяця: «пісенник», «місяць-громовик», «травник», «соловейків», «грозовик», «зеленошумний», «п'янкий», «пролітень» та ін.

Травником називають третій місяць весни на Поліссі тому, що саме в цей час слід збирати лікарські рослини: вони мають найбільш виражені чудодійні лікувальні властивості. Найдоцільніше їх припасати 10 травня за старим стилем (24 — за новим) удосвіта до схід сонця. Календар збору лікувальних рослин рекомендує в травні заготовляти чагу, квіти безсмертника, конвалії, ромашки, листя брусниці, кору калини, траву фіалки.

Назва «пролітень» означає проміжок часу між весною і літом. Відомі й такі його найменування, як «мур» (мається на увазі поява трави-мурави — моріг, моріжок), «листопук» (з'являються молоді листочки), «листорук», «росяник», «маковій» (цвітіння червоних маків), які пов'язані з травою, листям, чудодійними травневими росами. Недаремно кажуть: травнева роса для коня краща від вівса.

ТРАВНЕВІ МАЇВКИ

Найпишніший місяць весни багатий на різноманітні обрядодія, які поетизують розквіт в природі й серцях людей. Одне з них — свято русалій. Воно припадає на кінець травня і початок червня. В основу дійства покладені хліборобські обрядодії, що беруть початок з дайбозької пори. В цей період проводили русальний або мавський тиждень, в обрядах якого знайшли відображення міфологічно-фантастичні уявлення, які знаменують собою високе шанування природи, її незвіданості. До нашого часу зберігся особливо поетичний обряд дівчини-русалки. Одну з найкращих юнок одягали у відповідний одяг і водили по селу, співаючи русальних пісень, котрі виконувались тільки в мавський тиждень. Повір'я цього тижня: русальськими стають померлі в цей час нехрещені діти. Дітям забороняли в мавський тиждень ходити по квіти, простуючи через жита, бо «русалки залоскочуть». Насправді застерігали топтати молоді трави, посіви, в яких можуть бути і гнізда птахів, нори звірів. Вимагалося зберігати тишу, з чим пов'язаний сучасний захід — «місячник тиші».

6 травня відзначають день Святого Юрія (про це — далі). На Юрія припадає обряд «збирання роси».

У травні найчастіше проходить межа між весною і літом, яку називають Правою (або Переплатною) середою, коли знімають заборону купатися в річках, ставках.

Молодіжне обрядодія виражалося у травні в маївках, веснянках, гаївках.

Приказки про травень стосуються не тільки природи, погоди, майбутнього урожаю, а і дають рекомендації морального і побутового характеру. Наприклад: «В маї народитися — весь вік маятися», «В маї женитися вік маятися»,

«В маї добрі люди не женяться» (в цьому місяці багато роботи, в селах весілля справляли зазвичай восени), «Рад би женитися, та май не велить», «Захотів ти в май добра», «Живи, веселися, але як-то буде в маї», «Наш паламар понадіявся на май, та без корови зостався». В народі говорили: «Ай, ай, місяць май, теплий, але голодний», «Ай, ай, місяць май — не холодний, так голодний».

НАРОДНІ СВЯТА ТРАВНЯ

1 ТРАВНЯ — за народним календарем — Кузьми. Час завершувати сіяти моркву, буряки. А з появою їх сходів палили димні багаття, щоб краще росла зелень, оберігаючи її від приморозків.

В.П.Супруненко в своїй книзі «Народный дневник» детально описує святкування в народі першого дня травня — Першотравня, маючи на увазі обряди, звичаї, пов'язані з цим святом, яке відзначають на самому початку третього місяця весни, напередодні літа.

Автор говорить, що в народному календарі багатьох країн Перше травня здавна знаменувало собою початок літа. Ще стародавні римляни святкували цей день. Першого травня вони прикрашали зеленню свої оселі. Слово «май» в багатьох мовах означало «зелене дерево» (згадаємо в українській пісні; «Ой гаю, гаю, зелен розмаю...»). На Україні «маєм» називали й зелень взагалі, й «кличання» — зрубані на Тройцю невеликі дерева та гілки з листям. Існував такий вираз — «наставляти мая». Він мав значення: 1 травня гуляти в лісах, галях, на околицях, в мальовничих балках, місцях біля криниць. Потрібно було відпочити перед днем Бориса й Гліба — за народним календарем, останнім найпізнішим посівом ярих («На Гліба-Бориса до хліба берися»). Попереду на хлібороба чекала важка праця, перед якою не гріх було трохи розслабитися. Тому майже в кожному селі звучала музика.

На першотравневі гуляння виходили вже в літньому одязі.

Був звичай: у перший травневий вечір на лузі уквітчати кольоровими стрічками зелене молоде дерево, звеличуючи його в піснях. Навколо нього водили хороводи і веселилися.

У багатьох містах Франції в день першого травня ставили майове дерево перед будинком міського мера, а він влаштовував народні забави з танцями, співами, жартами.

У Німеччині та Данії в цей час молоді люди їздили на конях з села в село, тримаючи в руках зелене гілля або прив'язавши його до капелюхів. Такий звичай мав спеціальну назву: «Привозити літо на конях».

У греків перше травня — веселе свято, дуже схоже на українські Зелені святки. В цей час будинки прикрашалися зеленню, а всі люди йшли до гаїв і там святкували.

В Іспанії найкращу дівчину одягали у білу сукню, прикрашали квітами, як царівну, садили її на трон, а подружки збирали гроші на честь богині Майї.

Першого травня на Заході також ходили від дому до дому з побажаннями господарям благополуччя та багатого врожаю. Всі ці звичаї були тісно пов'язані вже з новим етапом у сільськогосподарському житті. Селяни вірили, що, прикрашаючи себе та своє житло зеленню, квітами, вони тим самим спонукають рослинність до активного цвітіння.

Крім того, перше травня у Західній Європі було пов'язане із демонологічними повір'ями. У деяких місцевостях Німеччини Іванів вогонь (Купайло) запалювали у переддень першого травня. Як і в Києві в Іванову ніч, коли відьми та інша нечиста сила збиралися на Лисій горі, так і у переддень першого травня, в ніч, що відома усьому світові як Вальпургієва (за ім'ям св. ігумені Вальпургії, пам'ять якої католики відзначають 1-го травня), уся нечиста сила, за повір'ям, збиралася на найвищій горі Гарцу Брокені, щоб під керівництвом самого сатани перешкодити благополучному приходу весни.

Вальпургієва ніч — давнє свідчення того, що колись новий рік у деяких західних народів починався у травні. Саме тому існував звичай у цю ніч розганяти бісів. Так, у німецьких селищах напередодні Вальпургієвої ночі на багаттях спалювали опудала відьом, обходили будинки із смолоскипами, дзвонили у дзвони.

Перше травня здавна було загальновизнаним шкільним святом у Литві та Польщі, яке називалося «маївка».

В Україні свято першого травня як народне не було відомим, а існувало, як і в Польщі та Литві, веселе гуляння молоді.

У Києві в день першого травня учителі та учні Київської Академії виїжджали за місто на гору Скавику в урочищі Глубочиця. Для таких прогулянок кожний викладач поезії зобов'язаний був написати комедію або трагедію. Інші учителі писали діалоги. Розважаючись на лоні природи, співали хором.

Таким чином, відомий сьогодні Першотравень прийшов в Україну з Заходу, але був тут менш визнаний у зв'язку з тим, що рослинність розквітає в Україні пізніше, і всі звичаї, пов'язані з культом рослинності, приєдналися тут до свят Купайла та Зелених свят.

2 ТРАВНЯ — ІВАНА СТАРОПЕРЕЧНИКА

З цього дня починали вибілювати полотно, виткане ще взимку або в безрезні. До початку сівби старалися закінчити цю трудомістку роботу.

Зранку господині виходили з сувоями полотна в поле, на луг, до річок та ставків і, звертаючись на схід, говорили: «Ось тобі, мати — весна, новина». Мали на увазі нове полотно з льону чи конопель, з якого після відповідної обробки пошиють буденний хліборобський одяг. Розкладали полотно, на ньому — хліб, надіючись, що мати-весна одягнеться в новину і за хліб-сіль подарує багатий урожай льону та конопель.

Відбілювання полотна супроводжували виконанням обрядових пісень, тексти яких подає В.Скуратівський у книзі «Святвечір. Нариси-дослідження у двох книгах» (Кн. 1, Київ: Перлина, 1994. — С.206-207).

Змочене водою полотно вибивали прачами і розстеляли на сонці й вітрі, періодично скроплюючи водою, доки воно не ставало м'яким і білим. Цей процес міг тривати тиждень, а то й більше. А починали на Івана Перечника — з вірою, що він подарує тепле й парке літо. Такої ж погоди ждали й пасічники, тому казали: «Погодуй бджолу до Івана, то вона нарядить тебе, як пана». В народі ж мовили: «Прачі б'ють — Івана чуть».

4 ТРАВНЯ — ГЛИНОВ'ЯЗА

Гончарі пробували глину — чи дозріла, починали виготовляти посуд. У глину замішували хлібні зерна — щоб вода у такій посудині не застоювалася, смачна страва довше не закисала.

5 ТРАВНЯ — ЛУКИ

За церковним календарем, 5 травня відзначали день святого апостола Луки. До цього дня у селах вже закінчувались продуктові запаси, про що говорять прислів'я: «Дочекався Луки: ні хліба, ні муки», «Багач, що не має на Луки

ні хліба, ні муки», «До весняного Луки нема хліба й муки, а прийшов осінній Лука (31.09) — з'явилися хліб і мука».

З цього дня починали висаджувати цибулю.

Є припущення, що з прийняттям християнства день Луки замінив собою язичницьке свято дайбозьких покровителів родинного життя Леля і Лелі. Це свято ще називають «Красна гірка» або однойменними словами з першою назвою — свято Ляля і Лелі, Лади й Лада (Лада і Ладод), (Ляля і Леля).

Красними гірками наші предки іменували високі місця; гори, горби, могили, — де горіли священні, «вічні» вогні під час весняного свята «народження сонця» і поганських обрядів жертвоприношення, ігор молоді.

Олекса Воропай («Звичаї нашого народу», ч.2.— Мюнхен, 1966. — С.21-50) описує свята Красної гірки і Лялі (Лелі) присвячує окремі розділи. Він говорить, що звичай будувати міста на горах, горбах спостерігається у більшості народів світу, і як приклад називає Рим — на семи горбах, Київ — на трьох, у стародавній Греції міфічні боги містилися на Олімпі і т.д. Красні гори є в Сицилії (Італія), Англії, Чехії, Польщі та інших країнах.

В Україні досі зберігаються назви Красна гора, Красна гірка. У більшості випадків на таких «красних горах» будували християнські монастирі або замки. Так, у колишній Полтавській губернії був Красногорська Чернуська пустинь (монастир, який виник у безлюдній місцевості), поблизу м. Гадяча, вниз за течією Псла, на Красній горі стояв Красногорський Миколаївський монастир, побудований у 15 ст., а біля Золотоноші — Красногорський Золотоноський монастир.

О.Воропай робить висновок, що ще в дохристиянський період мешканці України-Руси мали, ймовірно, ті самі звичаї та обряди, що й мешканці Західної Європи.

Свято «Червоної гірки», або «Ляля» проводилося так. Після обіду на лузі збиралася молодь і найкращу дівчину прикрашали зеленню, на голову одягали вінок зі свіжих квітів, урочисто всаджували її на «трон» з дерну. Поруч ставили посуд з молочними продуктами, до ніг «героїні» клали кілька вінків зі свіжої зелені. Навколо «Лялі» дівчата водили хороводи, співаючи веснянки (тексти їх є в названих вище джерелах). «Ляля» пригостила подруг тим, що стояло біля неї, потім кожній з них клала по віночку. Дівчата старалися піймати його на льоту і зберігали до наступної весни. В деяких місцевостях віночки несли до річки, запалювали в них поставлені свічки й пускали на воду. Цим обряд нагадував купайлівський.

О.Воропай детально описує святкування Лялі в різних країнах, наводить приклади пісень, глибоко аналізує назву свята і називає його дослідників.

6 ТРАВНЯ — ЮРІЯ, ГЕОРГІЯ ПОБІДОНОСЦЯ

Герой свята мав ще і такі імена: Юрася, Урая, Ір'я, Єгорія. За переказами, Юрій (Георгій Побідоносець) походив із знатного римського роду, займав високу посаду у війську. Під час гонінь на християн виступив на їхньому боці, за що 8 днів його катували, а 6 травня (за старим стилем 23 квітня) 303 р. відрубали голову. Християнська церква стала вважати його святим. Тому і відзначають весняне свято Юрія (голодного). Після перемоги над печенігами в 1036 році князь Ярослав Мудрий, який при хрещенні одержав ім'я Георгій, звелів відзначати день св. Георгія ще і 26 листопада, цей день одержав назву холодного, осіннього Юрія.

Шанування святого Юрія у Київській державі почалося з прийняттям християнства. Численні старовинні храми носили його ім'я, він перетворився на давньоруського героя з притаманними йому національними рисами. Святого Георгія зображували на білому коні прекрасним юнаком-воїном, який списом уражає дракона.

Цей образ героя підкріплює легенда: Георгій убив змія чи дракона, котрий спустошував землю одного язичницького царя. Народ відкуповувався від чудовиська своїми дітьми. Коли дійшла черга до царської дочки, св. Георгій словом і хресним знаменем приборкав дракона, після чого язичницький народ прийняв християнську віру. Алегорія цієї легенди: змія — язичництво, діва, дочка царя, яка з убитим драконом прийшла до міста, — християнство.

Георгій Побідоносець — один з найбільш шанованих святих. Орденом святого Георгія нагороджували видатних воєначальників, символом солдатської доблесті був орден «Георгіївський хрест». Син великого князя Володимира Ярослав Мудрий, після хрещення названий Георгієм, першим сприяв шануванню Побідоносця серед православних. Він заснував Юр'євський монастир у Новгороді, побудував храм святого Георгія в Києві.

Святого Георгія поважають у багатьох країнах, і це ім'я змінюється у відповідності до національних особливостей: Англія — Джорут, Франція — Жорж, Німеччина — Іорге, Чехія — Іржі, Росія — Єгорій або Юрій. Його заступництво однаково близьке і для князя, і для простого землероба, який назвав святого Єгорієм Хоробрим або Юрієм Страстотерпцем.

Свято теплого Юрія прийшло до нас з Греції в 4-5 ст. Переказ засвідчує, що перський цар Дадіян протягом семи років мучив Юрія. Він тричі помирав і воскресав. Учетверте йому відтяли мечем голову. За таку наругу господь покарав мучителів наглою смертю. Цей сюжет був популярним у французьких та німецьких поетів.

О.Воропай наводить приклади веснянок, в яких оспівується Юрій, що відкриває весну у Чехії, Білорусії, Латвії, Сербії, Хорватії, Словенії, Болгарії, Естонії.

Юрій у перекладі з грецької мови означає «землероб». Саме з таким значенням слова пов'язано багато обрядодій до свята Юрія.

Вважалося, що з цього дня починалася справжня весна: «Весна сходить на землю», — тобто з'являються перші сходи ярих, зеленіють гаї та сади. Святий Юрій у народних віруваннях — «наче син Богині і воротар, що відкриває небо і спускає дощ та росу на землю».

Тому на Херсонщині є звичай іти у поле та оглядати землю. Колись у цей день відправляли спільні молебні за врожай, співав хор, а потім всі разом обідали в полі. Діти качалися по озимих — «на всі чотири боки» — щоб росли здоровими, ніякої хвороби не боялися, щоб був багатий урожай.

Особливо широкого розповсюдження набув обряд збирання роси в Юр'їв день. До схід сонця в полі гуртами з зернових струшували у пляшечку росу, яка мала, за переказами, цілющу силу. Її вживали від різних хвороб: промивали очі, змочували голову, щоб не боліла, дівчата вмивалися росою — «на красу». Про це говориться в одній з веснянок, в якій оспівується звертання Юрія до матері:

— Та подай, Мати, ключі відімкнути небо,
Відімкнути небо — випустити росу,

Випустити росу — дівочу красу.

Дівоча краса як літня роса:

В меду потопає, з вином виринає.

Народ свято вірив, що перший раз виганяти худобу в поле треба обов'язково на Юр'єву росу, вдаривши тварин три рази вербою від Вербного тижня. Це і здоров'я дасть, і від нещастя вбереже.

Гілки свяченої верби селяни вішали в корівниках, запалювали страсні свічки — «щоб відігнати відьом та нечисту силу». Свяченою водою окропляли стійла, обкурювали їх ладаном, «щоб оборотні не ховалися по хлівах та загородах». Існувало повір'я, що в цей день відьми виходили у поле, розстеляли полотно на траві, щоб воно увібрало росу, а потім накидали його на роги тварині, від чого корови ставали худими й не давали молока. Виганяючи корів на Юр'єву росу, вірили, що цим захистять тварин від відьом.

Господарі стежили, чи качаються в росі коні. Якщо тварина, котру вранці виганяли зі стайні, не робила цього — ознака старіння чи хвороби, бо — «коли кінь у росу — то його в шлею, а коли без роси — фельдшера проси». «На Юрія роса — не треба коням і вівса». Так говорили і про корів: «Хочеш масла — треба, щоб корова з росою паслась». Тому намагалися череду вигонити якнайраніше, поки на травах густі роси.

У різних місцевостях побутували цікаві давні обряди збирання роси. Вони детально описані О.Воропаєм та В.Скуратівським.

Святий Георгій вважався перш за все покровителем домашніх тварин, особливо корів. Вірили, що в цей день він роз'їжджає верхи на коні, охороняючи худобу. До Юрія майже закінчувалися запаси кормів, і пастухи перший раз виганяли скотину пастись. День першого вигону худоби супроводжувався багатьма обрядами. До схід сонця в цей день запалювали свічки перед образом святого Георгія, щоб він подарував господарям добрий урожай і оберігав худобу. «Вигонщиною» в Придніпров'ї називали звичай, коли при першому весняному вигоні пастуху вручали від кожного двору паляницю й щіпку солі.

Пастух у селі був шанованою особою, особливо в георгіївський день. Його обдаровували, відрізали найкращий кусень за спільною трапезою, наділяли грішми.

Велике стадо, звичайно, доручали тільки дорослим, досвідченим пастухам. Їх наймала сільська громада або хазяїн, до котрого приєднувалось декілька сусідів. Підпасків вибирав собі сам пастух. В семидесятих роках минулого століття в Полтавській та Чернігівській губерніях пастуху за кожну дійну корову платити по два пуди зерна, за кожну ялівку — 12-15 копійок. Крім плати, по черзі господар щоденно харчував пастуха. Коров'ячим молоком він користувався з дозволу хазяїна. Якщо скотину розірвав звір, то пастух за це не ніс ніякої відповідальності, якщо ж вона гинула від недогляду, то пастухам і підпаскам добре діставалось від громади.

Пастухи, що погодилися пасти череду, з георгіївського дня відпускали бо-роди.

Щоб для землі було вдосталь вологи та щоб все літо не дрімало, за традицією пастуха обливали водою.

Святий Георгій вважався захисником диких звірів, у першу чергу вовків. Вірили, що він вміє розмовляти з тваринами і що кожна розірвана вовком чи

задавлена ведмедем худобина — то його жертва лісовим мешканцям. Звідси і повір'я-прислів'я: «Що у вовка у зубах, то Юрій дав». Вовків називали «Юрєвими собаками». Юрій розподіляв між звірами корм, визначаючи, яку тварину та коли вони можуть з'їсти.

Юрія вважали покровителем молодих жінок, особливо дівчат, і вони щиро молилися до святого Георгія, щоб приніс щастя у подружньому житті.

З георгієвського дня починалися сільські гуляння молоді, дівчата ворожать на женихів.

У цей же день прийнято було виконувати обітницю, дану на Сорок святих — спочатку орати толокою ниви німечним людям, сиротам, вдовам, а потім свої. Це називалося «вдовиною толокою».

На Юр'євому тижні прилітають ластівки, починає співати соловей, вперше кує зозуля.

На Юрія уперше виганяли на нічний випас коней.

Юрїв день багатий на прислів'я та прикмети:

У кожному році два Юрії, і обидва дурні: один голодний, а другий холодний.

У нас два Єгорія — один голодний, а другий холодний.

Треба добре дбати, аби не купувати: сіно до одного Юрія, а хліб до другого Юрія.

І в дурня стане сіна до Юрія, а в розумного до Миколи.

Коли на Єгорія зимно і великий мороз, то під кущем овес.

На святого Георгія пливуть льоди до моря.

Що у вовка на зубах, те йому Єгорій дав.

Юрій на поріг весну приволік.

Сіно до Юрка, а хліб до Ілька (2 серпня).

З Юрія хороводи, а з Дмитрія (8 грудня) вечорниці.

Коли на Юру дощ і грім, то буде радість людям усім.

На святого Юра висохне баюра.

На Юрія о цій порі рак свисне надворі.

На Юрія сіна коню вкинь та й вила закинь.

На Юрія роса — не треба коням і вівса.

На Юрка сховається в житі курка. Святий Юрій по полю ходить, хліб-жито родить.

Що перед Юрієм виросте, то після Якова (13 травня) висохне.

Юрій з теплом, а Микола (22 травня) з кормом.

Юрій з водою, а Микола з травою.

Юрій з хати всіх на поле вижене.

Як піде дощ на Юрія, то буде хліб і в дурня.

Як на Юрія стала буря, то буде мокре літо.

Рання сівба ярих на Юрія, середня — з Миколи, а пізня з Івана (7 липня).

На Юрія дощ — на худобу легкий рік.

Коли на Юрія закує зозуля на голе дерево, то буде голодне літо, а як на піст — то буде поліття (сприятлива, добра погода).

Закує зозуля до цього дня — на поганий рік.

На Юрія мороз — уродиться овес.

Якщо на Юрія ворона в житі сховається, то буде врожайне літо, а коли воно горобцю по коліна — на лихе.

На Юрія починає співати соловей.

На Юрія посади редьку, то вродить як кулак.

Доки голе дерево, то не можна шити надворі, бо залишишся голим.

8 ТРАВНЯ — МАРКА

Марко — один із чотирьох авторів Євангелія, за походженням іудей, але юнаком приєднався до християн і брав активну участь у проповідуванні апостолом Павлом, а потім став найближчим соратником апостола Петра. В Александрії апостол Марк заснував церкву і став її першим єпископом. Помер мученицькою смертю, похований в Александрії, а пізніше його прах був перенесений у Венецію в храм, названий його ім'ям. Там знаходиться і тепер прах апостола та євангеліста Марка.

За народним календарем, у цей день має бути тепло, про що свідчить прислів'я: «На Марка небо ярке — на вулиці парко, а бабі в хаті жарко». На Марка співочі пташки прилітали зграями і обживали нові «квартири», селяни спостерігали: якщо птахи летять на конопляне поле, то буде добрий урожай цієї культури. По двору розкидали конопляне сім'я для пернатих, виходили ловити чижів.

Якщо на Марка ясний день — буде врожай на ярові. Якщо не зацвіли яблуні — на неврожай.

Вірили, що святий Марко володіє ключем від дощу, тому в цей день постилися і молилися йому, щоб послав дощі і не вчиняв посухи.

ДЕНЬ МАТЕРІ

На другому тижні травня відзначають свято жінок — Мироносиць. У цей день різали курей. На тарілку клали яйця, а зверху — смажену курку, після чого кожному члену родини давали по яйцю з цієї тарілки.

Пізніше в цей день стали святкувати День Матері. Започаткувала його у 1910 році Анна Джервіс з Філадельфії. В Європі його відзначають після першої світової війни. Викликано це воєнним лихоліттям, через яке постраждали мільйони людей. Війна, з одного боку, призвела до матеріальної деградації, а з іншого — загострила потребу у чистому, шанобливому ставленні до жінки-матері.

В Україні цей день святкують з 1929 р. з ініціативи Олени Кисілівської, редактора тижневика «Жіноча доля».

13 ТРАВНЯ — ЯКОВА

Яків — це один із 12 апостолів Ісуса Христа, брат Іоанна (Богослова), автора Євангелія. Життя Якова закінчилося мученицькою смертю (йому відрубали голову) у 44 році. Він став першим мучеником серед апостолів. Поховали його в Єрусалимі.

У давнину з цього дня припиняли сватання, вважаючи, що травень несприятливий для весіль (будуть молоді весь вік маятися).

Хоч і вигонили худобу на випас, але казали: «На Якова трава ніякова». Прикмети: Теплий вечір і зоряна ніч — на сухе літо, на багатий урожай. Ясний схід сонця — на погоже літо.

14 ТРАВНЯ — ЯРЕМИ, ЄРЕМИ, ЄРЕМІЇ

На Яремин день по ранній росі йшли в поле, на посіви, говорячи: «Єремій, Єремій, про посіви розумій». За спостереженнями селян: «Коли на Ярему погоже, то жниво буде пригоже». «На Єрему негода, всю зиму промаєшся».

У цей день мешканці Києва збиралися на гулянки, які називалися «маївками». Переважно це робили учні з учителями, виходили на Щекавицю, влаштовували врочисті обрядодійства.

15 ТРАВНЯ — БОРИСА І ГЛІБА. БОРИСІВ ДЕНЬ

Крім весняного, є ще і літній Борисів день — 6 серпня. Борис і Гліб — перші українські християнські святі, найулюбленіші молодші сини князя Володимира від його дружини болгарки — християнки. В дитинстві брати були у великій дружбі між собою. Досягнувши зрілого віку, проповідували християнство, кожний у своєму князівстві — Борис у Ростові Великому, Гліб — у Муромському князівстві. Прийняли мученицьку смерть за наказом князя Святополка Окаянного. Завжди шанувались на Русі, як приклад самопожертви, братолюбства, незлобливості та вірності Христу.

Канонізація святих князів-мучеників Бориса разом з його братом Глібом відбулася у 20 роках 11 ст. за часи Ярослава Мудрого. Як перші прославлені українські святі, вони були визнані патронами України-Руси. День їхньої пам'яті (особливо до навали татар у 1240 році) відзначався завжди дуже урочисто. 15 травня — це день перенесення їхніх мощів.

У народному побуті цей час був пов'язаний із жнивими. Казали: «Борис та Гліб — поспів хліб». Вважалося, що працювати в цей день не можна гроза спалить копи. «На Бориса і Гліба — найпізніша сівба». «На Гліба Бориса — за хліб не берися, бо овес Микольський (22 травня) не наш, конський».

У народі називали 15 травня «солов'їним днем»: з цього часу починали співати солов'ї, подавали свій голос зозулі. Говорили: «Мала пташка соловейко, а знає май», «Соловей заспівав — весна на убиль пішла, а літо на прибавку», «Соловей заспівав — вода почала спадати», «Соловей співає всю ніч — буде сонячний день», «Якщо солов'я почуєш раніше зозулі, щасливо проведеш літо», «Якщо соловей заспіває на голі дерева, то буде неврожай на садовину», «Заспівав соловей — чекай похолодання на три тижні, не заспівав соловейко — не сій гречки, не стрижи овечки», «Соловей співає, доки ячмінь колосу не має, а з'явився колос — пропав голос».

День Бориса і Гліба називали ще й «барисднем» і святкували його для отримання барисів цілий рік. Торговці намагалися що-небудь вигідно продати, щоб увесь рік бути з барисем.

16 ТРАВНЯ — ТИМОФІЯ

Підросли кропива, щавель, лобода, з ними багатшою, різноманітнішою стає селянська їжа. Мабуть, саме це мали на увазі, коли казали: «На Тимофія — велика надія». У корів збільшувалась кількість молока від зеленої паші.

Існував звичай — жалити, прихльостуючи себе кропивою. Рвали її голими руками, щоб вона не втратила своєї цілющої сили.

Про погоду:

Якщо сонячно й тепло, то так буде і в кінці місяця.

18 ТРАВНЯ — ЯРИНИ

З цього дня починали висаджувати розсаду капусти: «Не будь голенаста, а будь пузаста, не будь пуста, а будь туга, не будь красна, а будь добра, не будь стара, а будь молода, не будь мала, а будь велика».

Дотримувались традиції: овочі садили жінки, якщо посадить чоловік, то вони зацвітуть, але не дадуть плоду.

Очікували тепло: «Прийшли Ярини — не прикривай сіни».

19 ТРАВНЯ — ІОВИ

У народному побуті Іову називали Горошником: вважалося, що в цей день добре сіяти бобові: боби, горох, квасолю та ін. Треба їх сіяти у вологу землю, при заході сонця, щербатому місяці, щоб горобці, які дуже люблять їх, не бачили посіву.

Цей день ще мав іншу назву — «огірковий день». Посіяні 19 травня огірки обіцяли багатий урожай.

Якщо вранці роса, а вдень ясна погода — то на добрий урожай.

21 ТРАВНЯ — ІВАНА (ІОАННА) БОГОСЛОВА

Один з дванадцяти — найулюбленіший учень Ісуса Христа. Автор Євангелія, яке він писав пізніше, ніж Матвій, Марк та Лука, тому міг заповнити зроблені ними прогалини.

Єдиний з апостолів, що не прийняв мученицьку смерть. Прожив 100 років і 7 місяців, помер у 105-106 рр.

У народному побуті цей день називали «Іванів», «Іван — градобій, пшеничник», пекли обітні пироги та пригощали вбогих.

Якщо на дубі з'являлося вже листя, то в цей день сіяли пшеницю. «Іван — пшеничник, зганяй кобилицю та ори землю під пшеницю», «Пшеницю сій, коли черемха зацвіте».

Примічали: «День з дощами — гриби підуть полками».

22 ТРАВНЯ — МИКОЛИ

22 травня православні урочисто відзначають день перенесення мощей святителя й чудотворця Миколая з Мір Ликійських (тому його назвали Миколаєм Мирликійським) у Бар.

Як одному з найулюбленіших у народі святих, Миколі було присвячено два дні у році: Микола весняний (в день перенесення мощей святого), а другий взимку — 19 грудня (в день його смерті).

Святитель Миколай — «образ лагідності, покірливості», заступник за несправедливо гнаних, помічник бідним, визволитель усіх людей, які потрапили у скрутні обставини, покровитель мореплавателів і подорожніх, здавна глибокошанований не тільки на Україні, а і в багатьох інших країнах. Немає жодного храму православного, де б не було ікони Миколая-угодника.

У народі це свято назвали Миколи весняного, теплого, травневого, морського. Він покровитель тварин, худоби, а також хліборобів та землеробства і цим частково пов'язаний з язичницьким Велесом, «скотовим богом». Але в більшій мірі простий народ сприймав його як одного з улюблених персонажів часів язичництва — орача Миколу Селяниновича.

Одна з найголовніших подій «на Миколу» — це вигін коней у поле на першу пашу. «Микола весняний» вважався святом конюхів, і в багатьох місцевостях з цього приводу на площі, посеред села, священники кропили коней свяченою водою. В полі їздили вершники — «щоб нечиста сила коней не мучила». Взагалі Микола теплий — це чоловіче свято, бо багато хлопців випасали ко-

ней цілу ніч уперше. Відомі приказки: «Прийшов Микола — коней випасай», «Юрій з теплом, а Микола з кормом», «Святий Юрій пасе корів, а Микола — коней».

На Херсонщині в цей день наймали робітників («строкачів») до Покрови (14 жовтня).

Після свята починали масове стриження овець, про що говориться в прислів'ї: «До Миколи не сій гречки і не стрижи овечки».

Варті уваги і інші фольклорні зразки до цього свята:

Держи сіно до Миколи — не побоїшся зими ніколи.

До Миколи не буде літа ніколи.

Два Миколи: один з травною, а другий з морозом.

Два Миколи — теплий і холодний, два Єгорія — холодний і голодний.

До весняного Миколи не можна купатися ніколи, бо з чоловіка виросте верба.

До Миколи нема добра ніколи.

На Миколи або ніколи.

Як не вбачиш до Миколи колосу, то буде плачу й голосу.

Не хвались на Юрія посівом, а хвались на Миколи травною.

Після Миколи не пускай коней на сіножать ніколи.

Від Миколи до літа дванадцять приморозків.

На Миколи весняного сади картоплю.

На Миколая не можна мочити коноплі, бо як будеш витягувати, то витягнеш утопленика.

Після Миколи не можна садити бахчу, бо зав'язі не буде.

23 ТРАВНЯ — СИМОНА (СЕМЕНА) ЗИЛОТА

Це свято назвали ще «Семенове зіло», «Миколин батько». Перша назва — Симона (Семена) Зилота походить від імені одного з дванадцяти учнів Ісуса Христа. Вважають, що цей апостол проповідував християнство в Африці, Єгипті, Лівії, Мавританії, на Британських островах та в Персії, де він скінчив життя мученицькою смертю.

Церковне свято збігається з одним із давніх язичницьких — поклонінням Матері — Сирій Землі, яку в цей день вважали іменинницею. Звідси й інша назва свята — Земля-іменинниця.

За давнім повір'ям, в день іменин Землі не можна було її орати, боронувати, рити, особливо — вбивати кілки, щоб не порушувати її спокою.

У цей день ходили копати і збирати лікарські рослини, зілля, яке називали «Симоновим зелом» або «зиллом». Казали, що Зилот — це Миколин батько і він дає травам цілющу силу. Намагалися збирати зілля до схід сонця, поки роса є на зіллі, інакше, вважалось, сила буде не та.

Відшукавши куш, жінка ставала обличчям на схід, хрестилася і читала молитву. Потім, повернувшись на захід, виривала зілля, приказуючи: «Мати Божя ходила, зілля родила, відром поливала — нам на поміч давала». Або ж: «Миколин батько велів, щоб ти, зілля, було ліками від усякої хвороби». «Травиця, травиця, красна дівиця! Не я тебе садила, не я й поливала. Господь тебе садив, Господь і поливав, всякому християнину на поміч давав».

Щоб масло було золотистим, господині годували корів жовтими травами. Зібране в цей період масло спеціально тримали для ліків, особливо дітям — воно зроблене з молока, коли корови їли найбільше квітів і лікарських трав.

Після збору трав збиралися у однієї з вдів і урочисто відзначали «Симона». Разом зі стравою варили у воді і принесене зілля і обов'язково купалися в цілющих і пахучих настоях трав. Попередньо одну з вдовиць обливали ними, потім витирали рушником, починаючи з рук. Цей вироблений ритуал свідчить про глибоке шанування давнього божества, від якого залежала цілющість лікувального зела, зілля. Звідси імення покровителя — Зілот або Золот.

Із назвою «Золот», мабуть, пов'язаний звичай в цей день шукати скарби, золото.

На Харківщині в цей день не радили розстеляти на траві полотна, бо вихор може підняти їх і закрутити. Таке полотно треба було віддати людям або у церкву.

Як на Семена Зилоту йде хмара, то треба викинути з хати коцюбу, лопату й помело, «аби грім не влучив в оселю».

24 ТРАВНЯ — ДЕНЬ КИРИЛА І МЕФОДІЯ, ДЕНЬ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ І КУЛЬТУРИ

Цей день — день просвітителів слов'ян Кирила і Мефодія — завжди особливо шанувався православною церквою, а в післявоєнні роки й до теперішнього часу всенародно відзначається як День єднання слов'янських народів і культур, День слов'янської писемності і культури. Особливо урочисто пройшло це свято в рік Тисячоліття хрещення Русі.

Брати Кирило і Мефодій, виконуючи християнську місію, обернули у православну віру багатьох язичників у Криму. Саме їх, як знавців слов'янських мов, запросив князь Ростислав у Моравію у 863 р. для проповідування християнства на слов'янській мові. Тоді брати винайшли слов'янську азбуку (кирилицю чи глаголицю — вчені не мають єдиної думки про це) та почали перекладати святе письмо і богословські книги з грецької мови на слов'янську. Так з'явилась перша слов'янська літературна мова, багато слів з якої живе до цього часу в слов'янських мовах, в тому числі болгарській, російській, українській.

24 ТРАВНЯ — МОКІЯ

Це невелике християнське свято було днем, коли селяни особливо уважно стежили за погодою, від якої у весняну та літню пору залежала доля врожаю.

Існували такі передбачення: якщо в цей день іде дощ, то жнива будуть мокрі — «Мокіїв день мокрий — все літо буде мокрим», «Якщо на Мокія падає дощ, то буде сорок днів падать». Про це віщує й туманний день.

Великою бідою для селянина був град. Мокія вважали і «Царем граду». Мабуть, цей святий замінив собою дайбожського бога граду, імені якого дослідники не знають, але передбачають, що він мусить бути, як, наприклад, бог блискавок та грому — Перун. Давній бог-градобій втратив свою первісну назву і здобув нову, співзвучну з природним явищем (Мокій — мокрий).

Старалися задобрити «Царя граду» — Мокія. В цей день не працювали, а дозволялося тільки доглядати городні рослини: «Хто на Мокія поле грядки — матиме добрий пожиток». На це свято висівали соняшникове насіння.

Ще такі вислови є: «Коли на Мокія туман, то буде мокре літо», «Якщо сонце сходить червоно, то літо буде грозове й пожарне». На Мокія гріх сіяти, бо градом поб'є хліб.

25 ТРАВНЯ — ЄПІФАНА, ЄПІФАНІЇ

Говорили: «Якщо Єпіфан вранці зодяг червоний жупан (яскрава, ясна рання зоря), то все літо буде сухе й жарке.

26 ТРАВНЯ — ГЛИКЕРІЇ, ОЛЕКСАНДРА

Ще цей день називають — Лукерії, Ликерії.

На кінець травня дні, а за ними й ночі стають теплими, паркими, тепло закріплюється на сталі. Вже з'являються і комарі. Тому кажуть: «Лукерія прилетіла і припала до тіла».

Це найбільш сприятлива пора для сівби такої теплолюбної рослини, як гречка, особливо вибагливої до кліматичних умов. І день 26 травня носив назву — Ликерії Гречкосійки.

Посів гречки супроводжувався тими ж обрядами, що й інших зернових культур. Особливого ритуалу не було. Докладно про це розповідає В. Скуратівський у «Святвечорі» (ч. 1.— С.230 — 231). На наш погляд, заслуговує на увагу народна традиція — сівачем повинен бути чоловік, а не жінка — «бо земля відчуває біль, якщо її оре жінка, вона може розгніватися й тоді, як жіноча рука запліднює зерном ниву». Існувало повір'я: «Коли сіє чоловік, а жінка перейде поле, то земля не дасть врожаю».

27 ТРАВНЯ — ІСИДОРА

Говорили: «Теплий Сидор — тепле літо», і навпаки. На Сидора можна садити огірки за умови: якщо весь день буде ясний, то буде багатий урожай огірків, якщо ж ранок холодний і похмурий, а виясниться тільки перед вечором, то посіяні в цей день огірки будуть недобрими, на пізні буде неврожай.

На Сидора вперше сіють льон. «Як зозуля закувала, так і сіяти льон».

На Сидора прилітають стрижі й ластівки, приносять тепло. «Ранні ластівки — на щасливий рік».

28 ТРАВНЯ — ПАРХОМА ТЕПЛОГРІЯ

Вже стає постійно тепло. Казали: «Прийшов Пархом — запахло теплом». Називали: «Пархом теплий», «Пархом — бокогрій». Вважали, що якщо «На Пархома тепло — все літо буде тепле».

31 ТРАВНЯ — ФЕДОТА

На дубі листя з'явилося — на врожайне літо.

На травень часто припадають свята, які не мають сталої дати. До них належать: Преполовлення або Рахманський великдень та Вознесіння.

ПРЕПОЛОВЕННЯ має назву — Права (Переппавна) Середа — церковне свято, яке відзначають на 26 день після Пасхи, середина між Пасхою та П'ятидесятницею (Трійцею). Це свято триває 8 днів, з середи 4 тижня після Пасхи до середи наступного тижня. Назва свята походить з Євангелія від Іоанна, де говориться, що Ісус Христос у преполовлення старозавітного свята Куцей (Кучок) «у храм увійшов і навчав». Преполовлення — дуже давнє свято. У церкві у цей день особливо прославляється вчення про таємничу воду, під якою розуміється вчення Христа. У цей день здійснюється мале водосвяття (велике бу-

ває у день Водохрещів). Освячують воду у річках, озерах, колодязях, після чого вона вважається цілющою. В минулому столітті священники окроплювали водою поля та молилися за великий врожай.

Назва свята — Преполовлення, що перетворилося з Преплавлення — походить від слова «перепливати». За легендою, Богородиця з немовлям на руках, тікаючи від розбійників, мусила перепливати ріку. Але вони наздоганяли. Тоді Мати звернулася з Молитвою до Немовляти-Бога, щоб дав третю руку. Так і сталося. Мати з Дитиною врятувалися.

У цей день святили воду і обливалися нею.

Вважається, що в цей день не можна працювати. До схід сонця ламали березові гілки і берегли їх для лікування різних пошкоджень і проти болі кісток. Говорили, що береза на праву сторону набирає повну свою силу і править кістки. Права сторона — сприятливий день для засівання баштанів. У цей день четвертого тижня після Великодня вже можна було купатися в річках і ставках. У деяких селах у цей день переганяли корів через річку.

Це свято у народному побуті одержало назву — Рахманський Великдень — свято як залишок стародавніх невідомих язичницьких звичаїв. Згадки про «рахманів» або «брахманів» зустрічаються вже у давніх літописах. У деяких легендах говориться, що рахмани живуть на тому світі. До них припливають шкаралупи з крашанок, які їли на Паску, і по цьому рахмани визнають, коли треба святкувати Великдень.

Вірили, що небіжчики сходяться до церкви на всеношну і розговляються тим, що принесли їм у день Проводів.

ВОЗНЕСІННЯ ГОСПОДНЄ, УШЕСТЯ

Це свято відзначають на сороковий день після Великодня, і воно має припадати на четвер. «Не прийдеться в середу Вшестя», — каже прислів'я. Звичайно, це період від 30 квітня до 3 червня у четвер шостого тижня по Світлій Неділі. В основі його — євангельський переказ про воскресіння Ісуса Христа та вознесіння його на небо через 40 днів після смерті. До цього він ходив по землі, розмовляв з апостолами, повчав їх.

За християнським вченням, свято Вознесіння символізує перемогу обожненої людської природи, її причетність до тайни Трійці. Закінчувалися Великодні свята і вже не звучало вітання «Христос воскрес!»

У народному побуті свято Вознесіння здавна одержало своє тлумачення. У деяких місцевостях до цього дня традиційно випікають особливе печиво у формі драбини, по якій, за уявленнями віруючих, Ісус Христос може піднятися на небо. «Драбинки» несли на могилки і поминали небіжчиків. У деяких регіонах випікали й поминальні паски та фарбували крашанки, тільки не святили в церкві.

Дехто готував тонкі млинці з пшоняного борошна — налисники, «Божі онучі, — що допоможуть Господу зійти на небо». Молодь збиралася «в складчину», після чого організовували на природі різноманітні забави.

Вшестя — це останній період посіву зернових та городини. Цю роботу закінчували до Зелених свят, до яких залишалося 10 днів.

Починався перехід до літа. Уся природа сигналізує про це, особливо птахи спрямовували свій політ увись, а потім стрімко поверталися на землю.

На свято селяни не виконували важку роботу й родинами йшли в поле оглянути посіви, бо на «Вшестя жито вже починає викидати колос». На Вшестя, вірили, рослини найактивніше ростуть: «все зноситься від землі вгору».

Прикмети: «На Вознесіння гарна погода — до врожаю», «Вознесіння з дощем — Ілля з грозою».

ПРИКАЗКИ ТРАВНЯ

Май — волам і коням сіна дай, а сам на піч утікай.

Буває май — під кущем рай, а буває май — коневі сіна дай, а сам на піч утікай.

Май — вінець весни.

У маю і баба в раю, як не затанцює, то хоч молодість згадає.

Соловейко — мала пташка, а май знає.

На май коровам сіна дай та й вила ховай.

Як прийде май, сій просо — буде як гай, а як прийде іюнь — хоч сій, хоч плюнь.

Як прийде май — у землю дбай, а прийшов іюнь, хоч сій, хоч плюнь.

Два добрих дощі на май, то і без агронома рай.

Почекай маю, зварю тобі квітки у гаю.

Сухий і теплий май — скупий буде врожай.

Як сухий май, то гроші на хліб дбай.

Май холодний — не будеш голодний.

Май — розмай дощами нагадай.

У маю розумний жениться, а дурна заміж іде, а в жовтні розумна заміж іде, а дурний жениться.

Місяць травень хоч теплий, та голодний.

Травень холодний — посів ярини ранній.

Якщо травень холодний, то не будеш голодний — рік буде хліборобний.

Дуб у травні в листя одягається, а скотина трави наїдається.

Травнева роса коням краща од вівса.

Як у травні дощ і грім — буде радість людям усім.

У травні все квітує, а в червні визріває.

Травень мокрий робить хліб добрий.

Травневий дощ, як з грибами борщ.

Як травень дощі сіє — жито половіє.

Як у травні дощ надворі, то восени хліб у коморі.

Як у травні дощ не паде, то і золотий плуг не виоре.

Як випадуть у травні три добрих дощі, то вродить хліба на три роки.

Дощ у травні — врожай справний.

Травневий дощ хліба на ноги піднімає.

У травні пня вбери, то красним буде.

Травень ліс прибирає — літо в гості закликає.

Травень ліси одягає — літа в гості чекає.

Травень багатий на квіти, а хліб у жовтня позичає.
Хто в травні звінчається, то буде вік маяться.
У травні оженився, то вік журився.
Сухий марець, мокрий май — буде жито, як той гай.
Січень зародить, лютий пригріє, марець напоїть, квітень забрунькує, а травень розпукує.
За мокрим травнем іде жаркий червень.
Весна не зима — не на піч, а в поле збирайся.
Весняний дощ, що вдовиний плач.
Дощ вранці, що бабині танці.

ПРИКМЕТИ ТРАВНЯ

Якщо початок травня холодний, то наприкінці місяця буде тепло, і навпаки.
Прилетіли ластівки — поспішай закінчувати сівбу.
Соловей співав усю ніч — перед гожим днем.
Не проспівав соловейко — не сій гречки і не стрижи овечки.
Якщо жайворонок багато і довго співає — втримається ясна погода без опадів, коли ж мовчить уранці — буде дощ.
Зозуля вперше прокувала хмарного ранку — рік буде врожайний, якщо ж ясного вечора — на недорід.
Зозуля закувала — мороз відіграла.
Якщо горобці й ластівки гніздяться з північного боку будівлі — на жарке літо.
Повернулися з півдня перелітні кажани — холодів більше не буде.
Кажани ввечері густо літають — завтра буде гарна погода.
Озерна жаба вилазить на берег перед дощем.
Якщо жаби стрибають по землі — на дощ.
Якщо добре клює в'юн, то перед дощем, а коли піднімається на поверхню й кружляє — напередодні грози.
Багато хрущів — на сухе літо.
Удень пройшла гроза, але не похолодало — вночі вона знову нагадає про себе.
Коли з'являється кілька веселок на небі, то на тривалий теплий дощ.
Веселка віщує зміну погоди: вечірня обіцяє гошу, а ранкова — дощову.
Часті тумани у травні — на мокре літо.
Ранком туман піднімається, утворюючи купчасті хмари — чекай дощу, а коли припадає до землі — буде сонячна днина.
Туман над водою довго не розходиться — буде гарна і суха погода.
Якщо пір'їсті хмари йдуть на долини, то буде в горах просвітлення, а коли з долин піднімаються вгору — довго втримається сльота.
Коли хмарно й помірний вітер — заморозки малоїмовірні.
Зеленуватий місяць — на дощ, ясний — на негоду.

ПРИКМЕТИ ТРАВНЯ

Збільшення вінців навколо сонця й місяця віщують суху та ясну травневу погоду.

Якщо місяць народився і водою облився (вночі пройшов дощ), то дощі надовго, коли ж молодик без опадів, то триватиме суха погода.

Тиха й світла ніч без роси — наступного дня неодмінно занегодить.

Як вода дуже шумить у горах — буде негода.

Якщо в травні часті зірниці — буде добрий урожай.

Дуб раніше розпустив листя від ясена — на сухе літо.

Рясно цвіте осина — на врожай вівса, сильна зав'язь на ліщині — добре вродить просо.

Черемха цвіте перед останніми весняними приморозками.

Якщо вишня пишно цвіте, то й жито добре цвістиме.

Пізно зацвіла горобина — пізня й осінь.

У травні два морози: коли зацвітає черемха і як розпускається дуб.

Сівбу визначають так: зацвіла ліщина — час сіяти моркву, петрушку, мак; запахла калина — сій огірки, гарбузи, кукурудзу; з'явилися квіти на бузині — сади капусту; закувала зозуля — прийшла пора висівати льон; на осиці листя вже досягло розмірів п'ятикопійечної монети — висаджуй картоплю; зацвіла горобина — пора братися за огірки й помідори; буйне її цвітіння — на добрий врожай льону, а якщо припізналося розпукування квітів — довгою і грибною має бути осінь.

Квіти пахнуть здалека — на вітер.

Соковито пахтить м'ята — невдовзі збереться на дощ.

Якщо корови ввечері, йдучи додому, часто вдихають повітря, здіймаючи голову догори, лижуть ноги і з ревінням заходять до хліва — чекай негоди. Як вівці веселі й б'ються — на дощ із грозою.

Худоба пожадливо їсть траву, коні фиркають і хропуть — погода зіпсується.

Пізня весна дарує сухе гоже літо.

Весною літає багато павутиння — на спекотне літо.

За сухим травнем йде сухий червень; якщо в травні багато дощів, то їх обмаль буде у вересні (і навпаки).

На початку місяця з'явилися малі гусенята — на сонячне літо.

Якщо травневий дощ починається великими краплинами, то він ненадовго.

Як травень з частими дощами, то й літо буде мокре, але обмаль буде у вересні, і навпаки.

Мурахи, павуки чи бджоли виявляють велику активність — на добру погоду.

Якщо коло сонця з обох боків показуються «вуха» — наче троє сонечь — вранці буде погода, а коли ввечері — дощ, зимою — на відлигу.

Багато було пролісків — гарно вродить картопля.

ЛІТО

*Літо йде під небесами
Темними лісами,
Гонить хвилі заозерні,
Золотиться в зерні...
Андрій Малишко*

ЧЕРВЕНЬ

Про гостинність господаря можна скласти уяву вже біля порогу дому. Як на мене, підмічено тонко, бо оце тільки-но ступили на обійстя червня. І що ж попередньо можемо сказати про його вдачу? Він кінець весни, початок літа, середина року. Надзвичайна теплінь проливається на землю, щедро даруючи відчуття комфорту й насолоди — і комасі, і билинці, і людині. Сонце не пірнає в обійми ночі впродовж двох третин доби, і тому такі світлі і зігріті тепер дні-ни. А з 16 по 24-е вони взагалі найдовші з-поміж інших днів року. Здається, і спати ніколи: не встигне на заході відпалати сьогоднішня ватра, а на сході вже розсвічується багаття нової, вранішньої. Як образно сказав поет — «одна зоря змінити іншу поспішає...».

За астрономічним календарем, літо одержує свої клейноди 21 червня — у день літнього сонцестояння. Фенологи починають відлік значно раніше, пов'язуючи його прихід з моментом відцвітання бузку і розквіту шипшини. Свої прикмети існують у мисливців, грибників, рибалок, збирачів лікарських рослин... І хоч у кожного строки старту чудової пори різні, незмінним є одне правило: фактичний розвиток її залежить, як кажуть прискіпливі вчені, від стану і сукупності природних явищ.

Червень по-своєму перемальовує все навколо. На зміну весняним — білим, синім і жовтим кольорам — він веде «червону рать». Виписані його майстерним пензлем, горять півонії. Троянди — королеви квітів — аж захиляються від власних пахощів і усіх відтінків червоних кольорів. На луках та узліссях хизуються світло- і густо-рожеві голівки конюшини. Яскравіють серед буйної трави ніжні гвоздички. Рум'яніють боки суниць, полуниць і малини. Настовбурчив рожеві списи іван-чай і розлилися де білі, а де рожево-лілові суцвіття зозулиних сліз. То тут, то там на пружних ніжках виглядають шоломи підосичників (або краснюків, красноголовців). Схожих, але більш різноманітних відтінків розсипи сиріжок. А невдовзі і костяниця дозріє — землю наче крапельками крові хто побризкає... Всюди — ніби заперечливе вічко світлофора: «Стій! Не проходи мимо!.. Подивись. Запам'ятай! Збережи у пам'яті!..» Такої пори вдома не всидиш: ані прохання, ані погрози дружини не втримають біля сімейного вогнища чоловіка, якщо він рибалка або грибник, садовод чи любитель мандрів. Добре, якщо «обоє рябоє». Тоді, за свідченням соціологів, в суботу і неділю на «лоно природи» виїжджає принаймні п'ята частина міста, а то й третина. Повертаємось загорілі, відпочили, веселі та... трохи втомлені. Бо надихались рослинних «настоянок», провентилювали легені,

що попередні п'ять днів споживали міцний смог вулиць і бульварів рідного міста.

Учені встановили: гектар лісу протягом години поглинає 2 кг вуглекислоти. Саме стільки за цей же час її видихає 200 чоловік. Під покривом «зеленого друга» в 300 разів менше бактерій, ніж у місті. Це фітонциди — леткі речовини дерев, трав, квітів — знешкоджують всілякі бацilli: навіть мізерна їх доза незаражує сотні кубометрів повітря. Біологи обстоюють таку думку. Людина, яка знаходиться у гаю, парку чи на садовій ділянці, разом з киснем та іншими газами одержує і вітаміни, що їх продукують рослини. В одному «кубику» атмосфери міститься кілька грамів цих конче потрібних нашому організмові домішок. Палахотять квіти — червень-бо багатий на них. Залюбки вдихаємо дивовижні аромати. А хоч раз запитали ви себе — чому? Приємно? Так, але справа в іншому. Розумниця-природа, еволюціонуючи людину, навмисне запрограмувала цю ситуацію. Ми споживаємо згадані фітонциди й вітаміни про запас. Вони зберігаються всередині нас 6—8 місяців, живлячи своїми життєдайними силами.

Відомі гігієністи країни здавна шукали засоби для пом'якшення тиску несприятливих зовнішніх умов на самопочуття людини. І дійшли висновку: приємне чисте повітря, яскрава зелень листя і трави, колір квітів, співи птахів, сновигання тварин у звичній для них обстановці — все це викликає радісну посмішку, заспокоєння, зменшує тиск, підвищує тонус. У Німеччині, наприклад, вже понад сто років тому лікарі радили вирощувати вдома дельфініум: вважали, що його забарвлення дуже корисне для зору. Це було ще до наукового підтвердження заспокійливої дії блакитного і синього кольорів.

Сьогодні існує нова галузь медицини — естетотерапія. Вона вивчає вплив різноманітних рослин та їхніх пахоців на нервову систему людей. Тому, розбиваючи у парках, садах, санаторіях, на вулицях і проспектах газони, клумби, квітники, комунгоспівці використовують рекомендації фахівців. Тут важливий кожний компонент: і кількість кисню, що його виділяють рослини, і обсяг вологи, і колір листя, квітів, і сонячність чи затінок, і шерхіт (а не скреготіння) крон, і досконалість форм...

Літні місяці — пора гроз. Раптово набігли чорні хмари, черконув звідкілясь малиновий вогонь — звідти... А ви під дуб чи сосну, аби перечекати коротку негоду. Пам'ятаю, як у далекому дитинстві у спекотливий червневий полудень купалися на ставку. Злива розігралася раптово. Кинулися до старезного і великого осокора, що прикрив би кроною не тільки нас п'ятьох, а й у десять разів більше люду. На щастя, йшов повз нього, не ховаючись від дощових цівок, сивий довговусий чоловік. «А ну, пацани, всі до мене, і хутчіш!» — загував і замахав руками. Тільки-но добігли, а позаду як вибухне! Дивимосся — дерева немає, лише пень залишився, а по гілках повзе вогонь. Відтоді на все життя зарубав на носі: краще бути півгодини мокрим, ніж відправитися на той світ... Велике дерево — завжди «приманює» блискавку.

Але червнева негода швидкоминуча. І от вже лагідні струмені обмили листя дерев, скупали травцю, вичепурили квіти, продезинфікували асфальт і повітря. Літо, напинаючи червоні вітрила тепла, легко і лагідно пливе по землі і над нею.

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ ЧЕРВНЯ МІСЯЦЯ

У червні на полі густо, а в коморі пусто.

Червневе тепло ліпше од кожуха.

У червні перша ягідка в роток, а друга в козубок.

У червні люди раді літу, як бджоли цвіту.

Червень літо зарум'янив.

Про походження наймення першого літнього місяця існує найбільше гадок. Жодному з його старших братів не випало такої пильної уваги з боку мовознавців та дослідників народного агрокалендаря. Та це й зрозуміло: полудень року увібрав найконтрасніші його ознаки. Одні вважають, що назві прислухалося масове цвітіння квітів, зокрема маку і півонії; інші стверджують, боцїмто назва пішла від зачервонілих суниць та черешень, котрі починають визрівати; дехто схильний пояснювати походження слова з тим, що в цей час найяскравіше світить сонце — саме з 20 по 22 червня настає період найвищого сонцестояння, коли день удвічі перевершує ніч.

Мають, очевидно, рацію й ті вчені, котрі пояснюють назву, пов'язану з масовим розплодом городніх та садових червів і гусені. Небезпідставні міркування й дослідників традиційного бджільництва; вони вважають, що своє ім'я місяць прибрав від того, що в червні бджолині матки починають найактивніше відкладати личинки — плодити черву.

Але найбільш логічним є те, що назва походить від червеця. Саме в червні і з'являється сокоживна комаха — кошеніль.

Проте в народі, поряд з офіційною, існувало й, далєбі, побутує нині чимало регіональних означень. Ще в Давній Русі первісток літа називали «кресником» чи «креснем», оскільки язичники пов'язували своє життя із «небесним вогнем» — сонцем. Адже слово «крес» означало «живлящий вогонь». А саме на червень припадає період найвищого сонцестояння. Була й інша наклічка — «ізок», тобто місяць сюрчання коників.

Українські народні назви всіх місяців споріднюються з природними ознаками. Ось чому червень ще називали «гедзнем», «кезднем», «бізднем» чи «безднем», позаяк під цю пору з'являються надокучливі гедзі та сліпаки, котрі бунтують корів та коней. Деінде його йменували й «червивим місяцем» — порою розвитку гусені й шашелю. Тому в червні селяни намагалися не заготовляти деревину для житла, бо «воно швидко псуватиметься».

Співзвучні нашій мові назви місяця і в деяких інших слов'янських народів. У білорусів — «червень», поляків — «червец», чехів — «червен». Давньоболгарська мова також фіксує термін «чрвен». Проте у творах наших класиків зустрічаємо й назву «іюнь», що походить од ймення давньоримської богині Юнони, котра була покровителькою подружнього життя.

НАРОДНІ СВЯТА ЧЕРВНЯ

2 ЧЕРВНЯ — ТАЛАГЕЯ

«На Талагія велика надія», — казали, спостерігаючи за погодою, яка мала запрогнозувати врожай овочевих культур.

3 ЧЕРВНЯ — ОЛЕНИ

Висаджували пізні овочі, починали сіяти льон, бо вважалося, що після цього вже не буде приморозків.

Після Олени царствує зелений (буйнотрав'я).

Ретельно спостерігали, яким буде день — сонячним чи дощовим, — то так піде й на осінь.

11 ЧЕРВНЯ — ФЕОДОСІЇ

Починають колоситися зернові.

Ходить Феодосія й дивиться на колосся.

Прийшла Феодосія й дивиться, хто як сіяв.

14 ЧЕРВНЯ — ХАРИТОНА

Якщо йтиме дощ, то до кінця місяця, а коли сонячно, то на добрий налив колосся.

16 ЧЕРВНЯ — ЛУКИ

Південний вітер — для яровини добре, а коли з північного заходу — на сльотаве літо.

Якщо йтиме дощ, то вродять гриби.

17 ЧЕРВНЯ — МИТРОФАНА

На Поліссі сіяли гречку й льон.

22 ЧЕРВНЯ — КИРИЛА

Зацвіла липа — на тепло й сонячне літо. Щедрим буде медозбір. Бджоли і в шапку меду наносять, аби був взяток. Як липа пахтить, то і бджола летить.

24 ЧЕРВНЯ — ВАРФОЛОМІЯ І ВАРВАРИ

З цього часу починає коротшати день. Варфоломій і Варвара дня украли, а до ночі доточили.

25 ЧЕРВНЯ — ОНУФРИЯ, ОНОПРІЯ

День літнього сонцестояння. Це останній термін сіяння гречки. До Онофрія закінчували першу косовицю сіна.

Онопрій — сонце підіпри.

Сонце на зиму, а літо на спеку.

На Онопрія вже починали косовицю раннього ячменю — перші жнива яровини. Замовкають пташині трелі, а тому казали: «На Онопрія соловей ячмінним колосом вдавився».

На Онопрія рясні роси — на добрий врожай.

29 ЧЕРВНЯ — ТИХОНА

З цього часу перестає кувати зозуля, «бо мандрикою вдавилася».

30 ЧЕРВНЯ — МАНУІЛА

Якщо погода дощова, то зима буде сніжною.

Трійця (історична довідка)

Трійця, Зелена неділя, Зелена, Клечані, Троєцькі свята. Трійця, як і Великдень, не тримається числа. Зелені свята повністю залежні від Пасхи — відзначають на сьому після Великодня неділю, і здебільшого вони збігаються з червнем (В. Скуратівський).

На вознесіння подекуди пекли млинці — «христові онучки», печиво у вигляді маленьких драбинок — «підхресники». Вважалося, що ними Христу, поранені ноги якого були обгорнуті онучами, легше підніматися на небо. Ці драбинки допомагали підноситися вгору і озимині.

На п'ятдесятій день після Великодня святкують Трійцю, або П'ятидесятницю. Трійця, за християнськими уявленнями, це три обличчя Бога — Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Дух Святий. Християнське троїцьке свято встановлене в пам'ять зішестя Святого Духа на апостолів, після чого вони почали розуміти різні мови і ними говорити, переповідаючи священникам вчення Христа. За переказом, на місці зішестя був збудований перший християнський храм, і з того часу Трійця вважається днем народження християнської церкви. Так трактують це свято набожні люди, які не втомлюються повторювати: «Я там, де храм». Однак повсюдно на Україні Трійця також відома як зелені свята (святки). Коріння троїцько-русальних обрядів насичене животоками далекої давнини, коли люди вірили у магічну силу рослин, всілякими засобами намагалися захистити свої городи, нивки, садочки від ворожих сил потойбічного світу. Деякі, занадто обережні, мерзлякуваті гніздюки попереджали земляків: «До Святого Духа не кидай кожуха, а по Святому Дусі ходи в тому самому кожусі». Та мало хто брав близько до серця це повчання. Все зеленішим, теплішим і гостиннішим ставав світ. Сонячна щедра благодать з неба наповнювала його пахощами свіжої зелені, квітів і пташиним лементом. З наближенням троїцьких урочистостей часто можна було почути: «Трійця трьома святами багата: квітами, травами і рум'яним літом». Що до квітів, то їх було доста і на степу, і в балках, і на лісових галявинах, і на луках, і біля садиб. Святом рож (троянд) та інших квітів вважався у римлян перший літній місяць. Він також був присвячений померлим предкам.

Римські розалії святкували урочисто і весело. Подейкують, що з тієї давньої, на щедрій землі і ласкавому морі розташованої тепличний прийшли до нас і троїцькі «русалії». Що ж, троянди і рожі-мальви можна було знайти у квітниках гречкосіїв, та не їх пелюстками був присипаний життєвий путівець трударів, не ними були засіяні «чорноземні» борозни. «Русалії» (так подекуди називали і самі троїцькі свята) вони пов'язували головним чином із русалками, які проявляли особливу активність на Трійцю під час Русалчиного тижня (четвер на цьому тижні називали Русалчиним Великоднем).

Блакитна височінь — птахам-віщунам, синя вода — чарівним пустотливим русалкам, зелена земля — людям. Сільські мудраки стверджували, що колись саме на Трійцю Бог створив землю і ошляхетив її зеленню. Похнюпам, котрі страждали меланхолією, зачитували рядки зі старовинного зільника: «З людьми веселими переставати або прохладжуватись зеленими місцями». На Трійцю вистачало і веселих людей, і зелених місць. І не лише просто неба. По всіх усядах під час Зелених свят церкви, хати, господарські будівлі уквітчували гілками дерев і кущів — «клевчанням», «маєм». Свіжою зеленню також прикрашали кімнати, запашними травами посипали долівку, а букети з чебрецю, волошок, м'яти ставили на підвіконні.

«Клевчальні» гілки часто ходили ламати босоніж, щоб, бува, не всохли дерева. Адже зелень вважалася найкращим оберегом від нечистої сили. Щоб зберегти врожай і захистити оселю від русалок, мавок та польових духів, «клевчання» встромлювали на нивах, заплітали в огорожі. Головне дерево втикали перед ворітьми або дверима. Це могла бути берізка, клен, липа, осика, але не верба. Існувало повір'я: якщо листя клевальної осики, яку вносили до хати, протягом трьох днів засихало або чорніло, то незабаром хтось у родині помере. Троїцьку клевальну зелень зберігали і у подальшому підкладали під стіж-

ки. Дуже цінувалося розкидане по підлозі зілля (особливо те, на якому під час відправи в церкві стояли на колінах). З нього робили лікувальні ванни, клали в голову небіжчику — «щоб йому на тому світі пахло». Під час Зеленого тижня очищали і освячували лісові джерела, польові криниці, колодязі-копанки. Їх обтирали зеленими гілками і співали. «Посаджу я вербицю, посаджу я сухую, а виросте вербиця, а з'явиться криниця». У старовину практикувалося також «ходженіє на воду» — хресний хід до річки, озера, ставка — з квітами, «кличанням», музикою. Учасники ходу співали «хвальні» пісні воді, якою користувалося все село. «Ой ти, водо, пречистая...», — лунало над тихими плесами.

Подекуди на Трійцю виконувався обряд «завивання вінків» — скручування гілок у вигляді вінків, приплітання гілок до трави, заламування верхівок дерев. Дівчата, що брали участь у цих ритуалах і забавах, виспівували: «Ой зав'ю вінки та на всі святки...». Іноді вони при цьому «кумилися» — цілували одна іншу крізь зелень. Весела трапеза, яку влаштовували красуні після вінкоплетен на м'яких травах, складалася з пиріжків, обов'язкової яєшні.

На Трійцю усюди можна було бачити юних українок, темні і русяві голівки яких прикрашали різнобарвні вінки. Вінок із живих квітів — символ молодості, вроди, чистоти. Дорослі дівчата дуже старанно добирали квіти до вінків. Кожна квітка щось символізувала. Незабудка (в народі її називали «люби-мене») — пам'ять, волошка — довір'я, фіалка — скромність, айстра — печаль, мак — втіху, барвінок — солодкий спомин, палку любов, м'ята — вогонь почуттів. Любисток міг розпалити кохання, траву «липник» вплітали, щоб хлопці «липли», полин захищав від русалок-«лоскотниць», котрі могли залоскотати до смерті. Іноді замість вінка голову прикрашали одною-двома квітками. Дівчата «заквітчувалися» айстрами, жоржинами, трояндами, чорнобривцями. Дівчині не можна було виймати з волосся і передавати подрузі першу розквітлу і зірвану з куща квітку. У тої, що так вчинила, волосся могло порідшати, а у подружки стати густішим. До того ж дівчина, до голови якої потрапляла чужа квітка, легко «перекохувала» парубків подруги. Троїцькі квітки і вінки пускали за водою: якщо вони зближалися, то незабаром щаслива дівчина повинна була знайти коханого, а, можливо, і вийти заміж.

На Трійцю, як і на інші свята, вистачало жартів, розваг та ігрищ. Іноді на майдані встановлювали «віху» — високу жердину з колесом на кінці, яку обвинували зеленню, вкопували «явір» — прикрашене квітками і стрічками обрядове дерево (у кожній місцевості були свої улюблені породи). З ранку до вечора з усіх кутків села до цих майданчиків тягнулися парубки і дівчата, подружні пари, старі люди. Для всіх тут знаходилося і дотепне слівце, і весела забава. Дівчата на Трійцю подекуди «водили тополю» («вербу»). Серед юнок вибирали красуню, прикрашали її зеленню, квітами і, прив'язавши руки до ціпка, вели у поле з пісню: «Стояла тополя край чистого поля, стій, тополенько, не розвивайсь, буйному вітру не піддавайсь!» У деяких селах Полісся побутував звичай, що називався «кущем». Дівчину «куща» з ніг до голови вбирали зеленню і водили хатами, збираючи дарунки.

Сльози радості нерідко набували гіркого присмаку. Скорботними ставали обличчя людей, коли вони поминали на могилах-«жальниках» померлих родичів. Поминальний день напередодні Трійці називали «дідовою суботою», «субіткою», «семухою». На зеленому тижні також поминали мертвонароджених дітей, немовлят, що померли до хрещення, потопельників, самогубців — усіх,

хто по смерті міг перетворитися на русалок та інших надприродних істот. Матері, які втратили нехрещених дітей, збирали сільську дітлашню і пригощали її. Подекуди у суботу напередодні Трійці жінки фарбували яйця «жовтилом» і роздавали дітям.

Своєрідним завершенням троїцької обрядовості був початок Петрового посту, який припадав на другий після Трійці тиждень. У понеділок Петрівки — останні гуляння і розваги. Цей день у деяких місцевостях називався «русалями» або «розирами» (так, до речі, могли іменувати і само свято Трійці). Стародавні слов'яни цієї пори востаннє проводжали весну. Відлунням поганських обрядів вважався звичай ховати під час «розигрів» ляльку Кострубонька. «Помер, помер наш Кострубонько, помер, помер наш голубонько!» — голосили жінки, відправляючи у могилу солом'яне опудало. «Кострубом» українці називають людину із скуйовдженим розпатланим волоссям. Таким колись слов'янам уявлялось сонячне божество. Деякі дослідники народного побуту вважають, що у давнину орачі ховали Ярила, який уособлював родючу силу весняного сонця. Зробивши свою благодійну для сходів сонячну справу, Ярило вмирав. Та продовжувало сяяти літнє сонце, і не ставало менше клопотів у гречкосіїв. Щоб запобігти деяким з них, у перший день Петрівки виконувалися певні обряди. У подолян, наприклад, існував звичай «гоняти шуляка». Заміжні жінки майстрували із лозинок, хусток, ганчір'я птаха, навколо якого танцювали. На Слобожанщині цього дня «водили зозулю». «Зозуля» являла собою пук гілок, прикрашених стрічками і квітами, навколо якого влаштовувалося гуляння.

Подекуди жінки збиралися «замочувати дійниці». Забави навколо нової дійниці часто супроводжувалися жартівливими примовками: «Щоб дійниця не текла, а хазяйка весела була! Щоб хазяйка не засипала, та до корови рано вставала!» Цей обряд був присвячений збиранню молока впродовж Петрівки. Траплялося, що жінки просто сходилися «глечики полоскати» — влаштовували складчину і пили горілку.

Чимало «бісовських потіх діяти» — дозволяли цього дня навіть набожні люди. Попереду — довгі, по вінця наповнені господарськими клопотами червневі дні і тяжкий Петрівський піст...

Богдан-Ігор Антонич

ЗЕЛЕНІ СВЯТА

Сьогодні є Зелені Свята,
Зелена вже трава.
Моя душа була розп'ята,
Сьогодні знов жива.

Усі до церкви поспішають!
Вій, теплий вітер, повівай!
На дверях власної душі
Я вішаю зелений май.

Усюди щастя, радість, сміхи,
Мов юність вічно є ще.
Здається, що сам Бог з утіхи
Собі в долоні плеще.

Все казкою стає прожогом,
Не видно світового бруду.
В долоні плескати із Богом
І я собі теж буду.

ПРИКМЕТИ ТА ПРИСЛІВ'Я ЧЕРВНЯ

Рум'яний вечір і сірий ранок — на хорошу погоду.
Ранковий туман у червні — на гошу днину.
Вранці роса й туман — на добру погоду; чим більше роси, тим жаркіший день; немає роси ввечері та вночі — віщування дощу.
Глухий грім — на тихий дощ, голосний — на зливу.
Влітку західний вітер завжди несе негоду, східний — спеку й сушу.
Похолодало під час дощу — погода покращає.
Вода потемніла в річці — перед грозою.
Зацвіла шипшина — почалося літо.
Каштан розвився раніше за яблуню — на сухе літо.
Поникли квітки картоплі — бути негоді.
Рясно зацвіла акація — на врожайний рік.
У печі челюсть тліє іскрами — на зміну погоди.
Зацвіли калина, шипшина і суниці — скоро з'являться сиріожки.
Рясно цвіте гречка — на спекотне літо.
Червень — рум'янець року.
У червні весело жити: квіти цвітуть, солов'ї співають.
Червень то му зелениться, хто працювати не ліниться.
Червневе тепло ліпше од кожуха.
Хто в червні байдикує, той узимку голодує.
У червні люди раді літу, як бджоли цвіту.
Як сіно косять, то дощів не просять.
Дощі йдуть не там, де просять, а де сіно косять.
Коса любить брусок і сала кусок.
З косою погоди не жди.
Якщо в червні рідкий дощ буває, то у вулику мед прибуває.
Коли червень меловий, то рік не вельми хлібовий.
Коли червень сухий — купуй пчілку, а мокрий — корівку.
Червень літо зарум'янив, а липень громами розпik.
На будь-яку квітку бджілка сідає, та не з кожної узятю бере.
Де гарна квітка, там і мед запашний.
Червень веселий — радіють міста і села.
Посієш у квітні густо — на полі у червні не буде пусто.
Вирядив червень на роботу, відіб'є від пісень охоту.
Червень на зиму працює, а зима — на нього.
Поле полоти — руки колоти, а не полоти, то й хліба не молоти.
Хто у червні байдикує, той у січні голодує.
У червні не байдикуватимеш — і на столі, і у коморі матимеш.
Каже червень: коси коса, доки роса.
У червні люди раді літу, як бджоли цвіту.
Червень липню серпа готує.
Не вродиться жито — у світи ходити.
Не вродиться мак — проживемо й так.
Червневі зорі хліба зорять, скоріше дозрівати їм велять.
Не від роси врожай, а від поту.
Не проси червня довгого, а проси теплого.
У червні кожен кущик ночувати пустить.
Хліб дозріває — хлібороб не гуляє.
Окраєць житній — усьому світові батько.
Поле обману не любить: обдуриш його один раз, воно тебе — десять.

ЛИПЕНЬ

І сонце пече, і липа цвіте...

Здається, навіщо літо вбрання міняє? Умостилося зручно на троні, володарюй за змістом, а не за формою. Але як колись чепуруни та придворні франти по кілька разів на день переодягали плаття, так і липень намагається щоденно, щогодинно мати більш святкове, більш ошатне вбрання, ніж його брат-попередник.

У коси вишень уплів рубіни. Зарум'янює щоки яблук і груш. Вибурштинів з усіх боків абрикоси й персики. Пройшовся густим золотом по вусах пшениці, соняшниках. Підсинює брови ожині й чорниці. Наніс чорні смуги на зелений глянець кавунів. Заливає червоним помідори й перці. І все це не від гультайства нестатечного — від працьовитості, щедрості, доброзичливості. Природа з чистою душею розстеляє перед людиною скатертину-самобранку. І на лісових городах Берендея теж всього повно-повнісінько. Розсипи суниці яскравими вогниками палають серед темно-сталевої зелені трав. Смачникою здавна охрестили цю запашну ягоду предки. І вони ж колись називали найкрасивішу, найчеснішу й найцотливішу дівчину не калинкою, не горобинкою, не тернинкою, не черемшинкою, а саме — сунічкою!

Налилися соком чорниці — цей неперевершений букет вітамінів. Родовища грибів вражають. Теплі дощі й тумани женуть з надр землі на світ божий юрми бурштинових лисичок, раті запашних підосичників, армії лискучих маслюків, фронти різноколірних сиріжок... А над ними усіма, як полководці, височать розкішні боровики! За ясного сонця і ягоди швидко червоніють, і гриби ваги набирають... А трави в лісах та на луках які! Ніби втомлені від власної величчя та соків призбираних, вони хиляться донизу — важко тримати такий достиглий вінець. Тож і тимофіївка, і конюшина, і материнка, і чебрець, і буркун й інше зілля у пояс кланяються — косіть нас! І по всіх улоговинах, край ярів та вибалків, по узліссях і полях височать, наче шоломи билинних богатирів, духмяні стоги й копиці. Ховати літо у них, у хлібних засіках, в овочевих складах, на консервних фабриках — найулюбленіша справа роботящих рук людини.

Молоді пташенята саме перевіряють міцність крил і швидкість лапок. Йде опанування житейських премудростей й одночасно складання екзаменів на зрілість нащадків шпаків, зябликів, вільшанок, плісок, граків та інших пернатих. І хоча боязко декому злітати у перший раз із рідного гнізда? Відплигнути від мами на кілька кроків — але час! Як і юним звірятам, пора самим навчатися добувати собі їжу. У розпалі пора відпусток. Липень кличе у ліс і на річку, винагороджує за неспання рибалок, «шоколадить» тіла тих, хто оце загоряє на чорноморських і азовських пляжах, узуває у кеди-сороходи туристів, заклин-

кає до екскурсбюро бажаючих здійснити поїздку до заповідника Асканія-Нова чи до всесвітньовідомих Софіївки — дендрологічного парку на Черкащині...

Важче працюючим — спека, задуха, аж млосно. Але липень турбується і про них. Завбачливо збере грозу, вибухне важкими сльозами на перегрітій асфальт, обміє газони і клумби, дерева й чагарники вулиць і парків, збагатить озонем повітря — і дихати легше, і аромати липи, що оце квітне, розілюються повсюдно, знімаючи втому і поліпшуючи настрій... І ласкава свіжість охолодженого надвечір'я впаде на землю м'якою тишею.

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ ЛИПНЯ МІСЯЦЯ

У липні день одбуває, а жара прибуває.

Липень-пеклиця на зиму робить, а зима з'їдає.

У липні літо маківкою повито.

Липень не тільки полудень літа, а й року.

Сонце на зиму, а літо на спеку.

Середульший місяць літа вважається періодом ягід і грибів та масової коволиці сіна. Чому ж тоді його нарекли липнем?

Традиційно на Україні ростуть два сорти липи — широколиста і дрібнолиста. Перша починає квітнути в середині червня, а в південнослов'янських країнах навіть ще раніше. Від того шостий місяць, тобто наш червень, у сербів і хорватів має назву «липень», у словенців «липан». Натомість у північних слов'ян він ідентифікується з українською: у чехів діалектне «ліпен», поляків — «ліпець» і білорусів — «ліпень».

Відтак дехто схильний вважати, що назва в нашій мові походить усе-таки від дрібнолистої липи, цвітіння якої в основному збігається з початком місяця. Це дерево, особливо на Україні, було дуже популярним. Липами обсаджували дороги, садки та обійстя, замки та храми...

Зібраний з липового цвіту мед у народі називають «липцем». Він вважається найкращим і найціннішим продуктом. Тому цілком імовірно, що й назва місяця пішла від «липцю» — періоду основного медозбору, який в Україні припадає на другий місяць літа.

Паралельно з «липцем» вживалася назва «іюль». Її можна відшукати у творчості І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка. Вона походить від імені давньоримського державного діяча Юлія Цезаря. Саме він 46 року до н. е. запровадив так званий юліанський календар, котрий проіснував на території нашої країни до 1918 року.

Крім уже згаданих, були в широкому вжитку й інші назви, переважно народні. Давні календарі подають регіональне «білень» — від пори, коли найкраще вибілювалося полотно, «грозовик» і «дощовик» — від періоду активних гроз і злив.

Український філолог І. Верхратський у праці «Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів» (1899) фіксує і назву «елевей» з варіантами «илевей», «ільовець», «илюх», що начебто від свята Іллі, котре відзначалося 20 липня за старим стилем.

На західноукраїнських землях широко вживалася народна назва «косень» та «сінокос» — від пори заготівлі сіна. Це підтверджує і Я. Головацький. Річ у тому, що початок місяця збігається з масовою косовицею сіна на всій території України.

НАРОДНІ СВЯТА ЛИПНЯ

2 ЛИПНЯ — МЕФОДІЯ

Якщо на Мефодія йде дощ, то він може йти з перервами сорок днів.

6 ЛИПНЯ — ГОРПИНИ КУПАЛЬНОЇ

Цей день вважається одним із найкращих для заготівлі лікарських трав. Всюди на Україні люди вдосвіта до сходу сонця вирушали до лісу і на левади, щоб заpastися природними зцілювачами.

7 ЛИПНЯ — СВЯТО ІВАНА КУПАЛА

Історична довідка. Свято Купала (Купайла) — одне з найпоетичніших, найцікавіших календарних дійств, що бере свій відлік з давніх-давен: наші предки в такій спосіб звеличували літо, оспівували природу, освячували високі людські почуття і взаємини.

Купала — давньослов'янське свято літнього сонцестояння, відзначалося 24 червня за старим стилем (у ніч з 6 на 7 липня за новим стилем), у зеніті літа в період підготовки збору врожаю.

Свято Купала відоме багатьом європейським народам. У чехів є свій «Купадло», у болгар — «Іван — день»...

Первісно Купалою, очевидно, називали ляльку або опудало, яких купали — топили у воді, заривали в землю, спалювали. Назва ж «Івана — Купала» походить від народного наймення Іоанна Хрестителя, вшануванням якого православна церква намагалася подолати дохристиянські традиції.

Серед українців Купала відзначала переважно молодь у купальську ніч. Свято поєднувало елементи культу Сонця, аграрної магії, очисних обрядів. Напередодні парубки розкладали великі купи хмизу на пагорбах, берегах річок, озер тощо. Запалити ці купальські вогні доручали дідам, які повинні були до вечірньої зорі добути примітивним способом новий вогонь. Вірили, що стрибаючи через багаття, можна позбутися хвороб, злих чарів, безплідності, вдалим чи невдалим був стрибок через вогонь, дівчата й парубки ворожили про своє майбутнє, ранній чи пізній шлюб. Важливу роль у купальських обрядах відігравали колесо як символ сонця, та вода — ці стихії порівнювались з братом і сестрою.

Центральне місце у святі займало ритуальне деревце — марсил (купайли-

ця, купайло, гільце). Рубали його хлопці, а прикрашали дівчата — живими та штучними квітами, ягодами, стрічками тощо. Навколо марсил водили хороводи, співали пісні про кохання, сватання, майбутній шлюб.

Тут же відбувалося своєрідне ігрове суперництво між дівчатами і парубками: останні намагалися будь-що відібрати у дівчат деревце і поламати його

Після весняних співів, святкування зеленої неділі, проводів у жито русалок молодь у селі готувалася до чудового свята літнього сонцестояння — Івана Купала.

Звідки походить ця назва? Можливо, від того, що в давнину у слов'ян була прекрасна богиня літнього сонця й води — Купала? А може від чарівної легенди мого дитинства? Коли я була ще зовсім мала, моя бабуся Мокрина говорила: «Ти, Любо, завтра раненько вставай, бо завтра Івана Купала, то буде сонце купатися. тільки треба дуже рано, щоб побачити, як сходить». Зійде сонечко, а хмарка підпливає до нього маленька, воно в ній ніби пірнає, купається і переливається усіма кольорами веселки.

Напередодні дня Івана Купала за селом на мальовничому березі річки встановлювали прикрашене квітами, стрічками і вінками ритуальне дерево — Марену або Купайло. Особливо привабливими для дорослих і дітей було купальське вогнище, яке розпалювали поблизу обрядового дерева. З цього багаття і починалося свято. Навколо Марени водили хороводи, співали пісні про кохання, сватання, майбутній шлюб. Коли вогнище трохи зменшувалося, молодь починала перестрибувати через нього. Наші предки робили це, щоб був «високий» урожай жита.

Парубки та дівчата за характером стрибків намагалися вгадати своє майбутнє. Якщо у хлопця і дівчини, що стрибали разом, не розмикалися руки, то вони повинні були одружитися. Хлопець, який розганявся, але раптом зупинявся перед багаттям, негідний був руки дівчини, що його чекала по той бік вогнища. Дівчата кидали у воду купальські вінки — куди вони пливли — там і була дівоча доля.

Купальської ночі траплялися різні незбагненні дива. Чудасії стукали у вікна сільських осель, де бабусі розповідали дітям купальські казки. Існувало повір'я, що купальської ночі розцвітає багряна, схожа на жарину, квітка папороті. Кому пощастить її зірвати, той знайде своє щастя.

За народним віруванням, польові і лісові рослини мають особливу цілющу силу, коли їх збирають купальської ночі. Якщо дівчина першою набере в громадській криниці води й подивиться на своє відображення — хлопці її любитимуть; Якщо парно пропливають два віночки — здійсняться мрії; хто вдало перестрибне тричі через купальський вогонь, того чекатиме вдача; якщо мама щороку робитиме купіль з купальських квітів і купатиме в ній немовля, то воно буде розумним, здоровим, його любитимуть.

У нас на Полтавщині побутує повір'я: той, хто відшукає цвіт переліт-трави, буде в усьому щасливий. Цікаво, що таку назву мають кілька рослин в Україні, але жодна з них не квітує.

10 ЛИПНЯ — САМСОНА

Його ще називали Сіногній. «На Самсона, казали, бійся мусона».
Якщо йтиме дощ, то негодитиме сім тижнів — аж до бабиного літа.

12 ЛИПНЯ — ПЕТРА І ПАВЛА

Цей святодень пов'язаний із літнім сонцестоянням. Найурочистіше його відзначали пастухи.

Якщо на Петра один дощ — врожай непоганий, два — добрий, а три — багатий.

13 ЛИПНЯ — ПОЛУПЕТРА, АБО ПЕТРОВОГО БАТЬКА

Деякі селяни вважали, що назва ця на честь Петрового батька, інші — лише самого Петра, а дехто пов'язував з тим, що свято наполовину менше.

14 ЛИПНЯ — КУЗЬМИ І ДЕМ'ЯНА

«Кузьма і Дем'ян згубили жупан» — початок літньої спеки, адже за старим календарем це полудень літа.

15 ЛИПНЯ — ФОТІЯ

Закінчували косовицю сіна і починали готуватися до жнив, тому й казали: «З сіножаті пішли пожинки».

Якщо з'явилися жовті листочки на деревах — на ранню осінь і зиму.

18 ЛИПНЯ — КИРИЛА І АФНАСІЯ

Якщо місяць яскравий, то на щедрий врожай.

20 ЛИПНЯ — ЄВДОКІЇ, ЄВФРОСИНІЇ

Переважно дощовий день, який започатковує негоду.

Як зібрав сіно, то не страшна і Євфросина.

21 ЛИПНЯ — ПРОКОПА

Традиційний початок жнив.

Якщо цей день дощовий, то хліб у копах може прорости.

23 ЛИПНЯ — АНТОНІЯ

Якщо гримить і блискає, то десь у полі копи горять.

25 ЛИПНЯ — ПРОКЛА

Вважається, що в цей день бувають найрясніші роси.

На Прокла все промокло.

26 ЛИПНЯ — АРХАНГЕЛА

Якщо сильна злива з грозою, то на дощову осінь.

29 ЛИПНЯ — ВАЛЕНТИНА

Цей день вважається святом «іменного снопа».

31 ЛИПНЯ — ІВАНА БАГАТОСТРАЖДАЛЬНИКА

Цього дня жінки, котрих полишили чоловіки, відправляли в церкві службу Божу. Дехто вірив у те, що після цього зрадливці повернуться назад і будуть вельми вірними у подружньому житті.

ПРИКМЕТИ ТА ПРИСЛІВ'Я ЛИПНЯ

Бджоли сидять на стінках вуликів — на сильну спеку.

Коли бджоли ранком виграють — на нестерпну спеку.

Цвіте липа — ловиться сом.
Ластівки, літаючи низом, граються — на дощ та вітер.
Ліс без вітру шумить — на дощ.
Кроти нарили високі купини — буде тепла і ясна погода.
Упіймався на гачок в'юн — чекай дощу.
Кажани довго літають після заходу сонця — буде ясно й тепло.
До пізньої ночі сюрчать коники (цвіркуни) — ранок буде тихий і сонячний.
Павуків майже не видно — на мінливу, а багато — на суху й теплу погоду.
Вороння злітає під хмари — до негоди.
Вранці на низинах суха трава — наступної ночі чекай дощу.
Вранці туман стелиться по воді — день порадує теплом.
Напередодні негоди збільшуються запахи застоюної у ставках води.
Берізка польова згортає квіточки вінчиком у парасольку — на негоду.
День паркий, а з листя осокора чи клена крапають «сльози» — чекай дощу.
Перед дощем пуп'янки троянд і шипшини не розпускаються.
Липень — вершина літа.
Хто в липні спеки боїться, той взимку немає чим погрітись.
У липні хоч роздінься, а в грудні тепло одінься.
Чого липень і серпень не доварить, того і вересень не досмажить.
Липень казати звик: «Я — грозовик».
Готуй сани влітку, а воза взимку.
Погане літо буває, як сонця немає.
Літо збирає, а зима поїдає.
Літо весь рік годує.
Тільки до Петра косарі.
Поросла лепеха в косовий сажень.
Ну й коса, як бритва, не косить, а бриє.
Трава така, що й миш не пролізе.
Квітне трава — косити пора.
У липні за бджілкою підеш, до меду дійдеш.
Літо на зиму працює: липень збирає, а січень з'їдає.
Хто в липні жари боїться, той узимку не має чим погрітись.
Зимі — пора студена, а літу — жнива зелені.
Маківка літа втоми не знає — все підбирає.
Зима питає, що літо припасло.
У липні на подвір'ї пусто, а у полі густо.
Уранішня роса — добра сльоза: нею ліс умивається, з нічкою прощається.
Там хліб не вродився, де хлібороб не трудився.
Травень випускає росток, а липень робить золотим колосок.
Жати починаєш — тут вже не потанцюєш, не поспіваєш.
У липні жнива проспиш, узимку біля чужого борщу з ложкою лише постоїш.

СЕРПЕНЬ

У серпні у хлібороба клопоти: і косити, і орати, і сіяти...

На диво спокійно, врівноважено відбувається «зміна караулів». Природі зовсім чужі драматичні палацеві заколоти. Вона бере клейноди влади в одного місяця, передає їх другому, вінчаючи на тридцятидобове безроздільне царювання. Правда, декому продовжує термін на день, а у кого й відбирає трохи — і зовсім не через родинні стосунки чи кумівські зв'язки... Якби не календар, то зречення трону попередником і прийняття цього місця наступником були б не помітні нікому з нас. Ну, яка різниця між 31-м і 1-м числами? Тільки астроном зауважить, що на 3 хвилини вкоротився світловий період за час процедури помазання серпня на посаду. А от уже на кінець ери його правління розрив становитиме півтори години.

...З моменту літнього сонцестояння все нижче і коротше ходить над обрієм Світило. А від того меншає приплив тепла. І хоч перша декада восьмого брата істотно не відрізняється від останньої сьомого, проте суттєво змінюється кут падіння життєдайних променів, і сонце вже змилоствилося, припікає не дуже. Колісниця часу починає під'їжджати до тріумфальної арки осені.

Прикмет її більшатиме у дедалі зростаючому темпі. Коротшатимуть зорі і запізнюватимуться світанки. Власяницю ночі прорізатимуть білі уламки космічних тіл — планета пересікає метеоритний потік Персеїд, і починається так званий зорепад — його може спостерігати той, хто пізно лягає спати. Тумани над заплавами рік і озер розстелятимуться не такі невагомі, а густі, щільні, мов молочні киселі. Роси поважчають, і трави з квітами довше просихатимуть, хоч вітер просипатиметься зі сходом: він стає холоднішим, більш свіжим та вологим і все неохочіше призбиратиме срібні краплі з пелюсток та билинок. Задзихчать простигли дощі. Усе більше пахтітиме учорашнім жаром землі, міцніючим ароматом листвяним... Далєбі, це все не сьогодні чи завтра станеться, а тихцем, поступово. Але і не за горами таке, бо серпень — літа кінець, третьої пори року вінець.

А поки він щедрий розпорядник на святі ще бучно буяючого життя. Таких незліченних дарунків жоден попередник не приніс, і жоден наступник вже не зможе передати. Природа і її донька земля за великим рахунком віддячують невсипущим і працюючим, енергійним і дбайливим! Лани — золотом різної проби пшениці, проса, гречки, запашною кукурудзяною січкою, що перетворюється на силос, аби текли ріки молочні і комори були повні. Городини — кумачем помідорів, смарагдом огірків, кабачків, патисонів, фіолетовошкірими баклажанами, сонцеподібними гарбузами, різнокольоровою, наче морські камінці, квасолею... Сади пестять зір рум'янцем і бурштином, яблук та груш, синньою рожевістю слив, м'якою шерхістю персиків. Від дотику ножа дзвінко репаються кавуни, не в змозі стримати медовий дух лискуча оболонка динь. Від аромату малини паморочиться голова...

У берендеевих володіннях теж усього повним-повно... Його засіки й комири аж тріщать від надбаного. Достигли ожина й ліщина, а там і шипшини черга прийде. Полізли з усіх шпарин гриби-боровики, бабки, підосичники, лисич-

ки, ось-ось з'являться грандіозні «букети» опеньків — хлоп'ят веселеньких. Обважніли від насіння гілки берез, дубів, кленів, грабів. Сосни наїжачилися шишками, а на ялинах вони висять зелені й сяючі, наче майбутні новорічні ліхтарики... Куди казковим скарбницям Гарун-аль-Рашида чи реальним, але ретельно втаємниченим піратським рубінам, сапфірам, діамантам. У лісах та на луках одних лікарських трав та корінців набагато більше!

Тож серпень, мов колгоспний бухгалтер, підбиває підсумки літу. Всміхається у жовті пшеничні вуса: дебет не тільки зійшовся із кредитом, а й перевищив його. Додача до вкладеного на майбутні прибутки вийшла чимала. На славу! На загальне добро! На здоров'я!

ЕТИМОЛОГІЯ НАЗВИ СЕРПНЯ МІСЯЦЯ

У серпні серпи гриють, а вода холодить.

У серпні спина мліє, а зерно спіє.

Як у серпні дбаєм, так зимою маєм.

Серпневого дня зимовим тижнем не заміниш.

Серпень втоми не знає.

Серед багатьох місяців серпню належить особлива роль. І це цілком природно. Протягом року хлібороб, якщо можна так висловитися, працював на останній місяць літа. Від того, як защедрив урожай, залежали статки селянина, його добробут і майбутнє. Відтак із серпнем — вінцем року — люди пов'язували свої найсокровенніші надії.

Але одна справа — виростити врожай, а інша — вчасно зібрати збіжжя. Не випадково в народі казали: «Один серпневий день рік годує». Тому хлібороби відкладали всі нагальні справи, намагалися зосередити зусилля лише на жнивах. Зрання і до пізнього вечора селяни не мали перепочинку, бо, як мовиться в прислів'ї, «серпень втоми не знає — все збирає, припасає».

Останній місяць літа відповідно прибрав і назву, пов'язану з жнивами. Слово «серпень» походить од зняряддя, яким у давнину жали зернові. Воно має спільнослов'янське значення. У чеській, польській та словенській мовах восьмий місяць року йменується «српн», «серпень» та «велікі српан»; щоправда, в словенців ще і «малі српан», але він стосується липня. До речі, в південних слов'ян, де жнива починаються раніше, ніж у нас, ця назва також стосується сьомого місяця — болгарське («сръпан») і сербохорватське («српань»).

Проте найсвоєріднішу назву жнивварського місяця серед слов'янських народів мають білоруси. У них він іменується «жнивнем», хоч у розмовній мові нерідко, особливо на межі з Україною, вживається і «серпень».

Решта європейських країн запозичили назву з давньоримського місяцеслова. У первісному варіанті це був «секстіліс» — сьомий за річним циклом. Але згодом його перейменували на «август» — на честь римського імператора Октавія Августа, що уславився багатьма перемогами. Вони збігалися саме з цією порою року.

Діалектична скарбниця серпня також приберегла чимало оригінальних назв. Однією з найдавніших, про що потверджують давньоруські джерела, була «заревъ». На думку дослідників, вона походить од дієслова «заревати», себто «ревіти». О цій порі наші далекі пращури влаштовували оленячі перего-

ни; від того, що довколишні ліси відлунювали протяжним погуком диких тварин, і назвали цю пору «заревом».

Конкретніші і чіткіші найменування зафіксовані в південно-західних говорах. Володимир Шухевич у своїй праці «Гуцульщина» подає тамтешній термін — «копень». Так називали гуцули сучасний серпень від того, що на полях вже з'являлися копи жита.

Діалектичний лексикон серпня має й інші назви — «густир» (від густого врожаю на полях та в садках), «хлібочол», «жнивець», «зоряничник» (пора дозрівання зерна), «городник» «прибери-припасиха» тощо. Усі вони так чи так пов'язані з господарською діяльністю людини.

На декількох назвах зупинимось детальніше. Мова йде про наклички «спасівець» та «барильник». Вони вживалися переважно на Поліссі. Перша з них, очевидно, пов'язана зі «спасовою бородою» — давнім хліборобським атрибутом. На початку чи в кінці жнив господарі залишали в полі жмут невижатого збіжжя. Його обв'язували червоною стрічкою і клали поруч окраєць хліба та дрібок солі. Це був символ закінчення жнив. «Спасова борода» стояла край лану до початку осінньої сівби. Оскільки жнива збігалися зі спасівськими запусками (Спасівкою), котрі тривали з 14 по 29 серпня, то і куц збіжжя називали на її честь. Власне під цю пору вже закінчувалося літо.

Інша регіональна назва — «барильник» імовірно, походить від посудини, в якій тримали воду жниварі. Такі бочечки називалися барильцями. Адже серпень — місяць надмірної спеки. Щоб погамувати спрагу, в поле доставляли воду. Для того щоб вона не перегрівалася, і виготовляли спеціальні посудини — барильця, які видовбували із суцільного липового окоренка.

НАРОДНІ СВЯТА СЕРПНЯ

1 СЕРПНЯ — МОКРИНИ

За цим днем прогнозували, якою буде осінь. Якщо зранку йтиме дощ, то початок осені буде дощовий; задощить опівдні — дощовою буде середина осені; якщо ж дощ паде надвечір, то буде з дощами кінець осені.

2 СЕРПНЯ — ІЛЛІ

Це свято вельми пошанівне і пов'язане з аграрною магією.

За народною міфологією, Ілля є наступником громовика Перуна, і з цим в'яжеється багато вірувань та легенд, як от:

«Грім гримить, то Ілля по небесному мосту в огненній колісниці їде».

«До Іллі дощ ходить зі своїм вітром: за вітром і проти вітру, а після Іллі тільки за вітром».

«До Іллі хмари ходять за вітром, а після Іллі — проти вітру».

На південній Україні в цей час бувають «горобині ночі» — нічні грози з блискавкою і громом: буревії такі сильні, що й птицям заснути не дають.

Існує народна легенда, що коли біси повстали проти Бога, то Бог наказав Іллі прогнати нечисту силу з неба. З того часу Ілля ганяється за бісами і пускає в них огненні стріли: громи і блискавку.

Під час грози забобонні люди відганяють від себе котів і собак, вірячи, що в цих тваринах ховається нечиста сила.

Якщо в цей час грім запалить хату, то селяни колись вірили, що таку пожежу нічим погасити не можна, бо ж: «Як Бог запалив, то чоловік не погасить!»

Під час грози селяни запалювали перед образами «страсну свічку», щоб грім хати не спалив.

В одній із народних колядок співається про Ілля, як він проходить полями з житяною пугою в руці:

Ходить Ілля на Василя,
Носить пугу житяную:
Куди махне — жито росте,
Жито, пшениця і всяка пашниця.

Інший варіант:

Ішов Ілля на Василя,
В його пужка життяночка,
Куди махне — жито росте.
Отже, тут пророк Ілля виступає як сівач озимого посіву. Після Іллі, звичайно, починається озимий посів жита й пшениці.

«На Іллі новий хліб на столі» — селяни в цей час уже випікають хліб з нового врожаю.

4 СЕРПНЯ — МАРІЇ-МАГДАЛИНИ

Її вважають заступницею од холери. Великі роси — льон буде сірий.

6 СЕРПНЯ — БОРИСА І ГЛІБА

Осінній Борис і Гліб (є і весняний — 15. 05) завершував дозрівання всіх хлібів, починався період найбільшого збирання грибів.

Борис і Гліб сіють ранній хліб.
Прийшов Борис і Гліб — встиг у полі хліб.
На Бориса і Гліба берися до хліба.

7 СЕРПНЯ — АННИ

За цим днем завбачували зиму.
Яка погода до обіду, така й зима до грудня, а яка по обіді, то така після грудня.

Якщо ранок холодний, то і зима буде сувора.
Йде дощ — часто випадатимуть сніги.

9 СЕРПНЯ — ПАНТЕЛЕЙМОНА-ПАЛИКОПА

Люди в цей день намагалися не працювати, особливо звозити снопи з поля, побоюючись, що Паликоп запалить їх блискавкою.

За народним віруванням, святий Пантелеймон вважається за оборонця людей від вогню. Під час пожежі навколо будови, яка горить, тричі обносять ікону святого Пантелеймона, вірячи, що пожежа припиниться. Найчастіше це роблять тоді, коли пожежа виникла від грому.

У цей день селяни моляться святому Пантелеймонові й перед його образом запалюють свічку, — «щоб у полі копи зберіг від пожежі». Існує вірування, що хто не шанує цього святого, тому Палій копи спалить; він ще називається «Паликопа».

Знахарі в цей день збирають цілющі трави для лікування свійських тварин.
27-го липня за старим стилем.

10 СЕРПНЯ — СМОЛЕНСЬКОЇ ІКОНИ БОЖОЇ МАТЕРІ

Це свято теж пов'язане із захистом від пожеж. З цього приводу казали: «Палій пале, а Смоленська смаже». Тому, боячись, щоб не погоріли скирти, намагались не працювати, особливо перевозити чи скиртувати збіжжя. Біля кіп та стіжків клали шкаралупи від свячених крашанок.

12 СЕРПНЯ — СИЛИ, ІВАНА-ВОЇНА

Щоб упізнати злодія, в церкві цього дня ставили біля ікони свічку Іванові, перевернуту догори. Якщо вона горітиме, то крадій буде мучитись.

З дня сили можна було починати сіяти озимину.

14 СЕРПНЯ — МАКОВЕЯ І ПЕРШОГО СПАСА

Це вважається перше осіннє свято, з яким пов'язують закінчення літа.

На Маковея святять мак, васильки, чорнобривці і інші квіти. Потім з них роблять відвар і купують хворих дітей. Вважалося, що особливо помічні такі купелі з квітів чорнобривців при жовтяниці. А якщо в дитини безсоння, то посвячені макові головки клали їй під подушку.

Після посвяти квітів й голівок маку, це все кладуть за образами і зберігають аж до весни. Навесні мак розсівають по городі.

Часто святять ще й мак-видюк, що в народному знахарстві вживається, як засіб проти чародійства: цим маком треба обсипати дім, і всі вроки та хитрощі відьми пропадуть безслідно.

Спас. Традиції та обряди рідної Полтавщини — то вічне і цілюще джерело народної мудрості, які сьогодні особливо потрібні і дорослим, і дітям. Серед багатьох місяців року серпню відводиться особлива роль у цьому відношенні. Серед найбільших дванадцяти річних свят християнського календарного циклу — Великий Спас, що припадає на 19 серпня. Свято Великого Спаса ділиться на три окремих свята: Маковея, або перший Спас — 14 серпня; Спас другий, або Яблуневий — 19 серпня; Спас третій, або Післяуспіння — 29 серпня.

Отже, 14 серпня святкуємо день семи святих мучеників Маковеїв, які з благословення своєї неньки Соломії постраждали за Христову віру. За народними переказами, де капала їхня кров, сходила велика полум'яна квітка, що одразу зацвітала. То були маковеївські квіти, назва яких згодом скоротилася — мак. Коли згортався той цвіт у вивершену куполом шкатулку, то зернини, що висипалися звідти, мали надзвичайну чарівну силу.

Зі Спасом пов'язували люди і закінчення літа: «Прийшов Спас — пішло літо від нас». Бабусі несли до церкви посвятити майже всі припаси хліборобського врожаю, серед яких обов'язково мали бути житні колоски, садові квіти і голівки маку, з якого на Різдво готували кутю.

Напередодні Маковея (Маковія) дівчата збирали різнобарвні квіти у полі, в лісі, а ранком зрізали на городі квітку соняшника з росою і все те перетикали головками маку та й несли у церкву, на посвячення. Освячені маленькі букетики квітів дівчата кидали у струмки, річечки, рівчачки: «Я тобі даю, ти мені дай. Зло віджени, добро на верни. Бо в усім твоя сила, що мою доленьку зловить», — прохали вони воду. А вдома на них чекали пироги з маком та шулики — традиційна обрядова страва на Маковія. Шулики готувалися так: пекли коржі і дрібнили їх на дрібненькі шматочки, кидали в макітру і заливали медовою ситою та розтертим маком.

Спасівка. Двотижневий піст, що припадає на кінець літа. В цей час харчуються ситніше, ніж на Петрівку, оскільки є в достатній кількості зелені.

15 СЕРПНЯ — СТЕФАНА

Починали косити отаву.

З'явилась отава — для сіна прибава.

16 СЕРПНЯ — АНТОНА

За цим днем прогнозували погоду в жовтні.

Антон на жовтень дивиться.

Вітер з вихорами — на сніжну зиму.

19 СЕРПНЯ — СПАС ДРУГИЙ (ВЕЛИКИЙ).

ПРЕОБРАЖЕННЯ ГОСПОДНЕ

Одне з найбільших хліборобських свят. Його ще називали святом врожаю.

Церковна назва — Преображення Господнє. Цей Спас і є найбільшим хліборобським святом. Цього дня в церкві святять яблука, груші, мед, обжинкові вінки або колосся жита й пшениці. Матері будили своїх діток, щоб ті нарвали яблук та складали до того кошика, у якому святилася паска. До речі, до Яблуневого Спаса взагалі заборонялося їсти яблука, бо на яблуку лежить печать Євиного гріха, аж на Спаса воно від нього очищається. Майже всі жінки, у котрих померли діти, не вживали до Спаса яблук. Моя покійна бабуся Мокрина, в якій помер син Іван, ніколи не ласувала яблуками до Спаса, а на моє запитання «чому?» розповідала легенду, що в день Спаса Мати Божа роздає діткам на «тому світі» золоті яблука, а ті, чії батьки порушили обітницю, стоять збоку і плачуть. На що Мати Божа відповідає: «Твоє яблуко твоя мати з'їла».

Повернувшись з церкви, вся родина врочисто сідала за святковий стіл. Їли яблука з медом і запивали виноградним вином. Посвячений мед вважався лікувальним, але для цього бджільник мусив дати свіжого меду бідним і самотнім людям, сиротам та вдовицям.

11 СЕРПНЯ — ЄМИЛЯНА

За цим днем завбачували січень.

23 СЕРПНЯ — ЛАВРЕНТІЯ

Якщо у ставках вода тиха, то й осінь буде спокійною, а зима без завірюх.

25 СЕРПНЯ — ФОТІЯ

День свята вогню в гуцулів.

27 СЕРПНЯ — ФЕОДОСІЯ

Якщо буря цього дня, то непогідний вересень.

28 СЕРПНЯ — УСПЕННЯ І ПЕРША ПРЕЧИСТА

Це пора, коли повністю закінчували жнивувати і готувалися зустрічати осінь; початок вільного випасу в Карпатах.

«ПЕРША ПРЕЧИСТА»

Двадцять восьмого серпня є свято Успіння Пресвятої Богородиці, або, як кажуть у народі, «Перша Пречиста».

Протягом осіннього періоду є три «Пречисті», що про них у народі говорить так: «Перша Пречиста жито засіває, друга—дощем поливає, а третя снігом покриває». Отже, в період «Першої Пречисти» відбувається озимий посів.

Після Першої Пречисти дівчата в селі вже звільняються від тяжкої роботи. Приповідка каже: «Прийшла Перша Пречиста — стає дівка речиста» — багато говорить, бо немає вже що робити.

Після Успіння Пресвятої Богородиці господарі, що мають дорослих дітей, готуються до весільного сезону.

У період Першої Пречисти в садах України відбувається збір врожаю. Залишаються ще тільки «зимові» сорти яблук та деякі ґатунки груш. Збираючи садовину, дівчата співають:

Пречиста по груші ходила,
Пречиста мішок загубила,

А Спас ішов, мішок знайшов.

«Спасику батьку,

Віддай мій мішочок,

Не буду ходити у твій садочок».

29 СЕРПНЯ — ТРЕТІЙ СПАС, АБО ПІСЛЯСВЯТОГО УСПЕННЯ

Починається відліт ластівок.

Післяуспення прийшло — сонце на осінь пішло.

Відліт у цей день журавлів віщує ранню зиму.

Важкі роботи на степу вже завершені, і селяни готуються зустрічати осінь.

Печуть пироги з нового хліба: «Третій Спас хліба припас». До цього дня достигають ліщинові горіхи. 29 серпня починають відлітати ластівки, а якщо цього дня відлітають журавлі, то старі люди говорять, що це віщує ранню зиму. За народною прикметою, на Третій Спас у природі вже відчувалися перші ознаки майбутніх холодів: «Пройшов Спас, держи рукавиці про запас».

А ще з цим святом пов'язані такі обряди:

— мати просила у Спаса преображення своїх дочок-відданиць;

— господиня брала воду з ставка і лила з відра на роги худобі, щоб вона здорова була і її минали чорні напасті;

— дівчина вплітала в косу червону стрічку і намагалася, ніби жартома, торкнутися нею вусів хлопця — душа його тоді цією дівчиною загориться;

— дівчата вплітали до своїх кіс сухі квіти (посвячені) — «щоб не випадало з голови волосся»;

— того, хто вирушав у похід за моря-океани по краще життя, обкидали на прощання яблуками, «аби чужий хліб не застряв у горлі».

Свято Великого Спаса — суто християнський звичай, що прийшов до нас на Україну разом із християнством і зайняв одне з найповажніших місць серед традиційних свят нашого народу, який освячує, поетизує нелегку хліборобську працю і, як дорогоцінну естафету, передає свою працелюбність, хазяйновитість у спадщину майбутньому поколінню.

Обжинки. Обжинки — старовинний народний звичай святкування закінчення жнив. Назва свята походить від слова обжинатися, тобто закінчувати жнива. У західних областях поширена назва дожинки. Головна мета обжинок — сприяти забезпеченню майбутнього врожаю.

В останній день жнив жінці збиралися гуртом на чиємусь лану і під обжинкові пісні в'язали останній сніп:

Ой, снопе, снопе,

Снопе великни.

Золотом — зерном

Колос налитий.

Вважалося, що в цьому снопі зібрана вся життєдайна сила поля. В різних місцевостях України він має свою назву: іменник, дідух тощо. Останній сніп прикрашали калиною, квітами, перев'язували стрічками і урочисто заносили до хати.

На Новий рік його ставили на покуті, а виходячи в поле для першого засіву домішували до насіння вимолочені з нього зерна.

Важливого значення в кінці жнив надавалося й обряду завивання спасової бороди (Поліссі — перепелиця, на Волині — коза). «Бородою» слугувала невелика кількість нескошених колосків, які залишали в полі, розраховуючи та-

ким чином забезпечити плідоріддя на наступний рік. Між стеблами розпушували землю і засівали її зерном з трьох колосків. «Бороду» перев'язували червоною ниткою або стрічками. В деяких місцевостях біля неї клали скибку хліба і трохи солі, ставили банку з водою і співали: «Ой ти, Борода, хліб-сіль і вода!» Таким чином виконувався ритуал годування землі. Потім приказували: «Роди, Боже, на всякого долю: бідного, щоб багаті були!» Після закінчення жнив жінці качались по полю, щоб на той рік спина не боліла.

Жінки ворожили на врожай, тричі кидаючи позад себе серпа. Якщо він, падаючи, вдариться гострим кінцем об землю, то в наступному році буде врожай, а як вдариться тупим або держакком — погана прикмета. Важливим моментом обряду був вибір царівни — дівчини або жінки, яка відзначилася під час жнив. Їй на голову надівали вінок з колосся і квітів та з піснями супроводжували її в село.

На основі обжинок виникло побутуюче й нині свято Врожаю.

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКМЕТИ СЕРПНЯ

Грозивий серпень — на довгу й теплу осінь.

Відсиріло з обіду підсохле сіно — збереться на дощ.

Якщо вранці трава суха — з обіду захмариться.

Горобці літають зграйками — на суху і ясну погоду.

Якщо хмарно, а бджоли не ховаються у вулик і продовжують літати в поле — дощу не буде.

Перед дощем реп'ях розкриває свої колючки.

Якщо насіннева «парасолька» в моркви поникла — скоро занегодить.

Блідий місяць — на негоду, чистий і яскравий — на хорошу погоду.

Блимання зірок — ознака погіршення погоди з посиленням вітру.

За добу до дощу на каштановому листі з'являються «сльози» — липкі покращини соку.

Багато жолудів на дубах — на теплу зиму.

У тиху погоду з дерев падають сухі гілки — на негоду.

У серпні полетіли на південь журавлі — ранньою буде зима.

Багато ягід на горобині — осінь буде дощовою, якщо мало — сухою.

Багато горіхів — голодний рік.

Двічі літо не буває.

Що літом родить, то зимою не шкодить.

У серпні серпи гріють, а вода холодить.

У серпні спина мліє, а зерно спіє.

У серпні хліборобові три роботи — косити, орати і сіяти.

У серпні рибку ловив та й урожай загубив — зимою нічого їсти.

Як у серпні дбаєм, так зимою маєм.

Серпень виймає серпа зі стріхи, а вересень його ховає.

Змарнуєш на жнивах хвилину — втрадиш не одну зернину.

Пішла ганжа жито жати, та забула серпи взяти.

Швидше жніть до оборіжка — та пирогів повна діжка.

Не радій великому посіву, а радій гарному врожаю.

Зяб глибокий — овес високий.

Хмари зачепилися за гай — буде грибів урожай.

ОСІНЬ

Сліди розтрушеного сіна
Нам сняться в жовтому вінку.
Літа зозуля лічить дзвінко,

Віщує старість молодим.
І тягнуть довгі соломинки
Мурашки в свій зимовий дім.

Ігор Муратов

ВЕРЕСЕНЬ

Вона підбиралася непомітно, крадькома, без галасу й зайвої метушні...

Йдучи вранці на роботу, ви ще не помічали за глянцем щедрої зелені її втаємничених кроків. А повертаючись засвітло додому, теж не відчували: на дві-три хвилини став коротшим сьогодні день. Не звертали, мабуть, уваги, і як стишувалися такі звичні пташині наспіви. Не зважали на те, що з ринкових прилавків щез «білий налив», а натомість з'явилися смугасті кавуни і сонячно-жовті дині. Що раптом почали відходити хрумкі пупирчасті огірки, а їхнє місце заступають банки із консервованими овочами...

Ви думали — серпень, як і всьєне літо, не має кінця. А диму без вогню не буває. Ще два тижні тому в кронах деяких дерев зажевріли крихітні жовті, а подекуди й помаранчеві вуглинки. Мов підземна торф'яна пожежа, поширювалася роздмухувана вітром часу невидима вогняна повінь. І від маленької жаринки зайнялося величезне багаття. То прийшла тепло-руда осінь...

Ви чуєте — осінь прийшла! І в обіймах розпаленої нею ватри згоратимуться листя, трава, квіти. Вкорочуватиметься відстань між сходом і заходом Світила. Набуватиме прохолодних відтінків річкова вода. Частіше розлягатимуться сметанної густоти тумани, остигатимуть ранки і малиновітимуть вечірні зорі. Гостріше пахнутимуть верес і м'ята: падатимуть, немов метеорити з високості, з важким гупанням яблука на землю. Залягатиме ближче до дна риба і збиратимуться на зимівлю раки. Макар, що не знає, де пасти телят, виганятиме на наші голови отари вологих хмар. І попливуть по калюжах червоні й бурі човники кленові.

Осінь прийшла! Час птахам збиратися із дому — у дорогу дальню поспішати, їде осінь на коні рудому: буде землю в красне прикрашати. Так, іржа вже в'їлася у зачіски каштанів. У ніжно-янтарних фатах стоять берези. Посивіли верби. Шафранові сарафани приміряють липи. Поспіль вражатимуть усіма відтінками багатобарвної палітри клени, а на татарські навіть боляче дивитися буде — так вони розжевріються. Бузковими хвилями ходитимуть від поривів вітру осикові свитки. Вохра вкриє чоло могутніх і статечних мешканців дібров — дубів, а модрини надягнуть помаранчеві сукні... Осінь, чародійка кольорів, і вересень — її вправний і меткий учень — швидко малюють декорації до прощального грандіозного карнавалу природи, чарівного балу падолисту, увертюра до якого вже бринить у повітрі. Та раптом, ніби прокинувшись від невчасно розпочатої сплячки, сонце розливає над нивами і лісами, вулицями і будинками незвичайну благодать. І розгоряється «бабине літо». Палахкотять голубі квіти Петрових батогів й бузкової герані, по луках розсипаються жовті кульбаби й ромашки, знов веселять очі незабудки («люби-мене»), удруге вби-

раються у весільний одяг глуха кропива й суниці. Небеса осяюються сріблястим світінням, що вкриває переліски, гаї, пожухлу стерню, чіпляється за жоржини та айстри, чорнобривці й сальвії, які прикрашають до останнього подиху переліття міські парки, сади, сквери. То у подорож вирушили павучки — тенетники й бокоходи. Прийшла мить їхнього розселення, то й мігрують за вітром, чіпляючись за перепони на шляху, вибілюючи усе навколо — і стовбури, і траву, і синь-блакить... І більшає навкруг метеликів, і гудуть джмелі та бджоли: їх знову до трудів праведних кличе не-скінченність вже минаючої розкоші...

ЕТИМОЛОГІЯ НАЗВИ ВЕРЕСНЯ МІСЯЦЯ

Вересень весіллями багатий.

Садок у вересні, що кожух у січні.

Верещить вересень, що вже осінь.

Як вересніє, то й дощик сіє.

Вересневий час — сім погод у нас.

Назва першого гінця осені пов'язана з вересом — рослиною, вельми поширеною на всьому ареалі Полісся. Цей вічнозелений кущ квітує з серпня і до кінця жовтня. Але найпишніше рожево-бузкове суцвіття вкриває соснові бори, торф'яники та піщані пагорби саме у вересні. Верес, як і липові гаї, є вельми цінним медоносом. Щоправда, в наших краях вересовий мед не в особливій пошані за його гіркуватий присмак. Проте в інших народів, зокрема французів, солодкий продукт, зібраний з вересу, вважається справжнім делікатесом.

Отже, на думку філологів, назва початкового місяця осені безпосередньо пов'язана з буйним цвітінням вересу. Це ж спостерігаємо і в інших слов'янських народів: у білорусів — «верасень», поляків — «вжесень»; в перекладі з литовської мови вересень означає «місяць вересу», в латинській — «місяць цвітіння вересу».

Сучасна назва вересня в нашому календарі закріпилася відносно недавно — на початку нинішнього століття. До цього в кожному регіоні були свої «домашні» наклічки. В давньоруській мові зустрічаємо «офіційну» назву «руен», а по-народному — «ревун». Подібні терміни і дотепер збереглися в сербів («руян») та чехів — «рієн» (щоправда, останній стосується жовтня).

Паралельно з «руєном» уживалася й інша назва — «зарев». Ті й ті наклічки, за твердженням мовознавців, походять од жовтого кольору (саме о цій порі починає жовтіти листя) та «руєнієм» оленів і лосів, котрі влаштовували шлюбні жерці.

Книжна мова періоду Київської Русі фіксує також назву «вереснець». Дехто вважає, що його походження пов'язане з першими паморозками, які характерні для вересня. Одначе, це твердження малоймовірне. Вочевидь у даному випадку мова йде також про верес.

На західноукраїнських землях відомі назви «маїк» (починають «маятися», тобто зеленіти ранні сходи озимини) і «сівень» — пора масового висівання збіжжя. Крім народних календарів 19 століття, це підтверджує і «Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського (1886 рік).

Проте, переважна більшість європейських мов послуговуються латинською назвою «септембр», що означає «сьомий». У Давньому Римі він і справді був сьомим. Адже річне літочислення починалося з березня. Прийнявши новий, так званий григоріанський календар, в якому новоріччя було перенесене на січень, місяценазву залишили старою, себто юліанською.

НАРОДНІ СВЯТА ВЕРЕСНЯ

1 ВЕРЕСНЯ — АНДРІЯ СТРАТИЛАТА

За повір'ям, цей день має бути теплим, хоч і казали при цьому: «День жаркий, але дихає осінню». Відтак бралися до копання буряків, бо вже починало спадати листя з ліщини.

3 ВЕРЕСНЯ — ТАДЕЯ

«На Тадея селянин не журився — в хаті хлібець завівся».

4 ВЕРЕСНЯ — БОГОЛІПА

Повинні з'явитися перші осінні приморозки, котрі сприяють початковій павутинольоту.

Якщо павутиння прилипає до рослин — на тепло.

Мало павутиння — до сухої осені.

5 ВЕРЕСНЯ — ЛУПИ

На Гуцульщині в цей день відзначали свято вовків; крім доїдання овець та корів, інших робіт, пов'язаних із тваринництвом, намагалися не виконувати.

З цього часу починає облітати листя з осик.

Якщо падолист лягає горілиць — на холодну зиму, а долілиць — зима буде теплою. Пізній падолист — на суху осінь.

6 ВЕРЕСНЯ — ЄВТИХІЯ

Дощовий день — погожа осінь і щедрий урожай наступного року.

7 ВЕРЕСНЯ — ВАРФОЛОМІЯ

Закінчується врожай білих грибів і починається ранній посів озимини.

Прийшов Варфоломій — жито на зиму сій.

Суша на Варфоломій — гострої зими є надія.

10 ВЕРЕСНЯ — МУСІЯ

Пора завершення збирання конопель і перевезення снопів до стаєнь.

Починається дубовий падолист. Якщо ж листя ще міцно тримається, то зима буде люта.

11 ВЕРЕСНЯ — УСІКНОВЕННЯ, ГОЛОВОСІКИ ІОАННА ХРЕСТИТЕЛЯ

У цей день не працювали, особливо не сікли ножем чи сокирою всякий круглий овоч, котрий нагадує голову, — капусту, буряк, картоплю. Їли лише пісні страви, а дехто й взагалі говів. Картоплю варили лише в мундирах, пекли гарбузи, а хліб лише відламували.

Це період останніх гроз. Як чути грім, то має бути довга і тепла осінь.

Поліщуки з цього дня збиралися на полювання вовків.

Головосіка. Одинадцятого вересня свято Всічення Голови святого Пророка Предтечі й Хрестителя Господнього Івана, або, як кажуть у народі, Головосіка.

У цей день не варять борщу і це є єдиний день протягом цілого року, коли гріх їсти борщ. Віруючі люди в цей день не беруть у руки ножа, навіть хліб ламають руками. Нічого не можна рубати сокирою і пиляти пилою.

Цього ж дня суворо дотримуються посту. Не можна різати нічого, що нагадує собою голову. «Якщо зрізати головку капусти в цей день, то може потекти кров».

Збирають останній цвіт святояннівського зілля, заливають його горілкою й тримають, як ліки, протягом цілого року.

14 ВЕРЕСНЯ — СЕМЕНА, СИМЕОНА СТОВПНИКА

Початок справжньої осені, а отже, й Нового року, з прийняттям християнства на Київській Русі.

Колись, ще в козацькій Україні, на Семена справляли пострижини молодих хлопців і вперше садовили їх на коні Цей добрий звичай походив ще від княжих часів. Молодих княжичів теж у цей день садовили на коні та з великими церемоніями везли до церкви, а там, після Служби Божої, пострижини виконував сам єпископ.

У ніч проти «Семена» було колись ще базарне київське свято— «Весілля свічки», або «Свято свічки» з лялькою на людську подобу. Це був своєрідний карнавал вогнів на київських базарах.

У день «Семена» кінчається «Вулиця» і починаються вечорниці.

Колись у старій Україні від цього дня ткачі встановлювали свої верстати і починали ткати килими. Бралися за роботу й усі інші сільські майстри: столяри, стельмахи, ковалі. Ввечері цього дня майстри вбиралися в шинок і «засиджували вечір» з горілкою. Такі «засиджени» відбувалися цілий тиждень: від Семена до Другої Пречисти».

Існувало колись вірування, що в цей день горобці злітаються в очерет і там їх чорти міряють на мірки: все, що в мірці,—чортове, а поза міркою—людське. Тому, мовляв, після «Семена» горобців по селах стає менше.

Від «Семена» починають копати картоплю. В полі чи в городі розкладають вогнище, печуть нову картоплю, їдять і гріють руки — «щоб не мерзли взимку».

17 ВЕРЕСНЯ — ХРИСТОДУЛИ, ІКОНИ «НЕОПАЛИМА КУПИНА»

Цій іконі приписували чудодійну силу, що вона може захистити від пожежі, якщо обнести її навколо вогню.

18 ВЕРЕСНЯ — ЗАХАРІЯ ТА ЛИСАВЕТИ

Намагалися не працювати, бо хто порушить закон, того неодмінно настає лихо. Про це існує безліч переказів. У зв'язку з цим від Михайла починали справляти храмові свята, а отже, й варити питний мед («медовуху») і влаштовувати «кануни», тобто громадське розпродування медівки. Тому й казали: «До Михайла й толока файна».

21 ВЕРЕСНЯ — ДРУГА ПРЕЧИСТА, РІЗДВО БОГОРОДИЦІ

Перша, як пам'ятаєте, була 28 серпня, а третя припадає на 4 грудня. Деінде другу Пречисту називали «осениною».

З цього дня вже можна було засилати сватів (весілля справляли тільки з Покрови). Звідси й поговорка: «Прийшла Пречиста — принесла старостів нечиста».

Пасічники в цей день остаточно втеплювали на зиму бджолині вулики, а власники овець вдруге проводили стрижку.

З цим святом в'яжеться день Рожениць, коли жінки, в яких немає дітей, справляють, бувало, обід і запрошують бідних,— «щоб молилися Богородиці за її діти». Такі жінки наймають службу Божу в церкві, а після богослужіння запрошують людей до себе на обід.

У рукописах П. Куліша зберігся вірш на честь Богородиці, записаний на Харківщині:

Похвалімо, похвалімо Царя Христа,
Прибитого, прибитого до хреста!
За нас, за нас страсти претерпівший
І від вічних мук, від вічних мук визволивший.
Похвалімо, похвалімо Матір його,
Та ізбудеш, та ізбудеш огню вічного!
Матір його, Матір його пречистая —
Зірка у небі, зірка у небі пресвятая!
Скорая, скорая нам помішнице,
У бідах і скорбях наша заступнице,
Поручниця, поручниця за нас грішних,
Визволить, визволить нас від мук вічних!
Алилуя, воспіваймо,
Матір цареву, Матір цареву днесь величаймо.

У цей час в Україні, звичайно, йдуть дощі, а тому й кажуть: «Друга Пречиста дощем поливає!»

23 ВЕРЕСНЯ — МИНОДОРИ

Дивляться, якщо багато вродило горобини — осінь заплаче дощами, а зима — морозами. Вітер північно-західний — зима буде люта, а південно-східний — тепла.

24 ВЕРЕСНЯ — ФЕДОРА

Осінь рівнодення. Початок затяжних дощів.
Всякому літові приходить кінець.

26 ВЕРЕСНЯ — КОРНЕЛІЯ СОТНИКА

Природа лаштується до зимової сплячки.
Як Корнелій скаже, так зима покаже.

27 ВЕРЕСНЯ — ВОЗДВИЖЕННЯ, ЗДВИЖЕННЯ

Вважається, що в цей день остання птиця відлітає у вирій, а гаддя ховається в листя і залізає в землю, щоб перебути зиму.

«На Здвиження земля движиться ближче до зими», а тому від цього часу наступають холодні дні і птиці вилітають до вирію. Вирій, за народною уявою, — це тепла країна, де ніколи не буває зими і де живуть тільки птиці й гади: птиці в долинах, а гади на горбах. Першою до вирію летить зозуля, бо вона є ключницею вирію: «У неї золотий ключ від тієї країни». До вирію повзуть і гади, а тому в день Здвиження небезпечно ходити до лісу.

30 ВЕРЕСНЯ — ВІРИ, НАДІЇ, ЛЮБОВІ ТА ЇХ МАТЕРІ СОФІЇ

Жінки не починали будь-якої важливої роботи.

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКМЕТИ ВЕРЕСНЯ

Вересень — рум'янець року.
Вересень без перевесла.
Садок у вересні, що кожух у січні.
Вересень весіллями багатий.
Вереско захопив чересло.
Верещить вересень, що вже осінь.
Від вересня вогонь і в полі, і в хаті.

Вересень студений, але ситий.
Як листя жовкне, то й праця мовкне.
З осені колос наливається.
Добре вродив щавель — на теплу зиму.
Посієш густо — не буде пусто.
Восени журавлі полуденок з'їли.
Восени грибина, а взимку свинина.
Тепла осінь — на довгу зиму.
Бабине літо непогідне — осінь суха.
Дає травень квіти, а вересень плоди.
Не жаркий вересень, та щедро годує.
Грім у вересні віщує теплу осінь.
Літні деньки і у вересні проглядають.
У вересні будь-яке насіння з колосся пливе.
Дощове літо і тепла осінь довгу зиму кличуть.
Парує туман над лісом — пішли гриби.
Дружній відліт у вирій птахів — ознака суворої зими.
Гуси летять високо — осінь буде тривалою.
Сире літо, а тепла осінь, то довгою буде зима.
Чим тепліший і сухіший вересень, тим пізніше прийде зима.
З'явилися опеньки — скінчилося літо.
Журавлі мовчки летять низько і швидко — невдовзі занегодить.
Голуби розтуркотілися — встановиться хороша погода.
Сичі кричать перед тривалою негодою.
Риба пливе на мілководдя — похолодає.
Хто рік байдкує, вже у вересні голодує.
Якщо осінь багата на гриби — зима буде тепла.
Ранком чути запах сажі — надвечір збереться велика злива.
Хто посіяв, той і жнивує; що нажав, те у вересні й намолотиш, те в комору і засиплеш.
Восени і у ворони копа, а у горобця бенкет.
Холодненький батечко-вересень, але годувати гаразд.
Вересень каптана з плечей знімає, кожуха надягає.
Вересень каже: посієш жито на поспіх, воно й вродить на посміх.
Як минуло літо— по малину не ходять.
Хто сіє по Покрові, той згодом не має, що дати корові.
Якщо багато тенетника, шапки довго не відлітають, а перелітні гуси сідають і затримуються по дорозі — осінь затяжною і сухою буде.
У лісі багато горобини — осінь буде дощова, якщо ж мало — суха.
Восени листя берези жовтіє з маківки — весна рання, зажовтіє знизу — пізня.
Листя осики лежить на землі горілиць — зима буде холодною, ниць — теплою.
Якщо журавлі восени летять високо, осінь буде довгою.
Птахи на землю сідають— на ясну днину, на дах — на негоду.
Бабине літо непогоже, сльотаве — до сухої осені; багато павутиння о цій порі — на холодну зиму.
Бджоли восени вічко воском заліплюють, залишаючи ледь помітний отвір,— на холодну зиму, залишають його відкритим — на теплу.

ЖОВТЕНЬ

*Висне небо синє
Синє та не те,
Світе та не гріє
Сонце золоте.*

*Темная діброва
Стихла і мовчить,
Листя пожовтіле
З дерева летить.*

Горобці, заповзятливі з кінця березня індивідуали (через родинні турботи), тепер знов позбивалися у ватаги. Гуртом не так страшно осінь перебути та й зимувати. Побільшало у місті галок, граків, ворон — біля людини легше прохарчуватися...

Різьблене листя каштанів ціле літо вкривало все живе від спекотливих променів. А нині з тріском розколюються об асфальт колючі оболонки їхніх «горіхів». Коричневі, глясовиті, вони всипають тротуари і дороги. І мало хто з перехожих не вклониться блискучому плоду. Кияни, львів'яни, чернігівці, рівненчани кладуть їх у шафи — кажуть, запобігає появі молі. Гості цих міст везуть їх додому — як сувеніри...

Посвітліли, мов розсунулися, парки і сквери. І темно-зелені й сріблясті ялини, не дуже помітні нещодавно через гущавину листяних дерев, ніби вибігли на авансцену — покрасуватися зубчатими пірамідами. Всіяні зверху різнокольоровим листям сусідів, вони стоять, як прикрашені новорічними іграшками...

Ще довго можна буде гуляти по барвистих паркових теремах, виїжджати в просторі й вигадливо прибрані світлиці приміських лісів, милуватися довершеністю картин, виписаних вправним пензлем чарівниці-осені.

Жовтень ходить по краю та й виганяє пташок з раю.

Вересень пахне яблуками, а жовтень — капустою.

У жовтні гріє ціп, а не піч.

У жовтні виореш мілко, весною посієш рідко, то вродиться дідько.

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ ЖОВТНЯ МІСЯЦЯ

Як не з дощем, то зі снігом.

Відчутно облісли дерева, в дібровах замовк пташиний згук, ставки та озерця вкрилися бляшаним падолистом. Ранками левади й видолінки все частіше сизіють густою памороззю, і дошкульний сіверкий вітер надокучливо нагадує: прийшла пора витягати зі схованок рукавиці...

Наче й непомітно, але впевнено увійшла в свої права осінь, котру ознаменував один з найпошанованіших у слов'ян місяців — жовтень. У сучасному місяцеслові він посідає, як відомо, десяту позицію. Латинська назва, що нею користується чимало народів, фіксує його лише восьмим — «октобер». З цього приводу григоріанський календар не зовсім точний.

Українська назва другого осіннього місяця не потребує будь-яких пояснень. Довколишні гаї зодягалися в найпривабливіший — жовтогарячий колір. Місяценазва «жовтень», як стверджують давні джерела, була відомою ще за Київської Русі.

Поруч з жовтнем уживалося й слово «паздерник». Воно походить від спільнослов'янського «паздер», тобто костриця. Саме о цій порі починали масово переробляти льон та коноплі. Вилежані під осінніми дощами та вітрами стебла сушили в печі, потім їх м'яли на терницях і голіруч, щоб очистити волокно від костриці. Цей процес і досі в глибинних поліських селах називають «паздерництвом». До речі, наші сусіди білоруси офіційно йменують жовтень «кастрічніком», себто місяцем костриці.

В Україні побутували й регіональні місяценазви. Серед найвідоміших — «грязень» (від грузьких доріг), «хмурень» (надмірно похмурих днів), «листопадник» (період опадання листя), «зазимник» (появи перших відчутних заморозків) тощо.

Однак, найточнішою можна вважати народну назву жовтня «весільник», оскільки починаючи від Покрови, тобто 14 жовтня, вже дозволялося справляти весілля. Це був період, коли в селах масово шлюбували дітей. У народі так і казали: «Жовтень на весілля багатий».

Тому другого місяця осені чекали з особливим нетерпінням.

НАРОДНІ СВЯТА ЖОВТНЯ

1 ЖОВТНЯ — ЯРИНИ

Цей день ще називали «журавлиним літом».

Якщо на Ярини відлетять журавлі, то через два тижні чекай морозів, а як затримаються — зима раніше себе не покаже.

2 ЖОВТНЯ — ТРОХИМА

У цей день хлопці й дівчата обирали одне одного. Звідси й примовлянка: «На Трохима не проходить щастя мимо — куди Трохим, то й воно за ним».

З 2 по 10 жовтня пасічники переносили в омшаники (погребки) вулики. При цьому спостерігали: якщо бджоли старанно позаліплювали вічка воском чи прополісом — зима буде суворою, а коли злегка, то теплою.

3 ЖОВТНЯ — ДЕНИСА

Північний вітер — на холод, південний — на тепло, західний — на мокречу, а східний — зимно, але сонячно.

4 ЖОВТНЯ — КІНДРАТА

Починали готуватися до зими. Про тих, хто легковажив, казали: «Пустий господар по Кіндраті не має ще кожуха в хаті».

Різкий північно-східний вітер — на холодну зиму.

5 ЖОВТНЯ — ФОТІЯ

Якщо листя з берези ще не опало, то сніг ляже пізно; коли ж дерева звільнилися, то на прикінці січня буде тривала відлига.

6 ЖОВТНЯ — ЗАЧАТТЯ ІВАНА ПРЕДТЕЧІ

Намагалися нічого не заготовляти на зиму, бо почорніє. Дівчата й жінки з цього дня бралися за рукодільництво — пряли, ткали, вишивали.

Тік і потік починає приволік.

На передтечі тулися до печі.

8 ЖОВТНЯ — ЄФРОСИНІЇ

Цей день у народі називали «капустником», бо, за повір'ям, пошаткована капуста мала довго й добре зберігатися.

Не треба в капусту й олії, як пошаткуеш на Фросинії.
Коли на Єфросинії тепла погода, то ще тепло триватиме три тижні.
Якщо цього дня випаде сніг, то зима встановиться на Михайла (21. 11).
Ранній сніг — на ранню й теплу весну; якщо він глибокий, то наступного року буде добрий врожай, якщо сухий — літо буде погоже.

9 ЖОВТНЯ — ІВАНА БОГОСЛОВА

Завершували всі польові роботи.
Хто не посіяв до Богослова — не варт доброго слова.
Коли до Богослова проса буде з ложку, то буде і в ложку.
На Богослова дощ зі снігом — у січні тричі йтиме дощ; сонячно і тепло — червень буде дощовий і холодний.

14 ЖОВТНЯ — ПОКРОВА

Це старовинне народне свято пов'язане з поминанням предків та творення нових родин, свято закінчення річного хліборобського циклу робіт.

Свято Покрови було запроваджене у Візантії на згадку про чудесне визволення Костянтинополя від сарацинів. 14 жовтня 903 року орда сарацинів, мусульман за віруванням, спустошивши грецьку державу, підійшла до столиці — Костянтинополя. Великий жах охопив жителів міста, бо вони розуміли, що не в змозі оборонитися від нападників.

Цар, єпископи, священики, численні жителі зібралися у Влахенському храмі й день і ніч молилися, благаючи про допомогу:

Царице наша, о Маріє,
Радосте, вітхо і надіє,

Глянь на нас любо ясным зором,
Покрий від зла нас омофором.

Пізньої ночі грек Андрій та його учень Єпіфаній мали щастя бачити таке видіння: Мати Божа в оточенні ангелів і апостолів молилася до Господа Бога та покривала людей своїм білим омофором (накриттям).

У сарацинській орді зчинилося велике сум'яття, а греки, натхнені видінням, вдарили на нападників і прогнали їх. І з того часу відзначають свято Покрови Пресвятої Богородиці.

Подібне сталося і в нашій історії, коли Пречиста Діва чудесно врятувала славний Почаївський монастир від нападу турків. Ця легенда набула особливої популярності серед українців, які століттями страждали від чужоземних набігів. Божу Матір (її ще називали Покровою) вважали своєю покровителькою запорізькі козаки. Щорічно 1 жовтня (за старим стилем) з великою урочистістю вони відзначали це свято на Січі у своєму головному храмі св. Покрови. Козаки мали у своїй церкві ікону Покрови, дуже її шанували та щедро обдаровували. Після зруйнування Січі, у 1775 році, козаки пішли за Дунай, взявши з собою і образ Пресвятої.

То не води грають сині,
Не шумить так гай —
То козацтво йде завзяте

Волі-долі добувати,
Боронити край.

На Покрову справлялась переважна більшість весіль. За прадавньою традицією вважалось, що осінь — найблагодатніша для весільних гулянь пора. Із давнини прийшло переконання, що як Покрова накриває траву листям, землю снігом, а воду льодом, так і дівчат повинна накривати шлюбним вінцем.

Ніч перед Покровою набирала якоїсь таємничості. Дівчата виходили на поріг і закликали: «Свята Покрівонько, накрий голівоньку». А на ранок ішли до церкви покривати ікону Матері Божої хусткою: «Матінко Господня, на Тобі від мене, дай мені від Себе. Як я тебе покриваю, так і мене покрій».

Річ у тім, що з Покрови починалися вечорниці, котрі тривали до Великодня і весілля, що тривали два тижні, — до Пилипівського посту. Дівчата, які бажали взяти шлюб саме цього року, молилися: «Свята Покрівонько, покрій мені голівоньку» або «Свята Мати, Покрівонько, накрий мою голівоньку хоч ганчіркою, аби не зосталася дівкою».

У нас на Полтавщині наші прабабусі та бабусі говорили так:

«Покрівонько, Покрівонько, накрій мені голівоньку, як не хусткою, то онучею, бо дівкою вже надокучило».	«Покрівонько, Покрівонько, накрій мені голівоньку, хоч ганчіркою, аби я була жінкою».
--	---

Це була пора наймасовіших шлюбів. Тому й казали: «Прийшла Пречиста (з цього часу можна було засилати сватів) — несе старостів нечиста, а як прийде Покрова — зареве дівка, як корова».

В одному із сіл Семенівського району від старожилів я записала дуже цікаву молитву, котру виголошували напередодні Покрови дівчата, які збиралися заміж.

Увечері юнка, ставши перед образами, причитувала:

Свята Покрівонько, Покрий мені голівоньку Оце осінню. Хоч і драною хустиною, Аби з хорошою людиною,	Щоб із сторони. Щоб свекорко, як батенько До мене були, Свекрівонька, як матінка, Мене прийняли.
---	--

Зазвичай дівчата ворожили. Так, напередодні Покрови дівка варила 72 зернини пшениці на воді із дев'яти криниць. Відраховувала від своєї домівки 72 кроки і розкидала те зерно. Схилилася і в темряві ночі брала, що потрапить під руку:

- земля — буде суджений хліборобом;
- тріска або паличка — з деревом матиме справу;
- папірець — вчений буде.

А ще й так було. Десь на відстані на дереві чіпляли рушник і вигукували:

«Свята Покрівонько, покрій голівоньку,
Зрости барвіночок мені на віночок!»

При останньому слові бігли по рушник, і котра дівчина швидше схопить його, швидше голова їй покривається.

Та не тільки дівчата ворожили. Друзі, родичі, сусіди теж їм у цьому допомагали. Де була дівка на виданні, якщо були доброзичливці, то у ніч перед Покровою покривали рушником її ворота, а коли у церкві йшла служба Божа, дарувальник брав із воріт свій дарунок і заносив у хату. Дівчина навзамін дарувала гарний, як сонце, калач і говорила: «Ви мені долю, а я вам — хліб. Щоб щастя трималося так у вашій хаті, як це борошно тримається в калачеві».

Старі господарі казали, що Покрова покриває або листом, або снігом. Тому до початку жовтня закінчували сівбу озимих: «Хто не посіяв жита до Покрови, той не вартий доброго слова», або «Хто лежить до Покрови, той продасть усі корови».

Господарі на Покрову спостерігали за вітром: з якого боку дме тепер, з якого віятиме всю зиму. А якщо зі сходу — зима до всього ще й буде дуже холодною. Як із півдня — теплою. А народне повір'я говорить: «Яка погода на Покрову, такою буде й зима».

Цього дня вперше затоплювали у печач. Палили дровами з вишні або яблуні і приказували: «Свята Покрова, покрий нашу хату теплом, а господаря добром!»

Пресвята Богородице, покрий і наші оселі теплом, добром і благополуччям.

На Запоріжжі була церква святої Покрови і запорізькі козаки вважали святу Покрову своєю покровителькою.

У козацькій думі про Самійла Кішку співається:

А срібло-злото на три части паювали:

Первую часть брали, на церкві накладали,

На святого Межигорського Спаса,

На Терехтемировський монастир,

На святу Січову Покрову давали —

Котрі давнім козацьким скарбом будували,

Щоб за їх, встаючи і лягаючи,

Милосердного Бога благали.

Існує переказ, що після зруйнування Січі Запорізької москалями в році 1775-му козаки, що пішли за Дунай під ласку турецького султана, на еміграцію, взяли з собою і образ Пресвятої Покрови.

У побуті села Покрова — це був саме сезон на сватання та весілля, а тому дівки, яким уже надокучило дівувати, молилися:

«Свята мати, Покровонько, накрий мою головоньку, хоч ганчіркою, аби не зісталася дівкою».

На Поділлі дівчата казали:

«Свята мати, Покровонько, завинь мою головоньку, чи в шматку, чи в онучу—най ся дівкою не мучу!»

Господарі примічали погоду: якщо на Покрову вітер віяв з півночі, то це знак, що зима буде холодна і з великими снігами, а як із півдня, то тепла.

Українська Повстанська Армія (УПА), що постала в час другої світової війни як збройна сила проти гітлерівської і більшовицької окупації,— теж обрала собі свято Покрови за день Зброї, віддавшись під опіку святої Матері Богородиці. Таким чином, Покрова святкується в нас не тільки як народно-релігійне, а й національне свято.

Запорізькі козаки вважали Святу Покрову своєю покровителькою. Першу церкву на її честь козаки збудували 1659 року, а всього за час Існування Січі на Запоріжжі з 24 церков ім'я Покрови носили 13, Святого Миколая — 8, Архістратиґа Михайла — 3. Як бачимо, культ Богородиці цілком узгоджувався з ідеєю визвольного руху, якій себе присвятили славні запорожці.

20 ЖОВТНЯ — СЕРГІЯ ПОСЛУШНОГО

З цього дня вже чекали зими.

Якщо земля вкриється сніжком, то через місяць буде справжня зима.

22 ЖОВТНЯ — ЯКОВА

Зима стає на ноги. Можна сподіватися і на сніжну крупу.

Після Якова осінь вже заплакала.

Після Якова тепла ніякого.

23 ЖОВТНЯ — ЄВЛАМПІЯ

Куди ріжки місяця покажуть, звідти будуть дути вітри.

28 ЖОВТНЯ — ЄВФРИМІЙ

Цей день ще називали «болотихою».

Розкисли дороги — застрягли в Євфимки ноги.

Як зачнеться на Євфимку моква, то аж до морозів трива.

30 ЖОВТНЯ — ОСІЯ

У цей день колесо з віссю прощається.

Віз у засторонках поліз, а сани ще не зніс.

Жовтень ні колеса, ні полоза не любить, бо їде на рябій кобилі.

31 ЖОВТНЯ — ЛУКИ

Крім осіннього, є і весняний (5.05). З цієї нагоди жартували: «До весниного Луки ані хліба, ані муки, а прийшов осінній Лука — з'явилися хліб і мука».

Вже починали перевозити сіно з далеких відстаней.

До Луки не везуть сіна з луки.

Як не придбаєш до Луки, то не буде ані хліба, ані муки.

ПРИКМЕТИ ТА ПРИСЛІВ'Я

Пізнє опадання листя — на тяжкий рік.

Листя кладеться на землю долілиць — на врожай.

Якщо вдень випав перший сніг, він швидко розтане, вночі — лежатиме довше.

Сова кричить до холоду.

Грак відлетів — чекай снігу.

Дикі гуси на відльоті — чекай снігу.

Ворони вместилися на нижніх гілках дерев — бути негоді й вітрові.

Рано линяють голуби — на ранні приморозки й холодну зиму.

Якщо восени сіренький ранок, то жди ясного дня.

Червоний місяць — на вітер, блідий — на дощ.

Вовча ягода перед дощем особливо пахне.

Чорна бузина і калина достигли не по порі — чекай холодної і лютої зими.

Спориш довго не змінює восени свого кольору — на щедрий урожай зернових наступного року.

Білка мостить гніздо високо — на теплу зиму, низько — на люту.

Жовтень як не з дощем, то зі снігом.

У жовтні тільки руки мерзнуть, а в листопаді й ноги дубіють.

Для роботящого Федота і в жовтні знайдеться робота.

ЛИСТОПАД

*Листки пожовклі шелестіли
І падали, прощаючись з гіллям.
А зараз все од снігу біле-біле,
Й весна заснулим сниться деревам.*

Потемніло небо, посвітлили далі... І парадокса в цьому — ніякого. Давненько відспішили ясні дні, що були гарячими від сонця й польових робіт. Давненько поснув під гостроверхою пахучою копицею хлібосольний серпень. І також пішли у безвість вересень-дозбирач і жовтень-багрянець. Нині — майже повна зміна декорацій. Листопад «домолочує» рослини ціпами холодних дощів на току вистигаючої землі і перев'язує перевеслами дощкульних вітрів. Тому й розсунулися простори — оголені гілки, не затуляють тієї обмалі сонячних променів, що їх вже стримано, по всевишніх лімітах, просіває сірувата блакить на золотаву підстилку долу. Та, відбиваючись від її мокро блискучої поверхні, вони створюють подвійний ефект осяйності. І через те такими помітними стали красуні в темно-зелених і густо-смарагдових глицевих сукнях...

Гіркуватий присмак колись живого одягу дерев, як останнє «прощай-те!», пливе над землею, збуджуючи приємні згадки про те, як гарно ото було у минулому, навіюючи водночас тужливе: а як воно буде далі? Проте якось все стане на свої місця. Невже людині зводити до всіяких змін у бутті, і таких, наприклад, як перебіги сезонів року! Тим більше, що вони відзначаються певною усталеністю, а в останньому передзимовому місяці ще відчуємо теплі подихи природи, але, звичайно, вдень, бо вночі і вранці господарюватимуть вже розбишаки-приморозки. Лаконічна народна мудрість стверджує, що одинадцятий наступник, на відміну від братів-попередників, і колесо і полоз полюбляє. То що ж — здатися на милість незручностям? Чекати, лежачи на каналі, як красна дівця судженого, на повернення кращої пори? Ні, мабуть-таки, мають рацію англійці, клімат країни яких не відзначається лагідністю. Вони стверджують: не буває поганої погоди. Все залежить від того, як ми пристосуємося до неї і гартуємо організм. Справна куртка з капюшоном, светр, міцне взуття, термос з гарячим чаєм — ось те, що потрібне для мандрівки у приміський ліс чи дендропарк. Походіть бодай кілька годин їх затихаючими світлицями. Подивіться: природа ще не завмерла остаточно, хоча активно до цього готується. Помилуйтеся кольорами навколишніх пейзажів. І ви одержите насолоду від негучного, але яскравого спектаклю «Листопад», який завершується оце довкола.

Он акація зронює гілочки, і вони вгвинчуються у повітря, мов штопор. Тріпочуть осики — від низу стовбура до верхових листків-прапорців, не можуть утримати їх навіть від несильних потягів, і ті пурхають, наче метелики. Що, не від холоду? Ні, черешок осики, до якого кріпиться листова платівка, довгий і тонкий, і форма його не кругла, а пласка, сплюснута по боках. То ж вітер як хоче, так і крутить його.

До речі, у перекладі з латинської мови осика означає: тополя, що дрижить. От чому вона «нервова».

Кленові обладунки, схожі на руки з розчепіреними пальцями, описують у повітрі плавні кола і приземляються м'яко, тихо. Дубові, поруділі й важкі, як шматочки бронзи, падають стрімко і з глухим дзвоном. Каштанові перевалюються з «крила» на «крило», але великі черешки тягнуть вниз, немов літак у піке. Ясеневі ходять нерівними колами, наче паперові голуби, що їх запускає дитина. А верби сиплять мідні копійки, ніби банківські автомати розмінну монету... Падолистом можна милуватися, як водою, що тече, і як палаючим вогнем, безкінечно. Причому не останню роль відіграє не сам рух, а й оточуючі кольори. Зелений відблиск сосен і ялин заспокійливо впливає на нервову систему, розширює судини і тим знижує кров'яний тиск, знімає зорову перевтому. Це ж можна сказати про блакить неба, що ні-ні, та й розливається над присмерковою землею. Жовтий розпис навіює бадьорість, пробуджує нетужливі думки, закладає в нас дійовий настрій. Червоний фон викликає відчуття тепла. А всі разом взяті тони й відтінки поліпшують самопочуття, систему дихання, тонус, зменшують психічне навантаження.

Той, хто відвідує музеї, знає: скільки можна простояти перед полотнами славетних, що своїми творами, присвяченими згаданій порі, чудово покращують настрої. Але там тільки зорове сприйняття. А на лоні природи—пахощі в'янучих рослин, кольори тьмяніючих фарб, фітонциди, вітаміни... Так, осінь теж пора своєрідна і особлива. Хоча б і тим, що примушує замислюватися над багатьма явищами і, навіюючи високу тугу про минуле, вселяє надію на завтра попри всілякі негативні обставини.

Якщо листопад дерев не обтрусить, то зима довгою бути мусить.

Листопадовий день, що заячий хвіст.

У листопаді сонця, як у старої баби чепуріння.

Листопад і колесо, і полоз любить.

ЕТИМОЛОГІЯ НАЗВИ ЛИСТОПАДА МІСЯЦЯ

Жовтню син, а зимі рідний брат.

Про них так і кажуть: березень і листопад — як братові брат. У цьому є сенс — останній місяць осені з нестійким і надміру гонористим характером чимось скидається на перший весняний, обидва відмежовують різні пори року. Якщо, скажімо, березень запрошує в гості весну, то листопад замикає ворота осені. Тож і мовиться, що він «жовтню син, а зимі рідний брат».

Генеалогія місяця досить давня і цікава. Для переважної більшості європейських мов він має спільний латинський корінь «новем», бо обіймав дев'яту («новебер») позицію в літочисленні Стародавнього Риму. Проте в багатьох слов'янських мовах, зокрема і в українській, листопад набув цілком самостійної назви. У білорусів це «лістапад», поляків та чехів — «лістапат», у сербохорватів — «студепи».

Такі наклики, здається, не потребують особливого пояснення. Під цю пору з дерев опадає останнє листя, ліс стає незатишний, природа біологічно налаштовується на зимовий спочинок.

Одначе, листопад на Україні не завжди збігається з періодом падолисту. Скоріше така назва пасувала б жовтню.

Зрештою, так воно було у давнину. Ще за Київської Русі останній місяць осені називався «груднем», а сучасний грудень — «студнем». Чому ж тоді нинішній місяцелік в Україні прибрав цю не зовсім точну назву? Справа в тім, що за основу сучасного календаря було взято західноукраїнський поділ часу. А саме там завершальний місяць осені зберіг нинішню наклічку. В Галичині тоді відчувався значний вплив західних слов'ян, у яких осінній цикл не зовсім збігається з нашим.

Досить цікавими є регіональні назви листопада — «напівзимник», «ворота зими», «грудкотрус», «листопадень» «падолист»; останні два значення знову ж таки стосуються західноукраїнських говорів, але вони у давнину означали закінчену дію, себто «листя, котре вже опало»...

На українському Поліссі довгий час зберігалася ще одна назва листопада — «братчини». Для сучасників слово це майже незнане. Хоч раніше воно віддзеркалювало глибокий зміст. Саме так називали гуртівні обрядодіїства, що їх влаштовували в кінці осені.

НАРОДНІ СВЯТА ЛИСТОПАДА

4 ЛИСТОПАДА — КАЗАНСЬКИЙ ДЕНЬ, КАЗАНСЬКА БОЖА МАТИ

Остаточна межа переходу від осені до зими — міцно сковується земля, а відтак «морозцям дорогу вказує».

Якщо цього дня небо заплаче, то слідом за дощем прийде зима.

Якщо зранку дощить, то надвечір має піти сніг — ознака ранніх підсніжників.

5 ЛИСТОПАДА — ЯКОВА

Якщо піде град або снігова крупа, то на Мотрону (22) наступить справжня зима.

8 ЛИСТОПАДА — ДМИТРА, ЗМИТРА

Жіноче свято. Проте з Дмитром пов'язані завершальні обряди тваринників. З цього дня свійських тварин уже не вигонили на пасовиська. Господарі остаточно розраховувалися з пастухами, а останні врочисто святкували завершення сезону.

Святий Дмитро вже приносить зиму. В народній колядці співається:

У святого Дмитра труба із срібла...

А як затрубив ще й святий Дмитро,

Та й покрив зимков усі гори біло...

У Дмитрову, або «родинну», чи ще інакше — «дідову» суботу справляють осінні поминки померлих родичів. Поминають парастасом у церкві та обідом вдома. Ось як описує такий поминальний обід записка з Рівенського повіту: «Хозяйка наготує якнайбільше страв, які люблять діди. Обід буває пізніше, ніж звичайно, після полудня або над вечір. За обідом з кожної страви по ложці одкладають в окрему посудину, яку з ложками ставлять на ніч на покуття. Тут ще в посудині ставлять воду і вішають рушник, щоб уночі «душечки померлих помилися й пообідали».

Існує повір'я, що в цю ніч на цвинтарі можна бачити тіні померлих, як вони встають із гробів і розходяться по хатах своїх родичів.

З уваги на недалекі пилипівчані запусти сезон сватання кінчається. Незасватані дівки вважають сезон за втрачений; з цього приводу існує народна приповідка: «До Дмитра дівка хитра (перебирає женихами), а по Дмитрі хоч комін витри», мовляв, годиться на все.

Яків Щоголев
Суботи св. Дмитра
(В. Н. Горленку)

Був день осінній, сіра мла
Габою землю одягала,
І сівя дощ. Ішла пора
Перед суботами Дмитра.
А й досі наш веселий край
Шанує щиро той звичай,
З котрим ще прадіди жили
Й нащадкам в рід передали, —
Щоб в ті суботи поминати,
Кого нам приязно згадати.
І взявши карту, щоб на ній
Писать споминник дорогий,
Я в думці враз перелетів
Ряди похованих годів.
Як в темну ніч в таємнім сні,
Тоді побачилось мені,
Що з широкоханих могил
Встають ряди безсмертних сил,
І безборонне ті ряди
Ідуть — невідомо куди ...
Он — ветхі деньми. — В очах їх.
Колись блискучих і живих,
Утома, горе і годи
Зробили буріння сліди.
Надій в їх серці не живе,
Ніщо їх далі не зове,
Ніщо не кличе їх назад, —
Недбало йде одживших ряд ...
О, пом'яни, мій Боже, їх

У житлах праведних Твоїх!..
Дивлюсь — в красі і мочі літ,
Як в день весняний первоцвіт,
На зорях щастя, зорях сил
Встають юнаки із могил.
В їх чистих душах теплінь мрій,
В їх очах світить блиск надій;
Вони минулим не живуть,
Вони чогось од долі ждуть;
На те й уваги їм нема,
Що їх дорогу перейма
Нещадно смерти грізна тіль,
І жде в землі холодна тіль ...
О, пом'яни мій Боже, їх
У житлах праведних Твоїх! ...
Ізнову падають важкі
На землю з пишних трун кришки:
Встають з їх лади. О, не там,
Цариці світа, жити б вам!
Чарівні, постаттю гінкі,
На чолах мармурні вінки;
Біліш од мату білих шат
На рам'ях їх прорізний мат.
Я бачу іскри їх очей,
Я чую голос їх речей;
Я пам'ятаю грізний час,
Як їх останній погляд гас;
Як не хотілось кидати їм —
Тоді безсумно-молодим.

10 ЛИСТОПАДА — ДЕНЬ ПАРАСКЕВИ-П'ЯТНИЦІ, ПАРАСКИ

У цей день святкують лише жінки — не прядуть, не шують, не золять і не розчісують волосся.

Якщо цей день сонячний, то чекай теплої зими, хмарно — всередині грудня будуть сильні морози.

У цей день жінки, бувало, не прядуть і не шують. Існує вірування, що свята П'ятниця з'являється людям у вигляді дуже бідної жінки, її тіло пошпигане голками, понівечене веретенами, порізане ножами та попробиване цвяхами. Це так її понівечили ті люди, котрі вдень святої П'ятниці працюють.

У «Духовному регламенті» записано, що «в'ъ Малой Россіи, въ полку Стародубском'ъ, в'ъ пятокъ водять жонку простовласу, подъ именемъ, Пятницыы й водять в'ъ ходъ церковномъ и при церкви честь оной отдаеть народъ съ дары и со упованіемъ нъкія пользы».

«Духовний регламент», як знаємо, був складений Теофаном Прокоповичем перед роком 1721. Отже, як бачимо, ще на початку XVIII-го століття день святої П'ятниці відзначався в церкві з великими врочистостями.

У році є дванадцять п'ятниць, які були колись в особливій пошані серед жінок: це — п'ятниця перед Благовіщенням, десята після Великодня, перед Зеленими Святами, Успінням, Головосіком, Здвиженням, Покровою, Введенням, Різдом Христовим, Водохрещем та дві Великопісні.

14 ЛИСТОПАДА — КУЗЬМИ І ДЕМ'ЯНА

День зустрічі зими (так звані курячі іменини). Адже за старим стилем це початок листопада.

Кузьма і Дем'ян вважалися захисниками людей і тварин од укусів змії та інших гадів. Крім того, їм приписували покровительство ремесел, зокібна ковальства, які навчили селян землеробству.

За стародавньою традицією сільської молоді, в цей день відбувається перша складка дівчат курми. Дівчата зносять на вечорниці курей, ріжуть їх, смажать чи варять і ввечері подають на стіл. Хлопці приносять горілки, і відбувається почастинок — «чия курка смачніша!»

У народному віруванні Кузьма й Дем'ян вважаються за оборонців людей від зміїв. У цьому зв'язку розповідається легенда, що Кузьма й Дем'ян були ковалями, й одного разу вони вбили змія, спалили його, а попіл розсіяли за вітром. З того попелу розплодилось багато гаддя, й тепер святі ковалі мусять боронити людей — «вони розпеченим залізом у зміїв жало випікають».

Господарі примічають погоду: «Як вітер на Кузьми-Дем'яна, то буде дорога санна», — тобто буде сніг і треба буде їздити саньми.

19 ЛИСТОПАДА — ПАВЛА

З ним пов'язують льодостав — замерзання річок і озер.

Йде сніг — чекай сніжну й добру для озимини зиму.

20 ЛИСТОПАДА — ФЕОДОРА

Зима сідає на покуть.

Феодор сидить і землю студить.

З Феодора-Студита стає холодно й сердито. Якщо відлига — чекай морозів.

21 ЛИСТОПАДА — МИХАЙЛА АРХИСТРАТИГА

Двадцять першого листопада за новим стилем — Собор святого Архистратига Михайла, або, як кажуть селяни, «Михайла».

Михайло неодмінно має сповістити про зиму, бо «приїжджає на білому коні». На Закарпатті останню суботу перед Михайлом називають «задушною». Жінки беруть до церкви по чотири калачі і відправляють службу по небіжчиках. Три калачі віддають попові і дякові, а один приносять додому і, розламавши, пригощають усіх членів родини.

Святого Архистратига Михайла наш народ вважає за патрона столиці України Києва. Стародавній герб Києва оздоблений образом Архистратига з мечем.

У народній уяві Архистратиг Михайло — це мужній лицар, який перемагає всі темні сили нашої землі «Грім гримить — це Архистратиг Михайло веде війну з чортами, — каже народна легенда, — де б не заховався нечистий, а стріла Архистратига знайде його скрізь».

«Іноді, — каже друга легенда, — з блискавки робиться хрест, — це Михайло благословляє, а Архангел Гавриїл стріляє в чорта».

Мисливці в Україні вважають Архистратига Михайла за свого покровителя. Восени під час щасливого полювання, десь у лісі біля вогнища, старі мисливці розповідають багато цікавих переказів та легенд про свого святого зверхника.

Найпоширеніший переказ про святого Михайла в'яжеться з віруванням про те, що найкраща рушниця тільки та, яка побувала в руках Архистратига. Ось цей переказ. Одного разу чорт сказав Богові: «Я заховуюся так, що ти мене не вб'єш». «Ні, вб'ю!»—відповів Бог. «Я заховуюся під людину». «А я вб'ю людину і дам їй царство небесне!» Чорт перелічив усі предмети, під які він міг би заховатися, а про кущ ліщини забувся. «Ось чому,— казав Тиміш Степанович,— як застане тебе буря в лісі, то ховайся під ліщиною, бо там тебе грім не вб'є».

22 ЛИСТОПАДА — МОТРОНИ

Вже має бути покритою снігом земля.

Якщо на Мотрин день гусь вийде на лід, то ще буде плавати по воді.

Якщо в листопаді Мотря на білім коні прийде, то гостру зиму нам привезе.

27 ЛИСТОПАДА — ПИЛИПА, ЗАГОВИНИ, ЗАПУСТИ НА ПИЛИПІВКУ

У цей вечір, напередодні пилипівського посту, готують смачну обрядову вечерю: борщ, локшину, пиріжки, вареники, смажать м'ясо, зокрема птицю. За звичаєм, до батьків приходять вечеряти дочки із зяттями, котрі недавно побралися, а також запрошують кумів та одиноких сельчан. Залишки од вечері відносили бідним людям.

28 ЛИСТОПАДА — ПИЛИПІВСЬКИЙ ПІСТ, ПИЛИПІВКА

Якщо в цей день лежить сніг, то долежитьься до повені.

У Пилипівку день до обіду.

Яка ніч у Пилипівку, такий день у Петрівку.

Як хочеш лози, то в Пилипівку вози.

29 ЛИСТОПАДА — МАТВІЯ, СИМЕОНА-ЮДИ

Остаточо замерзає земля.

На Симеона-Юди кінь боїться груди.

На Симеона горобці збираються в табунці.

ПРИКМЕТИ ТА ПРИКАЗКИ ЛИСТОПАДА

Туман спадає — на відлигу.

Сонце рухається немовби в тумані — на дощ.

Зорі ясно вкрили небо — наступний день буде сонячний.

Хмари висять низько — чекай вітру і снігу.

Пищить снігур — зима забариться.

Коти на піч лізуть грітися, знай: ніч буде з приморозками.

Потріскалася кора на ясенах — буде холодна весна.

Якщо осінь багата на гриби — зима буде тепла.

Червона вечірня зірка передвіщає вітер, світло-жовта — дощ.

Хороша погода утримається, якщо небо має чистий яскраво-блакитний колір.

Ранній сніг на ранню весну.

Бурхливий листопад — на сувору зиму.

Листопад білими кінями їде.

Листопад вкриває першою кригою ставки, річки й озера.

Листопад стелить землю листям, а грудень снігом.

Листопад зимі ворота відчиняє.

Листопад уриває дня, а накликає ночі.
Листопадовий день, що заячий хвіст.
Листопадові води — для лук великі шкоди.
У листопаді голо в саді.
У листопаді зима на заграді.
Не диво в листопаді білі мухи.
У листопаді зима з осінню бореться.
Листопад заспів зими і сутінок року.
Листопад — вересневій онук, жовтневій — рідний брат, а зимі — батько рідний.
Навесні, хоч рікою полле,— краплі не видно; у листопаді ситцем просіє — хоч відром черпай.
Холодненький батечко жовтень, та листопад його перехолодить
Листопад стелить землю листом, а грудень — снігом.
Листопадовий день — що заячий хвіст
У листопаді сонця, як у старої баби краси.
Хоч і не простора у листопаді кузня, а на всі річки в ній закови лаштуються.
Хто в листопаді не тремтить, той і в січні не замерзне.
У листопаді довгий день до вечора, як робити нема чого.
Листопадові ночі до снігу темні.
Листопад — не лютий, проте питає, чи добре одягнений і взутий.
У листопаді заєць шубу міняє, бо зиму відчуває.
Листя з дерева впало — літо пропало.
Листопадові пороші — на хліб надії хороші.
Листопад завжди хитрує: і осені служить, і зимі шлях торує.
Хоч і не лютий листопад, та, однак, грудневій брат
У листопаді світанок із присмерками серед дня зустрічається.
Якщо вечірня зоря, була оранжевою або жовтою, а на ранок стала багряною, чекайте опадів.
У домашніх тварин густішає хутро, стає лискучішим — холоди на носі.
Сонце «лягає спати» блідим — завтра дощ впаде.
Доки листя з вишневих дерев не осипалося, скільки б снігу не випало, відлига його «з'їсть».
Сніг довго не випадає — на поганий рік.
Снігу восени нанесе рано — весна рано повернеться.
Мокрий сніг на озимині — той самий гній.
Сонце у колі — на вітер і дощ.
Якщо бур'яни високі вирости, буде багато снігу.
Від першого снігу до санного шляху — шість тижнів строку.
Перший сніг за 40 днів до зими випадає.
Сніг лапятий падає — буде мокро, негодяна.
Хмари йдуть низько — чекай морозів.
Волосся на голові пом'якшало, те ж саме із шерстю тварин — до стійкої негоди.
Листопадковими заморозками грудневий мороз міцний.
Листопад — останній місяць живої води.
Східний вітер в листопаді — на мороз.
Вологе літо і тепла осінь — на довгу зиму.
Пізній листопад — до суворі і довгої зими

ПОСТИ

Як і більшість християнських звичаїв, пости прийшли до нас із сивої давнини. Пости установлені церквою, щоб допомогти християнинові перемогти в собі почуттєве устремління, утверджуючи духовно-моральні. Дотримуватися посту — це значить не їсти скоромного (молочної та м'ясної їжі), говіти — поститися, тобто додержуватися певних обмежень в їжі та розвагах. До нас піст прийшов разом з християнством, звідси і та повага до посту, яка існувала й існує в православній церкві. В минулому державне законодавство на Сході й Заході сприяло постам. У дні Великого посту закривали театри, лазні, не торгували м'ясом, предметами розкоші, рабовласники звільняли рабів від роботи, а деяких відпускали на волю. Впродовж віків люди вбачали користь від недовготривалого голодування. Медики, вивчивши досвід предків (голодування, дієти), підтверджують благотворний вплив постів, пісної їжі на організм людини: свідченням цьому є той факт, що наші пращури були міцними, здоровими і сильними духом людьми.

У народі кажуть: «Від посту не мруть, а від обжерливості дохнуть», «Що людина їсть, — така вона і є», «Ніхто від посту не вмер», «Великий піст всім прижме хвіст», «Великий піст як вузлом затягло», «Піст не міст, не об'їдеш», «Хто всі чотири пости постився, за того всі чотири євангелісти», — і жартували: «Всі пости постимосся, а нікуди не годимосся».

Але постів суворо дотримувалися. Навіть знаменитий Піфагор відкривав учням таємниці своєї філософії тільки після того, як ті проходили курс голодування. Сповідь (покаяння в помилках, гріхах) завжди передувала постам.

Пости православної церкви поділяються на багатоденні та одноденні.

Багатоденні: Різдвяний (або Пилипів), Великий піст, Петрів піст, Успенський піст.

У народі так про них казали: «Піст холодний (Різдвяний), піст голодний (Петрів), піст Великий і піст-ласун (Успенський).

РІЗВЯНИЙ ПІСТ ще називають «святою чотиридесятницею», бо він триває 40 днів — з 28 листопада до 6 січня — і передує Різдву Христовому. Друга його назва — «Пилипів піст», або в просторіччі — «пилипівка», тому що день його початку, 27 листопада, — це день святого апостола Пилипа. За його правилами він наближається до Петрового посту. Особливо вони суворі з 2 січня і до Свят-вечора. В цей день піст зберігається до сходу вечірньої зірки.

ВЕЛИКИЙ ПІСТ. Піст починається в понеділок на наступний день після Масляної і триває сім передпасхальних тижнів і закінчується в суботу страсної неділі перед самою Паскою. Масляна — тиждень перед Великим Постом.

Сутність Великого посту в тому, що православні християни говіням, тобто обмеженням в їжі, напоях, особливою молитвою та покаянням готуються до зустрічі Христового Воскресіння — Паски.

Особливо суворо слід дотримуватися правил посту в першій та останній день, коли стараються споживати суху їжу, а дехто не їсть зовсім від одного до трьох днів. До цього періоду зими запаси продуктів, тим більше м'ясних,

закінчувались і тому доводилось поститись. Перехід до посту здійснювався поступово: Масляній передували тижні, які називали всеядними, а саму Масляну — сияною: скоромне їли, а до м'яса не торкались. Рибу споживали тільки на Благовіщення та на Вербну неділю.

На березень припадає значна частина Великого посту. В різних джерелах зустрічаємо неординакові дані про його початок: в одних сказано, що він триває з 3 лютого до 14 березня, в інших читаємо, що Великий піст не має сталого дати початку і залежить від кількості м'ясниць, котрі святкують від Різдва. Є і така думка: Великий піст починається в понеділок на наступний день після закінчення Масляної (тиждень перед Великим постом) і продовжується сім передпасхальних тижнів до суботи Страсного тижня, напередодні Паски.

Великий піст ділять на дві частини: святу чотирьохдесятницю і страсну сідмицю. Перші шість тижнів посту установлені як пам'ять сорокаденного посту Мойсея перед отриманням заповідей від Бога на горі Синай і такого ж по тривалості посту Ісуса Христа в пустелі. Останній тиждень посту присвячений стражданням Христа, які відомі як «страсті Господні».

Перший тиждень Великого посту — «неділя збірна». В цей час на Україні починав танути сніг, тому говорили: «Неділя збір — тече вода з гір». На цьому тижні ходили в церкву на сповідь. В деяких місцях це називалось «возити попа». Після сповіді священник нічого не їв, не пив, тому що брав на себе гріхи прихожан.

Дівчата варили кашу з маком і закопували в землю на нетривалий час — «щоб недоля пропала».

Перший день Великого посту називався «жилавий понеділок»; господині пекли житні коржі — «жиляники». Їх їли, як правило, холодними, твердими. Дехто в цей день нічого не їв, від чого «тягло жили». Вираз «заправлятися хрином» теж пов'язаний з першим днем посту. Хрін розтирали з сіллю і олією, розводили буряковим квасом і їли з хлібом. На Харківщині в цей день варили яйце, просвердлювали в ньому наскрізь дірку й зберігали увесь піст.

Існувала інша назва цього тижня — «чистий понеділок». Обіду жінки не варили і горщики залишилися чистими. Є така прикмета: «Як у чистий понеділок погода ясна, то й пшениця уродить рясна». Відома ще назва цього ж тижня — «полоскозуб»: чоловіки в корчмі пили цілий день, виполіскуючи горілкою зуби, щоб не залишилося в них скоромного перед постом.

У другий тиждень Великого посту спостерігали погоду: яка вона в цей день, така й весна буде в цьому році.

Четвертий тиждень — Хрестопоклінний. Казали, що на цьому тижні в ніч з середи на четвер, піст переломляється наполовину, причому, за віруваннями наших пращурів, можна почути його тріск. Матері й бабусі, няньчачи дітей, стукали під лавою або столом, щоб переконати малих, що ламається піст.

Середу на Хрестопоклінному тижні («Середопістя») іменували «середхресною», а неділю — «хрестопоклонною», бо віруючі намагалися якомога більше «бити поклонів», господині випікали обрядове печиво з пшеничної муки у формі хрестиків — «хрести». В окремих місцевостях пекли хліб — «хрестець». Одну частину його споживали, а іншу зберігали в зерні у коморі аж до нового посіву. Перед тим, як зробити засів, посівальники їли по коржику, а одного клали на ріллю й обсівали «на добрі сходи і щедрий врожай». Інколи в середину хрестця клали копійку і той починав сіяти першим, кому вона діставалася.

На цьому тижні сіяли мак, розсаду капусти й помідорів, тоді розсада не боїться морозів. Хрестці мали при собі, коли сіяли мак, зберігали їх як цілющий засіб.

П'ятий тиждень — Похвальний. У суботу на цьому тижні — свято Похвали Пресвятої Богородиці, тому в цей день не можна працювати. Не гріх тільки сіяти розсаду. Говорили: «На Похвалу сорока яйцем похвалиться».

Шоста неділя — Вербна (Вербич), або Лазарева. На цьому тижні нічого не можна ні садити, ні сіяти в городі. Тільки в Лазареву суботу сіяли город, щоб рясний був. «Вербичем» називали і передостанній тиждень посту, і неділю цього тижня, і холодний весняний вітер. Тому казали: «Дме Вербич — кожуха вербич».

На цьому тижні святити в церкві вербу, магичні дії котрої надавали великого значення.

Сьомий тиждень — Страсна неділя. Ще була інша назва — Біла неділя. Готуючись до свята Паски, селяни прибирали у дворах, клунях, повітках, поправляли тини, огорожу, а головне — білили хати. З цього приводу є вислів: «Похвала похвалиться, вербна поставиться, а біленька й побілить». Для побілки жінки купували у циган глину, робили з рогожі щітки. В багатьох українських селах майстрині захоплювались художнім розмальовуванням зовнішніх стін хат, що вимагало особливого терпіння й охайності. «Чепурухою» називали господиню, яка не тільки завжди була веселою, привітною, чепурною, вміла смачно готувати, а і прикрашати своє житло. «У неї у хаті, як у церкві», — говорили звичайно про таку жінку.

У Страсний тиждень чоловіки натщесерце сіяли буряки, щоб вони не вродили гіркими.

Корисно знати пояснення суті Великого посту і традиції постувати. Про це переконливо пише отець Юрій Бойко в замітці «Великий піст» газета «Полтавська Думка», березень 1995 р.):»6 березня — початок Великого посту. Час посту для християн — це пора найбільшого морального піднесення до Христа. Характерна особливість посту — пісна їжа — виникла після гоніння на християн у вік захоплення аскетизмом. Десь із 14 ст. отці-пустельники особливо увагу почали звертати на їжу християнина і піст розуміли також як утримання від певних видів їжі».

Розрізняють декілька видів посту.

СУВОРИЙ ПІСТ — це суха їжа, тобто самі лише сирі овочі, — раз на добу.

СЛАБКИЙ, ЗВИЧАЙНИЙ ПІСТ — це варена рослинна їжа з олією та риба — двічі на добу. Скоромна їжа (тобто не пісна) — молочні й м'ясні продукти, яйця.

Ретельне дотримання обраного з названих меню ще не означає, що людина досягне бажаної мети. Поставленій цілі має відповідати її поведінка: не чекати нагороди за відмову від матеріального, її замінить очищення і просвітлення душі: не гніватися, не сквернословити, ставитися чуйно до потреб близьких, знайомих, колег по роботі, а також тих, кому необхідно співчуття.

Дві основні причини мають зумовлювати відмову від скоромної їжі у піст. Перша — щире почуття жалю за свої недобрі вчинки, за образу Христа своїм життям. Адже, коли ми страждаємо, то ставимося байдуже до їжі, а то й зовсім відмовляємося від неї.

Інша причина — високий душевний стан, повнота внутрішнього життя в єднанні з Богом, коли тілесні потреби відступають перед духовними. Той же, хто вгамовує свої пристрасті, позбавляючи тіло поживи, лише ослаблює їх, а не викорінює.

Тож пам'ятаймо, що хоча тілесний піст, як засіб виховання душі, має своє значення, але без відповідного душевного настрою, він залишається лише пустою формою і не має морального значення. Дбаймо про очищення і тіла, і душі.

ПЕТРІВ ПІСТ — піст апостолів Петра і Павла, за церковним календарем, настає за Трійцею, в перший понеділок після Духова дня — 50 днів після Паски, — і закінчується 11 липня, напередодні дня апостолів Петра й Павла.

УСПЕНСЬКИЙ ПІСТ — на честь Першої Пречисти Пресвятої Богородиці — з 14 по 27 серпня. У народі його називали госпожинки. За суворістю постування він наближається до Великого посту, слабшає в суботу та неділю, а також на свято Спаса (Преображення Господня).

ОДНОДЕННІ ПОСТИ — в середу та п'ятницю на протязі всього року. Не постилися в світлу сідмицю (тиждень після Паски), на тиждень П'ятидесятниці, на Свята (від Різдва Христового до Водохрещі, крім багатої вечері), в сирний тиждень.

Передбачені релігією пости не тільки відновлюють здоров'я, а і сприяють духовному, моральному удосконаленню, очищенню: перемозі над своїми недоліками, пихою, зарозумілістю, гордовитістю, різними спокусами. Необхідно відмовлятися від розваг.

У глибоку давнину християнський піст міг тривати сорок днів при повному голодуванні. Але це вже межа фізіологічного голодування.

Вважалось, що пости — рецепти духовного та фізичного здоров'я.

Отже, в православному церковному календарі біля двохсот днів відведено на пости, дотримуватись яких — обов'язок кожного віруючого, крім хворих, породіль та дітей.

ЕТИМОЛОГІЯ ІМЕН ЛЮДЕЙ

ГРУДЕНЬ

1. Роман — (лат.) римський, римлянин; (грец.) міцний.
Лідія — родом із Лідії (в Малій Азії).
Платон — (грец.) широкоплечий, повний, огрядний.

2. Лариса — (грец.) чайка.
Ілларіон — (грец.) веселий, радісний.
Йосип — (євр.) збільшений.
Роман — (лат.) римський, римлянин; (грец.) міцний.

3. Любо́в — в старослов'янській мові калька з грец., що означає «любов».
Ісакій — (євр.) сміх.
Іпатій — (грец.) найвищий.

4. Григорій — (грец.) який не спить, пильнує.

Лідія — родом із Лідії (в Малій Азії).

Анатолій — (грец.) східний.

Кирило — (грец.) пан, володар.

Анна — (євр.) граціозна, миловидна.

5. Валеріан — (лат.) міцний, здоровий.

Марія — (євр.) пані, добродійка, гірка; (лат.) знатна.

Максим — (лат.) найвеличніший, найвидатніший, найбільший.

Прокіп — (грец.) вийнятий з піхов.

Архип — (грец.) головний вершник, старший конюх.

Михайло — (євр.) як Бог.

6. Митрофан — (грец.) матір'ю виявлений.

Олександр — (грец.) захисник людей.

Григорій — (грец.) який не спить, пильнує.

7. Катерина — (грец.) чиста.

Олександр — (грец.) захисник людей.

Григорій — (грец.) який не спить, пильнує.

8. Петро — (грец.) скеля, кам'яна брила.

Клавдія — (лат.) кульгава, крива.

Климент — (лат.) милостивий; (грец.) виноградна лоза.

9. Інокентій — (лат.) невинний.

Марина — (лат.) морська.

Юрій — (грец.) землероб.

10. Роман — (лат.) римський, римлянин; (грец.) міцний.

Всеволод — (слов.) той, хто всім володіє.

Гаврило — (євр.) сила Божа, муж Божий.

11. Андрій — (грец.) мужній, хоробрий.

Василь — (грец.) царський.

Григорій — (грец.) той, що не спить.

Меланія — (грец.) темна, чорна, похмура, жорстока.

Сергій — (римське) родове ім'я *Sergivus*.

Тимофій — (грец.) той, хто шанує, поважає.

12. Парамон — (грец.) міцний, надійний, вірний.

Ольга — (лат.) священна.

Діонісій — (грец.) Від *Dionus* — бог життєвих сил природи, бог вина.

13. Андрій — (грец.) мужній, хоробрий.

Федора — (грец.) Божий дар.

14. Харитя — (грец.) люб'язна, ласкава.

Наум — (євр.) утішник, розрадник.

15. Опанас — (грец.) безсмертя.
Олена — (грец.) факел, світло.
Андрій — (грец.) мужній, хоробрий.
Іван — (євр.) благодать Божа.
Кирило — (грец.) пан, володар, владика.
Степан — (грец.) вінець, вінок.

16. Федір — (грец.) Божий дар.
Серафим — (євр.) пекучий, вогненний.
Сава — (арам.) старець, дід; (євр.) вино.
Варвара — (грец.) іноземка.

17. Варвара — (грец.) іноземка.
Серафим — (євр.) пекучий, вогненний.
Геннадій — (грец.) благородний.
Іван — (євр.) благодать Божа.

18. Анастас — (грец.) воскреслий.
Захарія — (євр.) пам'ять Господня.
Сава — (євр.) вино; (арам.) — старець, дід.
Гурій — (євр.) левеня.

19. Микола — (грец.) переможець.
Ольга — (лат.) священна.
Максим — (лат.) найвеличніший, найвидатніший.

20. Ніна — (груз., від грец. Ninos) — ім'я засновника Асирійської держави та назва столиці Асирії.
Іван — (євр.) благодать Божа.
Павло — (лат.) маленький.
Григорій — (грец.) який не спить, пильнує.
Меланія — (грец.) чорна, темна, похмура, жорстока.

21. Федосія — (грец.) Божий дар.

22. Анна — (євр.) граціозна, миловидна.
Степан — (грец.) вінець, вінок.

23. Марина — (лат.) морська.
Хома — (євр.) близнюк.

24. Лариса — (грец.) чайка.
Леонтій — (грец.) левовий.
Данило — (євр.) мій суддя — Бог.
Лука — (лат.) світлий.

25. Олександр — (грец.) захисник людей.
Дарна — (перс.) сильна, перемагаюча.

26. Аркадій — (грец.) уродженець із Аркадії.

Арсеній — (грец.) мужній.

Євген — (грец.) благородний.

Домна — (лат.) пані, добродійка.

Орест — (грец.) гірський.

27. Аполлон — (грец.) губитель.

Євдокія — (грец.) ласкава, прихильна.

28. Павло — (лат.) маленький.

Степан — (грец.) вінець, вінок.

Трифон — (грец.) розкішний, зніжений.

Сусанна — (євр.) лілія.

29. Марина — (лат.) морська.

Феофанія — (грец.) хрещена.

Софія — (грец.) мудрість.

Микола — (грец.) переможець.

30. Данило — (євр.) суддя Божий.

Азарія — (євр.) допомога Божа.

Діонісій — (грец. від Dionus) — бог життєвих сил природи, бог вина.

31. Михайло — (євр.) як Бог.

Марко — (лат.) сухий, зів'ялий.

Зоя — (грец.) життя.

Клавдія — (лат.) кульгава, крива.

Севастіан — (грец.) священний, високошанований.

7.12. КАТЕРИНА — (грец. непорочна, чиста) вступає в шлюб лише з тими, кого кохає, з ким у неї встановлюється душевна близькість. Натура у неї неспокоїна, здатна на відчайдушні вчинки. Катерині потрібен чоловік, який надав би їй впевненості і не зважав на небажання дружини займатися важкою та нецікавою домашньою роботою. Катерини мрійниці, у них добре розвинена уява.

10.12. ЮРІЙ — (грец.) землероб, (іменини 9 грудня) мовчазний, стриманий, завжди впевнений у своїй правоті. Нерідко має філософський склад розуму, захоплюється астрологією, містиккою, хіромантією. Добре показує себе у будь-якій сфері діяльності, в тому числі на керівних посадах. Юрій проявляє дивну стабільність у своїх смаках та уподобаннях. Він артистичний, завжди відрізняється у будь-якому оточенні. Пристрасний книголюб.

19.12. МИКОЛА ЗИМОВИЙ — (грец.) переможець. На Харківщині записана легенда про те, що «Святий Микола-Чудотворець на небі не сидить, а тут, на землі, людям помагає». На Миколу у складчину варили пиво, скликали гостей.

МИКОЛА — (грец.) «ніке» — перемога, «лаос» — народ; переможець народів) росте здоровою, міцною, спокійною та слухняною дитиною. Вчиться Микола добре, вміє підтримувати дружні стосунки з усім класом, але страждає через недостатню увагу батьків. Миколи врівноважені, працьовиті, кмітливі.

Ніколи не відмовляються від нагоди заробити гроші. З сусідами та товаришами Микола простий та доброзичливий, але у ролі начальника зовсім інший. Нерідко він спалахує від гніву і тоді здатний на агресію. Підлеглі бояться його. Миколи дуже люблять дітей.

31.12. ЗОЯ — (грец. життя) іменинниця 30 грудня. Вона тиха, непомітна, ніколи не конфліктує ні вдома, ні на роботі. Зої наділені надто тонкою інтуїцією по відношенню до близьких людей, відчувають найменші зміни їх настрою. Зоя може стати віщункою та ворожкою. Жінка з цим ім'ям віддана чоловікові та дітям, але не завжди знаходить щастя у шлюбі.

СІЧЕНЬ

1. Людмила — (слов.) мила.
Ілля — (євр.) міць господня.
Тимофій — (грец.) той, хто шанує Бога.
Григорій — (грец.) який не спить.
2. Гнат — (лат.) який не народився.
Данило — (євр.) суддя Божий.
3. Петро — (грец.) скеля, камінна брила, глиба.
Платонида — (грец.) широкоплеча, повна.
Прокіп — (грец.) винутий з піхов.
4. Настасія — (грец.) та, що воскресла.
Мокій — (грец.) насмішник.
Феодосія — (грец.) Божий дар.
5. Павло — (лат.) маленький.
Василь — (грец.) царський.
Гласій — (грец.) той, що сміється.
6. Євгенія — (грец.) благородна.
Клавдія — (лат.) крива, кульгава
Єлезар — (євр.) Божа допомога.
7. Ісус — (євр.) спаситель.
Марія — (євр.) пані, добродійка, гірка; (лат.) знатна.
8. Наталка — (лат.) рідна.
Костянтин — (лат.) стійкий.
Юхим — (грец.) благочестивий, священний.
9. Степан — (грец.) вінець, вінок.
Федора — (грец.) Божий дар.
Лука — (лат.) світлий.
Наум — (євр.) утішник, розрадник.
Степанида — (грец.) вінчана.

10. Петро — (грец.) скеля, камінна брила, глиба.
Софія — (грец.) мудрість.
Дорофій — (грец.) дар Божий.
Симон — (євр.) почутий.

11. Марко — (лат.) сухий, зів'ялий.
Ольга — (лат.) священна.
Юрко — (грец.) землероб.

12. Філарет — (грец.) любитель добродетелі.
Федора — (грец.) Божий дар.
Христя — Христова.
Калістрат — (грец.) добрий воїн.

13. Яків — (євр.) той, що йде слідом за кимось.
Йосип — (євр.) Бог примножить, додасть.
Ніна — (груз.) засновники Асирійської держави та назва столиці Асирії.
Давид — (євр.) коханий.
Меланія — (грец.) темна, похмура, жорстока.

14. Василь — (грец.) царський.
Катерина — (грец.) чиста, непорочна.
Володимир — (слов.) володар миру.
Клавдія — (лат.) кульгава, крива.

15. Сергій — (лат.) римське родове ім'я.
Серафим — (євр.) полум'яний, вогненний ангел.
Зоя — (грец.) життя.

16. Гордій — з міста Гордія, ім'я фригійського царя.
Опанас — (грец.) безсмертя.
Анастасія — (грец.) та, що воскресла.
Марко — (лат.) сухий, зів'ялий.

17. Яків — (євр.) той, що йде слідом за кимось.
Лука — (лат.) світлий.
Симон — (євр.) почутий.
Йосип — (євр.) Бог примножить, додасть.
Прохір — (грец.) танцювати, попереду вести.
Тит — (грец.) поважний, шанований.
Архип — (грец.) головний вершник, старший конюх.
Карпо — (грец.) плід.
Кіндрат — (грец.) чотирикутний.
Зінаїда — (грец.) Божественна, від грец. *Zeus* — Зевс.
Зосим — (грец.) живий, життєвий, живучий.

18. Іван — (євр.) Благодать Божа.
Опанас — (грец.) безсмертя.

Валентина — (лат.) сильна, здорова.
Меланія — (грец.) чорна, темна, похмура, жорстока.
Юхим — (грец.) благочестивий, священний.

19. Роман — (лат.) римський, (грец.) міцний.
Настя — (грец.) воскресла.

20. Валентина— (лат.) сильна, здорова.
Меланія — (грец.) чорна, темна, похмура, жорстока.
Кіра — (грец.) пані, добродійка.
Єфрем — (євр.) плодовитий, назва одного з староізраїльських племен.
Опанас — (грец.) безсмертя.

21. Васирина — (грец.) царственна.
Омелян — (грец.) улесливий.
Григорій — (грец.) який не спить, пильнує.
Ілля — (євр.) міць Господня.
Юрій — (грец.) землероб.
Сидір — (грец.) від Isis — Исида (староєгипетська богиня землеробства) і doron — дар.
Ярина — (грец.) мир.
Феодосія — (грец.) Божий дар.

22. Пилип — (грец.) той, що любить коней.
Петро — (грец.) скеля, камінна глиба.
Олена — (грец.) світло, факел.

23. Григорій — (грец.) який не спить, пильнує.
Дарія — (перс.) сильна, перемагаюча.
Павло — (лат.) маленький.
Макар — (грец.) блаженний, щасливий.

24. Федот — (грец.) Богом даний.
Степан — (грец.) вінець, вінок.
Клеопатра — від (грец.) Kleos — слава і pater — батько.
Лідія — родом із Лідії (Мала Азія).
Клим — (лат.) милостивий, або (грец.) виноградна лоза.

25. Сава — (арам.) старий дід.
Фросина — (грец.) радість.
Галактіон — (грец.) молочний.
Євпраксія — (грец.) щастя, благоденство.

26. Петро — (грец.) скеля, кам'яна брила, глиба.
Яків — (євр.) той, хто йде слідом за кимось.
Федора — (грец.) Божий дар.

27. Ісай — (євр.) спасення Господнє.
Сава — (арам.) старий, дід.

Павло — (лат.) маленький.
Степан — (грец.) вінець, вінок.

28. Павло — (лат.) маленький.
Наталка — (лат.) рідна.
Христина — Христова.
Гаврило — (євр.) моя міць — Бог.

29. Петро — (грец.) скеля, камінна брила, глиба.
Максим — (лат.) найвеличніший, найвидатніший.
Неоніла — від грец. neos — молодий, новий.

30. Онисим — (грец.) корисний.
Серафима — (євр.) палаюча, вогненна.

31. Ксеня — (грец. Євсенія) іноземка.
Опанас — (грец.) безсмертя.
Кирило — (грец.) пан, володар.
Максим — (лат.) найвидатніший, найвеличніший.

26.01.ЯКІВ — практичний, обережний, розсудливий. Він дещо тугодум, йому потрібен час, щоб звикнути до нової ситуації, нових людей. З цієї причини перевагу Яків завжди віддає старим, перевіреним друзям. У дитинстві Яків любить доросле оточення, з винятковою повагою ставиться до свого батька і протягом усього подальшого життя не втрачає духовного зв'язку з ним. Яків працелюбний, будь-яку справу доводить до кінця й намагається робити це якісно. Він непоганий комерсант, уміє лагодити з людьми, вирішувати конфлікти. Дружину Яків обирає собі розумну, ділову і водночас хорошу господиню. Він сам любить спокій та затишок вдома і такою хотів би бачити дружину. З жінками Яків лагідний, делікатний, ніколи їх не образить. Дуже любить своїх дітей і віддає їм весь вільний час.

27.01.НІНА (можливо, від грец. «Нінос» — засновник Ассирійської держави) вперта та наполеглива з дитинства, не завжди рахується з думками дорослих, самостійна, особливо, коли захищає справедливість. Вчиться добре, прагне в усьому бути серед перших. Ставши дівчиною, жінкою, дуже педантична у питаннях своєї честі та гідності. Пунктуальність, принциповість, велика працездатність допомагають Ніні зробити кар'єру, навіть стати відповідальним працівником. У той же час Ніна приваблює своєю жіночістю та чарівністю і знаходить собі хорошого чоловіка. Його, а також дітей, Ніна дуже любить, але не дає спуску ні їм, ні собі. Їй все хочеться довести до рівня ідеалу.

ЛЮТИЙ

1. Марко — (лат.) сухий, зів'ялий.
Фросина — (грец.) радість, веселість.
Федір — (грец.) Божий дар.
Сава — (євр.) вино; (арам.) старець, дід.

2. Інна — (грец.) місто Інесса.
Юхим — (грец.) благодущний.
Явтух — (грец.) щасливий.

3. Анастас — (грец.) воскреслий.
Ірина — (грец.) мир.
Євгенія — (грец.) благородна.
Євген — (грец.) благородний, сильний, міцний.
Валеріан — із м. Валерії, здоровий.
Максим — (лат.) найвеличніший, найвидатніший.

4. Петро — (грец.) скеля, камінна брила, глиба.
Леонтій — (грец.) левовий.
Гаврило — (євр.) моя міць — Бог.
Тимофій — (грец.) той, який шанує.
Юрко — (грец.) землероб.
Еммануїл — (євр.) з нами Бог.
Марко — (лат.) сухий, зів'ялий.

5. Геннадій — (грец.) благородний.
Онися — від грец. анусіс — виконання, завершення.

6. Ганка — (грец.) любов.
Тимофій — (грец.) той, який шанує.
Ксенія — (грец.) іноземка, мандрівниця.
Діонисій — (грец.) Бог життєвих сил, Бог вина.
Зосим — (грец.) живий, живучий.

7. Григорій — (грец.) який не спить, пильнує.
Анастасія — (грец.) яка воскресла.
Пилип — (грец.) той, який любить коней.
Олександр — (грец.) захисник людей.
Віталій — (лат.) життєвий.

8. Марія — (євр.) пані, добродійка, гірка; (лат.) знатна.
Варвара — (грец.) іноземка.
Петро — (грец.) скеля, камінна брила, глиба.
Федір — (грец.) Божий дар.
Йосип — (євр.) Бог примножить, додасть.

9. Іван — (євр.) благодать Божа.
Ганка — (грец.) любов.
Петро — (грец.) скеля, камінна брила, глиба.
Дмитро — (грец.) від Деметра — Богині родючості й землеробства.
Прокіп — (грец.) вийнятий з піхов.

10. Юхим — (грец.) благодущний.
Василина — (грец.) царственна.
Федосій — (грец.) Богом даний.

11. Гнат — (лат.) не народжений.
Галина — (грец.) спокійна, лагідна.
Євгенія — (грец.) благородна.
Роман — (лат.) римський, (грец.) міцний.
Яків — (євр.) той, що йде слідом за кимось.
Лука — (лат.) світлий.

12. Василь — (грец.) царський.
Зенон — (грец.) Зевс.
Федір — (грец.) Божий дар.

13. Віктор — (лат.) переможець.
Ничипір — (грец.) переможний, переможець.
Микита — (грец.) переможець.
Опанас — (грец.) безсмертя.
Євдокія — (грец.) благовоління.

14. Трифон — (грец.) розкішний.
Петро — (грец.) скеля, камінна брила, глиба.
15. Гаврило — (євр.) сила Бога, муж Божий.
Зінаїда — (грец.) Божественна.
Фросина — (грец.) радість, веселість.

16. Анна — (євр.) від «грація», миловидність.
Влас — (грец.) в'ялий, неповороткий, тупий.
Роман — (лат.) римський, грец. міцний.
Симон — (євр.) від «слухати, почути».

17. Сидір — (грец.) від Ісіс — Ісида — староегипетська богиня землеробства та дорон — дар.
Микола — (грец.) переможець.
Кирило — (грец.) пан, володар, владика.
Григорій — (грец.) який не спить, пильнує.

18. Гапка — (грец.) добра, хороша.
Феодосій — (грец.) Богом даний.

19. Максим — (лат.) найвеличніший, найвидатніший, найбільший.
Марія — (євр.) пані, добродійка, гірка; (лат.) знатна.

20. Парфеній — (грец.) незайманий, дівич, чистий.
Лука — (лат.) світлий.
Глафира — (грец.) гарна, гожа, струнка.

21. Сава — (грец.) благородний.
Захар — (євр.) пам'ять Господня.
Федір — (грец.) Божий дар.

22. Геннадій — (грец.) благородний.
Петро — (грец.) скеля, камінна брила, глиба.
Олександр — (грец.) захисник людей.

23. Павло — (лат.) маленький.
Валентина — (лат.) сильна, здорова.
Прохір — (грец.) начальник хору.
Лука — (лат.) світлий.
Григорій — (грец.) той, хто не спить, пильнує.
Василь — (грец.) царський.

24. Влас — (грец.) в'ялий, неповороткий, тупий.
Юрій — (грец.) землероб.
Дмитро — (грец.) від імені богині родючості та землеробства Деметри.
Всеволод — (лат.) той, хто всім володіє.
Федора — (грец.) Божий дар.

25. Олексій — (грец.) захисник.
Марія — (євр.) пані, добродійка, гірка; (лат.) знатна.
Євген — (грец.) благородний.

26. Зоя — (грец.) життя.
Лука — (лат.) світлий.
Симон — (євр.) почутий.

27. Кирило — (грец.) пан, володар, владика.
Ісак — (євр.) він буде сміятися.
Аврам — (євр.) возвеличений.

28. Євген — (грец.) благородний.
Марія — (лат.) знатна; (євр.) пані, добродійка, гірка.
Приська — (грец.) молодість, веселість.
Онисим — (грец.) виконання, завершення.

29. Павло — (лат.) маленький.
Ілля — (євр.) мій Бог.
Данило — (євр.) суддя Божий.
Роман — (лат.) римський, (грец.) міцний.
Касян — (лат.) порожній.

7.02. ОЛЕКСАНДР (грец. «алекс» — захищати, «андр» — чоловік, захисник) у дитинстві хворіє, але починає займатися спортом і виростає міцним чоловіком. Вміє досягти своєї мети, цілеспрямований, талановитий, справедливий. Олександр — хороші керівники, можуть тримати підлеглих у своїх руках і водночас відзначати заслуги кожного. З дамами Олександр привітний та галантний, але швидко змінює свої симпатії і з тою ж щирістю та відвертістю починає співати дифірамби новим і новим жінкам.

23.02. СВІТЛАНА (слов'янське «світла») з дитинства сповнена суперечностей, у неї складний характер. Начебто обдарована, але вчиться погано. Часом

активна, любить керувати, часом — «пливе за течією». Світлана не вміє спілкуватися з жінками, надає перевагу чоловічому оточенню. З роками Світлани привчаються ладити з колективом, пристосуватись до обставин, стають досить комунікабельними. Все це разом з природною самостійністю та працелюбством дає Світлані можливість зробити непогану кар'єру. З чоловіком і його батьками Світлана гнучка та дипломатична.

БЕРЕЗЕНЬ

1. Федора — (грец.) Божий дар.

Ніна — Від грец. *Ninos* — Нін (ім'я засновника Асирійської держави і назва столиці Астрії).

Феодосій — (грец.) Богом даний.

Роман — (лат.) римський, (грец.) міцний.

2. Лев — (грец.) лев.

Христина — (грец.) Христова.

Кузьма — (грец.) мир, прикраса.

3. Григорій — (грец.) той, хто не спить, пильнує.

Архип — (грец.) старший конюх.

Євгенія — (грец.) благородна.

Марко — (грец.) зів'ялий, (лат.) молоток.

Максим — (лат.) найбільший.

4. Лев — (грец.) лев.

Раїса — (грец.) легка.

Корнилій — (лат.) сильний.

5. Тимофій — (грец.) шанувальник Бога.

Захар — (євр.) пам'ять Господня.

Ольга — (лат.) священна.

Нонна — (лат.) дев'ята.

6. Наталка — (грец.) природна, (лат.) рідна.

Опанас — (грец.) безсмертний.

Платонида — (грец.) широка.

7. Полікарп — (грец.) родючий.

Павло — (лат.) маленький.

Кирило — (перс.) сонце, (грец.) володар.

Антоніна — (грец.) та, що придбала взамін.

8. Іван — (євр.) милосердя Боже.

Капітоліна — (лат.) назва горба в Римі.

Роман — (лат.) римський, (грец.) міцний.

Лазар — (євр.) Бога допомога.

9. Тарас — (грец.) той, що хвилює, тривожить.
Влас — (грец.) в'ялий, неповороткий, тупий.
10. Севаст'ян — (грец.) високошанований, священний.
Конкордія — (лат.) згодна.
Порфирій — (грец.) пурпуровий, багрянний.
11. Степанида — (грец.) увінчана (від «вінок»)
Стефан — (грец.) вінок.
Прокіп — (грец.) той, що випереджає, встигає.
Тит — (грец.) поважний, шанований.
12. Василь — (грец.) царський.
Марина — (лат.) морська.
Кіра — (грец.) пані, добродійка.
Нестор — (грец.) той, що повернувся додому.
Микола — (грец.) народна перемога.
13. Ігнатій — (лат.) той, що не народився.
Марфа — (арамійське) пані.
Самсон — (євр.) сонячний.
14. Євдокія — (грец.) ласкава, прихильна.
Антон — (лат.) римське родове ім'я Antonius.
Антоніна — (грец.) та, що отримала взамін.
Агапій — (грец.) любов.
15. Федот — (грец.) даний Богами.
Миронія — плачуча або від «миро» — (грец.) запашне масло.
Сава — (арамійське) старий, дід.
16. Зенон — (грец.) Зевс.
17. Павло — (лат.) малий.
Юлія — римське жіноче ім'я.
Данило — (євр.) мій суддя — Бог.
Григорій — (грец.) який не спить, пильнує.
Василь — (грец.) царський.
18. Конон — (грец.) трудящий.
Іриада — (грец.) героїня.
Кіра — (грец.) пані.
Марко — (лат.) сухий, зів'ялий, молоток.
Федір — (грец.) дар Божий.
Давид — (грец.) улюблений, коханий.
Костянтин — (лат.) стійкий, завзятий, постійний.
19. Федір — (грец.) дар Божий.
Клавдія — (лат.) кульгава, крива.

Калістрат — (грец.) добрий воїн.
Меланія — (грец.) чорна, темна, похмура, жорстока.

20. Василь — (грец.) царський.
Єфрем — (євр.) плодючий.
Капітон — (лат.) головний.
Павло — (лат.) малий.

21. Єпистіна — (грец.) знаюча.
Федір — (грец.) дар Божий.
Лазар — (євр.) Бога допомога.

22. Клавдія — (лат.) кульгава, крива.
Агафія — (грец.) добра.
Ілля — (євр.) фортеця Господня.

23. Кіндрат — (лат.) чотирикутний.
Павло — (лат.) малий.
Віктор — (лат.) переможець.
Михайло — (євр.) як Бог.
Василина — (грец.) велична.
Галина — (грец.) тиха, спокійна.

24. Софрон — (грец.) розсудливий.
Юхим — (грец.) благодушний.
Піонія — (грец.) багата, гладка.
Юрій — (грец.) землероб.

25. Марія — (євр.) пані, добродійка, (лат.) знатна.
Феофан — (грец.) богоявлення.
Григорій — (грец.) той, що не спить, пильнує.
Симон — (євр.) почутий.

26. Олександр — (грец.) захисник людей.
Терентій — (грец.) той, який тре.
Христіна — (грец.) Христова.
Платоніда — (грец.) широкоплеча, повна.

27. Феогност — (грец.) Богу відомий.
Євникія — (грец.) добра перемога.

28. Олександр — (грец.) захисник людей.
Олена — (грец.) світла.
Никон — (грец.) перемагаючий.
Еммануїл — (євр.) з нами Бог.

29. Олександр — (грец.) захисник людей.
Зіновія — (грец.) та, що живе, як Зевс.
Трохим — (грец.) вихованець.

30. Олексій — (грец.) захисник.
Марина — (лат.) морська.
Марко — (лат.) сухий, зів'ялий.
Павло — (лат.) малий.

31. Кирило — (грец.) пан, володар.
Трохим — (грец.) вихованець.
Пантелеймон — (грец.) милостивий до всіх, жалісний.

КВІТЕНЬ

1. Хрисант — (грец.) кольору золота.
Дарка (Дарія, Дарина) — (грец.) від імені трьох царів древньої Персії.
Клавдія — (лат.) кульгава, крива.
Дмитро — (грец.) від імені Деметра — богиня родючості і землеробства.
Мотря (Мотрона) — (лат.) шанована заміжня жінка.

2. Федося (Феодосія) — (грец.) дар Божий.
Сергій — римське родове ім'я Сергіус.
Микита — (грец.) переможець.

3. Яків — (євр.) той, хто йде слідом за кимось.
Хома — (євр.) близнюк.
Лисавета (Єлизавета) — (євр.) моя клятва, Богом клянусь.
Зоя — (грец.) життя.
Мартин — (лат.) присвячений Марку; войовничий.
Кирило — (грец.) пан, володар, владика.

4. Василь — (грец.) царський.
Василина — (грец.) царська.
Ісак — (євр.) «він буде сміятись».

5. Пилип — (грец.) закоханий у коней.
Лідія — (грец.) Лідія — область в Малій Азії.
Македон — (грец.) македонець.
Явдоха — (грец.) ласкава.
Никон — (грец.) переможець.
Пахом — (грец.) широкоплечий.
Василь — (грец.) царський.

6. Сидір — (грец.) від імені єгипетської богині землеробства Ісиди і слова «дар».
Яків — (євр.) той, хто йде слідом за кимось.
Глафіра — (грец.) струнка, витончена, елегантна.
Петро — (грец.) скеля, кам'яна брила.

7. Марія — (євр.) пані, добродійка, гірка; (лат.) знатна.
Йосип — (євр.) Бог примножить, додасть.

8. Сила — (лат.) від Сіла — назва лісу в південній Італії.
Кіндрат — (грец.) чотирикутний.
Василь — (грец.) царський.
Ганна — (євр.) граціозна, миловидна.
Лариса — (грец.) чайка.

9. Еммануїл — (євр.) «з нами Бог».
Домна — (лат.) панська.
Федосій (Фодосій, Федос) — (грец.) дар Божий.
Павло — (лат.) маленький.
Мотря — (лат.) шанована заміжня жінка.
Ананій — (євр.) Бог милосердний, милостивий.

10. Марія — (др. євр.) гірка, пані, добродійка; (лат.) знатна.
Сава — (арам.) старик, дід.
Іларіон — (грец.) веселий.
Степан — (грец.) вінець, вінок.

11. Юстина (Устина) — (лат.) справедлива.
Марко — (грец.) ім'я Маркос від лат. «маркус» — молоток.
Кирило — (грец.) пан, володар, владика.
Прокіп — (грец.) вийнятий із піхов, оголений.

12. Іван — (євр.) Бог змилостивився.
Дарка (Дарія, Дарина) — (грец.) від імені трьох царів древньої Персії 6-4 ст. до н.е.
Зосим — (грец.) живий.

13. Веніамін — (євр.) найулюбленіший син.
Гнат — (лат.) ненароджений.
Йосип — (євр.) Бог примножить, додасть.

14. Марія — (євр.) пані, добродійка гірка; (лат.) знатна.
Аврам — (євр.) отець.
Марко — (грец.) ім'я Маркос від лат. «маркус» — молоток.

15. Карпо — (грец.) плід.
Домна — (лат.) панська.
Тит — (лат.) честь, шана, повага.
Григорій — (грец.) той, хто не спить, пильнує.

16. Федосія — (грец.) дар Божий.
Микита — (грец.) переможець.
Ісидор (Сидір) — (грец.) від імені єгипетської богині землеробства Ісіда і слова «дар».

17. Йосип — (євр.) Бог примножить, додасть.
Микита — (грец.) переможець.
Юрій — (грец.) землероб.
Феона — (грец.) від «Бог» і «думка», «розум».

18. Юрій — (грец.) землероб.
Феона — (грец.) від «Бог» і «думка», «розум».
Марко — (грец.) ім'я Маркус від лат. «маркус» — молоток.
Платон — (грец.) широкоплечий, повний, огрядний.

19. Явтух (Євтух, Євтіхій) — (грец.) щасливий.
Фросина — (грец.) радісна, весела.
Григорій — (грец.) хто не спить, пильнує.

20. Юрій — (грец.) землероб.
Килина — (лат.) орлина.
Данило — (др.євр.) «мій суддя — Бог».

21. Ларіон — (грец.) вееселий.
Іван — (євр.) милосердя Боже.

22. Вадим — (др. рус.) «вадити» — звинувачувати, зводити наклеп.
Антін — римське родове ім'я Антоніус.

23. Терешко (Терентій) — (лат.) той, хто тре.
Олександр — (грец.) захисник.
Віра — із старослов'янської мови, калька з грецької — віра.
Яків — (євр.) той, хто йде слідом за кимось.
Марко — (грец.) ім'я Маркус від лат. «маркус» — молоток.

24. Мартин — (лат.) присвячений Марсу; войовничий.
Яків — (євр.) той, хто йде слідом за кимось.
Харитон — (грец.) щедрий.

25. Василь — (грец.) царський.
Гапка — (грец.) добра, хороша.
Зинон (Зенон) — (грец.) від імені «Зевс».
Панас — (грец.) безсмертний.

26. Дмитро — (грец.) від імені Деметра — богиня родючості й землеробства.

27. Мартин — (лат.) присвячений Марсу; войовничий.
Агнія — (грец.) чиста, непорочна або від слова «ягня».
Антін — римське родове ім'я Антоніус.
Алевтина — (грец.) відобразити, відбивати.

28. Трохим — (грец.) годувальник.
Сава — (арам.) старик, дід.
Анастасія — (грец.) воскресла.
Василина — (грец.) царська.
Мстислав — від мсти (помста) і слав — слава.

29. Леонід — (грец.) зов'яз у лева.
Михайло — (євр.) однаковий Богом Яхве.
Гапка — (грец.) добра, хороша.

Галина — (грец.) спокійна, безтурботна.
Ярина — (грец.) мирна.
Харитя (Харитина) — (грец.) витончена, красива.

30. Семен — (євр.) від «слухати».
Анастасія — (грец.) воскресла.
Ананій — (євр.) Бог милосердний, милостивий.
Зосим — (грец.) живий.

ТРАВЕНЬ

1. Віктор — (лат.) переможець.
Параска — (грец.) п'ятниця.
Зенон — (грец.) Зевс.
Юхим — (грец.) благодушний.
Авксентій — (грец.) рости.

2. Юрій — (грец.) землероб.
Христофор — (грец.) хрестоносець.
Ничипір — (грец.) переможний, переможець.

3. Анастасія — (грец.) воскресла.
Гаврило — (євр.) сила Божа.
Платоніда — (грец.) широкоплеча, повна.
Олександр — (грец.) захисник людей.

4. Ісак — (євр.) він буде сміятися.
Кіндрат — (лат.) чотирикутний.
Олександра — (грец.) мужня захисниця.

5. Федір — (грец.) Божий дар.
Климентій — (лат.) милостивий, (грец.) виноградна лоза.
Віталій — (лат.) життєвий.
Всеволод — (слов.) той, хто володіє.
Гаврило — (євр.) сила Божа, муж Божий.

6. Юрій — (грец.) землероб.
Олександра — (грец.) мужня захисниця.
Анатолій — (грец.) східний.
Валерій — (лат.) бадьорий, міцний, здоровий.

7. Сава — (арам.) старик, дід.
Федот — (грец.) Богом даний.
Єлизавета — (євр.) Бог — моя клятва, Богом клянусь.
Валентин — (лат.) сильний, здоровий.
Лука — (лат.) світлий.
Хома — (євр.) близнюк.
Микола — (грец.) народ-переможець.

8. Микола — (грец.) народ-переможець.
Устина — (лат.) справедлива.
Сильвестр — (лат.) лісний.
9. Степан — (грец.) вінець, вінок.
Василь — (грец.) царський.
Меланка — (грец.) чорна, темна, похмура, жорстока.
Глафіра — (грец.) витончена, струнка.
10. Симон — (євр.) почутий.
Степан — (грец.) вінець, вінок.
Лідія — родом із Лідії (Мала Азія).
11. Зенон — (грец.) Зевс.
Севаст'ян — (грец.) високошановний.
Максим — (лат.) найвеличніший, найвидатніший.
Кирило — (грец.) пан, володар.
Віталій — (лат.) життєвий.
Фаїна — (грец.) сяюча.
12. Артем — (грец.) здоровий.
Юлія — римське жіноче ім'я.
Федот — (грец.) Богом даний.
Василь — (грец.) царський.
13. Яків — (євр.) той, хто йде слідом за кимось.
Любов — любов, в старослов'янській мові калька із грецької.
Максим — (лат.) найвеличніший, найвидатніший.
Євгенія — (грец.) благородна.
Микита — (грец.) переможець.
14. Юхим — (грец.) благочестивий, священний.
Герасим — (грец.) поважний, шана.
Домна — (лат.) пані, добродійка.
Марко — (лат.) сухий, зів'ялий.
Ярема — (євр.) Бог возвисить.
15. Зоя — (грец.) життя.
Опанас — (грец.) безсмертя.
Борис — (слов.) скорочення імені Борислав.
Гліб — раннє запозичення із скандинавської мови.
16. Тимофій — (грец.) той, який шанує.
Федосій — (грец.) Богом даний.
Петро — (грец.) скеля, кам'яна брила, глиба.
17. Ісак — (євр.) який сміється.
Єлизавета — (євр.) Бог — моя клятва.
Кирило — (грец.) пан, володар.

Микита — (грец.) переможець.
Ничипір — (грец.) переможний, переможець.

18. Ярина — (грец.) мир.
Яків — (євр.) той, хто йде слідом за кимось.
Михайло — (євр.) подібний до Бога.
Сергій — римське родове ім'я.

19. Іов — (євр.) від слова зі значенням «ворог».
Варвара — (грец.) іноземка.
Діонісій — (грец.) Бог життєвих сил, Бог вина.
Тамара — (євр.) фінікова пальма.

20. Антоніда — народна форма імені Антоніна
(ім'я двох римських імператорів).
Давид — (євр.) коханий.
Зиновій — (грец.) той, хто богоугодно живе.
Йосип — (євр.) Бог примножить, додасть.
Михайло — (євр.) подібний до Бога.

21. Іван — (євр.) помилював Бог, змилостивився Бог.
Христина — (грец.) витончена, чарівна, прекрасна.
Зінаїда — (грец.) божественна.

22. Микола — (грец.) народ-переможець.
Христина — (грец.) Христова.
Христофор — (грец.) хрестоносець.

23. Симон — (євр.) почутий.
Килина — (грец.) орлина.
Онися — (грец.) виконання, завершення.
Сидір — від імені єгипетської богині землеробства.

24. Мефодій — (грец.) слідкувати, шукати.
Кирило — (грец.) пан, володар.
Варвара — (грец.) іноземка.

25. Єпифан — (грец.) видатний, відомий, знатний.
Діонісій — (грец.) Діоніс — бог життєвих сил природи, бог вина.

26. Олександр — (грец.) захисник людей.
Юрій — (грец.) землероб.
Гаврило — (євр.) муж Божий, сила Божа.
Марко — (лат.) сухий, зів'ялий.

27. Іван — (євр.) Бог помилював, змилостивився.
Сидір — від імені єгипетської богині землеробства.
Максим — (лат.) найвеличніший, найвидатніший.

Марко — (лат.) сухий, зів'ялий.

Микита — (грец.) переможець.

28. Пахом — (грец.) широкоплечий.

Антоніна — від імені двох римських імператорів.

Дмитро — (грец.) від імені Деметра — Богиня родючості та землеробства.

Єфросинія — (грец.) радість, веселість.

29. Федір — (грец.) Божий дар.

Муза — (грец.) жіноче божество мистецтва.

Юрій — (грец.) землероб.

Петро — (грец.) скеля, кам'яна брила, глиба.

Микола — (грец.) народ-переможець.

Єфрем — (євр.) плодючий.

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ НАЗВ МІСЯЦІВ У ДАВНЬОРУСЬКІЙ, СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА БІЛОРУСЬКІЙ МОВАХ

Народний календар відображає події та явища в природі, які щорічно повторюються, а також залежні від них строки виконання сільськогосподарських робіт. У східних слов'ян характерні кліматичні особливості взяті за основу в назвах окремих місяців. Це показує порівняльна таблиця східнослов'янських і давньоруських назв.

Давньоруська мова	Українська мова	Російська мова	Білоруська мова
просинець	січень	январь	студзень
сечень, лютий	лютий	февраль	люты
сухий	березень	март	сакавік
березоль	квітень	апрель	красавік
травень	травень	май	травень
изок	червень	июнь	червень
червень, липец	липень	июль	ліпень
зарев, серпень	серпень	август	жнівень
рюсь, вересень	вересень	сентябрь	вересень
листопад, грязник	жовтень	октябрь	кастричник
грудень	листопад	ноябрь	лістопад
студень	грудень	декабрь	снежень

НАЗВИ МІСЯЦІВ

Як бачимо, назви деяких місяців у різних мовах однакові, тільки в залежності від кліматичних умов вони означають різні місяці. Так стверджують автори монографії «Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры» (М.: Наука, 1987. 486 с.), які говорять, що народні назви місяців збереглись в українців і білорусів та вживаються в їх літературних мовах.

СЦЕНАРІЇ ВИХОВНИХ ЗАХОДІВ

ФОЛЬКЛОРНЕ СВЯТО «ЦІЛЮЩЕ ДЖЕРЕЛО»

Сцена оформлена в національному стилі. Вишиті рушники, дві лави, стіл, накритий вишитою скатертиною, полив'яні миски, декоративні тарелі. У глибині сцени тин із соняшниками. За сценою чути звуки сопілки. Звучить пісня «Полтавський вальс».

На авансцену виходять двоє ведучих.

ВЕДУЧА: Україна... Золота, чарівна сторона! Земля рясно уквітчана, зеленню закосичена, річками оповита. Кожна доріжка, деревце, колосок, квітка, травинка — багатство і краса рідного краю.

ВЕДУЧИЙ: Це край, де ти народився і зріс. Де днина днину змінює погідна. Усе — від зір далеких до беріз. Твоя Україна, найдорожча, рідна.

ВЕДУЧА: Щасливі ми, що народилися на такій мальовничій землі. Тут жили наші прадіди, діди, тут живуть наші батьки — тут корінь роду українського, що сягає сивої давнини.

ВЕДУЧИЙ: А який багатий і різноманітний фольклор українського народу: чарують нас мелодійні пісні, барвисті коломийки, танці та ліричні хороводи, відгомін далеких подій вчувається у легендах, веселять колядки, вечорниці, народні свята.

ВЕДУЧА: Запрошуємо вас взяти участь у зустрічі з невмирущою народною творчістю, зустрінись з прекрасними порами року. І взяти:

від осені — щедрості, від зими — сили,

від весни — здоров'я, від літа — доброти.

Довголіття — з зелених полів Полтавщини,

І нехай вічно буде так!

Відкривається сцена. Звучить мелодія. Танець осені.

ВЕДУЧИЙ: Осінь золота! Гостинна багатим хлібом. Хлібом-сіллю зустрічають найдорожчих гостей. Зерном посівають на Новий рік, молодих на весіллі, з хлібиною заходять у новий дім. І нехай завжди у нас родить пшениця. І, як кажуть у народі, всяка пашниця.

Виходить дівчинка зі снопом пшениці і говорить слова:

Кінець нивонці, кінець,

Як кругленьке яблуко.

Будемо вити вінець,

Вийся, віночку, з калини,

Вийся, віночку, гладко.

Бо дожили до нової днини.

Виходять дівчата і співають пісню «Відкривайте нам ворота». Дівчинка зі снопом проходить сценою і кладе сніп.

ДІВЧИНКА:

Несіть швидше діжу, муку й сито,

Несіть швидше коцюбу й лопату,

Будемо коровай місити.

Бо будемо коровай саджати.

(Дівчата біжать й приносять).

Виконується інсценізована пісня «А ми коровай місили». На 2-й куплет виносять сніп.

Дівчата підносять коровай, промовляючи:

Одвічно славний труд людини!
Де хліб є на столі,
Там пісня щастя лине,

І вам будь з хлібом від душі бажаєм,
Тому вітаєм вас — короваєм!

Кладуть коровай на стіл.
Виходять під музику.
Пісня про осінь.

Лине мелодія зими. Зима. Вбігає гурт дівчат із Сніговою Бабою, танцюють.

ВЕДУЧА: Зимонька! Білая лебідонька! Кого не захоплює її чарівна краса, веселі зимові свята та розваги, на яких люди зичать один-одному добра, достатку, щастя!

ВЕДУЧИЙ: А вечорниці, на яких збиралися дівчата, хлопці, щоб повеселитися? Запрошуємо вас до нашої господині на вечорниці.

(На авансцені — прядка, кужіль, веретено.

Входить господиня з кошиком і ставить його посеред хати).

ГОСПОДИНЯ: Ху, аж втомилася, поки крамниці обійшла, ярмарок. І треба ж було до останнього дня тягти з отими гостинцями. Так нічого, зате все купила. Тут і горішки, і яблука. Буде чим пригощати.

(Пританцьовує з кошиком).

На ярмарку походила,
Усі гроші розпустила,
Хоч всі гроші розпустила,
Зате всього накупила.

Ой, дана-дана-дана,
Усі гроші розпустила,
Зате всього накупила.

(В цей час хтось стукає. Чути сміх. Господиня бере на руки хліб).

ДІВЧАТА:

Добрий вечір в вашій хаті,
Уклін господині!
Чи веселі вечорниці у вас на Україні,
Добрий вечір вам, дівчатка, і вам молодиці,
Чули, що в цій хаті будуть вечорниці!

ГОСПОДИНЯ:

Добрий вечір, любі гості!
Просимо, просимо.
Аби щастя було в хаті!

Аби ми були багаті!
Аби було любо, мило!
В нашій хаті раді гостям.

ГОСПОДИНЯ: Сідайте! Просимо, дівчата, заспівати веселу пісню!
(Юні бандуристи, сопілкарі виконують пісні).

ВЕДУЧА: Колись на вечорницях різне було: і шили, і пряли, і дерли пір'я, і сваталися, а було й таке, що після вечорниць і сварилися. От, наприклад, як наші молодиці.

(З'являється баба Палажка і баба Параска).

ВЕДУЧИЙ: Ой, знову хтось свариться!

(Уривок із повісті Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»)

ДІВЧИНА:

А що ж то за вечорниці?

Говорили і співали,
Всіх гостей ми звеселяли,
Але ні один танок,
Ще не затанцювали,
(Гопак).

То ж заграйте, музиченьки,
Вдарте голосніше,
І підемо всі у танець,
Стане веселіше.

ГОСПОДИНЯ: Дорогі гості, я принесла для вас гостинці. Тут і горішки, і яб-
лука, пригощайтесь!

ДІВЧАТА: Спасибі вам за вечорниці!

(Всі кланяються).

І щире слово на прощання
Хочемо сказати.
Щоб, як здавна на Україні,

У нас повелося,
Добра доля не цуралась,
Ще краще жилося.

ДІВЧАТА (всі): Бувайте здорові!

ГОСПОДИНЯ: Будьте здорові. Заходьте колись на вечорниці.

(Із піснею виходять). Звучить мелодія весни. Танок Весни.

ДІВЧИНА:

Ой, виходьте, дівчата,
Та в той вечір на вулицю.
Весну-красну стрічати,
Весну-красну вітати!

Будем весну стрічати,
Та віночки сплітати,
А віночки сплетемо,
Хороводом підемо.

Хоровод «А вже весна, а вже красна».

(Виходять).

За сценою: Дівчата! Хлопці! Пішли на луг!

Діти входять з великою Конячкою.

Хороводи «Ой, минула вже зима».

ДІВЧИНА: Весна прийшла!

Хоровод «Весна прийшла».

ДІВЧИНА: Травка-муравка!

Хоровод «Травка-муравка».

ДІВЧИНА:

Співали дівчата, співали,
У решето пісні складали
Та й поставили на вербі,
Де взялися горобці.

Звалили решето додолу
Час наш, дівчата, додому.
Під мелодію виходять.

Уривок з «Лісової пісні».

ВЕДУЧА:

У цьому році ми святкуємо річницю від дня народження Т.Г. Шевченка.

Прийми і наш вінок,

Великий Кобзар України,

Ти перед нами стоїш,

Як світоч,

Ти перед нами гориш і світиш,

Ти перед нами, ти серед нас,

Бо запалив ти, але не згас.

Вірш «Мені тринадцятий минало». Пісня «Полюбила чорнобрива».

Звучить мелодія літа. Танець літа.

ВЕДУЧА: Літо-літечко! Лине з високого синього неба пісня жайворонка.
Розквітлим килимом трав і квітів посміхається земля.

ВЕДУЧИЙ: Прекрасне літом свято Івана Купала. В цю ніч молодь не лягала спати, щоб подивитися, як сходить сонце — в цей день весна одружується з літом. (Лине мелодія).

Ой, на Івана, ой, на Купала, Квіточки збирала, віночок сплітала,
Ой, там дівчина квіти збирала. Та й синю хвилю, на Дунай пускала.

Входять дівчата. Посередині стоїть кучерява береза. Довкола неї клопочуться дівчата. Вони прибирають деревце квітами, стрічками. В кінці йдуть до Морени, беруть на пам'ять стрічку. Виходять.

Народні ігри.

ВЕДУЧА:

Любіть Україну, у сні й наяву,

Вишневу свою Україну.

Красу її вічно живу і нову

І мову її солов'їну.

Між братніх народів, між садом ряним,

Сіяє вона над віками!

Любіть Україну, всім серцем своїм

І всіми своїми ділами.

(Виконується «Полтавський вальс»).

ВЕДУЧА: Наше свято закінчується, але не закінчується ніколи, не стихне дзвінка українська пісня, запальний танець.

ВЕДУЧИЙ: Хай завжди і всюди для всіх лунає українське «Ласкаво просимо», «Здоровенькі були» та «На все добре!»

ВЕДУЧА: До побачення, дорогі батьки, діти, гості!

УРОК-СВЯТО ДО ДНЯ ВВЕДЕННЯ МАРІЇ У ХРАМ (4 ГРУДНЯ)

Світлиця прикрашена тарілками, розмальованими під петриківський розпис, рушники на іконах, скатерки на столах.

До хати заходять хлопці, вітаються з господарем: «Доброго вечора, дядьку Павле! Ми ось фарби принесли». Дядько Павло розглядає їх, радить, як їх розлити або змішуванням утворити новий колір. Хлопці розмішують фарби, дівчата розвішують тарілки, вголос висловлюючи своє захоплення, частина дівчат розмальовує тарілочку, зроблену з пап'є-маше, під керівництвом господині — тітки Катрі. Дівчата прохають господарів розповісти про те, як колись відзначалось свято Введення.

ГОСПОДИНЯ:

Введення — це свято, яке відкриває початок, так званих, українських вечорниць. Традиційно, щоб зустріти Різдво, потрібно пройти три етапи очищення: перший етап — це фізичне очищення, яке проходить через піст, починаючи від Введення; другий етап — це духовне очищення, яке проходить від початку посту до кінця через осмислення буття людини на землі під час виконання

духовних пісень та молитов; третій етап — це сповідь, яка найчастіше відбувається в день Миколи Чудотворця. Свято Введення Марії у храм — перше за хронологією. Воно немовби рекомендує, як правильно виховувати дітей. Тому в зимові вечори найчастіше співають такі пісні, в яких звучить попередження батькам, котрі погано виховують дітей. Наприклад, «Їхали цигани» та «Чорноморець». Співають пісень про те, що треба нагодувати всіх голодних та спраглих, бідних. Це такі пісні, як «Темна нічка», «Зустріч з Христом». На вечорницях молодь, крім духовних настанов, дізнається від старших про славне історичне минуле нашої країни.

(Господина запалює свічку, ставить її до ікони Діви Марії. Усі співають духовну пісню «Діво Маріє, помагай нам»).

ДІВЧИНА: Дядьку Павле, розкажіть, будь ласка, про традиції цього свята.

ДЯДЬКО ПАВЛО:

Про першу традицію ви, дівчата, вже дізналися: це — виконання духовних пісень. Друга традиція — це замовляння своєї долі. Для цього колись після цієї молитви співали «Отче наш» і просили — як дівчата, так і парубки, — у Діви Марії собі долі. Наступна традиція — це добір візерунків для вишиванок. Важалося, що візерунки, вибрані у цей день для рушника чи кисета, йшли коханим на добро. Вишитий виріб єднав молодих. Тому в цей вечір розглядали візерунки на рушниках, на печі, на скринях та інших домашніх виробках. Візерунки переносили на полотно. Вишивати в цей вечір не дозволялося, тому дівчатка тільки малювали.

ПАРУБОК:

А ми знаємо про цю традицію: уже підготували для дівчат фарби. Навчій нас, будь ласка, мальовок!

ГОСПОДИНЯ:

Ну, якщо ви вже підготували фарби, то я вас ознайомлю з мальованками, які називаються петриківським розписом.

ДІВЧИНА:

А звідки пішла назва «Петриківський розпис?»

ГОСПОДИНЯ:

Початок свого розвитку цей вид народного мистецтва бере з настінного малювання, поширеного з давніх часів на Україні, а особливо — на Дніпропетровщині, Буковині, Поділлі. (Усі зручно вмоцуються, малюючи, слухають. Господина продовжує):

А назва його походить від села Петриківки Дніпропетровської області, котре є центром саме цього виду розпису в найдосконалішій його формі. Справді, коли розглядаєш петриківський розпис, який коротко називають «петриківкою», душа починає співати від зусрічі з яскравими барвами квітів, з великими жарптицями, а композиція всього розпису нагадує народну пісню. Ось подивіться, дівчатка, на цей малюнок! Чи ж неправду я кажу?

Дівчатка підтверджують слова господині, висловлюючи свої враження.

ПАРУБОК:

Дядьку Павле! Розкажіть, а які матеріали потрібні для малювання?

ДЯДЬКО ПАВЛО:

Раніше для настінного малювання використовували крейду, сажу, кольорові глини, саморобні рослинні фарби. Фарби розводилися яечними жовтками, молоком, природним вишневим клеєм.

ПАРУБОК: А чим раніше малювали?

ДЯДЬКО ПАВЛО:

Малюнок наносили за допомогою пензлика, який робили з болотного оситняка. Дрібні деталі вимальовували тоненьким пензликом, який робили з котячої шерсті. Характерною рисою петриківського розпису є використання розлинно-квіткового орнаменту. Особливо при виготовленні «мальованок».

ДРУГИЙ ПАРУБОК:

Мальовки — це така назва, чи що це таке?

ТРЕТІЙ ПАРУБОК:

А я знаю, що таке «мальованки»: мені дід розповідав. Мальованки — це малюнки-заготівки, які малювалися на папері і виконувалися дешевими аніліновими фарбами. Ці паперові прикраси наклеювали на ґрунт стіни.

ГОСПОДИНЯ:

А що це наші дівчата притихли? Ніби й малювати не вміють... Хоча серед них є справжні майстрині. Ось подивіться, які гарні тарілки порозмальовували. Марійко, ти в нас справжня художниця. Розкажи, чим ти малюєш.

МАРІЙКА:

Перш за все, треба мати акварельні фарби, кілька саморобних пензликів з різним розміром ворсу, склянку для води, куряче яйце, тарілочку для палітри, м'який олівець. Основні ознаки акварельних фарб — це прозорість, чистота, легкість сприймання. Тому я й використовую їх для зображення петриківського орнаменту. А ще пам'ятайте: щоб фарби були яскравими, не слід користуватися білилами і не можна змішувати більше двох-трьох фарб.

ДРУГА ДІВЧИНА:

Перед початком роботи всі фарби зволожують, щоб вони стали м'якими й легко бралися на пензлик. Таким чином готують фарби. Потім у фарфорову чашку кладуть яєчний жовток, який відокремлюють від білка. На палітрі-тарілці змішують фарби і чистим пензлем, змоченим у воді, набираючи фарбу й жовток, роблять мазки.

ТРЕТЯ ДІВЧИНА:

Мої тарілки виходять гарними тому, що я знаю багато елементів петриківського розпису: це квіти, які нагадують мак, «подвійний мак», «вусики», багатоколірні мазочки, квіточки, які нагадують розрізану цибульку, великі коми, рівненькі кружечки. Ці елементи мають такі назви: «зернятко», «травичка», «пирчає листя», «стрічковий орнамент». А кольори для цих елементів я беру чотири: червоний, зелений, жовтий, синій. На зелені листочки наносю коричневу наводку.

ЧЕТВЕРТА ДІВЧИНА:

А й справді, дівчатка, правду сказала тітка Катря. Розглядаючи петриківський розпис, чуєш музику, а душа співає пісню. Дівчата співають пісню «Зеленеє жито, зелене».

ГОСПОДИНЯ:

Традиційно такі зустрічі молоді із старшими відбувалися після того, як уже зібрано врожай, а також заготовлено припаси аж до весни. Ось тоді й знаходиться час дівчатам для готування свого приданого — це для найстарших. А молодшим — нагода переймати секрети майстерності та ремесел. Традиційно, як ми вже говорили, такі зустрічі починаються від свята Введення Марії у храм. Стабільності ці зустрічі набувають від 13 грудня — свята Андрія Перво-

званного. Зимові українські вечорниці ще називають вечорами мудрості й осмислення. Займаючись вишиванням, ткацтвом, шитвом, різьбярством, молодь співає своїх пісень, слухає пісні від старших.

Виходить лірник, співає пісню:

Повіяв вітер степовий,	Летить ворон з чужих сторон
Трава ся похилила,	Та й жалібненько кряче:
Впав в бою стрілець січовий,	«Вставай, козаче молодий,
Дівчина затужила.	Твоя дівчини плаче!»
А був то хлопець молодий,	Заплаче матінка стара,
Йому пора кохати.	Заплаче чорноброва,
Він впав, як той листок сухий,	Бо не одного козака
Повік буде лежати.	Сира земля накрила.

ПЕРШИЙ ПАРУБОК:

Діду, розкажіть, будь ласка, хто такий стрілець січовий?

ЛІРНИК:

Коли у вогнях революції впала царська Росія і згорів престол царя, то в українців виникла надія, що всім засяє зоря вільності. У душах українців залунав поклик гетьманів Полуботка, Мазепи, Дорошенка. Злетілися орли з тайги, із сибірських тюрем, із таборів.

ДРУГИЙ ПАРУБОК:

То це виходить, що у дні революції відродилося козацтво, яке було знищено царицею Катериною? Значить, революційні дні для українців знаменні?

ЛІРНИК:

Правду кажеш, хлопче. Саме тоді на українській землі знову з'явився гордий дух прадавньої Січі. З усіх кінців України сходилися люди під синьо-жовтий стяг. Усіх, хто став під цей стяг, стали називати січовими стрільцями.

ТРЕТІЙ ПАРУБОК:

Назвіть, будь ласка, які це були пісні. Може, й ми про них чули.

ДЯДЬКО ПАВЛО:

Та чого ж парубки, не чули? Звичайно, чули! Від батьків та від дідів своїх. Ось послухайте: «Прощай, дівчино», «Ой упав стрілець», «Гей там на горі січ іде», «Гей, видно село», «Ой з-за гори», «Ой зацвіла черемха», «Їхав стрілець на війноньку», «Іде січове військо», «Ой у полі верба», «Журавлі», «Коло млина яворина» та «Ой у лузі червона калина»...

ЧЕТВЕРТИЙ ПАРУБОК:

Хлопці, та ми ж цю пісню знаємо!

Усі співають.

ВЕДУЧА:

Ось на таких вечорах гартувалася козацька вдача, продовжувалися традиції славного українського роду. Звучали не тільки ліричні та історичні пісні, але й духовні, виконувалися псалми й читалися молитви. Ось послухайте одну з молитов такого вечора.

Господиня, ставлячи свічку під образи, читає молитву:

Боже, Всевишній наш Творче,

Стримай людську суєту,

Ревіння вгамуй богоборче

Землю сквернити святу.

Боже, дай глузду і стриму
Людам, що правлять людьми,
Досить народам вже Риму,
Кесаря, ката, тюрми.
Хай не зведуться ніколи
Ідол земний чи кумир Світу на гори і доли
Шли вічну Радість і Мир.

(Петро Тимочко)

СВЯТО КАЛИТИ АБО АНДРІЯ ПЕРВОЗВАННОГО

(кінець осені — початок зими)

(Загальноосвітня школа I-III ст. №14 м. Полтави. Назаренко Р.І., учитель,
Олійніченко В.О., заступник директора з виховної роботи)

Ой я з жита сповита,
Ой я сонцем налита
Для красного цвіту
По білому світу!

ВЕДУЧА: Осідає сонце на небеснім крузі. Все нижче над землею котиться. Світло дня меншає. Та не відчаюються люди. Вони возвеличуються душею, тягнуться до Сонця — Калити, уславляють його і все світле та добре, що витворено у віках і передано їм у духовний спадок. У цей час вони йдуть до сонця і на весь білий світ оголошують:

Іду, іду Калиту кусати!

Іду, іду Калиту кусати!

Це свято відзначають на Україні під час переходу осені на зиму з 13 на 14 грудня. Воно уособлює ті природні зміни, які відбуваються з сонцем наприкінці року. Настає Калита — збирається молодь на свято Пречисти.

(У святково прибраній світлиці зібралася молодь).

ГОСПОДИНЯ: Заходьте, дівчата, пора вже тісто місити. (Беруться до роботи. Додають яйця, мак, виробляють колосочки-промінчики, зубці — для медового коржа прикраси).

ДІВЧИНА: Скажіть, а чого це калиту коржем печуть?

ГОСПОДИНЯ: Кажуть, що рік тоншає, через те і печуть коржем. Та вже, дівчата, пора і піч розтоплювати. Пам'ятаєте, що дрова в печі розкладають навхрест. Навкисний хрест — це символ сонця і вогню.

ДІВЧИНА: Гори, гори, вогонь, ясно, спечи нам Калиту красну! (Розводять у печі вогонь). Щоб ми її кусали і горя не знали.

ГОСПОДИНЯ: Можна вже калиту у піч саджати. Та треба перед цим дорогою до неї оросити водою.

ДІВЧИНА (кропить дорогу водою):

Водице-студенице, окропи
Калиті дорогу від печі до порогу,
А від порогу до стелі,
Щоб ми були гарні та веселі.

ГОСПОДИНЯ (садить Калиту в піч). А зараз мийте, дівчата, руки в оцій ми-
сці і витирайте рушником. Дивіться, який гарний. (Дівчата миють, витирають
всі одним рушником). От і добре. (Бере миску і вмиває кожну дівчину цією во-
дою). Аби ви були красні-прекрасні, як наша Калита! Щоб вона так славно
спеклася, як ви потрудилися.

(Дівчата співають і виходять з хати).

ВЕДУЧА: Доки Калита печеться, каша вариться, дівчата виходять розсїва-
ти конопляне сім'я. «Сонце до заходу, а коноплі до сходу» — тричі проказують
вони, благословляючись. Раніше, бувало, коли хтось з людей побачить цю сі-
вбу, мусить сказати: — Дівчата, позичте борони!

— Борона у вівсі, — відповідали, а їм зичили:

— То виходьте заміж усі!

Закінчивши сівбу, дівчата дружно приказували:

— Щоб наші коноплі до небес сягали,

Щоб наші хлопці до нас навертали!

«Сім'я, що зосталося, — каже котрась із знаючих, — повкидаймо в пазухи,
щоб на той рік заміж вийти». (Дівчата заходять до хати).

ДІВЧИНА: Господинько наша, чи готова каша?

ГОСПОДИНЯ: Готова, дівчатонька. Все готове: каша зварилася, Калита
спеклася. (Велично виймає Калиту з печі).

ВЕДУЧА: Кругла, запашна, проміннями й квітами-оздобами помережана,
красу й тепло випромінює вона на всю світлицю. З рук у руки покотилася від
дівчини до дівчини, аж на вікно, що до сходу сонця.

ГОСПОДИНЯ: Денне світло лягло на спочинок, і тепер Калита сяятиме в
наших оселях і в наших душах.

Входять хлопці.

ХЛОПЦІ: Добрий вечір! З Калитою будьте здорові! З Калитою золотою, з
пресвітлим празником!

ГОСПОДИНЯ: Спасибі, будьте й ви здорові!

ГОСПОДАР: Коли всі зібралися, то підносьмо Калиту. (Виходить дівчина,
сповнена величі, у руках у неї — над головою Калита красна).

ДІВЧИНА: Сонце заходить, а Калита сходить! (Тричі).

Назустріч їй виходить господиня з горнятком каші на вишитому рушнику.

ГОСПОДИНЯ:

Калито наша,

Оце тобі каша,

А нам дай краси й сили,

Щоб ми у світі славно жили.

Дівчата чіпляють до Калити червону стрічку, а хлопець підвішує її до сво-
лока.

ГОСПОДИНЯ: Підвішена до стелі, вона мов сонце у небі!

ДІВЧИНА: Оце так Калита! Славна та ясна, на увесь світ прекрасна!
(Любовно дивлячись на неї, дівчата співають).

Ой, Калита, Калита,

Із чого ж ти вилита?

Ой, я з жита сповита,

Для красного цвіту

По білому світу.

У цей час хлопці порядкують біля печі. Добувають сажу, розводять в горнятку, роблять квачика і стають на чатах коло світла. Господар несе від печі вогняні речі — рогачі, кочерги — і ставить їх навхрест.

ГОСПОДАР: Хто перший до сонця Калити поїде?

ЮНАК: Дозвольте мені!

ПИСАР: Тоді витанцюй коня собі.

ОХОРОНЕЦЬ КАЛИТИ (виголошує для всіх): Танцюємо від порога. Хто зачепить кочергу і рогачі, змилиться в танці, того в сажу вимажу. Починайте співати «Чеберяйчика».

Дівчата й хлопці співають:

Ой, на горі жито — сидить зайчик,

Він ніжками чеберяє.

Якби такі ніжки мала,

То я б ними чеберяла,

Як той зайчик.

Хлопець іде танцювальною ходою до хрестовини. З першими рядками пісні переступає через кочергу і рогачі, а за третім рядком приспіву танцює через ці вогненні речі, перебираючи ногами навхрест.

ПИСАР: Гарно витанцював, видно не одну дівку в танці викрутив. Сідлай тепер коня та ладнайся в дорогу.

Хлопець сідає на кочергу, мов на коня, та іде до Калити.

ЮНАК: Іду, іду Калиту кусати!

ПИСАР: А я буду сажею писати!

ЮНАК: Писатимеш чи ні, а я на білому коні і Калита — мені! (Підстрибує і кусає Калиту). Смачна Калита, вкусив — аж душа сонцем засяяла. (Дівчина або інший юнак хапає кочергу і бігом до Калити).

ДІВЧИНА: Діду, діду, Калиту кусати їду!

ПИСАР: Звідки ти?

ДІВЧИНА: З Калитви.

ПИСАР: Чого хочеш?

ДІВЧИНА: Калити.

ПИСАР: А не боїшся чорноти?

ДІВЧИНА: Не боюся!

ПИСАР: Тоді присядь! (Дівчина присідає. Писар швидко маже її сажею). Оце тобі за те, що без пісні і танцю до Калити поїхала! (Всі сміються).

ЮНАК: Іду, іду до Калити!

Дівчата і хлопці співають «Чеберяйчика», юнак танцює і не потрапляє в ритм — зачіпає то рогач, то кочергу. Писар його мастить сажею).

ЮНАК; Прошу для мене «Конопельки» заспівати.

Всі співають:

Чужі жінки конопельки беруть

Моя чепурна не подумає,

Вона треться та мнеться,

Вона дума, що минеться.

Вона дума ще й гадає, свою долю проклинає.

Ой, щоб тобі, доле,

Та бодай тобі, доле,

Що ти мене породила

На нещаснеє горе,
На велику муку, що я взяв чепуруху.
Чепуруху взяв, навіки пропав!
(Хлопець гарно пританцьовував, не зачепив жодного краю, тому сідає на коня).

ЮНАК; Іду, іду Калиту кусати!

ПИСАР: А ти хто?

ЮНАК: Я Коцюбенко, а ти хто?

ПИСАР: Я Калитенко, чого ти хочеш від нас?

ЮНАК: Калиту кусати!

ПИСАР: А як її звати?

ЮНАК: Сонячна, знати!

ПИСАР: Коли ніч від нас відійде?

ЮНАК: Лишень сонце зійде!

ПИСАР: Чи зумієш Калиту дістати?

ЮНАК: І вмію, і знаю, і конем білим доскакаю! (Підстрибує і кусає Калиту).

ЮНАК: Діду, діду, я на кочерзі їду!

ПИСАР: А що везеш?

ЮНАК: Міх!

ПИСАР: А що в міху?

ЮНАК: Сміх!

ПИСАР: То засмійся!

ЮНАК: Нема чого сміятися, коли Калиту кусати!

ПИСАР: А навіщо Калита тобі?

ЮНАК: Щоб не бути в журбі!

ПИСАР: А я буду сажею писати.

ЮНАК: А я буду Калиту кусати!

ПИСАР: А я писну!

ЮНАК: А я кусну! (Дівчата і хлопці жартують, хочуть юнака розсмішити).

ДІВЧИНА: Та хіба це кінь? Якась шкапа на ноги піднята!

ХЛОПЕЦЬ: Вислогуба, ще й без клуба!

ДІВЧИНА: А на ній сидить дзюба беззуба.

(Юнак засміявся і, підстрибнувши, вкусив Калиту).

ГОСПОДАР: Іду, іду Калиту кусати!

ПИСАР: А я буду по зубах кресати!

ГОСПОДАР: А ти хто?

ПИСАР: Я — Калитинський. А ти хто такий?

ГОСПОДАР: Я — Коцюбинський.

Дівчата й хлопці співають "Семена".

Ой, на горі гречка та й зелена,

Нема мого серденька та й Семена.

Приспів:

Семен сюди, Семен туди,

Семен дров, Семен мучки на бублички намолов.

Ой на горі гречка процвітає,

Вже Семен додому повертає.

Приспів.

Ой на горі гречку і зібрали,

А ми цього танцю і виконали.
ГОСПОДАР: Іду, іду Калиту кусати!
ПИСАР: А будеш нам слово казати?
ГОСПОДАР: Буду!
ПИСАР: Що у світі найсильніше?
ГОСПОДАР: Вода!
ПИСАР: Що у світі найпрудкіше?
ГОСПОДАР; Світло!
ПИСАР: Скільки в небі зірок?
ГОСПОДАР: Як у морі піску!
ПИСАР: Скільки у морі піску?
ГОСПОДАР: Як на землі трави.
ПИСАР: Скільки на землі трави?
ГОСПОДАР: Як проміння у сонця.
ПИСАР: Скільки проміння у сонця?
ГОСПОДАР: Як у людини думок.
ПИСАР: Коли такі мудрі відповіді, то кусай Калиту.
(Господар кусає Калиту, потім роздають Калиту, що залишилась, усім присутнім).

ГОСПОДАР:

Калитники-житники, славно дбайте,
Калиту уславляйте!

Аби наше з нами до кінця віку було!

Дівчата і хлопці, беручи Калиту, говорять:

Калита, Калита, солодка була,

Як ми її з'їли, до сонця полетіли!

ВЕДУЧА: Перш ніж сісти до вечері, дівчата виносять у рушнику горня з кашею і ставлять на стовпець тину. Весною, коли сонце починало підніматися на небі і морози відходили, кашу закопували в землю, ніби прикликували сонце дійти теплом до земних глибин та поживи. Зверху прибивали кілок, поближче до сонця.

Дівчата відходять від каші, почергово стають на тин і до сходу сонця закликають: Доле, доле, іди до мене кашу їсти!

Потім кашу вносять до хати. Разом із конопляним молоком, мов причастя, дають всім по ложці.

Коли хлопці розходилися, дівчата ворожили, свою долю вгадували. Оті балабушки, що їх пекли вранці, ввечері клали на стілець. Вводили собаку, яку балабушку він брав, та дівчина мала першою заміж вийти. Виходили дівчата надвір і чобота через хату кидали. В який бік він буде передком, у той дівчина заміж вийде. Уже вдома, після святкування, дівчина чіпляла під вікном вишитий рушник, щоб милий прийшов і витерся. Якщо на ранок він виявлявся мокрим, це означало, що недовго залишилося чекати судженого.

Хлопці тим часом порядкували в селі. Коли хтось із батьків не пускав дочку на гуляння, вони «відкривали» ворота — знімали їх і чіпляли, скажімо, до комина хати. Якщо сусіди ворогували, то їм обмінювали ворота: мовляв, живіть по-людському. Тому-то й приказують люди у нашому краї: «Стережи на Калиту ворота, а на Купала — колеса».

ГОСПОДИНЯ: Ритуальною стравою на святі Калити є вареники. Беруть люди по варенику і здоровлять одне одного: — Будьмо здорові з Калитою, з цим днем пресвітлим!

ГОСПОДАР; Будьмо здорові! Калита на славу вдалася. Хай вона додає нам сили на життя та на святкування.

(Під пісню «Варенички» дівчата у вишитих сорочках частують усіх варениками).

ДЕНЬ АНДРІЯ ПЕРВОЗВАННОГО АБО КАЛИТА

(Вечорниці)

(Степнянська загальноосвітня школа I-III ст. Полтавського району,
учитель Назаренко Т.А.)

Перед початком вечорниць у світлиці з'являються хлопець і дівчина в українських національних костюмах.

ДІВЧИНА: День святого Андрія Первозванного — одне з найулюбленіших народних свят, котре відзначають 13 грудня, — етнографи вважають найцікавішим в осінньо-зимовому циклі. Стародавня його назва «Калита» збереглася з дохристиянських часів. Тоді вечорницькі зібрання молоді, об'єднані цією назвою, розпочиналися 13 грудня і, припадаючи на період зимового сонцестояння, тривали до повороту сонця на весну, тобто до Різдва. Це був час найактивнішого язичницького ворожіння, відгадування долі, застосування різноманітних заклинань і ритуальних дійств, що в більшості залишилися в народній пам'яті і заповнили свято християнського апостола.

ХЛОПЕЦЬ: В одному зі стародавніх українських літописів XIII ст. розповідається, як Андрій Первозваний плыв зі своїми учнями на човні по Дніпру. Зійшовши на берег під горою, сказав учням: «Чи бачите ці гори? На цих горах засяє ласка Божа і буде великий город. І Бог збудує багато церков». «І, вийшовши на ці гори, — сказано в літописі, — поблагословив їх і поставив хрест, і, помолившись Богові, зійшов із цієї гори, де опісля був Київ». Тепер на цьому місці в Києві стоїть Андріївська церква. І народ шанує апостола Андрія як святого, що першим приніс християнство на нашу землю. У стародавні дохристиянські обряди органічно вплелось ім'я апостола. Так, увечері під Андрія, коли стемніє, прагнучи пізнати свою долю, дівчина виходить за хату і сіє на снігу насіння конопель, приспівуючи:

ДІВЧИНА:

Андрію, Андрію,
Я тобі коноплі сію.
Нехай буду знати,
З ким буду збирати.
Андрію, Андрію,

Конопельку сію,
Спідницею волочу,
Заміж вийти хочу.
Дай, Боже, знати,
З ким весілля грати.

Потім, набравши жменю снігу, дівчина йде до хати і, коли сніг розтане, лічить насінини. Парна їх кількість віщує шлюб, непарна — бути ще в дівках.

Значно поширене ворожіння на балабушках, які замішували на воді, принесеній дівчатами в роті, і випікали напередодні Андрія. Увечері дівчата роз-

кладали їх на лаві і впускали до хати голодного собаку. Чию балабушку пес з'їсть, та дівчина наступного року вийде заміж, а чию не торкне — тій дівчині поки нема на що сподіватися. Погана прикмета, якщо пес надкусить і не доїсть балабушку.

Ці та безліч інших дівочих ворожінь відбуваються без свідків протилежної статі.

ХЛОПЕЦЬ: А ввечері на Андрія хлопці і дівчата сходяться разом до простої хати із привітною господинею. Протягом вечора загальна увага спрямована на калиту (або калету). Це великий корж (діаметр 35-40 см) з білого борошна з діркою посередині, до виготовлення якого докладає рук обов'язково кожна дівчина цього гурту. Тісто місяць по черзі із різними примовляннями та обрядовими діями, прагнучи закінчити цю роботу до сходу сонця. В нього додають мед, а зовні корж оздоблюють родзинками, сухими вишнями, маком, фігурними наліпленнями з тіста. Випікають калиту довго, щоб була дуже суха. До готової прив'язують червону стрічку, другий кінець якої пропускають через сволок так, щоб, коли смикнути за нього, калита підстрибувала вгору. Калиту підвішують високо, щоб парубок дістав її зубами, тільки підстрибнувши високо. При цьому дівчата співають:

ДІВЧИНА: У небо, калита, у небо,

А ти сонечку, підіймись:

Ми за калиту чіпляємося,

На місяць поглядаємо,

Свою долю-радість закликаємо...

ХЛОПЕЦЬ: До калити стає вартовий — веселий і дотепний пан Калитинський. Від нього залежить настрої учасників вечорниць. Сьогодні ми теж завітаємо до однієї з українських хат, де на нас уже чекає добра господиня.

(Ведучі виходять, і до хати заходить господиня, порається, чекає на гостей. Чути дівочий сміх, гомін. Заходить до хати гурт дівчат).

ДІВЧИНА: Добрий вечір, хазяєчко! А чи можна завітати до вас на вечорниці?

ГОСПОДИНЯ:

Поспішайте, дівчатонька,

Все приготувати,

Бо вже пора вечорниці

Всім нам починати.

Ось наліпили вареників

Біленьких, смачненьких

Та й запросим до нас в гості

Парубків гарненьких.

Щоб вони разом із нами

Дружно працювали

Андріївські вечорниці

Піснею стрічали.

(Дівчата допомагають господині ліпити вареники, працюючи співають пісню «А в тому садочку» (див. додаток). За дверима чути стукіт).

ДІВЧИНА: Ой, там щось грюкнуло!

ГОСПОДИНЯ: Та це вам почулося.

Почувши новий шум за дверима, вирішують подивитися, що це. Відчиняють двері і ловлять хлопця. З'ясовують, що він хотів підперти двері, щоб ті не відчинилися, і прив'язати віник до стріхи. Дівчата сварять його.

ДІВЧИНА 1: Ти хотів нам шкоди наробить?!

ДІВЧИНА 2: Покараємо тебе!

ДІВЧИНА 3: Давайте вкинемо його у воду!

(Хлопець просить, щоб його відпустили).

ДІВЧИНА: Як вгадаєш наші загадки, тоді відпустимо.
(Загадують загадки. Коли хлопець не відгадає одну із загадок, його ведуть до діжі з водою).

ХЛОПЕЦЬ: Відпустіть! (Жалібно співає):

Чи я, тату, не доріс,

Чи я, тату, переріс.

Чи не рублена хата,

Що не люблять дівчата.

ДІВЧИНА: Не просись, все одно не відпустимо. Ми для вас же, для хлопців, стараємося, а ти заважаєш нам вечерю готувати.

ХЛОПЕЦЬ: Я більше не шкодитиму, а як відпустите, веселих хлопців повну хату приведу.

ДІВЧАТА: Правда, приведеш?

ХЛОПЕЦЬ: Їй-Богу, приведу!

(Дівчата відпускають хлопчика і повертаються до роботи. А він скликає парубків і пропонує піти до дівчат на вечорниці. Хлопці збираються в гурт і заходять у світлицю, співаючи пісню «Добрий вечір, дівчатонька» (див. додаток).

ДІВЧАТА:

До нас, до нас, парубочки,

Бо в нас вечорниці.

А в нашої господині

Дубові полиці.

(Хлопці сідають за роботу. Одні луцять квасолю, інші кукурудзу тереблять. Дівчата ліплять вареники. Усі за роботою співають, або грають троїсті музики. Господиня закінчила виробляти калиту).

ГОСПОДИНЯ: Ось погляньте, хлопці, яку ми виробили калиту. Треба її у піч посадити, щоб впеклась.

ДІВЧАТА І ГОСПОДИНЯ (наспівують):

Гори, вогонь, ясно,

Спечи нам калиту красну.

ГОСПОДИНЯ: Та перед тим, як саджати калиту у піч, дорогу до неї окроплюють водою і приказують:

Водице-студенице,

Окropи калиті дорогу,

А від печі до стелі,

Щоб були ми веселі.

(Садить калиту у піч. Тією ж водою господиня вмиває кожну дівчину та примовляє):

Аби всі були гарні та красні, як наша калита!

ГОСПОДИНЯ: Дивлюсь я на вас, хлопці й дівчата: такі ви всі гарні і до роботи охочі, і згадую, як розповідали мої бабуся і мама, що коли вони були молодими, також збиралися на вечорниці. Вони вишивали, пряли, драли пір'я на подушки і обов'язково співали. Бо без пісні нема діла. Пісня, як душа народу, завжди з ним — і в горі, і в радості. Сьогодні у нас свято. Тож заспівайте жар-тівливі!

(Разом співають пісню: «Чом не хазяйка» (див. додаток), а також інші веселі пісні).

ДІВЧИНА:

Пустила мене моя мати
Та й на вечорнички,
А там хлопці чорнобриві
Плетуть рукавички.

Рукавички виплітали,
Весело співали,
А музики як заграли
Ще й затанцювали.

(Діти виконують танок «Метелиця» (див. ж-л «Дошкільне виховання». 1991. — №11. — С.30).

ГОСПОДИНЯ: Ось погляньте, діти,
Сонце вже заходить,
А калита сходить Славна та ясна,
На весь світ прекрасна.
Добрий вечір з калитою.
Будьте здорові!
З калитою золотою,
З пресвятим празником Андрія!
(Вклоняється всім гостям).

ДІТИ: Ой, калита, калита,
Із чого ж ти вилита?

ГОСПОДИНЯ (за калиту):
Ой я з жита сповита
Та й сонцем налита Для красного цвіту
По білому світу.

Дівчатка беруть калиту, прив'язують до неї червону стрічку, яку протягують через кільце в стелі або високій стійці. Таким чином калита підвішується вище голови дитини. Призначають до калити вартового хлопчика і дають йому другий кінець стрічки. Це пан Калитинський. Йому дають також великого квача з чорної тканини, начебто намащеного сажею.

Проводиться гра «Пан Калитинський і пан Коцюбинський».

ПАН КАЛИТИНСЬКИЙ: А чи хтось хоче калиту кусати?

ХЛОПЕЦЬ: Я хочу!

ПАН КАЛИТИНСЬКИЙ (звертається до одного з бажаючих): А ти хто?

ХЛОПЕЦЬ: Я пан Коцюбинський.

ПАН КАЛИТИНСЬКИЙ: А я — пан Калитинський. Якщо ти хлопець серйозний, сідлай коцюбу.

Хлопчик бере коцюбу і, мов на коні, під'їжджає до пана Калитинського, який намагається розсмішити його. Діти допомагають пану Калитинському — гуморескою, веселою піснею і кумедним інсценуванням. Якщо пан Коцюбинський за всю гру не посміхнеться, він має право підстрибнути і вкусити калиту. Та вартовий пильнує і вчасно смикає за стрічку. Калита підлітає вгору, а пан Коцюбинський повертається ні з чим. Гра повторюється. Можна запропонувати наступним бажаючим придумати собі інші прізвиська від слова коцюба (Коцюбенко, Коцюбовський, Коцюбко тощо). Чим смішніше, тим краще. Відповідно інакше називають і вартового.

Прагнучи розсмішити претендента на калиту, діти можуть інсценувати пісню «Два городи обробила» (див. додаток). Діти виконують український танок (за вибором музкерівника).

Проводиться народна гра «Микита» (див. додаток).

ХЛОПЧИКИ: Дівчатка! А чи готові вже ваші вареники? Почастуйте нас!

ГОСПОДИНЯ: От ми вас почастуємо.

Дівчатка і хлопчики співають у формі діалогу пісню «Наші хлопці вареників хочуть» на мелодію української народної пісні «А мій милий вареників хоче».

Наші хлопці, хлопці вареників хочуть.

Наші хлопці, хлопці вареників хочуть.

Навари, милая, навари милая,

Навари, уха-ха, мила чорнобривая.

А я дров не маю, ви мої хороші,

А я дров не маю, хлопці мої гожі.

Нарубай, милая, нарубай, милая,

Нарубай, уха-ха, мила чорнобривая.

Я рубать не вмію, ви мої миленькі,

Я рубать не вмію, мої соловейки.

Научись, милая, научись милая,

Научись, уха-ха, мила чорнобривая.

А я сил не маю, ви мої хороші.

А я сил не маю, ви мої гожі.

Не балуй, милая, навари, милая,

Пирогами пригости, мила чорнобривая.

ГОСПОДИНЯ: А давайте і справді пригостимо наших хлопців пирогами. Та спочатку почастуємо Андріїв, бо сьогодні їхнє свято.

Три дівчинки підносять Андріям в тарілці пироги і співають коломийки «З'їж, Андрію, пиріжок», «Ой, Андрію, муку сію» (див. додаток). Між дівчатами і хлопцями відбувається жартівливий пісенний діалог.

ГОСПОДИНЯ: Хлопчики, а ви хочете пирогів?

ХЛОПЧИКИ: Хочемо, тільки не таких.

Проводиться гра «Козаки». Дівча тримає на виделці один пиріжок. До умовної лінії вибігають хлопці і кажуть: «Раз, два, три, ми нижні!» До них вибігають ще два хлопці. Нижні беруть верхніх на плечі і за сигналом біжать до пирога. Двоє перших стають козаками і мають право з'їсти пиріжок, розломивши його. Гра повторюється.

Господиня пропонує присутнім татам теж показати, що вони козаки.

Варіант гри для тат. Тата, за сигналом залазять в мішки і стрибають до пирогів. Першого частують пирогами. Усі співають пісню «Ой, що то за шум учинився» (див. додаток), а бажаючи інсценують її.

ГОСПОДИНЯ: Пирогів наїлися, а про калиту забули. Ану, хто першим до калити доїде?

Хлопчики висловлюють бажання.

ГОСПОДИНЯ: Тоді витанцюйте коня!

Проводиться гра «Калита». Господиня виносить рогач та коцюбу і ставить обережно навхрест, так, щоб коцюба була зверху.

ГОСПОДИНЯ: Танцюйте від порога! Хто зачепить коцюбу, чи помилиться в танці — того сажею вимажемо.

ДІВЧАТКА (співають пісню «Сидить зайчик»):

Ой на горі просо,

Сидить зайчик,

Він ніжками чеберяє.

Як би такі ніжки мала,

То я б ними чеберяла,

Як той зайчик.

Ой, на горі жито,
Сидить зайчик.
Він ніжками чеберяє.
Як би такі ніжки мала,
То я б ними чеберяла,
Як той зайчик.

Ой, на горі гречка,
Сидить зайчик.
Він ніжками чеберяє.
Як би такі ніжки мала,
То я б ними чеберяла,
Як той зайчик.

Хлопчики по черзі перестрибують через коцюбу і рогач, а потім танцюють, довільно використовуючи знайомі рухи українського танцю. Хто зачепив коцюбу, чи в танці збився, тікає від пана Калитинського, щоб не вимажав сажею. А кого пофарбували, виходить з гри. Хто виявився спритним, одержує коцюбу, сідлає її. Їде і наспівує: «Їду, їду калиту кусати».

ПАН КАЛИТИНСЬКИЙ: А я буду сажею писати.

ПАН КОЦЮБИНСЬКИЙ: Пишеш чи ні, а я на білому коні, і калита мені. (Підстрибує і кусає калиту, якщо вдається).

ВАРІАНТ ГРИ. Встановлюється заборона на певні рухи (стрибати, присідати, торкатися носа). Господиня разом з паном Калитинським намагаються примусити того, хто хоче калиту вкусити, зробити цей рух. Переможцям дозволяється підстрибнути і вкусити калиту. Наприклад, діалог може бути такий:

— Куди їдеш?

— Їду, їду калиту кусати.

— Звідки ти?

— З Калити.

— Чого хочеш?

— Калити.

— А не боїшся чорноти?

— Не боюсь.

— Тоді присядь. Хто не подумає, присяде, повинен тікати, щоб не замазали сажею.

Або:

— Їду, їду калиту кусати.

— А ти хто?

— Я Коцюбенко. А ти?

— А я Калитенко. Ти звідки?

— Я з Черкас.

— Чого хочеш від нас?

— Калиту кусати.

— Чи вмієш калиту дістати?

— І вмію, і знаю, і конем білим доскакаю.

— Де тобі на коні скакати, коли не вмієш сам стрибати? Ану, підстрибни!

Господиня ще раз вітає всіх зі святом, всі вітають Андріїв, співають «Многая літа». Потім ділять калиту і сідають за стіл. Господиня і дівчатка-помічниці пригощають усіх варениками.

А В ТОМУ САДУ

А в тому саду	На дудочці грав.
Чисто метено,	З буйним вітром
Ще й хрещатим барвінком	Андрієчко
Дрібно плетено.	Розмовоньку мав.
А в тому саду	А в тому саду
Ніхто не бував,	Чисто метено,
Лиш молодий Андрієчко	Ще й хрещатим барвінком
Коня попасав.	Дрібно плетено.
Коня попасав,	

ДОБРИЙ ВЕЧІР, ДІВЧАТОНЬКА

Добрий вечір, дівчатонька,	Ми роботи не боїмося
Помагай Біг,	Ані трішечки,
Вечорниці розпочнемо	Навіть вміємо чисто мити
Дружно всі ми.	Миски й ложечки.

ЧОМ Я НЕ ХАЗЯЙКА

Чом я не хазяйка,	Що у неї в подушках
Чом не господиня.	Ворони несуться.
Сім днів хати не мела	Не смійтеся, люди,
Печі не топила.	Якось воно буде:
Ідуть люди з поля,	Я ворону поскубу
Ідучи, сміються,	Ще й перина буде.

ДВА ГОРОДИ ОБРОБИЛА

Два городи обробила	Приїхала я до хати
Одна диня уродила.	Та не знаю, що казати.
Гуляю я, ой гуляю я.	Гуляю я, ой гуляю я,
Поки люди ціну склали,	Кури хату підмітають,
Чужі хлопці диню вкрали.	Хлопці в вікна заглядають.
Гуляю я, ой гуляю я.	Гуляю я, ой гуляю.

МИКИТА

Йде по вулиці Микита,	Микита, Микита
На дуді він грає дітям.	Наш веселий Микита.

З'ЇЖ, АНДРІЮ, ПИРІЖОК

Дівчинка:

З'їж, Андрію, пиріжок
Він дуже смачненький.

А у нього всередині
Мачок дрібненький.

(Один з хлопчиків бере пиріг, кусає, а там — клоччя. Хлопчики по черзі):

Чи ти, дівко, зроду-віку
Пирогів не їла,
Що ти свої пироги
Клоччям начинила.

Нехай тебе лихий знає
З цими пирогами.
Ти би краще розкидала
Їх помежи псами.

ОЙ, АНДРІЮ, МУКУ СІЮ

(Співають дівчатка по черзі)

Ой, Андрію, муку сію,
Гречаники печу.
Я такими Андріями
Через плоти мечу.
Ой скажіть нам, люди добрі,
Чим Андрій хворіє.

На роботі замерзає,
Біля миски пріє.
Ой гайові горішеньки,
Бойові, гайові.
Ой то нам ся сподобались
Очки Андрійові.

ОЙ, ЩО ЗА ШУМ УЧИНИВСЯ

Ой, що то за шум
Учинився,
Що комарик та й на мусі
Оженився.
Та взяв собі жінку
Невеличку,
Що не вміє шити-прясти
Чоловічку.
Що не вміє шити прясти
Ще й варити,
Що не вміє комаріку
Догодити.
Ой, сів же комар
На дубочку.

Звісив свої ніженьки
По листочку.
Звіялась шура-бура,
Вона того комарика
З дуба здула.
Ой, упав же комар
На помості,
Поламав, потрошив
Ребра й кості.
Ой, що то за шум
Учинився,
Що комарик та й на мусі
Оженився.

СВЯТО «ВАШ ГІСТЬ — СВЯТИЙ МИКОЛАЙ»

(Біликівська загальноосвітня школа I-III ст. Миргородського району,
педагог-організатор Улізько Л.Т.)

Все гучніше звучать мелодійні церковні дзвони. Дзвін металу органічно підхоплюється дзвінкими голосами хлопчиків та дівчаток, що з піснею виходять на підвищення:

1. Ой, хто, хто, Миколая любить,
Ой, хто, хто Миколаю служить,
Тому святий Миколай
На всякий час помагай, Миколаю!

2. Ой, хто, хто до нього прибігає,
На поміч його призиває,
У того все горе вийде з тіла,
Миколаю!

3. Омофор твій нам оборона
І одна від бід охорона,
Не дай же марно пропасти,
Ворогам у руки впасти,
Миколаю!

4. «Миколай» — і не страшно в бою,
Блиск побід він несе з собою,
Крах ворогам і агарянам
А потіху християнам,
Миколаю!

5. Миколаю, молися за нас,
Благаєм Тебе зі сльозами,
Ми Тя будем вихваляти,
Ім'я Твоє величати
На віки.

Знову мелодійно звучать церковні дзвони. На середину сцени виходять два Ангели (у білосніжному довгому одязі, з крилами за спиною).

1-й АНГЕЛ:

Дорогим діточкам — юним, щирим, милим
Ми бажаєм здоров'я, щастя та сили,
Бути чемними завжди з мамою і татом,
Щоб слухняністю була заповнена хата.

2-й АНГЕЛ:

І дівчаткам, і хлоп'яткам, всім цікаво знати,
Хто такий Миколай, і що то за свято?
Ми прийшли із небес на зустріч із вами,
Нас прислав Миколай з добрими вістями.
Хлопчики та дівчатка оточують Ангелів, наперебій запитують:
— Скажіть, будь ласка, а де святий Миколай?
— Чому Він не поспішає на зустріч з нами?
— Коли ми його побачимо?..

1-й АНГЕЛ:

Заспокойтеся, любі малята
Він до нас завітає на свято,

Бо про кожного знає геть усе
Подарунки усім принесе.

2-й АНГЕЛ:

Знає Він про всі ваші забави,
Про хороші і добрі справи,
Як вчитеся старанно у школі,

Як працюєте з мамою в полі,
Як дідусь та бабуся вас люблять
І внучат своїх ніжно голублять.

1-й АНГЕЛ:

Бо ви — гарні, в роботі завзяті,
Прибираєте в себе в кімнаті,

Ляльку, м'ячик чи трактор колісний
Після гри кладете на місце.

ДІТИ (оточують Ангелів):

— А якщо дітки не слухаються мами і тата?
— А якщо вони не хочуть прибирати після себе іграшки?

— Святий Миколай таким діткам не дасть подарунків?

1-й АНГЕЛ:

Якщо кому не хочеться учитись,
Якщо комусь не хочеться трудитись,

Коли хлоп'я стріляє із рогатки,
А дівчинка не хоче слухать татка.

2-й АНГЕЛ:

То Миколай усе бачить, знає,
І винуватця неодмінно покарає.

ДІТИ: Покарає? А як?

1-й АНГЕЛ:

А так. Узяв хлопчик молоток,
Став забивати у шафу гвіздок.

А це побачив Миколай,
Негарна справа, ай, ай, ай!

2-й АНГЕЛ:

І наказав того хлопчину
Він плакав цілих дві години:

Бо в палець вдарив, не в гвіздок
ой неслухняний молоток!

1-й АНГЕЛ:

А було колись давно
Дівча порізало рядно,

Нікого в хаті не було
І ось таке вчинилось зло.

2-й АНГЕЛ:

Проте Микола Чудотворець
Про все те відав власним зором,
І покарав малу на згадку
П'ять днів не гралась з нею дівчатка.

ДІТИ:

— А як святий Миколай бачить усе на світі?

— Як Він встигає за всім слідкувати і всьому лад давати?

— А чому він до нас не поспішає, коли знає, що тут його чекають?

1-й АНГЕЛ:

Знає Миколай пригоди всі,
Бо живе Святий на небесі,
Дарував Йому Бог місію святу.

2-й АНГЕЛ:

Він на поміч поспіша завжди,
Береже від горя і біди,
Всім увагу приділить, допоможе,
Бо відмовити, вважає він, неможе.

1-й АНГЕЛ:

Ось і зараз в день такий чудовий
Він комусь на поміч рушив знову,
Хоч про діток Він забуть не міг
Бо вночі переступав поріг.

2-й АНГЕЛ:

І поклав тихенько під подушку
Кожному даруночок.
На вушко

Нашептав чудові, гарні сни
Вам і досі в пам'яті вони.

1-й АНГЕЛ (уважно прислухається, вдивляючись у далечінь):

Чую, чую, діти, дзвін небесний
Ніби сон замріяно-чудесний,
Наче промінь сонця десь іскриться
І теплом наповнює світлицю.

2-й АНГЕЛ:

Оживають в серці милі звуки,
І добро готові творить руки,
Множиться увага, ніжність, ласка,
Повертається забута, щира казка.

1-й АНГЕЛ:

Ми сприймаєм віщий
Божий знак
Жити і творити тільки так:
Не для себе жить, а тільки других,
Доброту свою ділить на всіх.
Поспіша до нас, я добре знаю,
Щирий крок святого Миколая...

Знову чується мелодійний передзвін. Двоє Ангелів відходять на другий
план, стають на коліна. Дитячий хор урочисто вишикується і виконує пісню:

— Чудотворче Миколаю,
Церков Божа днесь торжествує,
Світла пам'ять всіх твоїх чудес,
Звеличає днесь прекрасні чесноти Твої,
Ти бо нині світиш людям вже віки цілі,
Вмоли, Чудотворче, прощення всіх гріхів
Для котрих то мій Спаситель на хресті терпів.
Упроси мені у Бога ласці,
Щоби дав жити мирно, стерегтись гріха.

По закінченні пісні знову чується передзвін. З'являється Святий Миколай,
в архиерейських шатах, з Євангеліє в руках. Підходить до дітей.

СВ.МИКОЛАЙ:

З вами добре я знайомий,
Всіх завжди упізнаю
Кожен з вас, як відомо, має долю свою.
Запізнився, даруйте, — був далеко звідсіль,
В океані безмежнім за тисячі миль,
Розгулялась негода, океан заштормив
З ненаситної хвилі виручав рибаків.
Та вернутися вчасно не вдалося мені,
По дорозі до вас запримітив вогні.
Лютувала пожежа, і у полум'ї тім
Довелось рятувати худобу і дім.

1-й АНГЕЛ:

Діти довго чекали твого приходу,
Їхні помисли чисті, як прозорії води,

Вчинки добрі й хороші привели їх сюди,
Залишають лиш радість дитячі сліди.

СВ.МИКОЛАЙ:

Знаю, знаю малята, все відомо мені,
Я не раз посилав вам приємнії сни,
Часто-густо нашіпував казку про диво,
Щоб жили ви у щасті, щоб жили справедливо.

2-й АНГЕЛ:

Чудотворче ясний! Повідай усім
Про дарунки, які ти приніс у цей дім.
Ми для радості всіх чарівних діточок
Допоможем принести той чудовий мішок.
Ангели приносять мішок, наповнений подарунками (медяниками).

СВ.МИКОЛАЙ:

Я дарунки оті просто так не даю,
За хороші справи я торбину свою
Розв'язу для дітей, що достойні наград,
Котрі мають повагу і до буднів, і до свят.
Котрі Бога шанують в юнім серці завжди,
Він спасе від невдач, відверне від біди,
Хай розкажуть про справи, що творили за рік
За добро, не за зло, я вручу медяник.

(Діти підходять до Святого Миколая. Розповідають про свої хороші вчинки та справи).

ДІВЧИНКА:

Мамі я допомагала
Рано-вранці прокидалась,
Одягалася, взувалась
І в садочок поспішала.
А з садочка як вернуся
Знову помагать беруся,
Мамі пісню заспіваю,
Заспокою, погуляю.
Ох! Важка в мамі робота,
Вихідний лише в суботу!

СВ.МИКОЛАЙ:

Молодець! Треба маму берегти,
Завжди на поміч їй іти,
Кожен день, за роком рік
Заслужила медяник!
Ангели вручають дівчинці смачного медяника.

ХЛОПЧИК:

А я із татом на рибалку
Ходив не раз, бувало, змалку,
Сиділи гарно так обоє
Ми у травичці над водою.
А я для більшого улову

Для тата на усе готовий
З відра, що тато наловив,
Я рибу всю у став впустив...
І рибі добре — бо на волі,
І татку, бо клює доволі.

СВ.МИКОЛАЙ:

Достойний ти медяника
За те, що піднялась рука
На добре діло, на рятунок,
Ти заслужив оцей дарунок.
Хлопчику вручають медяника.

2-й ХЛОПЧИК:

А я старцям, що біля церкви
Сидять, допоки аж не смеркне,
Знай, кожен раз, як там буваю,
У шапку гроші їм кидаю.

СВ.МИКОЛАЙ: А де є береш їх для старців?

2-й ХЛОПЧИК: А вдома — в тата в гаманці.

СВ.МИКОЛАЙ:

Добро присутне у цім ділі
Хоч дії ці не дуже милі.
Проте даючого рука
Достойна теж медяника.
Обов'язково питай дозволу у батька брати гроші.

І так до кожної дитини. Бажано, щоб батьки заздалегідь проінформували

Св.Миколая про гарні вчинки їхніх дітей, щоб він подивував їх своєю обізнаністю і похвалив.

1-й АНГЕЛ:

Всі ви достойні теплих слів,
Бо недаремно кожен жив,
Творив добро — а це важливо,
Бо животворне, щире диво.

2-й АНГЕЛ:

В руках святого Миколая
Найголовніший приз. Він знає
Кому вручить медяника,
Чия візьме його рука.

СВ.МИКОЛАЙ:

О, не за кількість добрих справ,
Я б медяник оцей віддав,
А за достойний, щирий зміст.
За доброту і ласки хист.
За те, що в серці кожної дитини
Живе навіки, до загину,
Потреба жити для когось
Щоб у других добро велось.
Щоби наповнював добром
Щасливий рік сусіда хату
Родину знатну і багату,
Щоб радість знав перехожий
З твоїм добром на тебе схожий.

Тоді лиш буде справжній рай,
О, Боже, сили нам додай,
Щоб істину таку відому
Плекали в кожному тихім домі.
Вручаю приз отій дитині,
Що ще недавно у яскрині
Співала пісню доброти,
Якій схилялися світи.
Нехай вона схиляє світ
І залиша лиш добрий слід
В серцях людей, що будуть жити
І пісню новую творити.

Святий Миколай особисто дарує головного медяника немовляті, або найменшій дитині серед присутніх на святі.

1-й АНГЕЛ:

Один за одного подбайте,
Добро і ласку іншим дайте,
І вам сторицею воздасться
Творіть для інших тільки щастя.

2-й АНГЕЛ:

Всі наші справи бачить, знає
Всевидне око Миколая.
І мудрий голос промовля,
Що буде жити ще земля,
Поки всерозуміння буде
Поміж людей.

1-й АНГЕЛ:

Живіть, купайтесь у славі,
В щасливій, радісній державі,
Про заповідь Господню дбайте
Творить добро не забувайте!

СВ.МИКОЛАЙ:

Щоб і в наступний мирний рік
Вам був приемним медовик,
Я буду радий завітати
На доброти і щастя свято!

Ангели разом із Св.Миколаєм розпочинають фінальну пісню. Діти підхоплюють:

На наші ниви, під наші стріхи
Зійди, Владико, Отче єдиний,
Тебе Ми просим, бо Ти потіхи
І щастя давець України.
Зійди Владико! І як у жнива
Доспілий колос сиплеться зерном,
Так, Ти — сип дари, де лиш повернеш
Крок твій, Владико, світлий, щасливий.
А ще для себе, Отче єдиний,
Як до нас прийдеш, будем просити:
Дай, щоб ми, діти, зуміли жити
На честь, славу Божу і України.

Знову звучить церковний передзвін. Святий Миколай у супроводі двох Ангелів та дівчат із хору урочисто наближається до глядачів, звертається:

Мир Вам!
Щастя Вам!
На віки вічні!

РІЗДВЯНІ СВЯТКИ

(Сценарій виступу фольклорного колективу Жовтневої загальноосвітньої школи I-III ст. Решетилівського району Полтавської області)

На сцені — інтер'єр селянської хати. Біля столу пореається господиня і старша дочка, Івасик і Наталочка бавляться біля лави, старший син товче мак.

ГОСПОДИНЯ: Швидше повертайся, доню, бо нас за роботою і Святий вечір застане.

ІВАСИК: Мамо, так їсти хочеться...

ГОСПОДИНЯ: Гріх ще, дожидайтеся... Як вигляне перша зірка на небі, тоді можна й вечеряти. Виглядайте біля вікна. (До дочки). Що залишилося ще приготувати?

ДОЧКА: Так вже й всього багато.

ГОСПОДИНЯ: Е, в цей день хоч і піст, та треба багату вечерю готувати. Щоб діти раділи Новому рокові за своє багатство в минулому.

НАТАЛОЧКА: Мамо, так оце тому Ви стільки страв приготували?

ІВАСИК: Я перелічив: аж дванадцять, а їсти хочеться...

ГОСПОДИНЯ: Так, доню, в цей день готують кутю і узвар, варять квасолю, смажать капусту, рибу, ліплять вареники, готують картоплю, голубці з пшоном, кашу гречану з конопляним молоком, коржі з маком...

ІВАСИК: А їсти хочеться...

До хати заходить господар.

ГОСПОДИНЯ: Ти худобу напоїв?

ГОСПОДАР: Та напоїв.

ГОСПОДИНЯ: А свіжої соломи підстелив?

ГОСПОДАР: Та підстелив.

ГОСПОДИНЯ: А сніг відкидав?

ГОСПОДАР: Та відкидав. І чого його чіплятися?

ГОСПОДИНЯ: Іване, Іване! Ти мене чуєш? Іване! Все на місце поклав?

ГОСПОДАР: Ой ти, Боже! Що я не господар? Чи не розумію, що все в господарстві повинно зустріти Святвечір на своєму місці? А ти не забула, що сваритися в цей вечір не гоже, бо цілий рік сваритися будемо?

ГОСПОДИНЯ: Та борони, Боже! Ой, Боже! Забула!

ДОЧКА: Що трапилось, мамо?

ГОСПОДИНЯ: Та біжи мерщій до баби Марфи та забери підситок наш, бо вона, певне, забула, що позичила. В цей вечір ніщо не може бути поза домом або в чужих руках.

НАТАЛОЧКА: Майже все приготували, час хату підмітати.

ГОСПОДИНЯ: Мети, доню, та пам'ятай: з давніх давен від Святого вечора на Різдво Христове аж до Нового року сміття з хати не виносили, щоб не винести з ним і своєї долі. А вранці на Василя сміття винесемо в садок і спалимо, щоб тим димом дерева обкурити, якби ліпше родили.

Дочка підмітає хату, а господиня затикає клоччям дірки в лавах та ослонах.

ГОСПОДИНЯ: Не дірки затикаю, а роти моїм ворогам, щоб їх напасті не зловили мене через увесь рік. (Бере мотузку, зав'язує вузлики).

ДОЧКА: (Заходить з підситком). І що то Ви, мамо, робите?

ГОСПОДИНЯ: Злим язикам рота зав'язую, а сидатиму вечеряти, то покладаю під себе та й промовлю: «Щоб так мої вороги мовчали, як ці вузлики

мовчати!», а зараз час готуватися до Святої вечері, бо ж сонце схилилося до заходу.

До хати заходить господар зі снопом жита — «Дідухом», знімає шапку.

ГОСПОДАР: Дай, Боже, здоров'я!

ГОСПОДИНЯ: Помагай, Боже! А що несеш?

ГОСПОДАР: Золото несу, щоб увесь рік ми жили багато. (До родини). Віншую вас із щастям, здоров'ям, з цим Святим вечором, щоб ви в щасті і здоров'ї ці свята провели та других дочекалися — від ста літ до ста літ, поки нам Бог назначить вік.

Господар ставить «дідуха» на покуття, потім заносить оберемок сіна, частину його кладе на покуття, а іншу частину край стола. Господиня кладе голівки часнику на роги столу.

СИН: Мамо, і навіщо це?

ГОСПОДИНЯ: Щоб злу силу відігнати. А ти бери хліб, грудку солі і свічку та став біля «дідуха» (ставить кутю і узвар на покуття)

ГОСПОДАР (виглядає за двері): Святий Вечір почався, бо на небі вечірня зоря засяяла.

Господар підходить до столу і набирає по ложці кожної страви. Господиня дає хлібину господареві, той виходить з хати.

НАТАЛОЧКА: А куди тато?

ГОСПОДИНЯ: Худобу частувати, мороза закликати до нас кутю їсти...

ІВАСИК: Самі хочемо їсти...

ГОСПОДИНЯ: Гріх так, сину. У цю ніч, опівночі, всяка німина розмовлятиме людською мовою з Богом. Бог запитає, як їй ведеться у господаря. Якщо господар не б'є її і добре годує, вона похвалить його перед Богом, а коли б худоба голодна була і заплакана, то нехай потім нарікає такий господар сам на себе, якщо йому не поведеться з худобою в наступному році.

Заходить господар. Вся сім'я сідає до столу. Івасик схоплюється з місця, син і дочка розмовляють між собою.

ГОСПОДИНЯ: Діти, запам'ятайте — під час вечері виходити із-за столу не годиться.

ГОСПОДАР: Розмовляти багато — теж недобре (бере ложку куті й підкидає до стелі). Щоб так ягнята стрибали, як ця пшениця скаче, від землі до стелі.

ГОСПОДИНЯ (підкидає ложку куті): Щоб телята так брикали, як ця пшениця скаче від землі до стелі.

ГОСПОДАР: (підкидає ложку куті): Щоб бджоли роїлися. А тепер сідаймо вечеряти. (Вечеряють).

Чути стук у двері. Заходить хлопчик-хрещеник.

ХРЕЩЕНИК: Добрий вечір! З Святим вечором будьте здорові! Просили та-то і мама, і я прошу на вечерю — нате вам її.

ГОСПОДАР: Спасибі, хрещенику. Дай, Бог, тобі добра та світла до Святої вечері. Бо ж скоро і колядники завітають.

ГОЛОС ДИКТОРА:

Весь вік у дитинства ми в боргу,

Що з далени горить зіркою

І по різдвяному снігу

Іде до хати з колядою.

Обличчя світиться в батьків,
На покутті — кутя з «дідухом»!
То коляда, то дух землі
І пісня прадідів пречиста,
Що хлібом пахне на столі,
Горить у вишивках врочисто.

Чути стук у двері. Чути голоси колядників.

1 КОЛЯДНИК: Ой чи ви спите, господароньку?

2: А не спите, говоріть з нами.

3: Говоріть з нами, колядниками.

Виконується пісня «Ой чи є, чи нема пана-господаря вдома?»»

ГОСПОДАР: Та вдома, вдома.

ГОСПОДИНЯ: Заходьте до хати.

4: А ви дозволите колядувати?

ГОСПОДИНЯ: Дозволимо.

ГОСПОДАР: Просимо!

Виконується пісня «Добрий вечір тобі, пане господарю».

5: Будьте здорові!

6: З Різдвяними святами вас!

7: Небо і земля нині торжествують, Ангели і люди весело празнують.

Виконується пісня «Нова радість стала».

БЕРЕЗА: Дозвольте козі ввійти до вас у хату та весело поскакати.

8: Де коза ходить, там жито родить.

9: Де коза ногою, там жито копою.

10: Де коза рогом, там жито стогом.

11: Де коза туп-туп, там жита сім куп.

12: Де коза хвостом, там жито кустом.

13: Скачи, кізонько, через поріг — дасть тобі господар пшеничний пиріг.

14: А господиня мірочку гречки, нашій козулечці на варенички.

ГОСПОДАР: А чого ж, хай заходить.

ГОСПОДИНЯ: Нехай скаче. Виконується пісня «Добрий вечір вам». До хати застрибує «коза».

Господиня частує «козу». Колядники танцюють.

15: Хай буде ваша хата. Радісно багата!

16: Хай красується добром, пивом, медом ще й вином.

17: Ще й смачними пирогами,

18: Ще й веселими піснями!

Виконується пісня «Ой сивая та і зозуленька».

19: Що в дядочка, дядочка три стоги стоять.

Один стіг пшениці — на паляниці,

Другий стіг гречки — на варенички

А третій вівса — та й коляда вся.

МІХОНОША:

Дай Боже, вечір добрий!

Дайте пиріг добрий!

Дайте пиріг довгий,

А хоч коротенький,

Так мачку повненький.

Без ручок, без ніжок,

Щоб не побіг у сніжок.

БЕРЕЗА: Добрий вечір, господарю! Винось же нам ковбас пару!
20: Ой походи коло річки,
Пошукай там перепічки.
21: Ой походи коло кваски,
Пошукай же нам ковбаски.
22: Винось сала, не скупись,
Щоб твій ячмінь уродивсь.
23: Щоб нажали сто кіп жита,
Щоб сім'я вся була сита.
24: Щоб скотина водилася,
25: Щоб пшениця родилася.
26: Щастя вам, Боже, на все гоже!
А що негоже, то не дай Боже!
27: Живіть здоровенькі у славі і силі.
Рідним приємні, добрим людям милі.
28: А на цьому слові та бувайте здорові!
Всі учасники виступу виконують пісню «Слава нашим господарям», що переходить у заздоровну «Многая літа».

СВЯТО «СЕРЦЕМ ПОЧУТИ ВЕСНУ-ЧАРІВНИЦЮ»

(Глибочодолинська загальноосвітня школа I-III ст.,
педагог-організатор Сасько Т.В.)

Зал прикрашений квітами, гілочками. На сцені великий вінок, вишитий рушник, квіти, стрічки рожевого, блакитного кольорів. На підлозі гілочки і «трава». Звучить тиха, спокійна мелодія. Виходить дівчина в українському вбранні і, трохи послухавши музику, читає.

ДІВЧИНА:

Стояла я і слухала весну,	Вона мені співала про любов,
Весна мені багато говорила,	Про молодощі, радощі, надії,
Співала пісню дзвінку, голосну,	Вона мені переспівала знов
То знов таємно — тихо говорила.	Те, що давно мені співали мрії.

На сцену виходять ще три дівчини.

1-а ДІВЧИНА: У великому місті в розкішну теплицю

Дівчина прийшла молода,
Бо серцем почула весну-чарівницю,
Шуміла весняна вода.

2-а ДІВЧИНА: І ледве струмки заспівали співочі,
Пташки заспівали дрібні,
Вчувались дівчині веснянки дівочі,
Ввижались діброви пишні.

3-а ДІВЧИНА: І ледве зо сну зимового
Збудив поцілунок весни,
Дівчина відчула запах рясту дрібного,
Їй проліски снилися рясні,
Всі квіти розкішні...

Виходить парубок.

ПАРУБОК: Чим можу панянці служити?

ДІВЧИНА: Чи є у вашій теплиці весняні квіти?

ПАРУБОК: Аякже! Є різні. Ось гіацинти, нарциси рожеві, амалії є запашні, конвалії свіжі, фіалочки гожі.

ДІВЧИНА: Ні, пролісків треба мені.

З'являється бідно одягнена дівчина з кошиком пролісків.

БІДНА ДІВЧИНА: Чи не купите, панночко, пролісків білих?

ДІВЧИНА: Звичайно! Дякую! (Бере кошик із квітами, віддає гроші).

Звучить музика. Вибігають дівчата у вишитих сорочках і вінках, тримають різнокольорові стрічки. Ведуть хоровод.

1-а ДІВЧИНА: Дівчатонька-вороб'ятонька, радьмося.

Та виходим на травицю, граймося.

Та виходим на травицю в добрий час.

Нема таких співаночок, як у нас.

Веснянка "Ой, чом ти, буслю" або "Розлилися води".

2-а ДІВЧИНА: Ой ти, веснонько, веснице.

Чистим полотном вгорнися.

Та принеси літечко,

Золоте тепличко.

3-а ДІВЧИНА: Старим дідам ради радити,

Старим бабам посидіннячко,

Господарям поле орати,

Господиням полотно ткати.

Дівчаточкам погуляти,

Весняночок поспівати.

Кличуть Весну (разом): Прийди, прийди, весно,

Прийди, прийди, красна,

Принеси нам квітів,

Радість, сонце ясне!

Під звуки веснянок з'являється Весна (роздає квіти усім). За нею йдуть хлопчики, які тримають у руках ластівку, зроблену з дерева, і роздають всім печиво у вигляді пташок.

ХЛОПЧИК:

Крутими верховинами,

Барвистими долинами,

Лугами, сінокосами,

Гаями стоголосими,

Степами, перелогами,

Барвінками уквітчана,

Гучна, ясна, красна

Іде Весна!

ВЕСНА: Хотіла я б піснею стати,

У цю хвилину ясну,

Щоб вільно на світі літати,

Щоб вітер розносив луну,

Щоб геть аж під ясні зорі

Полинати співом дзвінким,

Упасти на хвилі прозорі,
Буяти над морем синім.
ДІВЧАТА (співають): Ой, Весно, Весно, днем красна,
Що ж ти нам, Весно, принесла?
ВЕСНА: Принесла я вам літечко,
Ще й рожеву квіточку.
Хай вродить житечко,
Ще й озимая пшениця
І усяка пашниця.
ХЛОПЕЦЬ: Щоб весну розвеселити,
Треба ось нам що зробити:
Допоможемо весні зиму прогнати,
Та й далі будемо святкувати.

Під шум вітру і завірюхи з'являється Зима. Цю роль виконує хлопець в полатаному кожуху і подертих чоботях. Він несе горщик з льодом, а через плечі порожню торбу. Зима намагається вкрасти кошик з квітами.

ЗИМА: Розкажу вам, діти, казку,
Приніс зайчик дровець в'язку,
Поколов їх дрібненько,
Зварив кашку швиденько,
Кашка була солоденька
Моя казка коротенька.

Під час розповіді викрадає кошик, хоче втекти, але Зиму ловлять і проганяють, забравши кошика.

1-а ДІВЧИНА: Іди, Зимо, аж до Києва.
Бо вже зима нам очі виїла.
2-а ДІВЧИНА: Іди, Зимо, аж до Харкова,
Бо холодна ти й однакова.
3-а ДІВЧИНА: Іди, Зимо, аж до Тульчина,
Бо вже ти нам надокучила!
Звучить веснянка "Надійшла весна!"
4-а ДІВЧИНА: Як ясне сонце
Закине свій помінь ясний,
До тебе у віконце,
Озвись на привіт весняний.
Олесю, серденько, співай веселенько!
Весняного ранку
Співай, люба, веснянку!
5-а ДІВЧИНА: Як бідну первістку
Дочасну, морози проб'ють.
І кущик любистку
Холодні роси поб'ють,
Не плач, моя роже,
Весна переможе!
Весняного ранку
Співай, люба, веснянку!
Звучать веснянки. Водять діти хороводи.

ФОЛЬКЛОРНЕ СВЯТО «ВЕЛИКДЕНЬ»

(Вовчицька загальноосвітня школа I-III ст. Лубенського р-ну,
педагог-організатор Клепач Н.І.)

ХЛОПЕЦЬ: Після Різдва найбільшим християнським святом є Великдень. Цього дня воскрес Ісус Христос (дата свята не постійна, найраніше — у березні, найпізніше — на початку травня).

ДІВЧИНА: До Великодня готуються заздалегідь. Попередню неділю називають Вербною.

У цей час пробуджується від зимового сну природа. Першими зацвітають верби, лози. Перші «котики» — символ молодості, пробудження природи. Їх наділяють також цілющою силою. Котики освячують у церкві і ними хлюскають товаришів, друзів, дітей, примовляючи: «Верба б'є, не я б'ю, за тиждень — Великодень, недалечко червоне яєчко».

ХЛОПЕЦЬ: Свячену лозу дуже шанують. Її закладають за образи, виганяють нею на Юрія перший раз худобу на пашу.

ДІВЧИНА: 7 квітня відзначають свято Благовіщення. Це день оповіщення діви Марії, що стане вона Божою Матір'ю. Свято символізує радість і надію людей на гарний весняний настрій. Вперше дівчата водять весняні хороводи. (Дівчата співають веснянки і водять хороводи).

ХЛОПЕЦЬ: Останній тиждень Великодня називається ще Страстним. Особливий день — Чистий четвер. До цього дня всі господарські будівлі повинні бути почищені й прибрані. У хатах вивішують святкові рушники, килими, одяг. Де є така традиція, розмальовують піч, стіни.

ДІВЧИНА: Як і на Різдво, виносять з хати на горище знаряддя прядіння і ткацтва.

Перед Великоднем є Страстна п'ятниця — день смерті Христа. Цього дня в Божому гробі кладуть плащаницю.

ХЛОПЕЦЬ: До Великодньої неділі готують великодні страви, печуть паску, у різних районах України по-різному.

Печуть паски у четвер. В середу ввечері готують опару, наприклад, так: у 1,5 склянці молока розводять дріжджі, всипають 500 г борошна, розмішують, щоб не було грудочок, потім ставлять посуд з опарою у тепле сухе місце.

ДІВЧИНА: У четвер, коли ще й на світ не благословилося, жінка встає до роботи. Зодягне чисту сорочку, пов'яжеться біленькою хустинкою, та й заходиться робити коло печі. Щоб паска вдалася, то замало доброї муки та всяких приправ. Треба мати добру думку та щире серце. Великодне тісто, що маля — лагідні руки любить...

Готують піч. Розкладають сухі й не дуже товсті поліна, дуже добре, аби були вишневі, тоді паска гарно рум'яниться. Треба знати міру, бо паски можуть підсмажитися або навпаки — будуть гливкими.

Після того, як тісто добре підійде (збільшиться в об'ємі вдвоє), додають жовтки, розтерті з цукром і ваніліном, решту борошна (500 г), масло, сіль.

ХЛОПЕЦЬ: Ретельно вимішують, потім кладуть збиті в густу піну білки і продовжують місити, доки тісто не почне вільно відставати від рук, стінок і дна діжі. Ставлять тісто, вкрите полотниною, в тепле місце, і коли воно знову збільшиться в об'ємі вдвоє, додають промиті і просушені родзинки.

ДІВЧИНА: Готують форми, виставляють їх для зручності на лавці, змащують стінки маслом і притрушують меленими сухарями. На дно кладуть кружок просмаленого паперу. Коли тісто готове до випікання, викладають його у форми, щоб воно займало лише половину об'єму форми, нехай ще трохи підійде, змащують тісто збитим яйцем і обережно, не струшуючи, ставлять у піч.

ХЛОПЕЦЬ: Є така прикмета: коли господиня витягне з печі жар, а хтось заїде до хати на голу піч, то ходити тому певний час у злиднях. Коли ж прийде на повну піч, то сподіватися йому на багатство чи прибуток.

ДІВЧИНА: Коли тісто спечеться, обережно виставляють паски на лаві чи столі, дають охолонути, а тоді прикрашають цукатами, ягодами, збитими білками.

Пасок напікають багато, щоб на три дні свят родині вистачило, та щоб було чим гостей і сусідів погостувати. А ще паски несуть на могили померлим родичам.

ХЛОПЕЦЬ: Печуть паски великі й зовсім маленькі — для діток і онуків. Найкращу вибирають для освячення й кладуть до великоднього кошика.

Побувши на службі, освятивши паску, рідні з рідними, знайомі зі знайомими христосяться: тричі цілуються, примовляючи: «Христос воскрес!» — «Воистину воскрес!» Обмінюються крашанками.

ДІВЧИНА: Що роблять цього дня вдома? Розговляються. Першою їдять свячену паску або крашанку, а далі решту страв. Цього дня господар обходить господарство, оглядає худобу, бджоли. Худобі також дають паски.

ХЛОПЕЦЬ: На Україні був такий звичай: перед тим, як сідати за стіл, дівчата вмивалися водою, в яку клали крашанки, писанки.

Всі три дні Великодня провідують могили родичів, несуть частування, паску, яйця.

ДІВЧИНА: У церкві відбувається 3 дні підряд служба, там стоять паски, лежать у мисках писанки. По обіді всі три дні біля церкви на вигоні, на лісових галявинах дівчата, окремо діти, співають веснянок.

(Діти співають веснянок, водять хороводи).

ХЛОПЕЦЬ: Крім хороводів, веснянок, молодь влаштовувала на відкритих місцях гойдалки. Ставити гойдалки, як і наймати музики, входить в обов'язок хлопців. Всі три дні свята люди ходять у гості. Діти, як і на Різдво, несуть паску, крашанки, писанки хрещеним батькам, ті в свою чергу, обдаровують їх гостинцями.

ДІВЧИНА: У давнину яйцю — символіві початку життя — приписували магичні властивості. Тому фарбовані, розмальовані яйця вважали оберегами. Їх намагалися зберегти якомога довше.

ХЛОПЕЦЬ: Писанкарство побутувало на Україні з сивої давнини. Тематика писанкових мотивів пов'язана з оспівуванням землі, небесних світил, води, знарядь праці. Зірки, хрести та сонце, намальовані на писанках, мають календарне значення і в різних народів символізують щастя, добробут.

ДІВЧИНКА: Писанка, насамперед, має обрядову функцію: з нею зустрічають весну, готуються до Великодня. Пофарбоване яйце є символом свята.

На Слобожанщині вважалося, що перше яйце, одержане на Паску, може погасити пожежу, потрібно лише тричі з ним обійти довкола будівлі, яка горить.

ХЛОПЕЦЬ: На Закарпатті шкаралупи від крашанок чи писанок тримали на городі, щоб не водились черв'яки. Крашанки і писанки служили для святкових розваг, забав, ігор молоді і дітей.

(Виходять два хлопчики, тримаючи в руках крашанки або писанки).

ПЕТРИК: Тарасе, а давай пограємо в «навбитки»!

ТАРАСИК: Давай!

(Хлопчики одночасно вдаряють одне одному по крашанці. Хто розбив чужу крашанку — забирає її собі).

ПЕТРИК: Ага! Я розбив твою крашанку, тепер вона моя.

ТАРАСИК: А давай зіграємо ще й у «котючки».

(З горбика одночасно одне за одним котять кілька яєць, їх забирає той, чие яйце виштовхнуло інше).

ТАРАСИК: Петрику, дивись, дивись! Моя крашаночка виштовхнула твою. Я збираю всі крашанки! Мені пощастило!

(Хлопчики виходять).

ХЛОПЕЦЬ: Традиційні громадські поминки («проводи») припадають на першу неділю після Паски; на них готують крашанки і писанки, несуть на могили, качають, залишають покійним.

ДІВЧИНКА: На Юрія, 6 травня, йдуть оглядати озиме поле, беруть крашанки з собою, кладуть їх у зелене жито (якщо крашанки із жита не видно — це віщує добрий урожай). Тоді закопували крашанки чи писанки в землю — як жертву Богові землі.

ХЛОПЕЦЬ: Кожне село в минулому мало свої писанки. Малювали їх бабусі, мами, діти. Давні писанки, як і вишивані сорочки, рушники, були одноколірними, багатобарвністю — явище пізніше.

ДІВЧИНА: Користувалися переважно рослинними барвниками. Вони більш стійкі і не втрачають кольорової свіжості. Жовту фарбу одержують з навару кори яблуні-кислиці та домішок гірських квітів, чорну — з навару коріння кропиви, вільхової кори. Фарбують ще у лушпинні цибулі, відвару зеленого жита, кори молодого яблуні.

ХЛОПЕЦЬ: Малюють писанки спеціальним знаряддям «писаком». Це маленька металева трубочка з дерев'яним держакком, у яку заливають розтоплений віск.

Воском наносять візерунок на біле яйце, потім кладуть в найсвітлішу фарбу (жовту), знову малюють — кладуть в трохи темнішу фарбу, далі — в третю. Розчин фарб тримають холодним, щоб нанесений воском малюнок не розтопився. Після фарбування писанку підігривають, щоб зняти нанесені на яйце воскові лінії.

ДІВЧИНКА: Назва — писанка — походить від слова «писати». Писанка може мати багато кольорів.

Крашанка — яйце одного кольору.

Коли вже все готове до свята, то беруться до кошика. Кладуть паску, трохи коржиків, збоку кладуть в миску ковбасу, на ковбасу — шматочок шинки, сільничку з сіллю. Годиться взяти й трохи сала.

ХЛОПЕЦЬ: Залишилося лиш накрити кошика заздалегідь вишитим рушником, серветкою.

ВЕДУЧИЙ: У Великодню ніч спати не годиться. Цілу ніч йде служба Божа, в усіх хатах в цю ніч має горіти світло. Тому-то й здається уся ніч напередодні Воскресіння Господнього осяйна і благодатна.

«ПИСАНКА-МАЛЬОВАНКА»

(матеріали до уроку)

(Білецьківська загальноосвітня школа I-III ст. Кременчуцького району,
педагог-організатор Донцова Т.В.)

1. Писанка — то своєрідний мініатюрний символ народного живопису. Візьміть у руки барвисте яйце, помилуйтеся красою розмаїтого орнаменту. Ви доторкнулися до символіки прадавнього ритуалу, до самої історії.

2. Коріння цих маленьких мистецьких витворів — у стародавніх віруваннях нашого народу.

3. Найперше яйце, за легендою, мало в собі зародок цілого світу.

4. Предки вірили у магічні сили яйця. І у те, що розмалювати писанку не мав права той, хто недавно сварився чи гнівався.

5. Моя бабуся розповідала, що писанки не лише захищають людину від зла, а й приносять добро.

6. Колись пасічники клали писанки під вулики, щоб роїлися бджоли. Амулет із зображенням півня ховали під покуття хати. Він боронив оселю від блискавиці.

7. Вірш «Великдень» Лесі Храпливої.

Ішла Ганнуся в церкву ранком,
У синій хустинці — писаночки,
Їй усміхалось небо світанком,
Сонце гляділо поміж хмарки.
А мати доні так говорила,
Коли спішила вранці у храм:
«Воскрес сьогодні Христос з могили,
Тому весняна радість всім нам».
Ще мати доні й так говорила:
«Прийде хвилина волі до нас,

Встануть герої давні з могили,
Настане щастя, радості час».
А в церкві свічки рядком горіли.
Перед престолом розцвів розмай,
Може, то свічі ясні молились
За Україну, Ганнусин край?
Може і квіти, як і Ганнуся,
Просьбу шептали в ранок чудес:
За Україну, Боже, молюся,
Щоб нам воскресла, як ти воскрес.

8. Про писанку складено чимало легенд. Ось одна із них, яку розповідають на Гуцульщині: «Щороку злий Ірод, прикутий залізними ланцюгами у пеклі, посилає своїх гінців на землю. А коли ті повернуться, запитує, чи ще творять люди писанки. Якщо гінці доповідають, що творять, Ірод заходиться від плачу, зриває ланцюги, та ковалі знову його приковують. То ж доки малюють люди писанки, доти й буде світ...»

9. А ось гуцульська коломийка.

Ой чия ж то дівчинонька
По горі ходила,
Взяла в руки писаночку
Води ся напила.
«Ой молоді легіники, де вони, займете?
Я згубила писаночку, чи її знайдете?»
«Ой займемо сиваники
В зелену ліщину,
Виміняєм писаночку за файну дівчину».

Ой, калино, калиночко,
Ой ти файна писаночко,
Чом ся мене боїш?
Який листок на яворі,

Такий на калині.
Ти писанку дарував
Маю ще й донині...

10. Вірш Катерини Перелісної (США)

Гарна писанка у мене,
Мабуть, кращої й нема.
Хоч не зразу змалювала,
Зіпсувала п'ять яєць.
Та як шосте закінчила,
Тато мовив «Молодець!»

Я цю писанку, напевно,
Для Івана залишу,
А для мами і для тата
Дві ще кращі напишу.

11. Нині мистецтво розмальовувати яйця помітно відроджується в Україні.

12. Яйця, фарбовані в один колір, називають крашанками.

13. Червоний колір означає радість життя і любов. Жовтий уособлює Місяць і зорі, а в господарстві — урожай. Блакитний — небо, повітря, простір. Його магічне значення — здоров'я. Зелений — весна, воскресіння природи, багатство рослинного і тваринного світу. Бронзовий — багата земля. Чорний і білий ушанування духів, душ померлих, подяка ангелу за охорону від лихих сил.

14. Сполучення кількох кольорів у візерунках символізує родинне благополуччя, мир, любов, успіхи.

15. Нелегка справа — творити писанки, та вона не повинна канути в забуття. Можливо, й ви спробуєте розмальовувати яйце по-своєму. І хтось примножить славу народних митців, вироби яких демонструються в Коломийському музеї писанки.

16. Відтоді, як наші земляки помандрували у далекі світи, писанка прижилася й там. А у Канаді їй спорудили пам'ятник. Адже символ добра в будь-якому куточку землі потрібен людям.

РОДИННЕ СВЯТО «РОДЕ МІЙ КРАСНИЙ!»

УЧИТЕЛЬ (під мелодію пісні «Смерекова хата» читає слова):

Запам'ятай, мій друже, де б ти не бував,
Та тільки треба завши знати:
Коріння де твоє і хто життя тобі давав,
Чим славна батьківська родинна хата...
На всі світи й віка ти озирнись!
Де слово перше вимовив колись,
Де пісня мамина не стигла, й гріла,
Ввійшовши в душу і у тіло.
Живила серце соком калиновим!
Не дай умерти серед нас живих,
Хоч стільки нас не обсідало лих,
Не дай забутись, з якого роду,
З якого кореня у світі почались!

— Шановні діти! Сьогодні я звертаюся до вас з цими чудовими словами не дарма, адже у цьому є потреба і навіть необхідність. Тему нашої бесіди підказало саме життя, бо чимало довелось вислухати історій шанування сімейних традицій, реліквій, але, на жаль, і їх нехтування.

УЧЕНИЦЯ: Українське слово! Ти частка тих, хто вже давно померли, їх жага нетління. Безсмертне і величне, як Говерла, багате і дзвінке, як Україна.

УЧЕНЬ: Закоханим — ти лагідне, як мати, а недругам — як постріл із гармати. Беру тебе, як скарб, в пісенній вроді із джерел, що не міліють у народі. (Д. Луценко).

УЧЕНИЦЯ:

Рідне слово назавжди нам дане,
В спадщину йде від батьків й дідів.
В нім всім народом, як золото надбане,
Вічна любов до майбутніх синів.
Дерево з кволим корінням — спотворене,
Долі плазує тонке і хитке.
Так і людина залежить від коренів.
Рідне слово ж — коріння людське.

УЧЕНЬ:

І Батьківщина з цього починається,
З рідного слова джерельце бринить!
І слова рідного, хто відцурається,
Той Україну не зможе любити!

УЧИТЕЛЬ: Ні! Надіюсь, що ми з вами не дамо вмерти ні рідній мові, ні українським традиціям, ні українській культурі, ні нашому прекрасному роду.

Діти! Який день у вашому житті найщасливіший? (День народження). Хто його вам подарував? (Мама). Мама, матуся, матінка... Чарівна, ніжна, її слово повертає нас до батьківської оселі, де проходять твої найкращі роки. Це слово співуче, мелодійне, як і та пісня, що лунає з вуст рідної матусі на світанку — оповита ласкою, заколисана серцем.

(Звучить пісня «На калині мене мати колисала»).

На калині мене мати колисала,
Щастя-долі в чистім полі виглядала.
Ой калинонько червона, не хились,
Від землі наснаги-соку наберись.
Та літа давно минули, одлунали,
Як мене гілля високе колихало,
Знов коло млина розквітає,
Мого рідного синочка колихає.
Виростає же, мій синочку, мій соколе,
Тобі щастям колоситься рідне поле.
Пролягла на зорі путь орлина,
І в дорогу провждає цвіт-калина.

УЧЕНЬ: Всі люди люблять матір, горнутья до неї. Жінку, матір у народі називають Берегинею.

УЧЕНИЦЯ: Ненька — всьому початок. Все прекрасне в людині від променів сонця і від молока матері. Вважалося великим гріхом образити

матір, батька. Раніше до них з повагою зверталися на «Ви». Батьки вчили бути добрими не тільки до людей, а й до природи, бути обережними в житті, вміти поводитись в сім'ї, серед людей.

УЧИТЕЛЬ: До сьогоднішньої зустрічі ви, діти, готувались. То давайте зараз поділимося із товаришами, що ви знаєте про свій рід, про його традиції, звідки витоки вашого роду, яким міцним і глибоким є ваше коріння. Що передається вам, як гілочці великого родинного дерева.

Слово, пісне, пісне кобзарєва,
Ви окраса й суть мого життя,
Ніби долю родового древа
Пронесу вас крізь терну життя.

(Діти по черзі розповідають про свій рід).

УЧИТЕЛЬ: А ще, діти, мати вчила доньку прясти, шити, вишивати, білити хату, глядіти дітей, тобто тому, що вміла сама. Особливо старанно навчала мати доньку вишивати рушники, вони — символ української хати, оберіг, душа української жінки. У спадок від своїх мам, бабусь, прабабусь ви отримали багатющу духовну скарбницю. Ось вам тільки частка того скарбу «З бабусиної скрині». Придивіться скільки докладено зусиль, вміння, терпіння, часу, щоб заграло воно такою красою. Доки живі наші бабусі, дівчата, навчіться в них майстерності української вишивки.

(Демонстрація рушників, скатерок, ін. виробів, розповіді про візерунки, кольори).

УЧЕНИЦЯ:

Може в житті хтось принаду підкине
У чарівничих звабливих очах...
Тільки родина, як зірка єдина,
Твій порятунок, надійний причал.
Ні, не шукай в своїм серці причину,
Якщо зневіра тебе обпече...
Тільки родина в прикру годину
Схилить надію тобі на плече.
Родина, родина — від батька до сина,
Від матері доні добро передам.
Родина, родина — це вся Україна
З глибоким корінням, з високим гіллям.

УЧИТЕЛЬ: А що, діти, вам говорять очі ваших матерів? Яка то радість бачити маму щасливою. Ось уривки з ваших віршів про матерів.

(Діти читають свої вірші про маму).

Моя мама — найкраща у світі,
Де таку ще взяти?
Її люблять різні діти,
Можу вам це доказати.
Вона ніжна, добра, гарна.
Серце в неї золоте.
Як потрібно — всім pomoже,
Вільний час для всіх знайде.

Рідне слово — це мати,
Ніжне й ласкаве,
Як сонячний промінь,
Як срібна роса на траві.
Мене ти навчала правді й добру.
Мене ти до праці привчала.
Спасибі, матусю, за щирі любов.
За те, що ти в мене є. (і т.д.)

УЧИТЕЛЬ: Вірш «Вклоняюсь, мамо, я тобі».

З далекої тривалої дороги
Через печалі і гіркоту розлук
Спішу вклонитись отчому порогу
І доторкнутись материнських рук.
Ти вміла ждати — за це тобі спасибі,
За білі короваї на столі.
Ти в путь мене благословляла хлібом,
Щоб не цурався рідної землі.
Ділив з людьми і радості, й печалі і тривоги,
Не спотикався і не відступав,
Щоб рідного батьківського порога
Ніколи у житті не забував.
Чому мене так вабить рідна хата,
Збадьорює, мов подихом весни?
Бо в хаті тій мене чекає мати
У світлому серпанку сивини.
Вертаючи з віддалених країв,
Після тривожних мандрів і розлуки,
Цілуймо руки наших матерів,
Натруджені й ласкаві рідні руки!
Ніщо не вічне — вічні матері!
Уже й тоді, як нікому стрічати,
Допоки сонце сяє нам вгорі,
У кожного живе у серці мати.
(Лунає пісня «Мамина вишня»).

УЧИТЕЛЬ: Нам всім приємно було слухати ваші розповіді, вірші. Молодці, хто гарно підготувався до свята. Свято бережіть традиції батьків, предків, передавайте своїм дітям, адже народна мудрість говорить: «Немає кращої години — як лад хороший у родині». У народі взагалі дуже багато прислів'їв, казок, легенд про матір, родину, Батьківщину.

(Діти говорять прислів'я про родину).

МОЛИТВА ДО МАМИ

Є у мене найкраща матуся,
За неї до тебе, Пречиста, молюсь.
Молюся устами, молюся серденьком,
До тебе, небесна Ісусова ненька.
Благаю від тебе від серця словами
Опіки та ласки для рідної мами.
Пошли їй не скарби, а щастя і долю,
Щоб дні їй минали без смутку і болю,
Рятуй від недуги матусеньку милу,
Даруй їй здоров'я, рукам даруй силу,
Щоб діток зростила і вивела в люди,
Щоб ними раділа й пишалась усюди.
За це я складаю в молитві долоні
До тебе, Царице, на сонячній троні.

УЧИТЕЛЬ:

Моя мама — найкраща у світі,
Де таку ще взяти?
Її люблять різні діти,
Можу вам це доказати.
Вона ніжна, добра, гарна.
Серце в неї золоте.
Як потрібно — всім допоможе,
Вільний час для всіх знайде.

Рідне слово — це мати,
Ніжне й ласкаве,
Як сонячний промінь,
Як срібна роса на траві.
Мене ти навчала правді й добру.
Мене ти до праці привчала.
Спасибі, матусю, за щирю любов.
За те, що ти в мене є. (і т.д.)

УЧЕНЬ:

В душі — то пісня солов'їна,
То злякано сичі кричать...
Щоб не кришилася родина,
Щось треба вміти і прощати.

УЧЕНИЦЯ:

Нехай людські любов і шана
Осиплять всі шляхи круті,
Бо в дітях ми себе лишаєм,
Себе продовжуєм в житті.

УЧЕНЬ:

Батько і мати — два сонця гарячих,
Що нам дарують надію й тепло,
Батько і мати... У долі дитячій
Треба, щоб кривди між них не було.
(Звучить пісня «Смерекова хата»).

УЧИТЕЛЬ:

Бережіть й цінують старість,
Людяність і молодість.
Зло нічого не дає, крім зла.
Вмій прощати, як прощає мати
За добро добром спіши воздати,
Мудрість завше мудрою була.
Пам'ятай,
Де б ти не був, у свій рідний край
Хоч на мить повертай,
Мову свою не забувай,
Рід свій цілуй і пам'ятай.
Не можемо бути усі
В батьківським краю назавжди:
Та душу зігріти, а може й зцілити
Ти в край цей завітай.

СВЯТО РІДНОЇ ХАТИ

(Підготувала вчителька Білицької загальноосвітньої школи I-III ст.
Кобеляцького р-ну, Н.В. Степаненко)

(У залі декорації української хати)

ГОСПОДИНЯ: Добрий день вам у нашій хаті! Спасибі, що прийшли. Сідайте, будьте ласкаві, на нашій лаві, відвідайте нашого хліба-солі, щоб були веселі та здорові! А як з медом скуштуєте, то силу відчуєте. Хліб цей спекли ми у новій печі, а сіль привіз із Криму сусіда-чумака, ось прислав із сином чималий вузлик. А дід Улас, що вулики тримає, медом почастував. Добре мати гарних сусідів. Добрий сусіда — краща родина. Не став дід, поки не придбаєш сусідів до душі. Ми тепер теж ваші сусіди, дорогі гості! А зараз діти покажуть вам нашу домівку.

ДІВЧИНКА 1: Погляньте, яке гарне наше село (показує намальовану панораму села і садиби, або у вікно). Живемо ми з вами у с.Білики на Полтавщині. Наша хата тепла, побілена, чепурна, вікнами до сонечка. Навколо хати призьба. Взимку вона хату утеплює, а в теплі сонячні дні на ній можна працювати або відпочивати, просушувати одяг, сушити пір'я для подушок або яблука на зиму. Обсадили хату мальвами, м'ятою, півниками. Хто знає які ще квіти висаджують коло хати в селі? Які дерева в садку саджають?

ДІВЧИНКА 2: Українці дуже люблять свою хату. Хай вона буде не багата і невелика, але своя. «Постав хату з лободи, а в чужую не веди», казали дівчата своїм нареченим. Квітник і садок відгороджували, щоб худоба не витоптала. На господарській частині ставили для овець кошару, для корів і свиней — хлів, для коней — стайню, для зерна — комору. Влаштовували майданчик, на якому молотили снопи. Чим хліб молотили?

На цій частині двору хазяйнує наш батько.

ГОСПОДАР: Родина велика й роботи багато. На Україні здавна існував традиційний розподіл робіт на жіночі і чоловічі. Господар доглядає коней, оре і засіває поле, косить сіно, молотить хліб, заготовляє дрова. Він порається коло реманенту, ремонтує, майструє. Чоловіки на селі були бондарями, ковалями, гончарами. Що робили люди цих професій?

На подвір'ї десь у холодочку ставили оцей пристрій. Діти, хто знає, як він називається? Це терниця — для тіпання льону чи коноплі.

А для чого служили льон і конопля в господарстві? Волокно вичісували гребнями, щіткою з кінського волосся, висушували і пряли нитки. Це вже робили жінки в хаті. Зайдемо ж тепер до нашої хати. Тут зустрине нас бабуся — найстарша з нашого роду.

БАБУСЯ: Без господаря двір плаче, а без господині хата, бо вона в ній три вугли тримає.

Що ж це значить, мої любі діти?

Народна мудрість підказує, що хата без гарної хазяйки, як сирота, бо хату треба любити, як дитину мати любить: мазати, білити, розмальовувати, прикрашати. Подивіться, які гарні півні намальовані на нашій печі. То мій онук постарався.

ОНУК 1: Я ще не навчився добре малювати, але знаю, що на Україні хата без малюнків — не хата, а пустка. Так само дбали про те, щоб був красивий

святковий посуд. Ось подивіться з ярмарку тато привезли які глечики, куманці, миски, підсвічники. Ними користуємося лише на свята і для гостей ставимо.

А гордістю нашою оселі є рушники, що бабуся, матінка та сестри мої вишивали. Рушники скрізь — на вікнах, на образах, хліб ними накритий. А гляньте, які вишивки на наволочках, скатерці, на стінах, сорочках! Краса супроводжує українців протягом усього життя.

2-ий ОНУК: Наш Іванко захопився і забув, що гості ще не роздивилися всієї хати, а вже незабаром і за стіл сідати. А гордістю нашої оселі є також піч. Ставив її найкращий майстер на селі. Сам і перевіряв учора, чи яскраво горить, чи буде щастя у новій хаті. Бо як дим іде на хату — жди біди. Піч зайняла у хаті багато місця, та господарі за цим не жалкують, бо піч — то нам друга мати: і обігріє, і нагодує, й обсушить. А як гарно пахне від неї стравами, хлібом, сушеними яблуками, насінням, зіллям.

А хто знає прислів'я про піч?

ОНУЧКА 1: Василько не сказав про піч чи не найважливішого — вона хліб пече. Хліб пекли у так звані жіночі дні — середу чи п'ятницю. Тоді від особливо вдавався. Господиня добре протоплювала піч березовими дровами, отакою дерев'яною кочергою розгортала жар. Клала на цю дерев'яну лопату капустяний листок, змащений олією або обсипаний борошном, і обережно садила майбутню хлібину на гарячу черинь.

Готові паляниці складали на столі, прикривали рушником. У хаті повинно бути тихо, мирно, інакше хліб не вдасться. Не можна класти хліб догори сподом, не можна різати від себе або, приклавши до столу, — тільки до грудей. Не буває поганим хліб, буває невмілою хазяйка, що пече його. У хаті хліб — всьому голова, так кажуть у народі.

ОНУЧКА 2: А які ще загадки, прислів'я, вірші про хліб ви знаєте?

Я запрошую вас за піч, і ви побачите незвичайні вбудовані меблі, яких у сучасних оселях не побачиш. Це жердка. У будень, на жердці сушать одягу, бо пічка поруч. У звичайні дні все лежить у скрині, а у свята бабуся вивісила ці речі на жердку, щоб гості побачили.

А під жердкою — піл. На ньому спали, працювали, гралися діти, а під полом зберігали не тільки деякі речі, а можна було й заховатися. Пригадайте, у якому оповіданні йдеться про хлопчика, що ховався під піл від сердитого батька?

Усі меблі — рухомі й нерухомі — змайстрував сам батько. Полиці з посудом, мисник, лавки, ослони, стіл. Стіл в хаті завжди ставили на одному й тому ж місці — у кутку під образами.

Найпочесніше місце за столом — на покутті — для хазяїна або шанованого гостя. Крім хліба на столі нічого не залишали. Особливо великим гріхом на стіл шапку класти.

ОНУЧКА 1: Якщо у родині були учні, їм дозволяли уроки робити за столом. А український народ прагнув грамоти. І якщо батьки могли знайти в родині грошей, яєць, курей, полотна, щоб заплатити за науку, то мали грамотних синів.

У хатах, де були грамотні, тримали такі книжки як граматика, Псалтир, Біблія та ін.

ГОСПОДИНЯ: Ну, от, дорогі гості й роздивилися нашу домівку. Дякуємо, що привітали нас. Бажаємо й вам такої радості від рідної оселі та злагоди в родині!

**«ЯК БАТЬКІВЩИНА Й СОНЕЧКО НАД НАМИ,
ОТАК І МАМА НА ЗЕМЛІ ОДНА»
(родинне свято Матері)**

ВЕДУЧИЙ: Традицією стали в нашому класі родинні свята.

ВЕДУЧА: Нещодавно за святковим столом разом з батьками проводили ми Новорічні вечорниці.

ВЕДУЧИЙ: А сьогодні ще одне родинне свято — День Матері. Ми зійшлись сюди вшанувати всіх наших Матерів за те, що вони нас під серцем носили, на світ привели, пестили, годували, виховували і багато журби і клопоту через нас зазнали.

ВЕДУЧА: Тож давайте запросимо наших любих, рідних, дорогих мам.

Пісня на честь мами.

ВЕДУЧИЙ: Що таке свято Матері і чому ми повинні його святкувати?

ВЕДУЧА: Кожна людина, кожний народ, кожне плем'я має якість своєї святощі.

ВЕДУЧИЙ: До таких великих святощів кожної людини зачисляємо, перш за все, пошану до матері, до тої, яка дала нам життя.

ВЕДУЧА: Приповідка каже, що мати держить хату за три кути, а батько за один. Усі хатні клопоти, виховання дитини лежать на плечах матері.

ВЕДУЧИЙ: Вона для добра та щастя своїх дітей віддає усе: сльози, здоров'я, серця свого не жаліє дитині для її добра.

ВЕДУЧА: Мати — це той вогонь, який зігріває хату щирою любов'ю, який об'єднує всіх членів родини.

ВЕДУЧА: Мати — символ всього найкращого, найбагатшого, найліпшого.

ВЕДУЧИЙ: У всьому світі діти всіх народів вшановують своїх матерів у День Матері. І цей день припадає на другу неділю травня.

ВЕДУЧА: Це день весняний, коли сонце нашу землю будить і до життя кличе, коли зеленіють дерева, квітнуть квіти і щебечуть пташки.

УЧЕНЬ:

Ой, пішов я до Березня
Поміж березами.

— Дай, Березню, трохи квіток
На свято для мами.

БЕРЕЗЕНЬ:

Ще квіточки не зацвіли.
Листочки маленькі.

Земля встала, та не вбралась
Ще на свято ньєнки.

УЧЕНЬ:

Ой ти, Квітню, ти так гарно.
Земленьку вбираєш.

Та вже, певно, для Матусі
Гарні квіти маєш?

КВІТЕНЬ:

Ой, вбираю я земленьку,
Вбираю, як вмію,

Але свято ньєнки вбрати,
Здається, не вмію.

УЧЕНЬ:

Ой ти, Травне, красний Травне,
Прибраний багато.

Ти даси мені одну днину
Матусі на свято?

ТРАВЕНЬ:

Ой, і знав я, колись буде
Материнське свято,

Тому кожна свою днину
Вбрав гарно, багато.

УЧЕНЬ:

Дякуємо тобі красно, Травне.
За рясний і буйний цвіт,

Що якраз до свята мами
Нам прибратись допоміг.

ВИСТУП ГОСТЕЙ. (Розповідає мама). Наш народ віками шанував матерів. При зустрічі і прощанні діти цілували мамині руки. Це була духовна потреба очищення дитини перед мамою. Про маму складено багато віршів, пісень. Одна з них називається «Чорнобривці», в якій оспівуються матусина ласка, її щедрі робочі руки, які працюють для дитини щиро, з ранку до ночі. (Мама учениці виконує пісню «Чорнобривці»).

МОНТАЖ:

1. Радість, усмішки довкола,
І зелений, багряний цвіт.
Шлем вам, наші рідні,
Любі, добрі мами,
Всі дитячий наш привіт.

2. Спасибі вам, рідні мами,
Що ви тут сьогодні з нами!
До вас наше перше слово:
— Матусі! Будьте здорові!

3. Просте, звичайне слово «мати».
А скільки ніжності й тепла!
Якщо всі ласки їх зібрати
Не буде міри їм й числа!

4. Снилось мені ясне сонце,
Що в хаті світило,
А то так моя мама
Дивилася мило.
Приснивсь мені легкий вітрик,
Що пестив волосся.

А то мені моя мама
Гладила волосся.
Снилась мені ягідочка,
Як мед солоденька.

А то мене цілувала
Мама дорогенька!
5. Чи є в світі що світліше,
Як мамині очі,
Що все зорять за дітками
Вдень і серед ночі?

6. Чи є в світі що миліше,
Як мамині руки,
Що працюють для дитини
Щиро, без принуки?

7. Чи є в світі що ширіше,
Як серденько мами,
Яке б'ється для дитини
Днями і ночами?

8. Чи є в світі що дорожче,
Як мама кохана,
Що трудиться для дитини
До ночі від рана?

Пісня «Сонечко всміхнулось...»

9. Коли б хто у світі підрахувати міг
Всі сльози материнські на землі,
Коли б хто біль, що знала кожна мати,
Розкласти міг на часточки малі,
Напевне, всім удосталь би дісталось,
Аби ж то кожен витримати зміг.

10. Шануймо ж наших матерів!
Не забуваймо! Адже й наші болі
Приймають матері в свої серця,
Аби у нас була щаслива доля
Од самого початку до кінця.

11. Найкращі дні для наших матерів
Це дні, коли щасливі їхні діти.
Від нас залежить, скільки днів таких
Ми можемо для матері зробити.
Даруймо ж радість нашим матерям
Бо їм турбот і горя вистачає.
Пісенька «Гоп, скок, веселонько...»

Сценка «Сім господинь».

12. Ми всі любити будемо
Хороших мам своїх
Допомагати їм будемо всюди
І завжди будемо слухати їх.

13. Ми любим наших мам
сердечно
І цим віддячують вони.
Під їх крилом нам всім безпечно,
Нам сняться безтурботні сни.
Заспівай мені, мамо моя.
Як бувало колись, над колискою.
Буду слухати, слухати я
І стояти в замрії беріскою.
Мама дівчинки виконує
«Колискову».

14. Мамо, нене, хороша, ласкава.
Ці слова я мовлю залюбки.
Вірші складають сини не для
слави,
І пишуть для тебе такі ось рядки.
Вірш «Ненька і мама».

15. Вона посварить і покарає,
І приголубить над усе.
І кожний матінку чекає
Вона гостинець принесе.
Вона нас всіх за руку в школу
Колись уперше привела,
Ясну усмішку світанкову
Нам на дорогу всім дала.
Пісня «Казала мені мати».

6. Йдемо тепер ми буйним
рястом,
Вчимося жити і читать.
Від всього серця долі й щастя
Ми мамам хочем побажать.
17. Щоб жили ви вічно з нами.
Звучав щоб дружний передзвін,
Вітаєм з святом, любі мами,
Низький складаєм вам уклін.

Сценка «Поклін матері». На галявині три дівчинки плетуть вінок, по боках сидять два хлопчики і подають їм квіти.

1-А ДІВЧИНКА:

А моя наймиліша з усіх людей ненька!
Тиха, мов голубка, щира і миленька.

2-А ДІВЧИНКА:

Нема в цілім світі, всім вам признаюся,
Кращої матусі, як моя матуся!

3-А ДІВЧИНКА:

Я свою матусю щиро так кохаю.
Як вам розказати — і сама не знаю!

1-Й ХЛОПЧИК:

В кожного дитяти — найдорожча мати.
Знає це й сирітка, ронить сльози зрідка.

1-ДІВЧИНКА:

Як я захворію — прийде моя ненька.
Тільки раз погляне — мені стане легше.

2-Й ХЛОПЧИК.

Над материнську нема в світі опіки.
Материне серце — то найкращі ліки.

2-А ДІВЧИНКА:

Бідна та сирітка, що мами немає.
Вона немов квітка, що сонця не знає.
Виходять дівчатка.

ДІВЧАТКА:

Вітайте! Ми квітів нарвали на полі.

3-Я ДІВЧИНКА:

А ми ось віночка сплели за хвилинку,
Щоб нам увінчати Матір Україну.

ДІВЧАТА З ГУРТУ:

А ми таку пісню на честь матері склали,
Що ще ніде в світі її не співали.

1 ХЛОПЧИК:

Ану, заспівайте!

Пісня «Присягаєм тобі, мати».

ВЕДУЧИЙ: Кожний написав про свою матір твір чи склав привітання.

ВЕДУЧА: І від щирого серця просимо вас, наші любі мами, прийняти їх.

ВЕДУЧИЙ:

Квіточок дамо багато
Матінкам на любе свято.

З квіточками на долонях
Приймемо, сини і доні.

ВЕДУЧА:

Поцілунками вітаймо,
Многая літа заспіваймо.
Киньмо квіточки під ноги,
Щастя попросим у Бога.

(Кожна дитина дарує своїй мамі квіти і звертається до неї з побажанням).

1. Не старійте, матінко, ніколи,
Молодість вам завжди до лица.
2. Як дарунок вічної любові,
Низький вам, матінко, уклін до землі.
3. Довгим і щирим хай буде поле,
Те, що судилось у житті перейти.
4. Не порівнюю вас з квітами, бо вони зів'януть,
Не порівнюю з сонечком, бо воно заходить.
Нехай щастя цвіте зіркою, яка ніколи не згасне.
5. Мамцю кохана,
Люба, ріднесенька.
Що тобі зичить
Доня малесенька?
В день свята твого —
Щастя, здоров'я,
Добра усього!
Щастя, здоров'я
Повнісінькі міхи.
А ще до того
З доні потіхи.
6. Нині твоє любе свято,
Матусю миленька,
Тож тобі прийшла бажати
Донечка маленька
Щастя й доброго здоров'я,
Радості діждати,
Щоб добро саме сходило
До нашої хати.
7. Щоб матусі за всі труди
Дав Бог народу,

Щоб зросла я вам на втіху
Й рідному народу.
8. Люба моя мати,
Калиновий цвіт,
В тобі рідна нене,
Весь мій білий світ.
Танок «Ой єсть в лісі калина».
9. В тобі моє щастя,
В тобі моя ціль,
Моє — твоє горе,
Моїм є твій біль.
10. Твоя втіха й радість
Радує й мене.
А твій жаль займає
Й серденько моє.
Бо я ж, моя мамо,
Твоя плоть і кров,
Ти мене родила,
Ти є мій покров.
11, 12, 13 — Читання найкращих творів про маму.
14. Поклін тобі, в цей день великий, ненько,
За ті важкі години ранні,
За золоте твоє серденько,
Що все віддала
Аби тільки ми були щасливі.
15. Хвала тобі, за скорбні хвилі,
За твої руки в мозолях,
За твої дні, що з серцем милим
Зносила труд великодушно,
Щоб нам лиш дати хліб насущний.
16. Привіт тобі, кохана нене,
У цей великий день.
Прийми вінок бажань від мене
І китичку пісень.
Пісня «Колисанки вечорами»
17. Як мило та пташка
У гаю співає,
Як любо та струна
На скрипочці грає.
Та краще матуся
Моя промовляє!
18. Як ясно та зірка
На небі палає,
Як щиро те сонце
Весь світ зігріває.
Та ще краще личко
Матусине сяє!
19. Бо пташка співає

І вмиль перестане,
Бо зірка палає
І в морі десь кане.
За гори заходить
І сонце весняне.
А личенько мами
І днями, й ночами
Пестить нас і гріє,
Аж серце радіє!

Три дівчинки в біленьких сукнях з білими віночками на голові, зі свічками в руках підходять до образу Матері Божої, стають на коліна і звертаються з молитвою для мами.

ВЕДУЧИЙ: А зараз, дорогі гості, любі мами, ми проведемо невеличкий конкурс для мам.

ВЕДУЧА: Ми роздаємо вам листочки, олівці, а ви писатимете відповіді на питання. Одночасно будуть писати відповіді і ваші діти.

ВЕДУЧИЙ: Отже, перше питання. Який колір подобається вашій дочці чи сину?

ВЕДУЧА: Яка страва подобається вашій дитині?

ВЕДУЧИЙ: Ким мріє стати ваш син чи дочка?

ВЕДУЧА: Який предмет найбільше їм подобається?

ВЕДУЧИЙ: А тепер подивимось, чия ж мама набрала найбільше балів.

ВЕДУЧА: Привітаємо усіх учасниць цієї вікторини і ще раз наших любих мам.

ВЕДУЧИЙ: Нині всі вам бажають,

Як уміють, і як знають,

ВЕДУЧА: Мамо рідна! Хай святиться твоє ім'я!

Всі квіти тобі складаю до ніг.

Хай скроні не сріблять завчасно сніг,

Хай обминають тебе печаль і журба,

І многими будуть щасливі літа.

Пісня «Многая літа».

ВЕДУЧИЙ: На цьому наше свято закінчене. До нових зустрічей на родинних святах.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. — К.: Оберіг, 1991. — ч. I — 449 с., ч. II — 442 с.
2. Дмитренко М.К. Народні повір'я. — К., 1994.
3. Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры. — М.: Наука, 1987.
4. Килимник Степан. Український рід у народних звичаях в історичному освітленні. Книги I-II. — К.: Оберіг, 1994.
5. Коваленко Ю.С. Дванадцять місяців. Народний календар. — К.: Україна, 1995.
6. Ковальчук О.В. Українське народознавство. Книга для вчителів. — К.: Освіта, 1992. — 176 с.
7. Матвеева Н., Голобородько А. Святі і свята України. Календар церковних свят і народних традицій. Словник-довідник. — К.: Український центр духовної культури, 1995.
8. Матвеева Н. Солнцеворот: праздники, обычаи, предания. Церковно-народный месяцеслов. — К.: Украинский центр духовной культуры, 1995.— 240 с.
9. Наулко В.І. та ін. Культура і побут населення України. Навчальний посібник для вузів. — К.: Либідь, 1991.
10. Національне виховання: регіональний аспект. Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (Полтава, 18-19 березня 1994 р.). Обласна комплексна програма на період до 2000 року / Ред.кол.: І.В.Охріменко (голова). — Полтава, 1995. — 151 с.
11. Основи національного виховання. Концептуальні положення /В.Г. Кузь, Ю.Д. Руденко, З.О. Сергійчук. — К.: Інформаційно-видавничий центр «Київ», 1993. ч. I. — 152 с.
12. Педагогічні джерела. Науково-методичний вісник. — Чернівці, січень, 1992.
13. Петровский Н.А. Словарь русских личных имён. М.: Советская энциклопедия, 1966.
14. Пономарьов А., Артюх Л. та ін. Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник. К.: Либідь, 1993.
15. Сборник сведений о Полтавской губернии // Составитель А. Богданович. — Полтава: Типография губернского правления, 1877. — 280 с.
16. Скуратівський В. Дванадцять місяців. Настільна книга-календар. Для молодшого шкільного віку.— К.: Веселка, 1993.
17. Скуратівський В. Обереги пам'яті. Народний агрокалендар. — К.: Скарбниця, 1992.
18. Скуратівський В. Місяцелік. Український народний календар. — К.: Мистецтво, 1993.
19. Скуратівський В. Погостини. — К., 1990.
20. Скуратівський В. Покуть.— К., 1992.
21. Скуратівський В. Святвечір. Нариси-дослідження у двох книгах. — Книга I. — К.: Перлина, 1994. — 285 с.; Книга II — К.: Перлина, 1994. — 192 с.
22. Словник власних імен людей (українсько-російський і російсько-український) / За ред. Л.Г. Скрипник. — Четверте видання, виправлене і доповнене. — Київ: Наукова думка, 1972. — 277 с.
23. Супруненко В.П. Народный дневник. Обычаи, обряды, поверья и кухня украинцев. — Днепропетровск: Днепркнига, 1991. — 140 с.

З М І С Т

ВСТУП	3
ЗИМА	5
ГРУДЕНЬ	7
Походження назви грудня місяця, фенологічні дані	7
Народні свята грудня	8
Прикмети та прислів'я грудня	19
СІЧЕНЬ	21
Загальні та регіональні фенологічні дані	21
Етимологія назви січня місяця	22
Народні свята січня	23
Приказки та прикмети січня	37
Полтавські варіанти колядок та щедрівок до різдвя Повір'я, пов'язані із різдвяно-новорічною обрядовістю, що зібрані на Полтавщині	39
Святвечірні страви	41
ЛЮТИЙ	46
Походження назви третього місяця зими	46
Фенологічні дані	48
Народні свята лютого	49
Приказки, прислів'я, прикмети лютого	55
ВЕСНА	58
Веснянки	58
Фенологічні дані	63
БЕРЕЗЕНЬ	65
Фенологічні дані	65
Походження назви березня місяця	67
Народні свята березня	68
Прикмети березня	76
Прислів'я та приказки	78
КВІТЕНЬ	79
Фенологічні дані	79
Етимологія назви квітня місяця	81
Народні свята квітня	81
Прикмети квітня	98
Приказки квітня	99
ТРАВЕНЬ	100
Фенологічні дані	100
Етимологія назви травня місяця	101
Травневі маївки	102
Народні свята травня	103
Приказки травня	116
Прикмети травня	118

ЛІТО	119
ЧЕРВЕНЬ	119
Походження назви червня місяця	121
Народні свята червня	121
Прикмети та прислів'я червня	126
ЛИПЕНЬ	127
Походження назви липня місяця	128
Народні свята липня	129
Прикмети та прислів'я липня	131
СЕРПЕНЬ	133
Етимологія назви серпня місяця	134
Народні свята серпня	135
Прислів'я та прикмети серпня	140
ОСІНЬ	141
ВЕРЕСЕНЬ	141
Етимологія назви вересня місяця	142
Народні свята вересня	143
Прикмети та прислів'я вересня	145
ЖОВТЕНЬ	147
Походження назви жовтня місяця	147
Народні свята жовтня	148
Прикмети та прислів'я жовтня	152
ЛИСТОПАД	153
Етимологія назви листопада місяця	154
Народні свята листопада	155
Прикмети та приказки листопада	158
ДОДАТКИ	
Пости	160
Етимологія імен людей	163
Порівняльна таблиця назв місяців у давньоруській, сучасних українській, російській та білоруській мовах	183
Сценарії виховних заходів	184
Використана література	233

Комп'ютерна верстка *В.М. Данилевська*

Гарнітура *Pragmatica*. Ум. друк. арк. 10,96.
Формат 70x100/16. Тираж 500.

Полтавський обласний інститут післядипломної освіти
педагогічних працівників ім. М.В. Остроградського

36029, Полтава, вул. Жовтнева, 64.

Тел. (053-22) 7-30-63